

Államhatár és identitás – Komárom/Komárno

Monographiae Comaromienses

3.

Szerkesztőbizottság

Liszka József

H. Nagy Péter

Pukánszky Béla

Szarka László (elnök)

Államhatár és identitás – Komárom/Komárno

Szerkesztette
Vajda Barnabás

Selye János Egyetem Tanárképző Kara
Komárom, 2011

Lektorálta
Doc. Viliam Kratochvíl, PhD.
Simon Attila, PhD.
Zahorán Csaba

Szerzők
Muriel Blaive
Demmel József
Kovács Éva
Elena Mannová
Miroslav Michela
Stefano Bottoni
Vajda Barnabás

© Vajda Barnabás, 2011

© Selye János Egyetem, Komárom, 2011

ISBN 978-80-8122-013-5

Tartalom

I.	Dél-Szlovákia mint képzelt terület <i>(Elena Mannová)</i>	7
II.	„Az Apponyi-szerű Krisztus” és „a Wilson arcú Pilátus” - A komáromi Tuba János végső nyughelye, avagy egy sírkő s anatómiája <i>(Demmel József)</i>	31
III.	A határ és a „házassági piac” Komáromban 1900–1940 <i>(Kovács Éva)</i>	59
IV.	Határváltó diskurzusok: Komárom (1918–22, 1938) <i>(Kovács Éva)</i>	95
V.	Komárom-Komárno. Határmenti mindennapok és párhuzamos életek a szocializmus korszakában <i>(Stefano Bottoni)</i>	129
VI.	Identitás és etnicitás a szlovák-magyar határon <i>(Muriel Blaive)</i>	177
VII.	Hidegháború és szomszédságkép Dél-Komáromban egy 2008-as oral history kutatás alapján <i>(Vajda Barnabás)</i>	203

I. Dél-Szlovákia mint képzelt terület

Elena Mannová

Szlovák Tudományos Akadémia,

Pozsony/Bratislava

Egy régió, amely sohasem létezett

Az első világháború végén, a történelmi Magyar Királyságtól való elválás után egy virtuális, szimbolikus régió keletkezett Dél-Szlovákiában. Az új határvonal Csehszlovákia és Magyarország között hét korábbi magyar megyét szelt át, elvágvá egymástól családi kapcsolatokat, földeket és közlekedési vonalakat – változásokat okozva ezzel mind a közösségi azonosságtudatban, mind a lojalitásokban a határ mindkét oldalán. A határtól északra elterülő térséget a hivatalos diskurzusban és a mindennapi nyelvben is Dél-Szlovákiának hívták. Ez a terület nem egy politikai-adminisztratív, és nem is egy egyházi egység alapján keletkezett; közte és a többi szlovák régió között nem létezett állandó határ, s még az őt létrehozó elsődleges ok – az államhatár – sem rögzült. 1938 novemberétől a második világháború végéig Szlovákia déli és keleti területein 10,390 négyzetkilométer Horthy Magyarországhoz tartozott. A térségnek nem létezett politikai, gazdasági, kulturális vagy vallási közontja, és a terület maga is több régióból állt össze. Efféle jelenség vagy mentális térkép nem egyedülálló Közép-Európában. Például a Szudéta-vidék/Sudetenland/Sudety a cseh-német határon soha nem alkotott egy nyelvi egységet (dialektusai az államhatártól függetlenül léteztek), a terület soha nem állt egységes adminisztráció alatt, nem volt közös történelme, továbbá számos különféle geográfiai zónából állt, ahol különféle foglalkozásokat űztek.¹

A Magyarország és Csehszlovákia közti változó államhatár (amelyet 1920-ban megerősített a trianoni békeszerződés, s amely az 1938-as bécsi döntéskor Szlovákia kárára módosult, majd 1945-ben ismét Szlovákia javára) diszkontinuitást okozott a megnevezésben: a nem hivatalos Dél-Szlovákia kifejezést 1919-1938 között használták, majd 1945-től napjainkig. Területe nem volt határozott és világos, és ma sem az; nem lehet egyszerűen úgy azonosítani, mint a Horthy-féle Magyarország által elfoglalt területet. A régió lakossága is folyamatosan változott: különféle időszakokban magyarok, szlovákok, csehek, zsidók, romák és valamennyi német telepedett le itt, akiket időről időre kitoloncoltak, deportáltak, evakuáltak, kicseréltek.² Az etnikai határ, amely a régión belül elválasztotta/összekapcsolta a domináns, magyarul és szlovákul beszélő lakosságot, hasonlóképpen változékony volt. A más régióbeli szlovákok úgy képzelik el Dél-Szlovákiát, mint „azt a területünket, ahol problémáink vannak a magyarjainkkal”, noha a déli határon lévő közigazgatási járásek többségében több szlovák lakos él, mint magyar

- 1 G. R. Schroubek: Die künstliche Region: Beispiel „Sudetenland”. In H. Gerndt, G. R. Schroubek (eds.): Regionale Kulturanalyse. Munich, 1979, 25-29.
- 2 Vö. Varga É. rész tanulmánya: Migrationsprozesse im ehemaligen Komitat Hont 1938-1948 (Deutsche, Juden, Slowaken, Ungarn). In Minderheitenfrage in Südosteuropa, Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990. Dubrovnik, 8-14 April 1991, ed. G. Seewann, Munich, 1992, 411-420.

(a Komáromi és a Dunaszerdahelyi járás kivételével). Kihez tartozott a folyamatosan változó politikai viszonyok közepette ez a terület lélekben és a valóságban? Milyen intézmények keletkeztek a területén? És miért lehet fölhasználni mint mobilizációs kategóriát a belső szlovák és magyar politikai arénában, valamint a két állam közti bilaterális konfliktusokban, még az Európai Unióhoz való csatlakozás után is? Hova tartozónak érezték magukat a lakosai? Az alábbi fejezetekben azt a mechanizmus írjuk le, amelynek eredményeként a (szlovák) állami nacionalizmus, és az azt követő (magyar) „kisebbségi nacionalizmus” létrehozta és reprodukálta ezt a fogalmi területet.

Tudományos és politikai definíciók

Földrajzi szempontból Dél-Szlovákiának vannak geomorfológiai határai, amelyeket hegygerincek és vízválasztók határoznak meg. Ezek a jellemzők további régiókra/alrégiókra osztják a térséget. A legfontosabbak a Duna-menti-síkság³, a Dél-szlovákiai-medence és a Kelet-szlovákiai-alföld. E domborzati típusok leírása mellett a földrajztudomány használ egy funkcionális-tipológiai megközelítést is. A központi vagy magterek (core spaces) felosztása és a régió belüli kommunikációs hálózat alapján Szlovákia területe négy régióra osztható – két többszögű belső területre, melyek felsőbbrendű központi funkcióval rendelkeznek a Pannon-medence azon nyúlványain, ahol a két legnagyobb város (Pozsony és Bécs) fejlődött ki, valamint két további korridor-típusú régióra (észak-szlovákiai- és dél-szlovákiai korridor-régiókra), amelyeket a Kárpátok központi hegyvonulata oszt ketté. A földrajztudósok gyakran felhívták és felhívják a figyelmet a dél-szlovákiai korridor-régió kihasználatlan közlekedési és gazdasági lehetőségeire.⁴

Eltávolodva az egyoldalú orográfiai szemponttól, a humánföldrajz-tudósok, a szociológusok és az etnográfusok a járásokat (szlovákul *okresy*) tartják a regionalitás elsőrendű területi egységeinek Szlovákián belül. Minden alapvető statisztikai adat az 1920-as évektől a regionalitásnak ehhez a (változó) adminisztratív szintjéhez kapcsolódik, és – természetesen – figyelmen kívül hagyja a régebbi egységeket, mint pl. a történelmi megyéket mint hagyományos „természetes régiókat”. Egy 1989 utáni figyelemre méltó szlovákiai elemzés – amelynek szerzői

3 A szlovák Podunajská nížina megnevezést a magyar szakirodalom a Kisalföld szlovákiai részének fordítja. Simon Attila megj.

4 E. Mazúr, M. Lukniš: Regionálne geomorfologické členenie SSR. In Geografický časopis, 1978, 30, 2, 101-116; M. Lukniš: Regionálne členenie. O. Bašovský, E. Hvozďarová, J. Paulov, E. Povincová: Regionálna analýza a prognóza rozvoja okresov Juhoslovenskej kotliny. In: Geografický časopis, 1985, 37, 2-3, 287-302.

Vladimír Krivý szociológus, Viera Feglová etnológus és Daniel Balko politológus – a politikai kultúra regionális kapcsolataira és az értékorientációra irányulva megkísérelte kombinálni a regionalitás mindkét említett szintjét. A demográfiai, szociális és gazdasági struktúrákat, valamint a választói viselkedést csak a járá-sok alapján lehetett tanulmányozni (közülük 12 található délen). Az etnográfiai jellemzők topográfiája viszont – mint pl. a mentalitás, a hagyományokhoz való viszonyulás, az együttműködés, az etnikai és vallási kapcsolatok – elemezhető volt a történelmi megyék alapján. Nyolc ilyen módon rekonstruált „természetes régió” Dél-Szlovákiában található. Ezek etnikailag és vallásilag heterogének: sok helyen a magyarok (a magyar elitek) korábbi magasabb szociális és kulturális státusza tovább élt.⁵

A legújabb multidiszciplináris projektek alapján, amelyek a szlovákiai regionális különbségekkel foglalkoznak, felállítható egy matematikai-statisztikai értékelésen nyugvó összegző, szintetikus tipológia. Ezek a vizsgálatok nagy regionális egyenlőtlenségeket állapítottak meg az ország déli területein. A módszerrel tizenkét magyar határ menti adminisztratív járást osztályoztak. Ezek nem alkottak közös régiót, egyúttal azonban változatos, nagyobb regionális klaszterekbe/csoportokba/halmazokba integrálódtak, gazdasági, demográfiai, szociális, lakóhely szerinti, környezeti és politikai-adminisztratív erejük alapján. A fejlettebb délnyugati regionális klaszterek erősen eltérnek a Szlovákia keleti és központi déli területein található kevésbé fejlett klaszterektől.⁶ Egy másik projekt a déli régiók hatékonyságáról szintén igazolja a nem egységes fejlődést. Egy szlovákiai magyarokról szóló könyvhöz készült jelentésben a szerzők megpróbálták hat olyan „természetes régiót” rekonstruálni, amelyek határosak Magyarországgal, s amelyekben számottevő magyar kisebbség él.⁷ A szlovák humánföldrajz-tudomány, etnográfia és politikatudomány köreiben tetten érhető egy uralkodó tendencia, hogy etnikailag vegyes területekről írjanak.⁸ Az 1970-es évekig a magyar nemzetiségű állampolgárok

5 Krivý V., Feglová V., Balko D.: Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania (Bratislava, 1996) c. munkája etnográfiai szempontból a következő dél-szlovákiai járá-sokat rekonstruálta: Pozsony; Alsó-Nyitra; Komárom; Bars-Hont; Hont-Nógrád; Gömör-Kishont; Abaúj-Torna; Zemplén.

6 Ira V., Pašiak J., Faltán L., Gajdoš P.: Podoby regionálnych odlišností na Slovensku. Bratislava, 2005; valamint E. Faltán, J. Pašiak (eds.): Regionálny rozvoj Slovenska. Východiská a súčasný stav. Bratislava, 2004.

7 A déli régiók kifejezést – kulturális-történelmi, gazdasági és szociális kötődések alapján – az alábbi hat régióra alkalmazzák: Alsó-Vágvidék – Dunamente, Alsó-Nyitra, Bars, Gömör – Kishont – Nógrád, Kassa – Abaúj, Zemplén. P. Pažitný, K. Morvaj, S. Frisová-Ondriašová, J. Kling: Správa o výkonnosti južných regiónov. In J. Fazekas, P. Hunčík (eds.): Maďari na Slovensku (1989-2004). Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie. Šamorín, 2008, 317-370.

8 J. Žudel: Osídlenie južného Slovenska. Ako sa menila etnická hranica. In Historická revue, 1995, 6, 10, 12-14.; ez a munka áttekintést kínál az államhatár mentén húzódo etnikailag vegyes zóna változásairól.

többsége (majdnem 96 %-a) tizenhárom déli járásban élt. Dél-Szlovákia etnikailag vegyes területei nem képeztek összefüggő területet. Humánföldrajz-tudósok négy, világosan kirajzolódó al-régiót különböztettek meg, amelyekben szlovák és magyar népesség élt vegyesen.⁹

Dél-Szlovákia különféle nemzeti történelmi narratívákban él. Számos egymást átfedő historiográfiai és politikai elképzelés találta meg útját a nagy szlovák narratíva kánonjába. A régiót gyakran úgy írják le, mint eredeti szlovák területet, amelyet erőszakosan magyarosítottak a 19. században, de sok más, a szlovákok számára kedvezőnek tűnő narratíva is fellelhető. 1919-től a szlovák nemzeti aktivisták, és bizonyos mértékig a hivatalok is a cseh „*határvidék*” fogalmát használták – a határrégióknak egy olyan felfogását, ahol egy idegen etnikai csoport lakik, akikre árnyékot vet az irredentizmus gyanúja. Ahogy Peter Haslinger megállapította, a háború végén mind a csehek, mind a szlovákok meglehetősen korlátozott lehetőséggel rendelkeztek saját elképzelt közösségük megfogalmazására. A szlovák hozzájárulás csupán kis adalék volt a már jól bevált cseh nemzeti történethez. A csehszlovakisták (a cseh-szlovák egység gondolat hívei) óriási jelentőséget tulajdonítottak a magyar revizionista propagandának – annak a veszélynek, amit a csehszlovák állam integritására jelentett, valamint annak a hatásnak, amit ez a magyar revizionista propaganda a szlovák autonomistáknak jelentett. Ez a látásmód elősegítette, hogy a Magyarország- és magyarelles jelenségek beágyazódjanak a csehszlovák nemzeti narratívába. A csehszlovakizmus erősítéséhez kezdetben a magyar „orientalizmus” és „más mentalitás” képzetét aknázták ki.¹⁰ Az 1920-as években a szlovák autonomisták a magyaroktól való függés retorikáját átirányították a csehek felé, miközben kifejezték a fölött a politikai tény fölötti frusztrációjukat, hogy látszólag jóindulatú, mégis ignoráns mások uralkodnak rajtuk – előbb a magyarok, aztán a csehek. A magyarelles érzelmek befogadása hosszabb távon egy önálló szlovák nemzeti narratíva kialakulásához vezetett a csehszlovák kontextuson belül. Az „ellenséges kisebbséget” pedig Dél-Szlovákiával azonosították.¹¹

9 Duna-menti-síkság, Dél-szlovákiai-medence, a Bodrog és a Latorca folyók menti térség Délkelet-Szlovákiában, és a magyar nyelvsziget Nyitra körül. E. Mazúr: Národnostné zloženie. In P. Plesník a kol.: Slovensko. Lud 1. časť, Bratislava, 1974, 451. és 454.

10 Haslinger P.: Hungarian motifs in the emergence and the decline of a Czechoslovak national narrative, 1890-1930. In N. M. Wingfield (ed.): *Creating the Other. Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. New York, 2003, 172.

11 Haslinger P.: Hungarian motifs in the emergence and the decline of a Czechoslovak national narrative, 1890-1930. In N. M. Wingfield (ed.): *Creating the Other. Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. New York, 2003, 178.

A nagy háború után az etnicitás vált annak a fő eszközévé, hogy a városok helyi diskurzusában jól kitalált eszközökkel formálják mind a kollektív nemzettudatot, mind a közéletben elvárt lojalitást¹²– iskolák, egyletek, újságok, adminisztratív bürokrácia stb. Ez az etnikai kategorizálás versengve értelmezte a „mi” és az „ők” kettősségét, amiként a „csoport” szellemi képviselését is, miközben az embereket idegenekre, ellenségekre és árulókra osztotta; ügyelve az etnikai megkülönböztetésre a mindennapi életben. A határvidék úgy jelenítődött meg, mint fenyegetett, veszélyben lévő régió, amelyet védelmezni kell. Elsősorban azokat a városlakókat, „akik hűtlenné váltak nemzetükhöz”, vissza kellett téríteni „a szlovák nemzet kebelébe”.¹³ Másodsorban kialakult egy új kategória: „a szülőföld határainak elszánt őrzői”. Ez magában foglalt katonákat, rendőröket, vámtiszteket, a Sokol félkatonai tornaegylet tagjait, azaz minden nemzetileg öntudatos szlovákot és csehet, és az ő kulturális szervezeteiket (Matica slovenská, Slovenská liga). Az ő heterogén csoportosulásai és az ellenség közé ezáltal éles határ vonódott.

A szlovák régészek és középkorászok főleg földrajzi értelemben használják a Dél-Szlovákia kifejezést. Mint sajátos régió, a térség először a különféle megszállások kapcsán vált a történetírás vizsgálati tárgyává: ahogy a csehszlovák hadsereg (1918-1919), a magyar tanácsköztársaság (1919), a revizionista magyar külpolitika és Magyarország (1938-1945) elfoglalta. Csak nemrégiben nőtt meg az érdeklődés Dél-Szlovákia két háború közti időszakának csehszlovák telepítési politikája iránt.¹⁴

A nyelv és a terület a szlovák nacionalizmus központi elemei. Az autonomisták „Na Slovensku po slovensky” [Szlovákiában csak szlovákul] jelszava a Szlovák Köztársaság szociálpolitikai gyakorlatába az 1930-as évek végén került be, csúcsát pedig a magyarok „reszlovakizációjának” éveiben, 1945-1948 között érte el. A nemzeti territórium azzal a területtel azonosult, ahol a szlovák nyelv használatos volt. 1989 óta, s még inkább az 1993-ban elért függetlenség óta számos állami kísérlet történt arra, hogy megerősítsék az államnyelv monopóliumát, s hogy korlátozzák a kisebbségi nyelvek használatát. 1918 előtt a szlovák terület fogalma

12 Vö. Haslinger P.: Loyaltät in Grenzregionen. Methodische Überlegungen am Beispiel der Südslowakei nach dem Ersten Weltkrieg. In M. Schulze Wessel (ed.): Loyaltäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten. Munich, 2004, 45-60.

13 Haslinger P.: Hungarian motifs in the emergence and the decline of a Czechoslovak national narrative, 1890-1930. In N. M. Wingfield (ed.): Creating the Other. Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe. New York, 2003, 177.

14 Ilyen kiadvány pl. Simon Attila: Telepések és telepés falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008, ill. Popély Árpád: A kolonizáció területi vonatkozásai és etnikai következményei. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2003 (V. évf.) 2. szám 83-102. A szerk. megj.

főként a változó etnikai határokkal és számos sajátos földrajzi jelenséggel volt kapcsolatban; elsősorban ilyen volt a Magas-Tátra. Azt az államhatárt, amelyet a párizsi békekonferencia rögzített, a köztudat hamarosan úgy fogadta el, mint a „természetes” szlovák nemzeti teret, noha az nem volt azonos az etnikai határral. Azt, hogy a müncheni egyezmény során Magyarország, Németország és Lengyelország újrahúzta a határokat, Szlovákia sérelemként élte meg. A határok revíziója a háború alatt kulcsfontosságú politikai kérdés volt Szlovákia számára – a hivatalos államnak éppúgy, mint az ellenállási mozgalomnak. 1989 után az a félelem, hogy a terület újra Magyarországhoz kerülhet, vagy hogy egy önállóbb regionális önkormányzatiság a helyi szlovák kisebbség diszkriminációját jelenthetné, a „magyar-kártya” használatához vezetett a politikai arénában.¹⁵ A magyar területi autonómiától való félelem a csehszlovák és a szlovák politikusokat arra ösztönözte, hogy a szlovákosítás különféle projektjeit kezdeményezzék a határövezetben (a földreformtól és a telepítésektől kezdve az 1920-as években, a reszlovakizációs kampányon keresztül a második világháború után, egészen a bősi vízi erőmű felépítéséig); és ez vezetett ahhoz is, hogy az egymás követő közigazgatási felosztások során Dél-Szlovákiát minden egyes regionális átszervezéskor újraszabták.

A magyarok mint az „örök ellenség” megtestesítői a múltban fontos szerepet töltek be a szlovák nemzeti identitás alakításában. Dél-Szlovákia azonban nem szerepelt a nemzeti mitológiában, a nemzeti irodalomban, a festészetben vagy a turizmusban – minden főleg a hegyekre irányult. Az 1970-es években Ladislav Ballek volt az első jelentős író, aki a szlovák irodalomba behozta a déli régió színeit és ízeit, valamint lakóinak együttélését. Könyvének megfilmesített változata segített integrálni ezt a területet az elképzelt szlovák szülőföldbe.

A két háború közti időszakban a szomszédos Magyarországon egy rivális revizionista diskurzus befolyásolta a szlovák történelmi narratívát. A magyarországi politikai publicisztika egy olyan Magyarország-képpel operált, amely a nemzeti területet az 1914 előtti határok között ábrázolta. Ez a diskurzus a Szent István-i birodalom örök és oszthatatlan egységét hangsúlyozta, és a narratíva nemcsak Dél-Szlovákiára vonatkozott, hanem egész Szlovákiára, és minden 1918 után elvesztett területre, különösen az 1920-as trianoni béke után. A „megcsonkított ország” és a „megkínzott nemzettest” metaforái, a fájdalmas érzésekkel és a nyugati civilizációért hozott mártíromsággal együtt („Európa keresztény védőbástyája”, „a kelet határa”) formálták a magyar nemzettudatot, és az irredenta hálózatokon

15 E. Lipták: *Symboly národa a symboly štátu*. In E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava, 2005, 53-54.

keresztül hatottak a szomszéd országok magyarságára is.¹⁶ Az 1938-as bécsi döntés utáni helyzetet – amit a szlovákok „megszállásként” írtak le – Magyarországon, valamint a Duna és a Tisza folyóktól északra élő magyarok úgy fogadták, mint „vissza-” vagy „hazatérést”. Végig a 20. században a magyar kisebbségi narratíva egyfelől a nemzet, az etnikai csoport és az anyaország (Magyarország) iránti lojalitás, másfelől a csehszlovák/szlovák állam iránti állampolgári köteleesség között ingadozott.

Egy új régió létrehozása: utak és eszközök

A csehszlovák állam és a szlovák nacionalizmus képviselői úgy tekintettek az újonnan kialakult határ menti területre, mint egy keverék (hibrid) területre, amelyet át kell alakítani, és vissza kell juttatni a szlovákoknak. Mivel félték attól, hogy a német és a magyar kisebbség nem lesz lojális, ez ahhoz vezetett, hogy az állam megfosztotta a helyi és a regionális kormányzatokat autonómiájuktól, korlátozta az állampolgárság megadását éppúgy, mint a kisebbségi nyelvek használatát, a lakóhely megválasztását és így tovább. Azonban a demokratikus választások azt jelentették, hogy az állami hivatalok csak korlátozott ellenőrzést tudtak gyakorolni a helyi és a regionális kormányzatok fölött, s még kevésbé tudták ellenőrizni a magánszektort. Ezért a lélektani mechanizmusoknak egy olyan keverékét alkalmazták széles körben, amely propagandából, mentális térképek alkotásából (mental mapping) és az emlékhelyek újradefiniálásából tevődött össze.

Egy terület kialakításának egyik fontos lépése a terület megnevezése. Mivel a csehszlovák államnak nem állt érdekében, hogy Dél-Szlovákiában egy sajátos, a magyar kisebbség által uralt közigazgatási régiót hozzon létre, a terület megnevezés nélkül maradt. A helyi újságok és egyesületek nevei jelzik, hogy a terminus megmaradt a mindennapi használatban, és részben helyettesítette a régi megyéken alapuló neveket. A losonci szlovák újságcímek a név változásait mutatják, mégpedig a megyenévtől a határvidék elnevezésén át a nemzeti terminológiáig: „Novohradská stráž” [Nógrádi Őrség, 1919-1920 (Itt a név a megyére utal.)]; „Slovenský juh” [Szlovák Dél, 1920]; „Pohraničný posol” [Határmenti Hírvivő, 1922-1923]; „Novohradská stráž” (1925-1926); „Stráž” [Őrség, 1927-1928] és „Národný týždenník”

16 Haslinger P.: Loyalität in Grenzregionen. Methodische Überlegungen am Beispiel der Südslowakei nach dem Ersten Weltkrieg. In M. Schulze Wessel (ed.): Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten. Munich, 2004, 54.; valamint P. Haslinger: Im Schatten von Trianon: Konstruktionsversuche eines nationalen Territoriums und einer nationalen Wir-Gruppe in der ungarischen politischen Publizistik 1919-1939. In G. Schubert, W. Dahmen (eds.): Bilder vom Eigenen und Fremden aus dem Donau-Balkan-Raum. Analysen literarischer und anderer Texte. Munich, 2003, 281-301.

[Nemzeti Hetilap, 1929-1938]. A rövid életű „Južné Slovensko” [Dél-Szlovákia, 1926] Komáromból Érsekújvárra költözött, és olyan új cím alatt kezdett megjelenni, amely jobban hangsúlyozta a nemzeti érzelmeket – „Slovenský juh” [Szlovák Dél, 1927-1938]. (Ez a „Slovenský východ” [Szlovák Kelet] újságnak felelt meg, amely Kassán jelent meg az 1920-as években). Mostanában is azok a nacionalista szervezetek, amelyek a szlovákok vélt diszkriminációja ellen kívánnak küzdeni délen, szintén kiaknázzák ezt a nevet, pl. a Slovenský juh [Szlovák Dél] és a Za slovenský juh – žijeme tu spolu [A szlovák délért – együtt élünk itt] nevű civil szervezetek, vagy a „Slovenský juh” nevű havilap.

A régebbi és nagyobb számú magyar helyi sajtó címei gyakran a történelmi megyék és városok nevéből indultak ki, csak gyakran hozzáillesztették a „magyar” jelzőt. Egyes magyar publicisták a mai napig használják a felvidéki magyarság kifejezést. A szlovákok többsége a Felvidék kifejezést (amely a 19. században Szlovákia egész területére vonatkozott) a magyarosítás korszakával azonosítja, és pejoratívnak tartja. Abban az időben és kontextusban, amikor a Délvidék¹⁷ kifejezés mint a magyar nemzeti tér keletkezett, a Felvidék az alteritást és periferikust képviselte, azaz valamiféle integrálandó területet. Manapság egyes magyar nacionalista politikusok és számos etnikai irányultságú magyar nonprofit szervezet használja a „Felvidéket”, legtöbbször arra a területre vonatkoztatva, ahol a magyar kisebbség él.¹⁸ Erre a kifejezésre sok szlovák aggodalommal tekint, mivel úgy érzi, hogy a megnevezés a teljes Szlovákia fölötti területi igényt takarja.

A topográfiai/helyrajzi nevekkel kapcsolatos túlérzékenység történelmi gyökerei a Magyar Királyság végső szakaszából erednek. Az állam megkövetelte, hogy feltétel nélkül mindenki a magyar nyelvet használja a mindennapi helyzetekben – nemcsak a hivatalokban, hanem a levélcímzéseken és a vonaton utazva is, vagy az önkéntes szervezetekben. (Az embereknek a helység, az egyesület vagy az egyesületi épület nevének magyar változatát kellett használniuk.) Az efféle követelések hatással voltak a szlovák közösségi emlékezetre. A két háború között az efféle régi magyar jogi rendelkezések a visszajukra fordultak, és az új politikai körülmények között a magyar kisebbség zaklatásához vezettek. A nyilvános terek nyelvéről folyó küzdelem kiterjedt az utcák, terek és intézmények átnevezésétől a különféle mindennapi helyzetekre is, amikor a helyi sajtó ellenőrizte a helyes

17 A tanulmány angol szövegében ez szerepel: „At that time the Lowland [Délvidék, present/day Hungary]...” A Délvidék magyarul inkább a dél-magyarországi, majd a később Jugoszláviához került területeket jelenti. Járhatóbbnak tűnik az Alföld vagy Alsó-Magyarország kifejezés – a Felfölddel vagy Felső-Magyarországgal szemben. Zahorán Csaba megj.

18 K. Tóth: Vývoj systému inštitúcií maďarskej menšiny. In Fazekas J., Hunčík P. (eds.): Maďari na Slovensku (1989-2004). Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie. Šamorín, 2008, 291.

szlovák feliratokat az üzleteken vagy a bál meghívókon.¹⁹ Az utca- és térnevek sokszor a politikai helyzettől függően változtak. Az emlékművek építése költségesebb volt: időnként azt találjuk, hogy egyes régi rendszert idéző emlékműveket leromboltak, amit aztán évekig húzódozó lázas vita követett az új emlékművek építéséről, végül célirányos nyilvános gyűjtést szerveztek. A politikai mítoszok és szimbólumok, rítusok és kultuszok mind arra szolgáltak, hogy az új régió képzete megteremtődjön. Avégett, hogy a helyi csehszlovákokban kialakuljon a közösségi emlékezet, szlovák és cseh szimbólumokból álló keveréket hoztak létre: a „szláv szentek”, Cirill és Metód tiszteletét; kisebb mértékben adóztak Ján Hus emlékének (akinek a valóságban kevés esélye volt, hogy a többségükben katolikus szlovákok elfogadják); a szlovákok ezeréves magyarországi elnyomásának mítoszát; Tomáš Garrigue Masaryk köztársasági elnök kultuszát; továbbá a csehszlovák állam **tár-**salapítója, Milan Rastislav Štefánik tábornok kisebb kultuszát.

Többrétegű lojalítások a két háború közti időszakban

1919-20 után az újonnan kialakított határvidék minden lakosának alkalmazkodnia kellett az új politikai körülményekhez. Ebben az értelemben kezdettől világos volt, hogy tisztán elkülönített nemzeti tömbök kialakítása a regionális körülmények között nem lesz könnyű. Túl sok különböző csoport volt, különböző elvárásokkal és tervekkel: magyarok, helyi szlovákok, ún. magyarónok, szlovák és cseh beköltözők, zsidók, továbbá – mint lojalítás-váró különleges szereplők – a csehszlovák és a magyar állam. Köztük a magyarok csoportja egy viszonylag homogén közösséget alkotott. Az újonnan meghúzott határtól északra fokozatosan egy magyar kisebbség keletkezett; s mivel tagjai korábban a modern magyar nemzet államalkotó része voltak, azonosság tudatuk most Trianon traumájára épült, továbbá arra a kezdeti érzésre, hogy az anyanemzet cserbenhagyta őket.²⁰

19 Részleteket ld. Mannová E.: „Sie wollen keine Loyalität lernen!” Identitätsdiskurse und lokale Lebenswelten in der Südslowakei 1918-1938. In P. Haslinger, J. von Puttkamer (eds): Staat, Loyalität und Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1918-1941. Munich, 2007, 45-67.

20 Kovács Éva: Alteritás és identitás: a két világháború közötti határtérségek, különös tekintettel a szlovák-magyar határra. In K. Tóth (szerk.): Ezredforduló. Dunaszerdahely, 2001, 126-139; É. Kovács: Trianonisierung. Vom Diskurs über die Staatsgrenze zum Diskurs über Trianon. In A. Kerekes, A. Millner, P. Plener, B. Rásky (eds.): Leitha und Lethe. Symbolische Räume und Zeiten in der Kultur Österreich-Ungarns. Tübingen-Basel, 2004, 241-261.

Dél-Szlovákia szlovákul beszélő lakosainak többsége számára a nemzet mint kategória nem volt olyan fontos, mint a magyaroknak. Tekintettel a szervezethez alacsony fokára – mivel a térségben korábban csupán kisszámú szlovák újságíró és egyesület volt található – az első világháború előtt itt csupán elvétve fordult elő nacionalista villongás. Az iskolarendszer, az egyházak és az adminisztráció erőszakos magyarosítása, úgyszintén a „magyar úr” szlovákokban élő sztereotípiája – mindezek együtt nagy nyomást jelentettek az asszimiláció irányába. 1918-tól azonban a szlovákok, a korabeli szóhasználat szerint, „államalkotó nemzetté” váltak. A magyar királyságbeli helyzetükhöz viszonyítva a fordulat után szellemi körülményeik és a helyzetben rejlő politikai lehetőségeik jelentősen javultak. A szlovákul beszélők nacionalizációja kihívást jelentett ahhoz az erős helyi és regionális életszemlélethez képest, amelyet az emberek történelmi meggyükkel kapcsolatban éreztek. És számos olyan embercsoport is volt, akik a két nemzeti kultúra közti területen találtak magukat. Ezek közé tartoztak az ún. „nemzetileg közömbös szlovákok”, vagy a háború előtti években különböző okokból az asszimiláció mellett döntött „magyarónok”. Ők a nacionalista sajtó és szervezetek céltáblájául szolgáltak mindkét oldalon. A határvidék csehszlovákizációs projektje előrelépési lehetőséget kínált sok csehnek és szlováknak, az állami alkalmazottaktól kezdve a földművelő telepesekig. Azonban az ő kapcsolatuk a korábban beilleszkedett szlovákokkal gyakran feszült volt a munkapiaci verseny miatt. Rájuk a helyi szlovák sajtó a „csehszlovák” kisebbség megkülönböztetést használta. A zsidók – akiket leginkább kritizáltak a magyar nyelv „tüntető” használata miatt – a magyarok után csak másodikként jelentek meg a szlovák határvidéki diskurzusokban. A románok pedig szinte egyáltalán nem jelentek meg, kivéve a választások előtt, amikor a magyar politikai pártok megvették szavazataikat, noha időnként a cigányzenét úgy emlegették, mint a magyarság jelét.²¹

A nagy gazdasági válság, amely kedvezőtlen gazdasági helyzetet és magas munkanélküliséget eredményezett, nemcsak veszélyérzetet keltett, hanem megnövelte a csoport-loyalitás iránti igényt is, ami ezután képes volt megteremteni az etnopolitikai mobilizációhoz szükséges alapot. Ezért nem a több nemzetiség vagy a több vallás jelentett állandó kríziseket és feszültséget, hanem a nemzeti különbözőség vagy azonosság konstrukciójának felhasználása (azaz a nemzeti identitás és etnikai különbözőség instrumentálizálása – a szerk. megj.). Általánosságban

21 Érdekes párhuzam kínálkozik az újonnan megszerzett területek nagy-romániai integrációjával a két világháború közötti időszakban. Ld. Livezeanu, Irina: Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggle, 1918–1930. Cornell University Press, Ithaca and London, 2000. A Románia közepén található magyar többségű Székelyföld napjainkig egyfajta „belső határvidékként” jelenik meg a román nemzetépítés diskurzusában. Lásd pl.: Lăcătușu, Ioan: Tendințe de enclavizare a unui spațiu românesc – Covasna-Harghita. Editura România Pur și simplu, București, 2004, 13., 111., 121. Zahorán Csaba megyi.

elmondható, hogy a számos „kisebbség” léte (magyarok, szlovákok, csehek, zsidók, magyarónok, és akik ezek között voltak) akadályt jelentett, amikor az egyik csoport a másik fölötti dominanciára törekedett; ez a helyzet lehetővé tette, hogy különféle érdekcsoportok jöjjenek létre, de úgyszintén megkönnyítette a keletkező konfliktusok kezelését is. Források változatos sora, beleértve a hivatalos dokumentumokat, a helyi sajtót és az egyesületek iratait, mind látens etnicitásról, valamint a szociális kritériumnak a nemzeti kritérium fölébe helyeződéséről tanúskodnak.²²

A városok és a régió kulturális emlékezete

Az új csehszlovák nemzetállam integráló, azonosság-építő és legitimáló politikát folytatott, és a lakosok között megpróbálta kialakítani a lojalitás érzéseit. Ezek az általános fejlődési folyamatok főként a helyi szinteken valósultak meg. A kommunikáció egyre növekvő szerepe miatt nem a vidék, hanem a városok jelentették a par excellence közteret. A város mint tárgyi környezet és annak szimbolikus dimenziója közti korreláció a városi teret a kulturális emlékezet hathatós helyszínévé változtatta.²³

A vidéki városok perifériális központként szolgáltak, és helyet biztosítottak a szimbolikus kultúraalkotáshoz – kiadóvállalatoknak, médiáknak, múzeumoknak, kulturális intézményeknek. A különböző etnikai közösségek szimbolikus politizálását (ahogy a szimbólumokat az integráció eszközeként használták, és ahogy a helyi önkormányzaton keresztül megkísérelték magukévá tenni ezt a stratégiát) két dél-szlovákiai város példáján követhetjük nyomon: Komáromban (szl: Komárno), a maga kb. 21 000 fős lakosságával, és Losoncon (szl: Lučenec), kb. 15 000 lakossal. Komárom magyar-szlovák város volt (a nemzetiségi arányok 1930-ban: 64% magyar, 27% szlovák és cseh) magyar falvakkal körülvéve. Losonc szlovák-magyar város volt (60% szlovák és cseh, 28% magyar), kevert nemzetiségű környékkel. Mindkettőt különféle nevekkkel látták el, s ez máris politikai és szimbolikus átváltozásra és hasadásra utal. 1918 előtt mindkét város teljesen integrálódott a Magyar Királyság egységes gazdasági és kommunikációs terébe, és mindkettő Budapest, a főváros felé húzott. A Habsburg Monarchia felbomlása és az államhatár

22 Mannová E.: „...aber jetzt ist er ein guter Slowake”. Varianten nationaler Identität im Vereinswesen zweier südslovakischen Kleinstädte 1918-1938. In P. Haslinger (ed.): Regionale und nationale Identitäten. Wechselwirkungen und Spannungsfelder im Zeitalter moderner Staatlichkeit. Würzburg, 2000, 215-225.

23 H. Hein-Kircher: Clash of symbols and local politics – multiethnic cities in contested regions of East Central Europe after World War I. Előadás a Regional European Congress ICCEES – International Council for Central and East European Studies kongresszusán. Berlin, 2007. augusztus 2-4.

végleges megállapítása után Komárom és Losonc a Csehszlovák Köztársaságban találták magukat – számos lakosuk akarata ellenére, Komáromban a többség akarata ellenére. E két helyőrségi város, amelyek erőteljesen iparosodtak a 19. század vége óta, ekként az újonnan keletkező állam periferiájára kerültek. Komáromot ráadásul az államhatár két városra osztotta: korábbi déli része a mai napig Magyarországon van.

A lakosságot erősen befolyásolta a migráció, így a helyiek aránya a nem helyiekkel szemben csökkent. Sok korábbi magyar állami hivatalnok és nemes átköltözött Magyarországra; helyükbe új cseh és szlovák lakosok érkeztek. A legváltózekonyabb réteget a hadsereg képviselte. A városok lakosságán belül az abszolút magyar többség az 1910-as népszámláláshoz képest jelentősen csökkent. A változásnak számos oka volt: a magyar hivatalnokok, tiszttek és arisztokraták kivándorlása; a zsidók körében tapasztalható nemzetiség-váltás; egyes elmagyarosodott szlovákok visszaszlovákosodása; az állampolgárság nélküli magyarok nagy száma, akiket a statisztikák külföldiként regisztráltak. A két város vallási struktúrája is hasonló volt: kétharmaduk római katolikus (Losoncon 60%, Komárom 1930-as 65%-os adatához képest); 22% protestáns (evangélikus vagy református); Losoncon 15%, Komáromban pedig 10% zsidó. Az egyházi élet teljes egészében elmagyarosodott a 19. században, és a szlovák nyelvű felekezeti életet 1918 után csak lassan vezették be, illetve Losoncon vezették be újra. A szociális struktúrát nagymértékben befolyásolta, hogy a lakosságszám növekedése az államtól függött – azaz az állami alkalmazottak, hivatalnokok és a katonai személyzet létszámától. A két város lakosainak csak körülbelül a fele tartozott azokhoz az ún. stabil csoportokhoz, amelyeket viszonylag kevésbé befolyásolt a politikai változás, nevezetesen: a független kisiparosok, a magánvállalatok és a mezőgazdasági vállalkozások alkalmazottai, valamint az értelmiség egyes független szakmákban. Az államhatalom változása meghatározta a politikai rendszert és az interetnikus kapcsolatokat, de a két város tulajdoni struktúrájában megmaradtak a folyamatosság egyes elemei. Az identitásépítést az ipari munkásság növekedése is befolyásolta, valamint az, amit úgy hívhatunk, hogy „proletár kultúra”. A tömeges munkanélküliséggel járó gazdasági válság a szociális érdekek polarizálódásához és politikai radikalizálódásához vezetett. Annak köszönhetően, hogy a Csehszlovák Köztársaság megalakulását követően bevezették az általános választójogot, a kommunista és a magyar pártok a választásokon többséget szereztek a helyi városi tanácsokban.

A két város nyilvános tereit a konfrontáció jellemezte. Ez egyfelől a lokális kulturális sokszínűség, másfelől a városi tér olyan politikai megszervezése között feszült, amely a terület homogenitását tűzte ki célul: mindkét nacionalizmusnak volt ereje határokat húzni és kirekeszteni. Az etnikai csoportok képviselői közti kölcsönös viszonyok bizonyos mennyiségi tényezőktől és a helyi hagyományoktól függtek. Komáromban, ahol a magyarok többségben voltak mind a helyi

önkormányzatban, mind az egyesületekben, szinte minden korábbi magyar utca- és térnév megmaradt a teljes háború közti időszakban – csupán a főutcát nevezték el Masarykról. A szlovák fordítások csak később jelentek meg. Losonc utcái kétnyelvű táblákkal voltak megjelölve, de az utcák neve sok esetben megváltozott: szlovák eredetet lehet tulajdonítani 22 névnek, 12-nek cseh vagy csehszlovák eredetet, 20-nak pedig magyart. Nagyon különös megoldást eszeltek ki egy harmadik városban, Érsekújváron, ami megfelelt a helyi szlovákok és magyarok közti sajátos egyensúlyoknak, valamint azoknak a speciális helyi hagyományoknak, amelyek a Monarchia utolsó éveiben zajló magyarosítás ellenében alakultak ki. Ebben a dél-szlovákiai városban az utcák régi és az új hivatalos megnevezései egymás mellett éltek. Magyar szövegben a főteret Kossuth térnek hívták, szlovák szövegben viszont Körtársaság térnek. Ugyanígy a főutcának egyszerre két neve volt, a magyar és a szlovák nacionalizmus vetekedő képviselőinek megfelelően – Széchenyi utca és Štefánikova ulica.²⁴

Valamiféle egyensúly az etnikai különbségtétel kritériumaiban szintén megfigyelhető volt a korzó jelensége kapcsán. A korzón a közönség nem nemzetiség szerint oszlott meg, mint sok cseh- vagy morvaországi városban, hanem a társadalmi státusz alapján: minden este a szolgálólányok katonákkal sétálgattak, de ugyanazon az utcán kilenc óra után sokkal szigorúbb etikett volt érvényes az ún. úriemberekre. A dél-szlovákiai városok lakossági összetétele szintén inkább a szociális státusszal, mint az etnicitással volt szoros összefüggésben. Csupán egy sajátos etnikai csoport élt külön, valamiféle zárt helyen mindkét város külső részein, mégpedig a romák, akik a „pérónak” nevezett részen éltek. Losoncon a roma elit (a kávéházi muzsikusok) saját családi házáat nem építette külön a városi többségtől, hanem egy városközpont közel eső utcában, amelyet ma is Muzsikusok utcájának neveznek. A felkapott kávéházakat főleg magyarul és szlovákul beszélő vendégek látogatták: a cseh középosztály tagjai másfajta szabadidős tevékenységeket részesítettek előnyben, például sportolást, túrázást és sörözést. Magyarok és szlovákok gyakran egymás melletti asztaloknál ültek – miközben a helyi szlovák újságírók a vendégek közti nemzetiségi konfliktusokról írtak, és a kávéházakban „magyar fészkeket” láttak.

Egy láthatatlan magyar-(cseh)szlovák megosztottság vágta ketté a két város majdnem minden intézményét: a helyi önkormányzatot, iskolákat, egyházakat, sajtót, könyvtárakat és egyesületeket. Azonban ez az elhatárolódás nem volt teljes, abszolút: például sok magyar gyerek szlovák iskolába járt és fordítva, a nevelőintézmény elhelyezkedésétől függően. Az egyesületi tevékenységeket, beszédeket és

24 Részletekért és forrásokért ld. E. Mannová: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí (Maďari v Komárne a Lučenci 1918-1938). In P. Salner, D. Luther (eds.): Etnicita a mesto. Bratislava, 2001, 111-140; L. Kočíš: Nové Zámky v minulosti a súčasnosti. Nové Zámky, 1967, 81.

ünnepeket mind a saját tábor, mind a másik tábor helyi sajtója szoros figyelemmel követte. Az egyesületek többsége továbbra is Budapest vagy Pozsony és Prága befolyása alatt állt – az előbbi esetben a Magyarországról anyagilag támogatott magyar kisebbségi politikai pártokon keresztül, míg az utóbbiakban közvetlenül, saját központi egyesületeiken keresztül. Komáromban az önkéntes egyesületeknek körülbelül egyötöde volt nemzetiségileg vegyes tagságú, és működött olyan helyként, amely „indifferens a nemzet szempontjából”²⁵, azaz amelyek pragmatikus együttműködési hajlandóságot mutattak.

A határok képlékenysége, a különféle etnikai és nyelvi átfedések, keveredések és akkulturáció ellenére, valamint azon tény ellenére, hogy a nyelvileg kevert társadalmak kevés fogékonyságot mutattak az etnikai polarizálódás iránt, a két háború közti időszakban az etnicitás hamar erős tényezővé vált ahhoz, hogy mindkét város helyi diskurzusát alakítsa. A helyi- és csoportképviseletek különböző formáiban a többnemzetiségű kapcsolatok elemei eltűntek, vagy átalakultak látható kulturális különbséggé. A múlt különféle értelmezései, továbbá a különböző központokhoz való kötődések hozzájárultak ahhoz, hogy „kulturális” akadályok jöjjenek létre.

Az emlékművek építése és lerombolása a közterek szimbolikus elfoglalását, és a „nemzeti csoportok” e terek fölötti ellenőrzésének aspektusát tükrözte. A két városban az emlékezés tereit nemcsak a hivatalok, de elsősorban a polgári kapcsolatok alakították, azok társadalmi felhasználásával mulatságok és ünnepek alkalmával. Komárom főterén Klapka György tábornok szobra megmaradt mementóként; csak szellemi üzenete változott meg a helyi magyarok számára. Korábban, a Monarchia idején a Habsburg-ellenes magyar függetlenségi küzdelmet szimbolizálta; a háború után a magyarok csehszlovák állammal szembeni ellenállásának vált a jelképévé. Klapka ellenpontja – a szlovák Štefánik tábornok – csak 1930-ban kapott saját emlékművet a változó összetételű (cseh)szlovák közösségtől (állami hivatalnokok, tanítók, vámosok és csendőrök), és akkor is csak a katonaság támogatásával. A helyi magyar egyesület indítványára már 1911-ben nyilvános gyűjtés kezdődött a város híres szülőtte, a magyar író, Jókai Mór emlékműve számára, és ez folytatódott a háború alatt is, ám a csehszlovák hatóságok a kezdeményezést csak 1936-ban hagyták jóvá. Losoncon (ahol több szlovák élt) a magyar nemzeti hős, Kossuth Lajos szobrát 1919-ben eltávolították; 1925-ben egy csúnya veszekedés után a Kossuth-emlékmű – amelyen egy magyar nemzetőr magyar

25 Pieter Judson amerikai történész kifejezése, amelyet ld. pl. P. Judson: *Guardians of the nation: Activists on the language frontier of imperial Austria*. Cambridge MA, 2006.

zászlót tartott – talapzata is eltűnt. A szlovák egyesületek részt vettek az „elnyomás gyűlölt szimbólumainak” lerombolásában, abbéli próbálkozásaik azonban nem voltak sikeresek, hogy a régi emlékmű helyett Štefánik-emlékművet emeljenek. A főtér így üresen maradt.²⁶

A szimbólumok hatásossága az abszolút hatalom illúzióját keltette egy bizonyos közösségben, beleértve annak a lehetetlenségét is, hogy a környezetet megfelelő módon át lehet alakítani – és ez a szimbólumok összecsapásához vezetett.²⁷ A két háború közti időszakban a városlakók futballal kapcsolatos polarizációja már jól illusztrálta ezt. Azonban általános értelemben a mindennapi gyakorlat szinte sosem volt összhangban a normatív diskurzussal. A csendőrségi jelentések gyakran hangsúlyozzák a nacionalista retorika és a valóság közti eltérést, és több példát neveznek meg a magyarok lojális viselkedésére, mint amennyi a helyi újságok írásai alapján várható lenne. A nemzeti csoportok közti törésvonalak sokkal változóbbak és átláthatóbbak voltak, mint ahogy azt a kanonizált csehszlovák nemzeti narratíva sugallta. Dél-Szlovákia városaiban a magyarok és a szlovákok csehek elleni szövetsége számos alkalommal előfordult, egyes lojalítások pedig még mindig megegyezés tárgyai voltak. Annak a kritériumát, hogy ki volt a „jó” szlovák vagy magyar, nem lehetett egyértelműen megítélni.

A változó állami és etnikai határok: 1938-tól napjainkig

Az 1938. november 2-i bécsi döntés során Németország és Olaszország döntött Szlovákia új határainról. Azon a területen, amelyet Magyarországnak ítélték, 854 000 fő lakott, közülük több, mint 270 000 szlovák nemzetiségű. A háború után ez a terület visszakerült Csehszlovákiához, de a „vérző határ” toposza, mint a lehetséges veszély metaforája megmaradt a szlovák nemzeti emlékezetben. A kollektív bűnösség gondolata alapján a németeket és a magyarokat – az antisziszta kivételével – 1945-ben megfosztották állampolgárságuktól, vagyonukat pedig elkobozták. A Magyarországgal kötött lakosságcsere-egyezmény eredményeként 73 000 szlovák költözött Magyarországról Szlovákiába, és 74 000 magyar költözött Szlovákiából Magyarországra. Körülbelül 44 000 magyart költöztettek

26 Részleteket ld. Mannová E.: Von Nationalhelden zum Europa-Platz. Inszenierungen des kollektiven Gedächtnisses in Komárno an der slowakisch-ungarischen Grenze. In M. Csáky, K. Zeyringer (eds.): Inszenierungen des kollektiven Gedächtnisses. Eigenbilder, Fremdbilder, Innsbruck, 2002, 110-131.

27 H. Hein-Kircher: Clash of symbols and local politics – multiethnic cities in contested regions of East Central Europe after World War I. Előadás a Regional European Congress ICCEES – International Council for Central and East European Studies kongresszusán. Berlin, 2007. augusztus 2-4.

át erőszakkal a csehországi határvidékre a hiányzó német munkaerő pótlására. A bosszú feszült légkörében több, mint 326 000 magyar „reszlovakizált”. Azért cserébe, hogy szlováknak vallották magukat, visszakapták állampolgári jogaikat, és munkát vállalhattak. 1948 után, amikor az állampolgárság, az anyanyelvű oktatás, a sajtó- és kulturális szervezetekhez való tartozás jogát visszakapták, a reszlovakizált lakosok többsége visszatért magyar nemzetiségéhez.²⁸ Azonban a magyarok által lakott területek szlovák nemzeti kisajátítása nem állt le. 1948-ban ezt szimbolizálta, hogy sok dél-szlovákiai várost és falut olyan szlovák személyiségről neveztek el, akinek nem volt az érintett településekkel kapcsolata (pl. Párkány – Štúrovo, Ógyalla – Hurbanovo, Gútor – Hamuliakovo, Bős – Gabčíkovo). Az 1945-1948 közötti időszakot a szlovákiai magyarok közösségi emlékezete a „hontalanság éveiként” tartja számon, viszont ez a történet a szlovák történelemtankönyvekbe csak lassan került be, a nyilvános diskurzusban pedig csak az 1990-es évektől jelent meg.

A dél-szlovákiai régió lakóinak drámai sorsa messzire nyúlik vissza. Már a kora újkorban megtapasztalták a határvidéki lét gyakorlati hatását, amikor az oszmán előrenyomulás következtében a Magyar Királyság három részre szakadt; a mai dél-szlovákiai terület nagy része e határtól északra feküdt, szenvedve a török betörésektől. A változó határok a 20. században (1918–1938–1945) nemcsak migrációs hullámokat hoztak magukkal, hanem a terület irányítására szolgáló speciális infrastruktúrával ellátott határrendszert is, a maga sajátos adminisztrációjával és különleges életmódjával (beleértve a csempészetet is). A jelenlegi etnikai határ másféle határidetitást képvisel, amely ezt a régiót jellemzi. Mint elméleti konstrukciót, többféle kritérium és különböző szempontok alapján lehet definiálni. Az etnológia és a történetírás elsősorban a nyelvet, a migrációt és az etnikai hovatartozás változásának folyamatát – az akkulturációt és az asszimilációt – vizsgálja. A humánföldrajz-tudomány úgy értelmezi az „etnikai csoportok” közötti határvonalakat, hogy a szociális határokat a fizikai térre vetíti rá. Ez inkább egy zóna, mintsem egy vonal, amely elválasztja egymástól azokat a területeket, ahol az egyik etnikai csoport többségben él; egy olyan zóna, mely különböző szociális viselkedési mintákat képvisel, és amely különbséget tesz a csoport-tagok (in-group-members) és a nem-csoport-tagok (out-group-members) között. Az etnikai határ a legmagasabb szintű szociális és kulturális kölcsönhatásokat is lehetővé teszi.²⁹ Szarka László magyar történész a szlovákok és magyarok közötti nyelvhatárt elemezve háromféle határt fedezett fel. Úgy vélte, a múltban meghatározó volt,

28 E. Lipták: Post-War Slovakia. In E. Mannová (ed.): A Concise History of Slovakia. Bratislava, 2000, 276.

29 Majo J., Kusendová D.: Vývoj etnickej hranice v okrese Galanta. In Geografický časopis, 2007, 59, 3, 251-253.

és tovább él a jelenben is az a magas fokú szociális és kulturális izolációval együtt járó éles etnikai határ a szlovákok és a magyarok által lakott térségek között, amely a Mátyusföldön, a Kis-Duna és a Vág folyó alsó folyása között található – annak ellenére, hogy a térségben minimális a fizikai-földrajzi korlát. Egy másfajta történelmi típusú nyelvi és etnikai határt – egy sávszerű határt – lehet megfigyelni Közép-Szlovákia földrajzi értelemben jobban szegmentált déli részein (Bars, Hont, Gömör, Nógrád), ahol a különböző etnikai területek sávokat képeznek. A harmadik típusú, *elmosódott etnikai határ* (blurred ethnic boundary) – a második világháború után bukkant fel, amikor a migráció és az asszimiláció következményeként a kétnyelvűség jelensége gyakoribbá vált.³⁰ Ehhez kapcsolódóan szlovák humánföldrajz-tudósoknak a Galántai járásban végzett kutatásai azt igazolják, hogy az 1950-es és 1960-as évek óta a szlovák-magyar etnikai határ kiszélesedett, és tovább mozdult dél felé.³¹

Majdnem egy évszázaddal Ausztria-Magyarország összeomlása után a belső összetartó erő abban a régióban, ahol a szlovákiai magyar lakosság lakik, nem változott, noha a teljes lakosságon belül a magyarok arányának állandó csökkenése tapasztalható. A 2001-es népszámlálás során több, mint 520 000 lakos vallotta magát magyarnak (ez Szlovákia lakosságának 9,7%-a). Viszonylag kompaktan élnek Dél-Szlovákiában, annak fejlettebb régióiban éppúgy, mint annak gazdaságilag kevésbé fejlett és marginalizált részeiben is. A csehszlovák és újabban a szlovák állammal fennálló feszültségek ellenére képesek voltak megtartani saját nyelvüket, szimbólumaikat, politikai pártjaikat, sajtójukat, irodalmukat, színházukat és kulturális szervezeteiket – mindezt amellett, hogy 1989 után gyengültek kapcsolataik az anyanemzetükkel.³² Házasságaik többsége etnikailag homogén házasság. Nemzeti azonosság-tudatuk alapja a nyelv. Szociálpszichológiai kutatások azt mutatják, hogy saját hovatartozásukat erősen a családhoz és kisebbségi közösségükhöz kötik, azután az anyanemzethez, a Szlovák Köztársasághoz, a Magyar Köztársasághoz és az Európai Unióhoz, de úgyszintén saját városukhoz és régiójukhoz is.³³ Egy esettanulmány szerint, amely szlovákokkal kialakított

30 L. Szarka: Border region, or contact zone. Ethnic and ethno-social processes in small regions between the Hungarian-Slovak language and state border. In D. Torsello, M. Pappová (eds.): Social networks in movement. Komárno, 2003, 141-153.

31 Majo J., Kusendová D.: Vývoj etnickej hranice v okrese Galanta. In Geografický časopis, 2007, 59, 3, 261.

32 Š. Šutaj, Z. Sápsová: Problém identity menšinových Maďarov na Slovensku. In Šutaj Š., Szarka L. (eds.): Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18.-20. storočia. Prešov, 2007, 173-188.

33 Š. Šutaj, Z. Sápsová: Problém identity menšinových Maďarov na Slovensku. In Šutaj Š., Szarka L. (eds.): Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18.-20. storočia. Prešov, 2007, 180-186.

interetnikus kapcsolataikat vizsgálta, a feszültségek helyi forrása a szlovák beköltözők és a magyar lakosok közti félreértés, amelyben elsősorban a nyelvi akadály kérdése merül fel. A gazdasági, vallási és kulturális pozíciók nem tűntek konfliktusosnak.³⁴

Egy régió, amelyet két nacionalizmus hozott létre

Dél-Szlovákiát nem lehet azonosítani semmilyen területi jogi alakulattal, amelyet az állam funkcionális kritériumok által határolt volna körül. Ugyancsak nem egy jellemző történelmi fejlődés eredményeként létrejött terület, amelyet kulturális, nyelvi, szülőföldi vagy természeti specifikumok, vagy egy bizonyos területhez való tartozás érzése jellemeznének.³⁵ Az egyes lakosok regionális azonosságtudata, az ún. belső regionalizmus nemcsak az ország természeti és anyagi, szociogazdasági tényezőihez (natural and material socio-economic aspects) kötődik, hanem a „nem-anyagi geoszféra antropogenikus jellegéhez” is.³⁶ Az emberek a régióról úgy alakítják személyes képüket, ahogy arra gyermekkoruk alapján emlékeznek, beleértve a közös nyelvet, és a generációk emlékezetén átöröklődő kisebb alrégiókat – a történelmi megyéket vagy folyókat, mint a Duna, az Ipoly, a Tisza emlékét, továbbá a természeti környezet alapján. Jelenleg az egész régió úgy szolgál, mint egy kivetített térség, amelyet egyes szimbolikus csoportok tudatosítanak széles körben – főleg a más régióbeli szlovákok és a szlovákiai magyar kisebbség. A szlovák és a csehszlovák nemzeti identitások 1918-tól kezdve benyomultak erre a területre, és a helyi- és kistérségi azonosságtudati formák összevegyültek a nemzeti azonosságtudatokkal, miközben az érintkezések során megváltoztak és hierarchizálódtak.³⁷ Egy új morfológiailag és nyelvileg meghatározott zóna – egyfajta határvidék – alkotta a konfliktus küzdőterét és egyben a nemzeti diskurzus forrását is. A helyi nemzeti aktivisták szimbolikus képviselőkké, a régió pedig a nemzeti elnyomás színhelyévé stilizálódott. Mindkét oldal saját nemzeti területére részének tartotta ezt a határvidéket. Minden népesedési növekedést az egész

34 M. Botíková, E. Navrátil, L. Öllös, L. Végh: Maďarsko-slovenské interetnické vzťahy v Šamoríne. In Slovenský národopis, 1994, 42, 1, 73-94.

35 Ezeket a jellemzőket P. Gleber használja: Region und Identität. Eine grundlegende Einführung. In G. Bossong (ed.): Westeuropäische Regionen und ihre Identität. Beiträge aus interdisziplinärer Sicht. Mannheim, 1994, 3.

36 J. Vencálek: Vnímání genia loci krajiny jako základ rozvoje regionální identity. In Beňušková Z., Danglová O. (eds.): Trendy regionálneho a miestneho rozvoja na Slovensku. Bratislava, 2007, 57.

37 Ez a vonatkozás annak a négy alapvető együttthatónak az egyike, amelyet a nemzet és a régió közti általános kapcsolatról ír le P. Haslinger, K. Holz: Selbstbild und Territorium. Dimensionen von Identität und Alterität. In Haslinger P. (ed.): Regionale und nationale Identitäten. Wechselwirkungen und Spannungsfelder im Zeitalter moderner Staatlichkeit. Würzburg, 2000, 29.

nemzet győzelmeként ünnepeltek, az asszimilációs veszteségeket pedig a saját nemzeti lét megszűnésének kezdeteként fájlalták.³⁸ A nacionalista szervezetek, különösen az ún. védelmi egyesületek, mint a Szlovák Liga (amely szlovák iskolákat épített délen), kiépítették a helyi és regionális képviselőiteket a határ mentén, de ők nemzeti és nem regionális identitásokat fejlesztettek. Ők a nemzeti alapú megkülönböztetést erőltették, valamint a múltnak olyan értelmezését, amely a nemzeti kánonba illeszkedett.

Az egyik oldalon Dél-Szlovákiát a – főként a régió kívülről származó – szlovák nacionalisták hozták – és hozzák ma is – létre, mint olyan területet, amelyet meg kell hódítani (nyelvileg és emlékművek által). Ilyen módon a terület táptalajt kínál a szlovák azonosság tudat számára. Másfelől a magyar politikai koalíció regionális kontextusban történő politikai mobilizációja és regionális törekvései a magyar kisebbség etnoregionális tudatát erősíti. Az önkéntes intézmények rendszere (legfőképpen a Csemadok kulturális szervezet, amelynek 450 alapszervezete és 56 000 tagja van, de egyéb más alapítványok is) inkompatibilis a differenciáltabb szlovák polgári hálózatokkal. A zárt magyar kisebbségi szervezetek, amelyeket a Magyar Köztársaság támogat, kirajzolják és meghúzzák az etnikai határt³⁹, amennyiben csak ez látszik hatásosnak, hogy megvédje a kisebbségi közösséget az asszimilációtól.

Az 1990-es évektől egy új jelenség, a terület magyar nemzeti szimbólumokkal való megjelölése terjedt el Dél-Szlovákiában. Szabad téren, főleg falvak központjában, de magánkertekben is, lándzsa alakú emlékoszlopokat, kopjafákat állítanak. A fából faragott gazdagon díszített protestáns síremlékek eredetileg temetőben jelentek meg, majd a 19. századi néprajzi irodalom hatására az ősi magyar identitás kifejezésévé kezdtek válni. A Horthy-korszakban a fa emlékoszlopok a visszakapott területeket jelölték. 1976-ban újabb impulzus élesztette föl a szimbólumot, amikor Magyarországon az – idegen (ottomán és Habsburg) uralom kezdetét jelentő – 1526-os tragikus mohácsi ütközet 450. évfordulójára emlékeztek. 1977-től kezdődően a szlovákiai magyar kisebbség képviselői már szórványosan kezdték használni a kopjafát, de az áttörés az 1989-es forradalom után következett be. A helyi ünnepek helyszíneivé ezek a fából készült emlékoszlopok váltak, valamint azok a különféle emlékművek, amelyeken Szent István koronája, vagy a

38 Haslinger P.: Der Rand als Zentrum? Die deutsch besiedelten Grenzregionen der böhmischen Länder als Wertezentrum im tschechischen nationalen Diskurs (1880-1938). In M. Gibas, R. Haufe (eds.): „Mythen der Mitte” Regionen als nationale Wertezentren. Konstruktionsprozesse und Sinnstiftungskonzepte im 19. und 20. Jahrhundert. Weimar, 2005, 291.

39 K. Tóth: Vývoj systému inštitúcií maďarskej menšiny. In Fazekas J., Hunčík P. (eds.): Maďari na Slovensku (1989-2004). Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie. Šamorín, 2008, 267-289.

mitologikus turulmadár látható; ezek a kisebbség történelmének tragikus és dicső pillanatait idézik fel, de a magyar nemzet és állam múltját is, beleértve az 1918 előtti időszakot is. A magyar nemzeti himnusz eléneklése és a piros-fehér-zöld szalagos koszorúk elhelyezése a kisebbségi ünnepek állandó mozzanataihoz tartoznak. Egyes néprajztudósok úgy vélik, a magyarok jelentős része valószínűleg nem túl lelkesen üdvözlöi vagy kritikus az emlékoszlop-avatással szemben, ám véleményüket nem fejezik ki nyíltan, nehogy megbélyegezzék őket, mint a nemzeti jelképek árulóit.⁴⁰

Azok a szlovákok, akik magukat a domináns nemzet tagjainak érzik, meglehetősen hajlamosak elsiklani saját nacionalizmusuk totalitárius önhittsége fölött. Viszont a szlovák sajtó egy része kritikával és gúnyval reagált arra, ahogy a szlovák nacionalisták a magyar kisebbség identifikációs tevékenységére válaszoltak. Konkrétan a szlovák nacionalista aktivisták a magyar emlékművekre azzal reagáltak, hogy Komáromban egy Cirill–Metód-emlékmű felállítását kezdeményezték vehemensen, illetve hogy kettős keresztekkel jelölték meg saját területüket. A két nacionalizmus egymásból táplálkozik; a közösségi területre vonatkoztatva mindkettő fenntartja a veszélyeztetett határvidék képzetét, ahol mindkét nemzeti csoportot „kisebbségnek” nevezik. A szlovák nacionalista ideológiában Dél-Szlovákia úgy jelenik meg, mint a „nemzet ellenségeinek” lakóhelye. Egyes magyar/magyarországi nacionalisták nosztalgiával álmodoznak erről a régióról, mint a hajdani Nagy-Magyarország részéről. Dél-Szlovákia mint egy képzelt világ – mint a Sohaország (The Neverland) – él a nacionalisták gondolataiban a határ mindkét oldalán. Efféle kontextusban sem a (részben földrajzi) Dél-Szlovákia fogalmat, sem azt az (etnikai) megnevezést, hogy „az a terület, amelyen a magyar kisebbség él”, nem lehet semlegesnek fölfogni: mivel ezek a régió, a Soharégió politikai szóhasználata részét képezik.

A határon átnyúló⁴¹ együttműködésben rejlő gazdasági lehetőségnek van esélye, hogy befolyásolja, megváltoztassa vagy megerősítse az itteni lakosok területi kötődését, egy olyan régióban, ahol a szociokulturális tér részét képező kulturális normák, személyes kapcsolatrendszerek, valamint a szűkebb értelemben vett „szülőfölddel” és a „genius regionis”-szal való azonosulás még mindig fontosabb, mint a politikai struktúrák. Az eurorégiók remélt gazdasági és más előnyei szintén

40 I. L. Juhász: Kopijovité/pamätné stĺpy ako prostriedky národného označenia priestoru. In Slovenský národopis, 2008, 56, 1, 43-54.

41 A mai Szlovákia tizenkét eurorégiója közül hét Dél-Szlovákiában fekszik. Részleteket ld. Z. Beňušková: Cezhraničné regióny–nové územné identity? In Beňušková Z., Danglová O. (eds.): Trendy regionálneho a miestneho rozvoja na Slovensku. Bratislava, 2007, 69.

előmozdíthatják, hogy lakosai ellenállók legyenek a szociális valóság nacionalista konstrukcióival szemben, és elvezethetnek ahhoz, hogy Dél-Szlovákia megszűnjön politikai felhangú kifejezés lenni.

E tanulmány angol nyelvű eredeti megjelenése: Elena Mannova Southern Slovakia as an Imagined Territory. In *Frontiers, Regions and Identities in Europe*. Edited by Steven G. Ellis and Esser Raingard. Clihores.net. Thematic Work Group 5. *Frontiers and Identities*. Edizioni Plus Pisa University Press, 2009, 185-204. Fordítás: Vajda Barnabás.

Bibliográfia

Beňušková Z., Danglová O. (eds.): *Trendy regionálneho a miestneho rozvoja na Slovensku*. Bratislava, 2007.

Fazekas J., Hunčík P. (eds.): *Mađari na Slovensku (1989-2004)*. Súhrnná správa. *Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*. Šamorín, 2008.

Haslinger P. (ed.): *Regionale und nationale Identitäten. Wechselwirkungen und Spannungsfelder im Zeitalter moderner Staatlichkeit*. Würzburg, 2000.

Haslinger P.: Hungarian motifs in the emergence and the decline of a Czechoslovak national narrative, 1890-1930. In N. M. Wingfield (ed.): *Creating the Other. Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. New York, 2003, 169-182.

Haslinger P.: *Loyalität in Grenzregionen. Methodische Überlegungen am Beispiel der Südslowakei nach dem Ersten Weltkrieg*. In M. Schulze Wessel (ed.): *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. Munich, 2004, 45-60.

Haslinger P.: *Der Rand als Zentrum? Die deutsch besiedelten Grenzregionen der böhmischen Länder als Wertezentrum im tschechischen nationalen Diskurs (1880-1938)*. In M. Gibas, R. Haufe (eds.): *„Mythen der Mitte.“ Regionen als nationale Wertezentren. Konstruktionsprozesse und Sinnstiftungskonzepte im 19. und 20. Jahrhundert*. Weimar, 2005.

Ira V., Pašiak J., Falfán L., Gajdoš P.: *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku*. Bratislava, 2005.

Krivý V., Feglová V., Balko D.: *Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania*. Bratislava, 1996.

Lukniš M.: Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. In *Geografický časopis*, 1985, 37, 2-3, 137-161.

Majo J., Kusendová D.: Vývoj etnickej hranice v okrese Galanta. In *Geografický časopis*, 2007, 59, 3, 251-253.

Mannová E.: „...aber jetzt ist er ein guter Slowake“. Varianten nationaler Identität im Vereinswesen zweier südslowakischen Kleinstädte 1918-1938. In P. Haslinger (ed.): *Regionale und nationale Identitäten. Wechselwirkungen und Spannungsfelder im Zeitalter moderner Staatlichkeit*. Würzburg, 2000, 215-225. Magyarul: Mannová, Elena: „... de most már jó szlovák.“ A nemzeti identitás variációi két dél-szlovákiai kisváros egyesületi életében, 1918-1938. *Regio* 2000. (11. évf.) 4. sz. 93-103.

Mannová E.: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí (Mađari v Komárne a Lučenci 1918-1938). In P. Salner, D. Luther (eds.): *Etnicita a mesto*. Bratislava, 2001, 111-140.

Mannová E.: Von Nationalhelden zum Europa-Platz. Inszenierungen des kollektiven Gedächtnisses in Komárno an der slowakisch-ungarischen Grenze. In M. Csáky, K. Zeyringer (eds.): *Inszenierungen des kollektiven Gedächtnisses. Eigenbilder, Fremdbilder*, Innsbruck, 2002, 110-131. Magyarul megjelent: Nemzeti hősoktól az Európa térig. A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák-magyar határon. In *Regio*, 13, 2002, 3, 26-45.

Mannová E.: „Sie wollen keine Loyalität lernen!“ Identitätsdiskurse und lokale Lebenswelten in der Südslowakei 1918-1938. In P. Haslinger, J. von Puttkamer (eds): *Staat, Loyalität und Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1918-1941*. Munich, 2007, 45-67.

Šutaj Š., Szarka L. (eds.): *Regionálna a národná identita v mađarskej a slovenskej histórii 18.-20. storočia*. Prešov, 2007.

II. „Az Apponyi-szerű Krisztus” és „a Wilson arcú Pilátus”¹ - A komáromi Tuba János végső nyughelye, avagy egy sírkőállítás anatómiája

Demmel József

ELTE BTK, Budapest

---

1 A tanulmány az APVV 51-017 105 „Slovensko v 20. storočí” c. projekt keretében jött létre.

Mottó:

Rég más az úr az ősi megyeházán
És hőseid szobráról bús dalom
Letörte orvul hitszegő csel, ármány.

Mily balgaság! Nem múlik, ami késik:
Robogva jönnek majd egy hajnalon
A holt dandárok s újra odavésik!...

Szatmáry István: Nyitra²

A szlovák és a magyar történészek szakmai párbeszédének igénye nem újkeletű, ám az együttműködés hagyományai meglehetősen törekenyek. Az együttműködés stabilitása/instabilitása a kooperáció intenzitásán, egymás szakmai tradícióinak ismeretén, aktív felhasználásán és továbbgondolásán, a megfelelő súlypontok megtalálásán és az empátián múlik. Esetünkben a közös kutatómunkát alapvetően szakmai kíváncsiság inspirálta. Célunk az együttműködéssel egyrészt az volt, hogy cikkünk kiterjedtebb forrásbázisra és szakirodalmi alapra épülhessen, másrészt hogy megkíséreljünk egy mindkét térfélen megegyező jelentéssel bíró szakszöveget létrehozni Roman Holec és Pál Judit úttörő vállalkozásához hasonlóan,³ ám nem egy életrajzban közvetetten megjelenő konfliktusokat, hanem egy nemzeti szempontból kifejezetten érzékeny kérdést körbejárva.

Dolgozatunkban egy komáromi sírkőállítás folyamatán keresztül kíséreljük meg bemutatni az 1918-as impériumváltás kisebbségi magyar befogadási folyamatát. Tuba János 1922. szeptember 17-én hunyt el, síremlékét 1925-ben avatták fel. Addig több művész neve, többféle síremlék-tervezet is felmerült. Számunkra azonban nemcsak az elkészült emlékmű, hanem a korábbi, papíron maradt tervezetek is érdekesek, mert szimbolikájuk éppúgy választ adhat kérdéseinkre, mint a megvalósult (újra)temetés⁴, amelyről a sírkövet állító Jókai Társaság monográfiája 1936-ban a következőket írta: „*Délután fél öt órakor avatták fel Tuba Jánosnak a református temetőben felállított művészi síremlékét, amelyen a Jókai Egyesület vezetősége és tagjai nagy számban, a Komáromi Dalegyesület működőkara pedig testületileg⁵ jelent meg. A felavató beszédet [...] Alapy Gyula dr. főtitkár mondta,*

2 Fejes–Kun–Dr. Polgárdy, 2002. 137.

3 Roman Holec–Judit Pál: *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava, Kalligram, 2006.

4 Hiszen a temetés rítusával a társadalom is újra tudja fogalmazni önmagát. Rév, 1993. 4.

5 Erről ld. még ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. A Jókai Egyesület a Komáromi Dalegyesület elnökségének, Komárom, 1925. május 27.

aki könnyekig megható szavakban emlékezett meg Tuba Jánosról. Gaál Gyula dr. nyug. polgármester, ref. főgondnok a ref. egyház nevében, Boldoghy Gyula ipar-
testületi elnök pedig Komárom polgársága nevében⁶ mondott beszédet.⁷

Számos kérdést vet fel a sírkőállítás processzusa. Mit szerettek volna megjeleníteni az emlékművel? Miért volt erre épp Tuba János alkalmas? Ennek függvényében miként jelenik meg a nagypolitikai változások lecsapódása a síremlék élőknek szóló üzenetében? Fontos választ kapnunk azokra a kérdésekre is, amelyeket általában a politikai tartalommal felruházott temetések és újratemetések vizsgálata esetén tesznek fel a kutatók: Hogyan jelenítik meg az elhunytat a temetéskor, mely szerepeit hangsúlyozzák, melyeket hallgatják el? Milyen viszonyban áll ez a megemlékezők aktuális (politikai) érdekeivel?⁸

Mielőtt közvetlenül forrásainkba mélyednénk, szükséges bemutatni létrejöttük körülményeit, azaz Komárom történetét a dualizmus második felétől a Csehszlovák állam első éveig, ezen belül is külön hangsúlyt helyezve a szóban forgó síremléket állíttató Jókai-társaságra, illetve az elhunyt, Tuba János személyére. Itt azonban nem egy „városbiográfia”⁹ és egy hagyományos életrajz összekapcsolása következik, hanem a múlt források megértéséhez szükséges rétegeit igyekszünk (re)konstruálni.¹⁰

Komáromi történet – az újratemetés háttere

A korszak komáromi szellemi elitje, amely csoportosulás leginkább magáénak érezhette a regionális múlt értelmezésének jogát, Komárom történetét 1907-ben a „sors csapásainak lánczolataként” értelmezi.¹¹ Ezzel szemben Komárom városa a 19. század első feléig jelentős kereskedelmi és közlekedési csomópont volt. Fényes Elek még 1840-ben is így látta a várost: „A kereskedést a Duna és Vágh hajókázható

6 Eredetileg Füssy Kálmán képviselőt kérték fel „a városi polgárság nevében tartandó” megemlékezésre, ám ő egy családi tragédia miatt lemondta, így kérték fel Boldoghy Gyulát a másnapi beszéd megtartására. ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. A Jókai Egyesület [Boldoghy Gyulának], Komárom, 1925. június 6.

7 Fülöp, 1937. 47-48.

8 Az ilyen irányú vizsgálatokra ld. pl. Stéfán, 1993. 6-17.; Mátay, 1993. 18-32.; Ternóczky, 1993. 33-42.; Varga, 1993. 43-56.; Katona, 2007. 539-562.

9 Erről ld. Bácskai, 2003. 244.; Gyáni, 2005. 33.

10 A történelmi tény véleményünk szerint legalább annyira konstrukció, mint rekonstrukció eredménye. Ez esetben tehát tárgyunkhoz Tuba Jánoshoz halálán keresztül közelítünk. Kisantal-Szeberényi, 2003. 413-442.

11 A Borovszky-féle megyemonográfia helyi szerzőgárdája (legalább ez esetben) lefedi a szellemi elit fogalmát. Borovszky, 1907. 140-144.

vizei,[sic!] a megyén keresztül menő bécsi fő országut nagyon élénké teszik.”¹² Azonban Magyarország közlekedési struktúrájának radikális átalakulása alapvető változásokat jelentett a város életében. A gőzhajózás megindulásával a hajóvontatás egyre jobban háttérbe szorult, jelentős számú hajóvontató munkáját¹³ és a komáromi hajóépítő üzemeket szükségtelenné téve.¹⁴

A forradalom és szabadságharc évei alatt az átlagosnál jelentősebb károkat szenvedett a város. 1848. szeptember 17-én egy viharban tűz ütött ki, „az egész város, még a Dunán állomásozó hajók is elégték”. Ezután jött még az ostrom 1849-ben, valamint a kolera.¹⁵ Ezt az időszakot a város demográfiai szempontból sokáig nem tudta kiheverni. 1840-ben 17.538 főt számláltak össze, 1847-ben 20.660-at, 1851-ben pedig 13.000-t. Ezt a népességszámot csak az 1930-as évek Komárnoja érte el.¹⁶

A kereskedelem központja így fokozatosan más városokba, elsősorban Győrbe tevődött át, nem utolsósorban azért, mert Komáromot a vasutak is elkerülték. Csupán 1885-ben érte el a települést a vaspálya.¹⁷ Ezek után azonban gyors ütemű fejlődés következett be, jelentős állami szerepvállalás segítette vissza a várost korábban betöltött, regionális közlekedési és kereskedelmi csomóponti pozíciójába. 1892-ben elkészült a Dunán átívelő híd,¹⁸ nem sokkal később a város egyesült a túlparti Új-Szönnnyel, a mai Komárommal. Kikötő, hajóépítő-üzem épült, a vasút pedig egyre több irányból érintette Komáromot.¹⁹

1900-ban a népesség 82,7%-a magyarnak, 8,1%-a szlováknak, 7,3%-a németnek vallotta magát. 1910-ben a számok 89,2 – 3,4 – 5,6 arányra módosultak. 1921-ben Komárnóban 76,4% magyart, 13,6% „csehszlovákot” és 4,1% németet számláltak össze. A gyors, minden bizonnyal 1918-ban meginduló változásokat két tényező indukálta. Egyrészt a hivatalnok réteg, és általában véve egyes magyar lakosok kényszerű átköltözése Komárom-Újvárosba (Magyarországra), másrészt a népszámlálások preconcepciózussága. 1910-ben ugyanis a magyar anyanyelvűek egynegyede többnyelvű volt, azaz az asszimiláció bizonyos fokán állhatott, amely

12 Fényes, 1841. 130.

13 Csak Komáromban 190 hajóvontató lakott Fényes Elek szerint 1840 előtt. Fényes, 1841. 130.

14 Takáts, 1899. 236.

15 Takáts, 1899. 236. A kollektív emlékezetben azonban a pusztulás évének az emlékétfedte a hősiesség komáromi várvédelem emléke. Vö. Mannova, 2002. 26.

16 Fényes, 1841. 136. Fényes, 1851. 238. Kovács, 2003. 388.

17 Kovács, 2003. 370.

18 Állami pénzből épült a híd, így állami tulajdonba is került. Sőt, még 100.000 forintot jövedelmezett az új átkelő a városnak, ennyiert voltak hajlandók lemondani a hídpénzről. T.[uba]. 1919.

19 Takáts, 1899. 236.

folyamatot az államfordulat ellenkező előjelűvé változtatott. 1921-ben viszont a csehszlovák számlálóbiztosok törekedtek arra, hogy arányaiban minél több *csehszlovák* számláltasson össze. A magyar népesség számarányát a zsidó nemzetiség kategóriájának bevezetése is csökkentette.²⁰

Az első világháború után vált valódi harci események színterévé a város, különféle katonai egységek vonultak be Komáromba, előbb a Magyar Nemzeti Tanács, majd a Tanácsköztársaság, később a Csehszlovák Köztársaság, majd az északi hadjárat során ismét a Vörös Hadsereg, végül újra az új állam katonái.²¹ 1919 június után a csehszlovák állam keretei között elkezdődött a város fokozatos, lassú, de feszültséggel teli konszolidációs folyamata. Először a katonai szervek felügyelete alatt állt, amelyek egy 16 tagú városi intézőbizottsággal kommunikáltak. A város polgármesterévé dr. Szijj Ferencet nevezték ki (1920-1923), aki egyben a Jókai Egyesület elnöke is volt. Az állami alkalmazottaknak, amennyiben meg akarták tartani állásukat, hűségnyilatkozatot kellett tenniük, és egy év alatt meg kellett tanulniuk az új államnyelvet. 1923-ig az önkormányzati tisztviselőket a főispánok nevezték ki, miközben ugyanezen év januárjától Komárom Pozsony nagymegye részévé vált, vagyis megyeszékhely helyett járási székhely lett. Ebben az évben választották városbíróvá Csizmazia György szocialista jelöltet. Ezzel lezárult Komárom történelmének egy átmeneti időszaka, amely a csehszlovák állami hatalom stabilizálódásával végződött.²²

A trianoni békeszerződés aláírása után a magyarságnak két beilleszkedési stratégia, a sérelmi- és a reálpolitikai álláspont között kellett választania. A helyi közösség alapvetően a sérelmi diskurzust tette magáévá, amely visszatükrözte az új, marginalizálódott társadalmi-gazdasági pozíciójukkal való elégedetlenséget.²³ Ezt a szemléletet negatív személyes tapasztalatok támasztották alá, illetve a múlt kiválasztott fejezeteire való rendszeres emlékezés, amelyet nem egyszer kontextualizáltak/összekapcsoltak/összevetettek a jelennel. Így ismételten megerősítették saját kisebbségi traumáikat. A sérelmi diskurzus mentén tevékenykedett aktívan valamennyi magyar ellenzéki politikai tényező, mind a keresztények, mind a kommunisták. Gyakran nyilvánították ki kritikus véleményüket a köztársaság valamennyi magyarjának, illetve a proletariátusnak a nevében.

20 Kovács, 2003. 371-374.,388. A két háború közti szlovákiai zsidó közösség disszimilációjáról ld. Kovács,2004.

21 Fülöp, 1937. 30-32.

22 Erről részletesebben ld. Mácza, 2004. 114-119.

23 Részletesebben: Kovács, 2000. 186-194.

Az egységes nemzeti társadalom képzetét szimbolikus ünnepek és akciók által közvetítették. Ezek során az aktualizált történelmi és kulturális szimbólumok kiemelésével látványosan megnyilvánult a résztvevők „magyarsága”. Ebből a szempontból voltak jelentősek például a Szent István-ünnepségek, amelyeket Komáromban 1924-ig tartottak meg, ünnepélyes és erősen demonstratív szellemben.²⁴ Hasonló kifejező ereje volt 1848-1849 forradalmi tradícióinak, amelyek a városi identitás egyik alapkövét alkották. Ezt a tradíciót testesítette meg például Klapka György tábornoknak a városközpontban álló szobra – amelyet az állami hatóságok és a helyi elit ki nem mondott kompromisszuma folytán nem távolítottak el, de amelynek szimbolikus jelentése megváltozott az új körülmények között. A nemzeti függetlenség szimbóluma maradt ugyan, de immár a csehszlovák államhatalom kontextusában.²⁵ Ezzel szemben a magyar lakosság tartózkodóan vagy elutasítóan viszonyult az új állam szimbólumaihoz, ami nem egyszer abban nyilvánult meg, hogy nem vettek részt, vagy nem az alkalomnak megfelelően viselkedtek az állami ünnepségeken.²⁶

A fordulat a város számára új gazdasági kihívásokat és bonyodalmakat jelentett, hiszen elvesztette kiépített gazdasági hálózatát, és legnagyobb ipari vállalatát, a fegyvergyárat. Viszont megnőtt a komáromi kikötő jelentősége, amely a pozsonyi mellett Csehszlovákia legnagyobb kikötője volt. Nőtt a munkanélküliség, és ennek jelentős hatása volt a szociális helyzetre. Komárno egy provinciális, határmenti város helyzetébe jutott. Lakosainak alkalmazkodniuk kellett az új körülményekhez, új lehetőségeket és piacokat kellett keresniük, amit többek között a cseh nagyvállalati konkurencia is nehezített. A régió fejlődésére jelentős hatással volt a földreform bevezetése, miközben a csehszlovák hivatalnokok és telepesek beáramlása a térség etnikai összetételét változtatta meg. Egyúttal ebben az időszakban a komáromi középréteg egy jelentős részének nem sikerült megszerezni a csehszlovák állampolgárságot; az 1921-es összeírás szerint ez 834 embert érintett, többségében magyarokat.

A lakosságnak megvolt a lehetősége, hogy kihasználja a kishatármenti kapcsolatok előnyeit. Például sok komárominak a szőlőskertje a Duna szemközti oldalán feküdt, így nem szakadtak meg teljesen a kistérséget átfonó kapcsolatok. A város jellege mindazonáltal továbbra is magyar maradt, így Komárno a csehszlovákiai magyarok jelentős politikai, kulturális központjává vált.

24 ŠANR, f. PK KN, k. 2, Helyzetjelentés 1924 augusztusából. Michela, 2008.

25 Mannová, 2001. 122-123.

26 ŠANR, f. PK KN, k. 18, 1500. Rendőr főfelügyelői jelentés 1928. október 30.; Ugyanott, k. 13, Rendőr főfelügyelői jelentés 1928. november 7.; ugyanott, k. 1, Helyzetjelentés 1923 novemberéből. Mannová, 2001. 126-127.

Komáromban az 1880-as évek végén, 1890-es évek elején két jelentős kulturális egyesület alakult, a Komáromvármegyei és városi Múzeum–Egyesület és a Komáromvármegyei és városi Közművelődési Egyesület,²⁷ amelyeket Jókai Egyesület néven 1911. március 5-én egyesítettek. Céljai közt szerepelt „a nemzeti közművelődés terjesztése, a magyar irodalom ismertetése, művelése és terjesztése, a komáromi múzeum fenntartása, fejlesztése és gyűjteményeinek tudományos feldolgozása, a nemzeti irányú művészetek pártolása és ismertetése”, valamint „Komárommegye nyilvános közkönyvtára és a múzeum otthonának létesítése [...], Jókai szobrának mielőbb való felállítása, állandó színház létesítése”.²⁸ Az egyesület 1918 után is jelentős szerepet töltött be. Mivel az „első Csehszlovák Köztársaságban a magyar ünnepnapokat [...] már nem volt szabad nyilvánosan, az utcákon és tereken ünnepelni, az ünnepségeket az egyesületekben és templomokban tartották”.²⁹ A magyar kulturális egyesületnek ezért is lehetett kiemelt szerepe. Elena Mannová szerint mindazonáltal a „nagytekintélyű” egyesület több alkalommal tett kísérletet a szembenálló nemzeti táborok közti kommunikáció kialakítására.³⁰

1919 őszétől a komáromi egyesületek elkezdték felújítani tevékenységüket. A magyar és zsidó-magyar egyesületek mellett, amelyek a városban hosszú idő óta domináltak, csehszlovák egyesületek is alakultak. Az egyesületek rendezvényein való részvétel megerősítette a csoportkohéziót, az összetartozás-tudatot. Az egyesületek – amelyek egyben jelentős érdekcsoportokként is működtek – közösségszervező hatása nemcsak kulturális, hanem gazdasági és politikai szinteken is megmutatkozott.³¹ Ebből a szempontból érdekes példát nyújt a Jókai Egyesületben lezajlott, az egyesület épületére kitűzött állami zászló ügyében, illetve a Masaryk születésnapjának megünneplése³² körül kirobbant vita. Végül elutasították az államfő felkészöntésére szervezett ünnepségeken való részvételt.³³ Ezzel szemben a csoportkohéziót kulturális események, előadások, főként pedig hangversenyek és koncertek erősítették, illetve a Jókai-szobor felállításának újra és újra felmerülő igénye.³⁴ 1921. január 1-jén az egyesületnek 617 tagja volt, akik gyakran családi kapcsolatban álltak egymással, jelentős hányaduk a városi elitből származott, értelmiségiek, orvosok, kerskedők, tanárok, földbirtokosok, jogászok,

27 Borovszky, 1907. 377.

28 Idézi Fülöp, 1937. 8.

29 Mannová, 2002. 36-37.

30 Mannová, 2000. 100.

31 Ld. Mannová, 2001. 135-136; Podoba, 1998. 83-92.

32 Részletesebben ld. Motajová, 2006. 303-316.

33 ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 605. A Jókai Egyesület jegyzőkönyve 1920. március 4.

34 ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 730. XV. rendes közgyűlés 1925. 5. 27.

igazgatók, hivatalnokok voltak.³⁵ Ez a szám korábban magasabb volt, de figyelembe kell venni, hogy például csak a város felosztásával a Jókai Egyesület 152 tagot veszített. Az egyesület tagjai aktívan részt vettek a Magyar Népszövetség³⁶ megszervezésében is, amelynek titkára épp Tuba János lett.³⁷

Tuba János

Egy ezredforduló környéki történeti életrajz-írásban nem kerülhetjük meg a kérdést, hogy egy személyiség valóban leírható-e különböző szerepeiben és különböző korszakaiban a források által, és hogy valóban létezik-e egy szintén leírható, legbelső, állandó, térben és időben változatlan magva.³⁸ Tuba János esetében némileg könnyebb dolgunk van, ugyanis nem az életrajzát szeretnénk megírni, csupán egyes konkrét (nyilvános és nyilvánossá váló) szerepeit, amelyek Tuba emlékének a szakralizációjában fontos szerepet játszottak. Hiszen Tuba közéleti szereplése szolgáltatja azt a csatornát, fórumot, amelyen keresztül az utókor megjelenítheti azokat a gondolatokat, amelyeket fontosnak tart elmondani a temetés kapcsán, valójában nem annyira az elhunythoz, mint inkább a megemlékező közösséghez szólva.³⁹ Ez szinte minden politikai újratemetés sajátossága. Ezúttal azonban nem azt vizsgáljuk, hogy az elhunytól a nekrológban kialakított kép mennyire különbözik, és milyen pontokon tér el a „valóságtól”, hanem éppen azokat az ismereteket próbáljuk rekonstruálni, amelyekből kiindultak az átértelmezések, azaz hogy miépp tekintettek Tuba János életére, múltbéli és jövőbeni jelentőségére.

Az „aranytollu” jegyző⁴⁰

Tuba János 1855-ben született a Duna-parti városban: „...*édes atyjának, nemes Tuba Sámuel uramnak Tó-utcai házán aranyhal jelezte tisztességes foglalkozását.*”⁴¹ Fia tehát első generációs értelmiségi volt, ugyanis a helyi református iskola elvégzése után a pápai református kollégiumba került, s jogász lett. Még Pápan megnősült, elvette Takács Ilonát, majd szülővárosába hazatérve huszonhárom évesen, 1878-ban elnyerte az aljegyzői, majd hat évvel később a főjegyzői tisztséget. Három évtizedig a törvényhatósági bizottság választott tagja, az iskolaszék tagja, majd évtizedekig elnöke, végül díszelnöke volt.⁴²

35 ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 620. A Jókai Egyesület tagjainak névsora 1921. január 1.

36 A szervezetről ld. Angyal, 2002. 67-71.; Angyal, 2004. 94-96., 106-113.

37 ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 621. Igazgatótanácsi ülés 1921.1.12.

38 Kővér, 2002. 402-409.

39 Az ilyen típusú megközelítésre ld. a 8. lábjegyzetben már említett tanulmányokat.

40 ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. [Alapi Gyula sírkőavatási emlékbeszéde, Komárom, 1925. június 7.]

41 Fülöp, 1925. 6.

42 Fülöp, 1925. 6-19.

Főjegyzőként ő tárgyalta Baross Gábor miniszterrel az állandó komáromi vas-híd ügyében.⁴³ 1891-ben kezdeményezője és rendezője volt a vármegyei ipari és gazdasági kiállításnak. 1892-től a Komáromvidéki Takarékpénztár igazgatója lett.⁴⁴ A komárom-gútai helyi érdekű vasút megteremtésében is érdemeket szerzett.⁴⁵ Országos pozíciója vélhetően lehetővé tette, hogy ezen infrastrukturális beruházások esetén közvetítsen a város és az állam között. A komáromi iskolák létesítésében is nagy szerepe volt⁴⁶, de közreműködött az Ipartestület felállításánál is, a Jókai Egyesületnek pedig alakulásától társelnöke volt.⁴⁷

Első városi beosztását hamarosan egy sikeres vállalkozás követte. Bár a szakirodalom nem emeli ki, alapvetően befolyásolhatta Tuba városi pozíciójának megerősödését és kiterjesztését az a tény, hogy hazaköltözése után nem sokkal, 1880-tól gyakorlatilag haláláig döntő befolyással bírt a város egyik legjelentősebb sajtóorgánumára. Komáromban többször kísérletek meg helyi lapot indítani, a vállalkozás azonban általában kudarcba fulladt. Végül 1876-ban sikerült újraindítani a Komárom című újságot, amely stabil olvasóbázist volt képes kialakítani. Életképesnek bizonyult a lap mindaddig, amíg Tuba meg nem indította 1880-ban saját, Komáromi Lapok című hetilapját, amely fél évvel az indulása után magába olvasztotta a Komáromot.⁴⁸ Tuba 1880-tól 1884-ig, 1892-től 1896-ig felelős szerkesztő, 1896-tól 1907-ig főszerkesztő, 1892 és 1897 között szerkesztő, 1886 és 1895 között a kiadásért volt felelős, 1886-tól pedig haláláig tulajdonosa volt lapnak,⁴⁹ de egészen 1919-ig mint „lapvezér” szerepelt a Komáromi Lapok impresszumában.⁵⁰ A Komáromi Lapoknak vélhetően nem csekély szerepe volt abban, hogy Tuba szimbolikus és tényleges tettei, a város érdekében kifejtett működése megfelelő nyilvánosságot kapjon. Mint ahogy a három egymás után megnyert országgyűlési választás esetén is jó szolgálatot tehetett a lap főszerkesztő-tulajdonosának. Valószínűleg nem beszélhetünk arról, hogy a lap Tuba János szócsöve lett volna (sőt!),

43 T.[uba], 1919.

44 A korabeli Magyar Compassok áttekintéséből azt a (tegyük hozzá: felületes) megállapítást lehet tenni, hogy Tuba egy stagnáló, némiképp hanyatló pénzügyi igazgatását vette át, amely azonban irányítása alatt hamarosan hol kisebb, hol nagyobb mértékű, de folyamatos fejlődést mutatott. Ambruster–G. Nagy, 1891. 252-253.; Ambruster–G. Nagy, 1892. 259-260.; Galánthai, 1907. 579-580.; Galánthai, 1897. 338-339.

45 Fülöp, 1925. 15-17.

46 Ehhez ld. pl. Tuba, [1907.]

47 Fülöp, 1925. 20.

48 Szénássy Á. 1994. 57

49 Szénássy Á., 1994. 47-49. 56-66.

50 Komáromi Lapok, 1919. 1. sz. 4. 5. Tuba ekkor mondott le erről a pozícióról, és az egész szerkesztőségtől is búcsút vett.

de sokat jelenthetett egyrészt a számára folyamatosan rendelkezésre álló publikálási lehetőség, másrészt, hogy a szerkesztők közvetlen forrásból értesülhettek Tuba nyilvános szerepléseiről.⁵¹

Tuba János, a képviselő

1892 januárjában választások voltak. Komáromban két jelölt nézett szembe egymással: a függetlenségi Győry Elek, és a kormánypárti Jókai Mór. Jókai azonban betegségére hivatkozva visszalépett január 24-én. Helyébe Tuba János lépett, és 28-án, szombaton, kis többséggel megnyerte a választást. A kerület korábban függetlenségi párti volt, a megye többi négy választóközrete ebben az évben is függetlenségi párti jelölteket választott.⁵²

Tuba három parlamenti cikluson keresztül, 1892 és 1905 között képviselte Komárom városát a magyar országgyűlésben, a kormányzópárt soraiban. Sturm Albert képviselői almanachja nem említi nagyobb parlamenti aktivitást. Annyit tudhatunk meg Tuba munkájáról, hogy „*a szabadelvű pártnak kezdetől fogva híve... A közigazgatási bizottság tagja*”.⁵³ Az 1905-ben kezdődött politikai válság után már nem lett többé képviselő, igaz, Tisza István Munkapártjának mindvégig aktív tagja, sőt korábban a Nemzeti Társaskörnek is alapító tagja volt.⁵⁴ Egy levélváltás alapján úgy tűnik, magával a párt vezetőjével, Tisza Istvánnal is harmonikus, baráti jellegűnek is nevezhető munkakapcsolatban volt.⁵⁵ Tuba, mint a város parlamenti küldötte, számos reprezentatív, országos eseményen képviselte Komáromot. Közülük hármat emelünk ki: Klapka György és Jókai Mór temetését

51 Az 1892-es választást megnézve a lap alapvetően szabadelvű párti volt; hozzá kell tenni, hogy a választások előtti utolsó számának kiadásakor még Jókai volt a kormánypárt jelöltje, és csak utána szerezte meg Tuba a jelöltséget. Az elnyert mandátum után a lap leköszölte Jókai Tubának írott táviratát is: „Tuba János országos képviselő úrnak Rév-Komárom. Fogadd lelkemből jövő üdvözlömet dicsőséges megválasztásod fölött. Családom üdvözl. Éljen, viruljon a derék szabadelvű Komárom!” Komáromi Lapok, 1892. 5. sz. 1-4.

52 Komáromi Lapok, 1892. 4. sz. 1-3.

53 Sturm, 1892. 338.; Sturm, 1897. 370.

54 Horánszky, [é. n.] 665.

55 OSZK Kt. Fond 37/41; Tuba János–Tisza Istvánhoz. Komárom, 1914. augusztus 5. Tuba János takarékpénztári igazgatóként hétoldalas levelében fordul Tisza Istvánhoz az ügyben, hogy a fővárosi nagybankok a moratóriumra, illetve az egymás közötti megállapodásra való hivatkozással a vidéki bankok náluk elhelyezett nagyobb összegű letéiteit nem adják ki, csupán egy töredék részét. Tuba szerint ez az ország közgazdaságára veszélyes lehet, mert sok vidéki kisbank mehet tönkre. Arra kéri Tiszát, hogy rendezze ezt az állapotot. Tisza István pár nappal később – hasonlóan baráti hangú levélben – pozitív választ adott Tuba kérésére. Tisza levelét ld. Tisza, 1924. 48.

(amelyeket részletesebben majd a következő fejezetben tárgyalunk), illetve a Deák Ferenc születésének 100. évfordulójáról szóló megemlékezést, ahol szintén Tuba János mondott emlékbeszédet.⁵⁶

A kulturális magyar nemzet/a magyar kultúrnemzet reprezentánsa

Tuba János nyilvános személyes kapcsolatai és tevékenysége révén a rá emlékezők számára megjeleníthette az egyetemes magyar kultúrát, hiszen az 1918 utáni években a magyar nemzeteszme eredetileg államnemzeti jellegű koncepciója helyett a Párizs környéki békék nyomán a kulturális nemzetkonceptió dominanciája vált realitássá. De megjelenhetett akár a vélt magyar kultúrfölény reprezentánsaként is, hiszen a korabeli, sőt általában véve is a magyar kulturális élet legjelentősebb alakjaival ápolt szoros kapcsolatot.

Herman Ottóval valószínűleg 1883 augusztusában ismerkedett meg, amikor a polihistor *A magyar halászat könyve* című munkájának anyaggyűjtésén dolgozott Komáromban.⁵⁷ Herman e munkájának előszavában meg is jegyzi, hogy „*mesterszavak és halászszerzők gyűjtésében*” a Duna mellett Tuba János főjegyző is segítségére volt.⁵⁸ Talán nem véletlen, hogy épp Tuba segített, hiszen amint említettük fentebb, a főjegyző homo novus volt a komáromi elitben, apja még halász volt. Két levél is fennmaradt, amelyeket Herman 1896-ban, a millenniumi kiállítás szervezve írt Tubának, annak segítségét kérve. Ekkor még hivatalos hangnemben szólítja meg: „*Nagyságos Uram!*” Nem sokkal később azonban már közvetlenebb hangnemben szólnak egymáshoz, 1901-ben pedig, amikor *A magyar nép arcza és jelleme* című munkájához keresett forrásokat, Herman Tuba vendége volt Komáromban,⁵⁹ akit az 1902-ben megjelent könyv előszavában régi jó barátjának nevez.⁶⁰ Tuba János Feszty Árpáddal is baráti kapcsolatot ápolt. Fesztynek a Komárom melletti Kingyesen volt tanyája, ahová néha pihenni járt. A kingyesi ház mestergerendájára Feszty Árpád vendégei rendszerint alkalmi verseket írtak, közülük kettőt Tuba:

*1894 September hó 15 és 16,
Itt mulatott három ember meg egy pap.
Csepy Dani, Reznyák Berczi és Tuba,*

56 Tuba, 1903.

57 Fehérvár, 1985. 6-8.

58 Herman, 1887. 13.

59 Fehérvár, 1985. 6-8.

60 Hermann, 1902. 8.

*Vígság után merültenek nagy buba.
Szíves levén a kínálat,
Oly nagyokat ők ivának,
Hogy elfogyott a boruk.
Igy lőn szomorú soruk.
Söröd sincs, bár sok az árpád,
Isten veled, Feszty Árpád.⁶¹*

Erre a versre reflektál a következő is:

*Éppen ma hat éve... mintha csak most lenne,
Zajos volt a hajlék, és mi vígak benne.
Újra itt vagyunk, de régi kedvünk nincs itt,
Búsán nyitogatjuk a ház rozsdás kilincsit.
Mosolygó verőfény, s jó bor mindhiába,
Messze van Árpádunk — künn Itáliába!
1900. szept. 16. Tuba János⁶²*

Tuba János kingyesi látogatásainak emlékét áttételesen Gárdonyi Géza egy regénye is megőrizte.⁶³

Komárom leghíresebb szülöttével, Jókai Mórral való kapcsolatáról ő maga számol be. Ennek alakulására vélhetően szintén hatással volt Feszty Árpád, aki Jókai vejeként egy házban lakott az íróval Budapesten. Tuba elmondása szerint az ismeretség ekkor mélyült barátsággá: „Már ifjúságomtól kezdve éreztem atyai jóindulatát, szeretetét. Még hosszú évek multán is, midőn pedig már deresedő fejjel jártam az élet országútján, rendesen így szólított: »Te gyerek«. [...] Később még szorosabb, még bensőbb összeköttetésbe jutottam »Móricz bácsi«-val. Hivatásom az esztendő jelentékeny részében Budapesthez kötvén, érintkezésünk bensőbb és sürűbb lett. Közél másfél évtizeden keresztül hetenként legalább egyszer-kétszer, néha többször is megfordultam az akkor már a Bajza utcában rakott családi fészekben... A földszinten laktak veje: Feszty Árpád és neje.[...] Kisebb, nagyobb társasággal együtt, de leginkább szűk családi körben igen gyakran élveztem a ház kedves vendégszeretét. Az is sokszor megesett, hogy Árpádék jouron, estélyen vagy színházban lévén, Móricz bácsival kettesben iddögáltuk a pompás »svábhegyi« saját termésű borát és fogyasztottuk el a mindig magyaros vacsorát.”⁶⁴

61 Jakab, 2004. 76-77.

62 Jakab, 2004. 77.

63 Gárdonyi, é. n. 86-88.

64 Tuba, 1918.

Tuba sírkövének felavatásakor egyedül Jókait nevezte meg Alapy Gyula, és ezzel az emlékezés keretei közé bevonta a Jókai-kultuszt is: „*A Szombati utcai kollégiumban talán éppen Jókai padjában tanulta a betűket megismerni.*”⁶⁵

1904-ben elhunyt Jókai. Mikszáth Kálmán Jókai-életrajzát a következőképp zárja: „*Egész sora beszélt a szónokoknak bent a Múzeumban, valamint a nyitott sírnál künn, s hogy ne hiányozzék semmi, ami még a halottnak jó lehet, az utolsó szónok, a komáromi Tuba János egy láda komáromi földet is hozott magával,*⁶⁶ *amit a sírba lebocsátott. Aztán ráhányták a földet, és egy kis púp keletkezett azon a helyen. Egy hegycsúcs ellenben eltűnt egy másik helyen.*”⁶⁷ Tuba János ezt az erősen lokálpatrióta szimbolikájú, szakrális gesztust, amely mögött áttételesen nemzeti jelképrendszert is sejthetünk, nem Jókai temetésén mutatta be először. Tizenkét évvel korábban Klapka György távozott az élők közül. A temetésen Tátray József polgármester és Tuba János (Jókai temetéséhez hasonlatosan képviselői minőségben) vett részt, gyászbeszéde után a komáromi várvédő parancsnok koporsójára, akkor még egyértelműen a nacionalista szimbólumrendszer keretei között, az általa védett vár egy bástyájának a földjét szórták rá. Nem sokkal később Tuba gyűjtést kezdeményezett Klapka komáromi szobrának a felállítására, majd ő is avatta fel Róna György elkészült alkotását, többek között Jókai részvétele mellett.⁶⁸

„A magyar nemzeti kisebbség vezéralakja”⁶⁹

Az impériumváltás utáni első években a városi magyar közösség fokozatosan újrászervezte önmagát, ugyanakkor ki kellett építenie egy új kulturális és politikai struktúráját is. Jelentős szerepet játszottak a magyar politikai élet újjászervezésében az Osztrák-Magyar Monarchia egykori magas állami funkcióit betöltő befolyásos személyiségei. Politikai tapasztalatukon és nevükön kívül korábbi regionális és budapesti kapcsolataik is jelentősek voltak. Budapest ebben az új helyzetben is meghatározó tényező volt, mivel a kisebbségi ellenzéki pártok tevékenységét szorosan koordinálták a budapesti politika, főként a kormánykörök.⁷⁰

65 ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. [Alapi Gyula sírköavatási emlékbeszéde, Komárom, 1925. június 7.]

66 „*Tuba János Schnitzer főrabbi által a szülőház kertjéből hozott földet hintette a nyitott sírba.*” Komáromi Lapok, 1904. 20. sz. 2.

67 Mikszáth, 1960. 184.

68 Fülöp, 1925. 18.; Szénássy Z., 1992. 170. A Klapka-szobor bíráló bizottságának Tuba mellett többek között Zala György, a századforduló Magyarországnak egyik legfoglalkoztatottabb szobrásza is tagja volt. Ennek a későbbiekben még lesz jelentősége.

69 Fülöp, 1937. 47.

70 Erről ld. részletesebben Angyal, 2002. 39-56.

Komárno az egyik jelentős politikai központtá vált. A fordulat után a városban ellenzéki magyar keresztény pártok alakultak. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszott Tuba János is, aki – jelentős és befolyásos személyiségként – aktívan részt vett a szlovákiai magyar közösség politikai életének újjászervezésében. Alapító tagja és egyik vezéralakja volt a Magyar Nemzeti Pártnak, amely 1920 elején jött létre. Ez a politikai tényező és főként vezető személyiségei álltak egyébként a köztársaság integritása ellen irányuló titkos szervezet élén is.⁷¹ A politikai pártok szervezésének ütemét nagy mértékben felgyorsította az 1920. április 18-ra kiírt parlamenti választás. A választást a szocialisták nyerték. Komárnóban a szavazatok 57%-át szerezték meg, miközben a magyar ellenzéki pártokra a választásra jogosultak 35,22%-a szavazott, amely erős városi pozíciójukra mutat rá. Ugyanakkor a választási kámpány utolsó napjaiban a Magyar Nemzeti Pártot a csehszlovák szervek betiltották. A trianoni békeszerződés aláírása után egy közös, pártok fölött álló csehszlovákiai magyar platform létrehozását kísérelték meg az úgynevezett Magyar Népszövetség megalapításával. A szervezet célja volt a magyar öntudat fenntartása, és a magyar érdekek képviselete. Ezt a jelentékeny törekvést úgy gátolták meg a csehszlovák hivatalok, hogy nem hagyták jóvá a szervezet alapszabályát. Tuba, aki a Magyar Népszövetségben igen jelentős, főtitkári pozíciót töltött be,⁷² e kudarcok ellenére élete végéig aktívan részt vett a szlovákiai magyarság politikai megszervezésében.

Egy síremlék genezise

A gyász bevett ellenállási forma volt a neoabszolutizmus korában, elegendő itt Széchenyi vagy Forinyák Géza temetéseire utalnunk. A halál témája a rejtjeles, bonyolult kommunikáció egyik formája volt, amely funkcionálisan hasonlóképp működött Tuba János temetésének esetében is, hiszen bár korántsem beszélhetünk a neoabszolutizmushoz hasonló, antidemokratikus rendszerről az 1918 utáni Csehszlovákia esetében, a kollektív jogok gyakorlása mégis bizonyos csorbát szenvedett.

Az 1919 januárjában a csehszlovák határőrség által lelőtt helyi halász temetésén Komárno lakosai tömegesen vettek részt, és az esemény egyben a csehszlovák hatalom elleni tiltakozás is volt.⁷³ Az emlékezet jelentős helyei voltak az elesett kommunista gárdisták sírhelyei is, amelyeknél a helyi kommunisták által szervezett

71 A párt elnöke, báró Kürthy István nyug. főispán kulcsszerepet játszott ebben. Ld. Angyal, 2002. 44–56.

72 Angyal, 2002. 67–71.

73 Mannová, 2001. 118.

május elsejei felvonulások résztvevői is tiszteletüket tették. Ez utóbbi alkalmaknak nem annyira etnikai, mint inkább politikai és szociális töltetük volt. A nemzeti ünnepek megünneplése esetén annak közösségi formáira köztereken rendszerint nem kerülhetett sor, éppen ezért növekedett meg a magyar közösség számára a Jókai Egyesület székhelyének, a komáromi Kultúrpalotának a jelentősége. Tuba újratemetése hasonló aktussal kezdődött: a megemlékezés szertartása, életének bemutatása a Jókai Egyesület 1925. évi közgyűlésének keretei között történt meg, ahol Fülöp Zsigmond vázolta fel Tuba „*lelki portréját*”⁷⁴, és aznap délután került sor a síremlék felavatására is.⁷⁵

Tuba János 1922. szeptember 17-én halt meg. Síremlékét mégis csak egy hosszabb folyamat eredményeként, 1925 nyarán állították fel. A processzusról több hivatalos irat is fennmaradt a komáromi levéltárban. Az első 1923. június 8-án íródott, ahol Komáromi Kacz Endre festő⁷⁶ – akit mint hozzáértőt a Jókai Egyesület bízott meg azzal, hogy Budapesten megfelelő művészt találjon a síremléke elkészítésére – azt írja Szíjj Ferenc nyugalmazott polgármesternek, miszerint Budapesten megegyezett Székely Károly szobrásszal, hogy az elkészíti a síremlék tervét, míg a korábban felkért művészek a honorárium alacsony volta miatt nem vállalták a megbízást. A következő levél írója és címzettje ugyanaz, itt már az elkészült tervezetet mutatja be és magyarázza Komáromi. A harmadik levél 1923. július 7-én íródott a Vezérpénzügyigazgatóságnak, amelyben egy Zala György által tervezett síremlékről van szó, amelyet műkőből, közadakozás által állítanak fel. Az első levélben Zala tervét már elvetett változatként említi Komáromi, a két levél közti feszültség feloldható azonban azzal, hogy itt végig megvalósulatlan, folyamatban lévő tervekről van szó, amelyek akár párhuzamosan is futhattak egymás mellett. Ezen kívül van még két dokumentum 1925 nyaráról. Az egyik vélhetően Alapy Gyulához íródott, és a síremlék felavatására kéri fel a neves komáromi tudóst, a másik pedig a komáromi kórus elnökéhez, és két gyászdal előadását kéri. Alapy Gyulának a síremlék avatásakor elmondott beszédének gépelt változata zárja a dokumentumok sorát.

74 Az elhangzott beszéd vélhetően (legalább részben) azonos az ugyanebben az évben megjelent Tuba-életrajzzal. Fülöp, 1925.

75 Fülöp, 1937. 47.

76 Markó, 2002. 1039-1040.

A szobrászok, a tervek és az emlékmű

Két művész neve merült fel a dokumentumokban a Tuba-síremlék elkészítése kapcsán. Az első Zala György, a *millennium szobrásza*.⁷⁷ De miért vállalt volna el egy vélhetően nem túl jelentős honoráriummal járó vidéki munkát egy olyan népszerű, ismert (tehát keresett) művész, aki a főváros máig központi nemzeti emlékhelyeit is megalkotta néhány évtizeddel korábban? Nem magyarázható ez önmagában Tuba fent ismertetett regionális jelentőségével. Zala György ugyanis a dokumentumok szerint „*az elhunyt elnök barátja*” volt. Ennek a kapcsolatnak egy jelét találtuk: a Klapka György emlékére Tuba által kezdeményezett és végig irányított szoborállítási folyamat során működtek együtt, amikor a szobortervek bíráló bizottságában mindketten szerepeltek. Zala egyébként számos síremléket is tervezett, és valamennyi esetben reprezentatív, a síremlékre boruló egész alakos szobrokkal kiegészített alkotásokról volt szó.⁷⁸ Az ő Tuba-sírkő tervezetének épp ez lehetett a kizáró oka: az állítatók nem engedhették meg maguknak, hogy ilyen külön alakos szoborral emlékezzenek meg Tubáról.

A másik művész Székely Károly.⁷⁹ Mint említettük, nem tudjuk pontosan megállapítani a sorrendet, de alapvetően nem is ez a kérdésünk, hiszen jóval fontosabb számunkra a szobor tervezete, az, hogy mit szerettek volna megjeleníteni általa. Ez a Székely-féle tervezetben különösen érdekes. Komáromi Kacz Endre tolmácsolásában a következőket olvashatjuk a tervezett síremlékről: „*Az emlékmű anyaga márvány műkö. Magassága 2.70 m. Ezen felül jön a hármás halomból a kereszt helyett kiemelkedő csillag (a kálvinisták jelvénye), mely azonban lehet buzogány is. Ez esetben buzogány, mely az elszakított hármás halom felett öröködik. A bronzból készült reliefen (melynek nagysága körülbelül 70 x 60 cm) – Krisztus Pilátus előtt van megmintázva. Az Apponyi-szerű Krisztus jelképezi az igazságot, mit a háttérben lévő tömeg kívánságára a Wilson arcú Pilátus, kezeit mosva elítél, megfeszített.*”⁸⁰

Komáromi itt tehát egy alapvetően vallási, református szimbólumot egyértelműen a magyar nemzeti jelképrendszer keretei közé helyez, aktualizál, majd egy ismert bibliai jelenetet parafrázál. Apponyit trianoni felszólalása⁸¹ miatt helyezi

77 [Borbás], 1999.

78 [Borbás], 1999. 96-102.

79 Ifj. Székely Károly (Marosvásárhely, 1880 – Budapest, 1942) Stróbl Alajos tanítványa, majd Brüsszelben és Párizsban a francia szecessziós érmészet jelentős alakjánál, Verlet-nél tanul. A Múcsarnokban és a Nemzeti Szalonban 1907-től állított ki. Több szobra a Magyar Nemzeti Galériában van. Első világháborús emlékműve Siófokon áll. Szegedi, 2000. 136.

80 ld. a függelékét

81 A beszéd szövegét ld. Zeidler, 2003. 121-128., Apponyi szerepéről és tényleges lehetőségeiről pedig ld. Romsics, 2001. 162. 175-177.

Krisztus szerepébe, ám nem szabad figyelmen kívül hagynunk a magyar nemzeti jelkészlet másik fontos, kapcsolódó elemét sem, hiszen az eredetileg a felosztás korabeli Lengyelországból származó szállóigét (Lengyelország, a népek Krisztusa)⁸² könnyedén át lehetett emelni a Trianon utáni magyar köztudatba.⁸³

Wilson szerepeltetése hasonló, egyenes vonalú, egyszerű logikájú gondolatvezetésre utal. A mai magyar közvélekedés ugyanis a négyek közül hajlamosabb Clemenceau negatív szerepét kiemelni. Ám Wilson nála alkalmasabb Pilátus szerepének betöltésére, már csak ikonográfiai szempontból is, hiszen a Pilátus-ábrázolásokhoz hasonlóan⁸⁴ Wilson sem viselt szakállt, vagy bajuszt, Clemenceau-t viszont meg kellett volna „borotválni” ehhez a művelethez. Ám a bibliai elbeszélés kereteibe is könnyebb volt Wilsont behelyezni: Krisztus (azaz Magyarország) halálát alapvetően nem óhajtja, csupán gyenge ahhoz, hogy ezt megakadályozza (azaz megtagadta saját, „wilsoni elveit”). A „*háttérben lévő tömeg*” szerepét itt alapvetően az első világháborúnak csak a végére kialakult politikai- és közvélekedést, az antant hatalmak döntéshozó elitjei és a véleményükkel azonosuló társadalmak játsszák el, szűkebb értelemben esetleg a későbbi kisantant politikusai és társadalmi.

Érdekes külön foglalkozni azokkal az érvekkel, amelyeket a szobrászok alkalmasságának alátámasztására használnak a levélírók. Az érvrendszerek ugyanis nem függetlenek a címzettől. A *Vezérpénzügyigazgatóság*hoz íródott dokumentum⁸⁵ szövegéből világosan kiderül, hogy egy csehszlovák állami szerv a címzett. A későbbi iratokkal szemben itt nem helyezik sem Tubát, sem az emlékműállítás eseményét nemzeti vagy regionális kontextusba. A Jókai Egyesület nemzeti jellegét nem emelik ki, az eseményt pedig pusztán *kegyeleti tényként* említik. Az emlékmű megtervezését és elkészítését „*Zala György szobrásművész, az elhunyt elnök barátja vállalta el a megboldogult iránt érzett kegyeletből*”.⁸⁶ A levél szövegőze tehát interperszonális, és nem nemzeti kontextusba helyezi Zala György

82 Erről ld. Kiss Gy. 2005. 81.

83 Ábrázolásait ld. Zeidler, 2003. 397., 411.; Zeidler, 2002. 8-16.; 17. kép.

84 Erős a gyanúnk, hogy az Apponyi-Krisztus hasonlat megfogalmazója (hiszen nem tudjuk, hogy a szobrász Székely szánt szándékkal tervezte-e ilyenre, vagy csupán a festő Komáromi Kacz Endre értelmezte így) Munkácsy Mihály 1881-es képéhez hasonlóan képzelte el a jelenetet. A magyarországi elit- és művészkörökben minden bizonnyal a *Krisztus Pilátus előtt* c. kép jutott volna a megkérdőzettek eszébe, ahol Munkácsy Pilátust egy simára borotvált arcú férfiként jelenítette meg.

85 Bár egy csehszlovák hatóság a címzett, a levél magyarul íródott. Amint fentebb írtuk, az 1920-as évek legelején még a szlovák hivatalok egy részében magyarul folyt az ügyintézés, ez a levél is ennek a lenyomata. Ld. még erről: Lipták, 2000a. 228-229. Megjegyzendő, hogy a Csehszlovák Köztársaságban a parlamentben és a hivatalokban is lehetett magyarul beszélni.

86 ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648.

felajánlkozását a síremlék elkészítésére. Zala alkalmasságát bizonyítandó nem használnak nemzeti érvrendszert, holott az ő esetében még indokolt is lett volna a korszak legismertebb, legfoglalkoztatottabb nemzeti szobrászának nevezni.

A belső levelezésben, amikor a Jókai Egyesületnek készít jelentést a megfelelő szobrászmester felkutatásával megbízott Komáromi Kacz Endre, egészen más érvrendszert találunk. Ezt írja az általa felkért szobrászról: „Székely jó magyar ember, s kiváló szobrász, s az általa készítenő emlékmű föltétlenül művészi alkotás leend.”⁸⁷ Komáromi Kacz tehát nemcsak kiemeli Székely Károly megfelelő nemzeti érzelmeit, de még a művészi kompetenciája elé is helyezi ezt. Figyelemre méltó, hogy másodszor is megerősíti, hogy Székely valóban rendelkezik művészi alkotótehetséggel, ezt tehát a levél írója vélhetően nem látta magától értetődőnek.

A két szobrász tervének további sorsáról csak annyit tudunk, hogy egyik sem valósult meg. Ennek oka Zala esetében vélhetően az anyagi fedezet hiánya, és Székely esetében is ezt sejtethetjük, hacsak nem a Jókai Egyesület öncenzúrájáról van szó. Az emlékműállítás folyamatában kétszer említik a síremlék anyagát, mely szerint az csak műkőből lehet, mert már a legolcsóbb homokkő is olyan sokba kerülne, hogy a faragás ellenértékét nem tudnák előteremteni.⁸⁸ Az emlékművet végül egy csehszlovákiai, pozsonyi magyar művész, Rigele Alajos készítette el,⁸⁹ az 1921-ben elbontott pozsonyi Mária Terézia szobor maradványaiból.⁹⁰ Vélhetően hozzáférési lehetősége volt a bontott kőhöz, ezáltal olcsóbban lehetett kivitelezni a síremléket.⁹¹

87 Ld. a függelékét.

88 Nem kell tehát politikai okokat feltételeznünk a késedelem mögött, itt az újratemetést vélhetően egyedül az indokolta, hogy idő kellett, mire elő tudták teremteni a megfelelő összeget. Talán ennek a lenyomata lehet egy „Tubarózsa” néven, özvegy Dr. Tuba Jánosné által megjelentetett vékony verses füzet címadó verse is. Mindazonáltal sajnos nem tudjuk datálni a kiadványt, s az is lehet, hogy nem az 1855-ben született Tuba János özvegyéről, hanem menyéről van szó: Írok, sírok, görnyedek .../Míg mások mulatnak, nevetnek,/Flirtelnek és könnyelműek./Nem tudják, nem értik mit jelent/Mikor egy asszony szíve jajong –/Azért, hogy síremlékre nem jut –/Szeretett, imádott férjének./Ezért dolgozom, éjszakázom./Töröm agyam, és írok lázban.„Tubarózsa”, [é. n.].

89 Mácza, 2002. 87.

90 Alapi Gyula sírkóavatási beszéde szerint „Mária Terézia királyasszony pozsonyi márványszobrának összetört darabjából készült” ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. [Alapi Gyula sírkóavatási emlékbeszéde, Komárom, 1925. június 7.] Ld. még Komáromi Lapok, 1925. június 9. 69. sz. „A síremléket Pozsonyban a lerombolt Mária Terézia szobor egyik darabjából készítette Riegele Alajos szobrászművész. A gyönyörű sziklaalakú márványtömb felső részén Krisztus fej van kiképezve.”

91 Érdemes megjegyezni, hogy Rigele Alajost már nem az évek óta a síremléket tervezgető egyesület, hanem Tuba János fia bízta meg, s csak az emlékmű ünnepélyes felavatása maradt az egyesület hatáskörében. Komáromi Lapok, 1925. június 6. 68. sz.

Lubomír Lipták azt írja, hogy minden új hatalom igyekszik kijelölni saját életterét.⁹² A szobor lerombolása az újonnan megalakult Csehszlovákia egyik jelentős, s az 1918 utáni Pozsony talán legjelentősebb szimbolikus aktusa volt, amelyel az osztrák-magyar államiság emlékének szembetűnő jelképét távolították el.⁹³ Jankovics Marcell visszaemlékezéseit nem érdektelen hosszabban idézni ezzel az eseménnyel kapcsolatban, hiszen a szövegből jól kiolvasható az a szakralizációs folyamat, amellyel a szobor egyes darabjai nemzeti értelmezési keretben nyertek új definíciót, ráadásul az itt leírt történet fontos pontokon mutat analógiát a Tuba emlékmű értelmezési lehetőségeivel: „[Az emlékmű] egyik része törmelékké vált, - a tömörebben megmaradt darabokból [...] később több kisebb szobor készült. [...] Az egyik kisebb márványból Rigele Alajos pozsonyi mester pompás kis díszművet faragott. Árpádkori honkereső magyar vitéz mellkép mását. Kis remekmű, - alig másfél-két arasz magas. Ez a szobrocška most is egyik pozsonyi teremben áll a régi kandalló párkányán, mely köré magyarok szoktak gyülekezni, nem a kandalló melegéért, hanem hogy magyar gondolatnál, a géniusz lángsugaránál melegegjenek. Ezt a szobrot a hatóság zárt szobában sem engedte felállítani, míg felírását le nem csiszolták. A magyar multnak, a jelen a jövőért. [...] A rendőrhatalóság kifogásait e felírás ügyében még a prágai legfőbb közigazgatási bíróság is helybenhagyta. Emberi ítélet, - csak az idő változtathatja meg...⁹⁴

Később azt írja egy amerikai újságíróról, aki felvetette, hogy a pozsonyi sajtóban alig említették a szoborrombolást „Menjen el ez amerikai tudósító a magyar Nemzeti Múzeumba. Ott láthatja, mennyire szerettük e szobrot. Minden kis roncsát ereklyeként mentettük meg az utókornak. Még ez is bűn volt [...] A vámőrök fegyelmi eljárást kaptak a nyakukba, hogy nem vették észre, mit tartalmaz az őrségükön keresztül futó öt láda.”⁹⁵

Érdekes kettősség figyelhető meg az értelmezési keretekben: a szobor roncsait győzelmi jelvényként, a múlt, az emlékezet feletti uralom duplán megerősített jelképeként, és a nemzeti emlékezet szakralizált ereklyéiként egyaránt értelmezték a kortársak. Hiszen bár Jankovics Marcell vélhetően „téved”, amikor a pozsonyi

92 Lipták, 2000b. 258.

93 Az eseményt más szemszögből írja le a neves szlovák történész, Branislav Varsík, aki az eseményeknél is jelen volt. Ld. Varsík, 1987., illetve Macho, 2007. 161-167.

94 A két aláhúzott helyet Jankovics Marcell emelte ki, eminens utalás arra, hogy az író a fennálló politikai helyzetet nem tekinti megváltoztathatatlannak. Komáromi Kacz Endre levelében hasonló olvashatunk, amikor a Tuba-emlékmű rejtett üzeneteiről beszél: „Az idegen, a kívül álló szemlélő, mindebből semmit nem lát. S ennek ma így kell lenni.” Ld. a függeléklet.

95 Jankovics, é. n. 111-115.

Szent-György szoborról ír,⁹⁶ egy Palacký-szobor valóban készült a Mária Terézia szobor maradványaiból.⁹⁷ Itt tehát a Lipták által leírt életér-kijelölésre egy másik réteg is rakódik, az előző korszak eltüntetésének, és a saját igényeink – szó szerint – „átfaragásának” a törekvése. A másik értelmezési keret pedig az emlékezet megőrzéséé: a szétvert szobor darabjainak az ereklyeként történő fenntartása, illetve az átlényegítése más, hasonló kommunikatív funkcióval rendelkező, azaz azonos üzenetet közvetítő szobrokká. Ilyen emlékműként kell értelmeznünk Tuba síremlékét is.

Konklúzió

Tuba János az 1920 után létrejött kisebbségi magyarság, ezen belül is a regionális, komáromi magyar közösség számára számos közösségkohéziós tényezőt jelentett meg. Az 1920 utáni évek a csehszlovákiai magyarság számára a kialakult helyzettel való szembenézést, és egyúttal a korábbi nagy nemzeti elbeszélés továbbélését is jelentette. Tuba neve hívószóként működhetett azon fogalmak esetén (politikai hatalom, infrastrukturális fejlődés, a magas színvonalú nemzeti kultúra), amelyek egy komáromi magyart nemzeti büszkeséggel tölthettek el, az újratemetés folyamata pedig a realitásokhoz való alkalmazkodásra készítette az emlékező közösséget.

A meg nem valósult sírkő szimbolikájának Komáromi Kacz Endre általi interpretációja hozzásegít ahhoz, hogy megfejtjük, milyen szerepeiben értelmezték Tubát halála után, hiszen azt írja: *„Kifejezésre jut benne majd minden, mely az elhunyttal kapcsolatos, s főleg az utolsó években kifejtett munkássága.”*⁹⁸ Tehát a kisebbségi politikusra emlékeztek, akinek súlyát azonban az 1918 előtti szerepei jelentették. Fontos momentum, hogy a regionalitás hangsúlyozása, a komáromiság erőteljes kiemelése kódolt üzenetet közvetíthetett, hiszen a lokálpatriotizmus ez esetben egy csaknem színmagyar régióhoz való ragaszkodást is kifejezett. Ezt szintén Komáromi Kacz levele erősíti meg, hiszen szerinte a tervezett emlékmű empire stílusában *„a régi Komáromhoz való ragaszkodás is kifejezésre jut [...] Az idegen, a kívül álló szemlélő, mindebből semmit nem lát. S ennek ma így kell lenni.”*⁹⁹

96 *„Egyik nagyobb darabból valamelyik szlovák vezér önmagát faragtatta ki Szent Györgynek, aki háromfejű sárkánnyal száll síkra. Egyik sárkány Prága szelleme, - a másik fej a marxizmus, a harmadik sárkányfej - a magyar reménység...”* Itt vélhetően a püspöki palota kertjében álló szoborról van szó, amely azonban jóval korábban keletkezhetett. A további darabok sorsáról így ír Jankovics: *„A szobor némi roncsa valami pozsonyi kereskedő pinceraktárából kalandos kerülő utakona budapesti magyar Nemzeti Múzeumba jutott. [...] A rendőrkordon is olyan rendületlenül nézte, - akár mi a kordon mögül. Csak akkor mozdult meg egy-egy rendőr-sbírn, mikor valaki lehajolt, hogy egy-egy darab márványszilánkot ereklyének elrejtse a zubbonyába.”* Jankovics, é. n. 111-115.

97 Lipták, 2000b. 259.

98 Ld. a függelék.

99 Ld. a függelék.

Az idézet jól mutatja, hogy a temetés aktusa nemcsak, hogy kódolt tartalommal bírt a temető közösség számára, de ráadásul az esemény üzeneteit tudatosan rejtjeles módon fogalmazták meg. Tuba újratemetését nemzeti ünnepéllé alakították, így próbálva kitérésre kerestek a nyilvánosan megtartott nemzeti ünnepeket ellehetetlenítő gyakorlaton. A zárt ajtók mögött megtartott közgyűlés egy újratemetésbe torkollott, amelyen a hatóság ugyan nem találhatott kifogásolnivalót, ám mégis nemzeti tömeggyűlés alakját öltötte magára. A komáromi magyar elit tudatosan készítette elő így az eseményt, hiszen a Komáromi Lapok felszólította olvasóit, hogy „mindenki hozzon egy-két szál virágot Komárom nagy magyarjának sirhalmára”.¹⁰⁰ A megvalósult eseményről pedig a következőket írta: „Temetése az egész Délszlovenszkó osztatlan részvétele mellett, sokezernyi gyásztiességtevő közönség jelenlétében ment végbe”.¹⁰¹ Éppen a jelenlévők nagy száma, illetve a halálozástól eltelt négy év mutat rá, hogy itt nem egy hagyományos értelemben vett gyászszertartásról volt szó.

Elena Mannová szerint a két világháború között Komárnoban két különböző történelmi emlékezet küzdött egymással a nyilvános szférában, a közös, de különféleképpen megélt múlt emlékezeté.¹⁰² Tuba János szlovenszkói magyar politikusként jeleníthette meg a rá emlékezők számára mindazt, ami Komáromot magyar nemzeti jelentőségűvé avatta.

Függelék

Nagyságos¹⁰³

Dr. Szíjj Ferencz ny. polgármester Úrnak

Komárom

Székely Károly szobrászművész a Tuba síremlék vázlatát már elkészítette, s azt minden tekintetben sikerültnek lehet mondani.

Kifejezésre jut benne majd minden, mely az elhunyttal kapcsolatos, s főleg az utolsó években kifejtett munkássága.

Az emlékmű anyaga márvány műkő. Magassága 2.70 m. Ezen felül jön a hármashalomból a kereszt helyett kiemelkedő csillag (a kálvinisták jelvénye) mely azonban lehet buzogány is. Ez esetben buzogány, mely az elszakított hármashalom

¹⁰⁰ Komáromi Lapok, 1925. június 6. 68. sz.

¹⁰¹ Komáromi Lapok, 1925. június 9. 69. sz.

¹⁰² Mannová, 2002. 28

¹⁰³ ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. Komáromi Kacz Endre - Szíjj Ferencnek, 1923. június 16.

felett őrködik. A bronzból készült reliefen (melynek nagysága körülbelül 70 x 60 cm) – Krisztus Pilátus előtt van megmintázva. Az Apponyi-szerű Krisztus jelképezi az igazságot, mit a háttérben lévő tömeg kívánságára a Wilson arcú Pilátus, kezeit mosva elítél, megfeszített.

Az ötlet nagyon szerencsés, mert e milliószor megmintázott, megfestett jelenet nagyon illik oda, a szóban forgó sírhalom fölé.

Az emlékmű stylusa görögös, vagyis az empire felé hajlik, s mivel a komáromi kálvinista templom, s a temető régi vörösmárvány síremlékei majdnem mind empire stílusúak, a régi Komáromhoz való ragaszkodás is kifejezésre jut, miről az elhunyt annyiszor, s oly avatott tollal emlékezett meg. Az idegen, a kívül álló szemlélő, mindebből semmit nem lát.

S ennek ma így kell lenni.¹⁰⁴

Dr. Tuba János közjegyző közölte velem azt az óhajtását, hogy apja tetemét, mostani helyéről, megfelelőbb helyre szeretné áttétni, s engem kért meg, választanék valami olyan terrenumot, ahol a síremlék jobban érvényesülhetne. Igaz, hogy a halottaskamra közelsége mindenesetre rontaná az artistikusnak ígérkező művet, s azt alkalmasabb helyen is föl lehetne állítani. De ez már részletkérdés, mit azután is el lehet intézni, ha az emlékmű elkészült.

Ezek után azt hiszem, várhatjuk a Jókai Egyesület határozatát arra nézve, hogy az emlékmű részletes tervei, költségvetés stb. stb. munkába jöhetnek-e?

Kiváló tisztelettel

Komáromi Kacz Endre

1923. jun. 16.

Bibliográfia

Ambruster Jakab–Dr. G. Nagy Sándor (szerk.): Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv. (Horvát-Szlavon országgal). 1891-1892. XIX. évf. Budapest, 1891.

Ambruster Jakab–Dr. G. Nagy Sándor (szerk.): Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv. (Horvát-Szlavon országgal). 1892-1893. XX. évf. Budapest, 1892.

Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2002.

104 Komáromi Kacz Endre kiemelése

Angyal Béla: Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez. 1919-1936. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2004.

Bácskai Vera: Várostörténet. In Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Budapest, Osiris, 2003.

Borbás György: A millennium szobrásza. Zala György. Budapest, Kossuth, 1999.

Borovszky Samu (szerk.): Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Budapest, Országos Monografia Társaság, 1907.

Fehérváry Magda: Herman Ottó komáromi kapcsolatairól. Honismeret, 1985/4. XIII. évf.

Fejes Imre–Kun Miklós Jenő–Dr. Polgárdy Géza (szerk.): Nem! Nem! Soha! A magyar fájdalom, dac és élni akarás versei. Budapest, Ménrót, 2002.

Fényes Elek: Magyar Országnek, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. I. kötet. Pest, 1841.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. 2. köt. Pest, Fényes Elek, 1851.

Fülöp Zsigmond: Tuba János emlékezete. Komárom, Spitzer Sándor Könyvkiadó Vállalata, 1925.

Fülöp Zsigmond: A Jókai Egyesület huszonöt éve (1911-1936). Komárom, Komáromi Jókai Közmívelődési és Múzeum Egyesület kiadása, 1937.

Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Mihók-féle Magyar Compass. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. 1897-1898. XXV. évf. I. kötet. Budapest, 1897.

Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Mihók-féle Magyar Compass. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. 1907-1908. XXXV. évf. I. kötet. Budapest, 1907.

Gárdonyi Géza: Két menyasszony. Budapest, Dante, é. n.

Gyáni Gábor: Új utak a magyarországi várostörténet-írásban. In Czoch Gábor (szerk.): Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Pozsony, Kalligram, 2005.

Herman Ottó: A magyar halászat könyve. Bp., K. M. Természettudományi Társulat, 1887.

Herman Ottó: A magyar nép arcza és jelleme. Bp., K. M. Természettudományi Társulat, 1902.

Holec, Roman–Pál, Judit: Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy. Bratislava, Kalligram, 2006.

Horánszky Lajos: Tisza István és kora. I. kötet. Budapest, Tellér kiadó, é. n.

Jakab István: Emlékeim. Regélő kingyesi gerendák. Irodalmi Szemle, 2004. április.

Jankovics Marcell: Húsz esztendő Pozsonyban. Budapest, Franklin társulat, é. n.

Katona Csaba: „Ezen gyászünnepélynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...” Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újrateremtésének háttere. Kisebbségkutatás. Minorities studies and reviews, 16. évf. 2007. 3. szám.

Kisantal Tamás–Szeberényi Gábor: A történetírás „nyelvi fordulata”. In Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Budapest, Osiris, 2003.

Kiss Gy. Csaba: „A lengyel nép szellemi felszabadítója.” Miczkiewicz magyar emlékezete. In Kiss Gy. Csaba: A haza mint kert. Budapest, Nap, 2005.

Kovács Éva: Határváltó diszkurzusok: Komárom 1918–22, 1938. In Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Szerk. Bárdi Nándor, Bp., Teleki László Alapítvány, 2000.

Kovács Éva: A „házassági piac” alakulása Komáromban (1900–1940). Az etnikumok közötti kulturális csere „mérésének” lehetőségei. In Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Budapest, Hermész Kör–Osiris, 2003.

Kovács Éva: Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938). Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2004.

Kövér György: Biográfia és történetírás. In Kövér György: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, Új Mandátum, 2002, 402–409.

Lipták, Lubomír [2000a]: A szlovák stratégiai elit. In Lubomír Lipták: Száz évnél hosszabb évszázad. A történelemről és a történetírásról. Pozsony, Kalligram, 2000.

Lipták, Lubomír [2000b]: Helycserék a piederstákon. A politikai váltások emlékművei és az emlékműváltások politikája. In Lubomír Lipták: Száz évnél hosszabb évszázad. A történelemről és a történetírásról. Pozsony, Kalligram, 2000.

Macho, Peter: Branislav Varsík a bratislavský pomník Márie Terézie. In Miles Semper Honestus. Bratislava, Vojenský historický ústav, 2007. 161-167.

Mácza Mihály: Komárom nevezetességei. Pozsony, Madách–Posonium, 2002.

Mácza Mihály: Az impériumváltás és következményei Komáromban (1919-1938). In Limes. 63. évfolyam, 2004/3.

Mannová, Elena: „...de most már jó szlovák” A nemzeti identitás variációi két dél-szlovákiai kisváros egyesületi életében, 1918–1938. In Regio, 2000. 93–102.

Mannová, Elena: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí. Maďari v Komárne a Lučenci (1918-1938). In Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí. Ed. Peter Salner, David Luther, Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2001. 111-140.

Mannová, Elena: Nemzeti hősoktól az Európa térig. A kollektív emlékezet jelenei Komáromban, a szlovák-magyar határon. In Regio, 2002/3. 26-46.

Markó László (szerk.): Új magyar életrajzi lexikon. III. rész. H-K. Budapest, Magyar Könyvklub, 2002.

Mátay Mónika: Nekrológ dekonstrukciók. In Sic Itur ad Astra, 1993. 2–4. sz.

Michela, Miroslav: Význam svätoštefanských osláv v procese formovania identity maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1918-1938. Kézirat megjelenés alatt.

Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. II. kötet. Mikszáth Kálmán összes művei, 19. köt. Budapest, Akadémiai, 1960.

Motajová, Zuzana: „Apuskánk” születésnapjai. A személyi kultusz jelensége a két háború közti Csehszlovákiában. In Sic Itur ad Astra, 2006/3-4. 303-316.

OSZK Kt. Fond 37/41 – Tuba János – Tisza Istvánhoz. Komárom, 1914. augusztus 5.

Podoba, Juraj: Etnická identita, menšinové elity a etnický konflikt: súvislosti a determinanty. In Kiliánová, G. (ed.) Identita etnických spoločenstiev. Etnologické štúdie 5. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 1998. 83-92.

Rév István: A feltámadás archeológiája. In *Sic Itur ad Astra*, 1993. 2–4. sz.

Stéfán Ildikó: Gróf Batthyány Lajos halála és temetése. In *Sic Itur ad Astra*, 1993. 2–4. sz.

Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach. 1892-1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1892.

Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach. 1897-1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1897.

Szegedi László (összeáll.): Magyar szobrászok adattára – a szobrok aukciós és műkereskedelmi áraival. Budapest, Alinea, 2000.

Szénássy Árpád: A komáromi hírlapírás kétszáz éves története. 1789-1989. Tata-bánya, 1994. *Castrum-Könyvek* 2.

Szénássy Zoltán: Klapka György. Madách, Pozsony, 1992.

Takáts Sándor: Komárom és vidéke. In *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország V. kötet. Felső-Magyarország I. rész.* Bp, Magyar Királyi Államnyomda, 1899.

Ternóczky Krisztina: Halál két nézőpontból – Teleki László öngyilkossága. In *Sic Itur ad Astra*, 1993. 2–4. sz.

Gróf Tisza István *Összes Munkái*. 4. sorozat. II. kötet. Levelek, táviratok, távbeszélőn küldött izenetek, egyes előterjesztések 1914 júniustól december végéig. Budapest, MTA, Franklin-Társulat, 1924.

Tuba János: Ünnepi beszéd. Deák Ferencz születése századik évfordulója alkalmából Komárom szab. Kir. Város törvényhatósági bizottságának 1903. okt. 17-én tartott díszközgyűlésén. Komárom, Spitzer Sándor, 1903.

Tuba János: Indítvány a főgymnasium létesítése iránt újabb mozgalom megindítása tárgyában. Komárom szab. Kir. Város közgyűléséhez benyújtja: Tuba János. Komárom, Spitzer Sándor, [1907.]

Tuba János: „Jókai és Komárom.” Emlékeimből. In *Komáromi Lapok*. 1918. március 9. 10. szám.

T.[uba János]: A mi első állandó hidunk. Emlékeimből. *Komáromi Lapok*. 1919. június 21. 21. szám.

„Tubarózsa”: Egy siremlékért. H. n., özv. Dr. Tuba Jánosné, é. n.

Varga Balázs: Károlyi Mihály újratemetése. In *Sic Itur ad Astra*, 1993. 2–4. sz.

Varsik, Branislav: *O čom mlčia archívy*. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1987.

Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.

Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris, 2003. *Nemzet és emlékezet*.

III. A határ és a „házassági piac” Komáromban 1900–1940

Kovács Éva

Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

Az etnikumok közötti kulturális csere mérésének lehetőségei

Az e tanulmány kereteit képező nemzetközi kutatás az alteritás és az identitás kérdéseit feszegette az első világháború utáni Közép-Európa területén, elsősorban az új államhatárok térségében. Ehhez olyan demográfiai, társadalomstatistikai mutatókat kerestünk, melyeken keresztül a kulturális csere összefüggései kvantifikálhatók. Az ilyen vizsgálatok kiinduló forrását általában a népszámlálások és más hivatalos összeírások jelentik, melyekből a lélekszám, a felekezeti, anyanyelvi, népmozgalmi, foglalkozásszerkezeti stb. adatok rekonstruálhatóak. Ezek az aggregát adatok általában települési, regionális vagy országos szinten összevont eredmények, melyek ugyan elemezhetőek, azonban – az eredeti adatbázis ismerete híján – új adatok nem nyerhetőek belőlük. Mivel az egykori számlálóívekhez való hozzáférés általában lehetetlen (az ívek megsemmisültek, illetve nem kutathatók), a statisztikai kimutatások, nyilvános adatok alapján megfogalmazható hipotézisünket csak új, kvantifikálható források beemelésével tesztelhetjük.

Ez a helyzet az általam kutatott város, Komárom demográfiai mutatói esetében is. A kulturális csere új irányainak megvilágítására elméletileg számos indikátor állt rendelkezésre: a belső vándorlások és a kivándorlási mutatók, a regisztrált határátlépések, az ipar és a kereskedelem munkaerő-piaci és forgalmi adatai, a tulajdonviszonyok átrendeződése a másik oldalon maradt tulajdonok esetében, a foglalkozásszerkezeti változások, egyesületi élet stb. Az imént felsorolt indikátorok vélt levéltári forrásai azonban többnyire megsemmisültek, elkallódtak, ami megmaradt, az is gyakran elkerült a városokból.¹

Források

A legkönnyebben járható útnak a házassági anyakönyvek feldolgozása látszott. A Magyar Királyság területén 1895-ben vezették be a polgári anyakönyvezést, az addigi hitközségi nyilvántartások mellett tehát az önkormányzatoknál is kötelező volt bejelenteni a házasságokat. A házassági anyakönyvek a modern állam igényeinek megfelelően egységes módon tartalmazták a menyasszony és a vőlegény nevét, születési dátumát, vallását, születési- és lakóhelyét, foglalkozását, továbbá

¹ A komáromi városi levéltár iratai 1919 után a szlovákiai részen, azaz Komárnoban maradtak. 1938-ban, a visszacsatolások után Komárom-Újváros 1919-1938 közötti iratait átvitték a bal parti városrészbe, és onnan máig nem kerültek vissza. Majd az 1919 előtti komáromi és az 1919-38 közötti komárom-újvárosi levéltárat a központosítás következtében a nyitrai területi levéltárba helyezték. Minden egyes lépés selejtezéssel, kallódással járt. Csehszlovákia kettéválása újabb kározt teremtett a források körül.

a két tanú nevét és lakóhelyét, valamint egy rubrikát az egyéb bejegyzéseknek. Így egy anyakönyvi bejegyzésből elvileg négy személy egyes adatait gyűjthetjük össze.² A kiírásakor szembesültünk azzal, hogy (mind ez ideig ismeretlen okokból) a magyar oldalon 1910-től, a csehszlovák oldalon pedig a teljes időszakban hiányoznak a születési helyekre vonatkozó adatok. Tovább bonyolította a képet, hogy a két világháború között tevékenykedő Csehszlovák Statisztikai Hivatal (CSSH) kiadványaiban mind a születési helyre, mind a házaspár nemzetiségére nézve éves bontásban közöltek tartományi szintű aggregát adatokat. A CSSH közleményéből kiderül, hogy ezeket az adatokat egy külön adatlapon gyűjtötték, melyeket az anyakönyvi hivatalok negyedévente továbbítottak a prágai CSSH-központba. Ezeket az adatlapokat a CSSH archívumában sem leltem fel, tehát a házaspár teljes körű rekonstrukcióját az anyakönyvek alapján csak „féloldalasan”, az 1910 előtti és az 1938 előtti Komáromra és Komárom-Újvárosra tudom bemutatni.

Módszerek

Az anyakönyvekből az 1900–1940 közötti időszakra minden 5. év teljes körű adatait gyűjtöttem ki, összesen 1.572 házasságot. A jelenlegi személyi adatvédelmi törvények előírásai alapján az anyakönyveket anonim formában dolgoztam fel. Ezáltal elestem attól a lehetőségtől, hogy a személy- és családnevek alapján a házaspár etnikai hovatartozására következtessék – ezt a módszert azonban amúgy sem tartom célravezetőnek egy 20. századi minta esetén.³ A kérdőívbe minden fellelhető adatot rögzítettem.⁴ Összevont kódokat egyedül a születési hely esetében használtam, ahol az egyes településneveket nagyobb régiók szerint csoportosítottam.⁵

2 A komáromi és komárnói házassági anyakönyvek másodpéldányai a vizsgált időszakra a szokásostól és a törvényesen előírtaktól eltérően nincsenek meg a területi levéltárakban, ezért kutatásunkban az eredeti példányokból dolgoztunk, melyek az 1920-1938 közötti Komárom-Újvárosra Komáromban, míg az 1900-1920 közötti és 1938 utáni egyesült városra, valamint az 1920-38 közötti Komárnóra a szlovákiai Komárnóban lelhetők fel. Itt köszönjük meg a két város anyakönyvvezetőinek nélkülözhetetlen segítségét az adatok kigyűjtésében.

3 A névelmzéssel foglalkozó társadalomtörténeti tanulmányok között üdítő kivételt képez Tóth Zoltán: Mit olvaszt az „olvasztótégely”? c. tanulmánya, bár véleményem szerint ő is messzebb ment a következtetések levonásában, mint amennyire azt adatai és forrásai alátámasztják. *Regio* 1995: 1-2., 78-100.

4 Barna Ildikónak a feldolgozásban nyújtott segítségét ezúton köszönöm.

5 A besoroláshoz Sebők László: Határokon túli magyar helységnevszótár c. kézikönyvét használtam. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.

Hipotézisek

Abból indultam ki, hogy az első világháborút lezáró békeszerződések nyomán keletkezett új országhatárok sok más egyéb mellett kihatottak a házassági szokásokra és lehetőségekre, röviden a „házassági piacra” is.⁶ A házassági piac változása pedig egyúttal a társadalmi értékek és azonosságok átalakulását vonta maga után.

1920 előtt a Magyar Királyság területén szabad mozgása volt mindenkinek, így a házassági piac térben elvileg korlátlanak számított az országhatárokon belül. Ugyanakkor a gazdasági modernizáció, a polgárosodás vallási szekularizációval járt, és – különösen a városokban – elkezdte fokozatosan lebontani a rendies szerkezeteket és normákat. Így egyre gyakoribbá váltak a vallásilag vegyes házasságok (ami a vallás társadalom- és identitás-szervező erejének csökkenését mutatja). Nem állítom ezzel azt, hogy egyúttal a társadalmi osztályhoz, vagyonhoz, jövedelemhez, presztízshez, mobilitási lehetőséghez stb. kötődő házassági normák jelentősége is csökkent volna a századfordulóra, ezek azonban – a foglalkozási adatokon kívül – az anyakönyvekből nem rekonstruálhatók.

Feltételeztem, hogy 1920 után a modernizációs tendenciák mind Csehszlovákiában, mind Magyarországon folytatódtak, tehát a vallási szekularizációnak, a földrajzi és társadalmi mobilitásnak általában nem szabott gátat a két új államalakulat. Két egyedi jelenségre azonban fel kell hívni a figyelmet. Magyarországon a politikai antiszemitizmus államideológiává válása általában a zsidó-keresztény

6 Ebben a tanulmányban nem elemezzük a „házassági piacot” a szokásos történeti demográfiai módszerekkel, mert az egy külön tudományág, melynek kérdésfeltevései csak részben egyeznek a mi kutatási problémáinkkal. Továbbá, a történeti demográfia alapvető korlátja, hogy nehezen tudja értelmezni a migrációt, esetünkben pedig éppen az a vizsgált népesség jellemzője, hogy óriási a térbeli mobilitása. Mindazonáltal hivatkozunk az általunk tanulmányozott módszertani kézikönyveket és tanulmányokat: Henry, Louis-Blum, Alain: *Techniques d'analyse en démographie historique*, Institut National D'Études Démographiques, Paris, 1988. Ld. még Goldscheider, Calvin-Goldscheider, Frances, K.: *Ethicity, Religiosity and Leaving Home: The Structural and Cultural Bases of Traditional Family Values*. *Sociological Forum* 3: 4., 525-546.; Sweet, James A.–Bumpass, Larry L.: *Religious Differentials in Marriage Behavior and Attitudes*, NSFH Working Paper No.15. Madison, 1990.; Hajnal, John: *European Marriage Patterns in Historical Perspective*. In Glass, D.V.–Eversley, D.E.C.(eds): *Population in History*, London, 1965.; Tolnay, S.E.–Graham, S.N.–Guest, A.M.: *American Family Building Strategies*, In 1900: *stopping or spacing*. *Demography* 1984: 21., 9-18. Természetesen a történeti szociológiai vizsgálatok is hasznosították a történeti demográfiai módszertani vívmányait és egyes eredményeit, azonban elsősorban a valóságilag vegyes, és azon belül is különösképpen a zsidó-keresztény házasságok vizsgálatához. Ld. Karády Viktor: *A felekezetek közötti házasságok általános szociológiája a régi rendszer idején*. In uő. *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*, Cserépfalvi, Bp., 1997. 196-249.; Kovács Éva: *Még egy asszimilációs mutató: a vegyes házasságok alakulása*. In Schweitzer József (szerk.): *Évkönyv 1992-1995, Országos Rabbiképző Intézet*, Bp. 1995. 262-275.; Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna-Tisza közén*, Kecskeméti Lapok, Kecskemét, 1996, különösen 130-136, 178-180.

vegyes házasságok arányának stagnálásához vezetett (itt tehát az állam és a keresztény egyházak növelték „ellenőrzésüket” a lelkek fölött). Csehszlovákiában hasonló következményekkel járt a magyarosító nyomás megszűnte, valamint a zsidóság mint önálló etnikai csoport törvénybe iktatása. Jelentős korlátozó feltételt jelentett azonban az új országhatár. Tudvalevő, hogy már 1919-től elszigetelődött egymástól a két városrész, rokonsági, baráti kapcsolatokat vágva el ezzel. A későbbi országhatárok átjárhatósága is korlátozott maradt, különösen, ha olyan hosszú távú döntésekről volt szó, mint a párválasztás. A csehszlovákiai letelepedéshez elengedhetetlen feltételt jelentett az állampolgárság megszerzése, amely a helyben lakók számára sem volt könnyű feladat. A korábbi migrációs útvonalak egy része pedig megszűnt, így a belső vándorlás is új irányokat vett.

Komárom, Komárno és Komárom-Újváros főbb etnodemográfiai jellemzői

A „házassági piac” kiszélesedése nemcsak vallási, hanem etnikai értelemben is feszegette a korábbi rendies szerkezeteket. Ezt azonban az anyakönyvekből nem tudjuk nyomon követni, hiszen azok sem anyanyelvi, sem nemzetiségi adatokat nem tartalmaznak. A kettéosztott város etnikai „erőterét”, melyben a kérdéses házasságok köttetnek, a népszámlálási adatok alapján vázoljuk fel. (Ld. Függelék: I. táblázat.)

Az 1900-as népszámlálás eredményei szerint *Komárom* egy túlnyomóan magyar anyanyelvű város, a népesség 82,7%-a vallotta magát magyarnak, míg 8,1% tótnak (szlováknak) és 7,3% németnek. Az adatok az elmagyarosodás/elmagyarosítás tendenciáit mutatják: 1910-re az anyanyelvi arányok az előbbi sorrend szerint 89,2%–3,4%–5,6%; a tót (szlovák) és német anyanyelvűek arányának csökkenése nagyjából a magyar anyanyelvűek arányának növekedését teszi ki. Az 1900-as és 1910-es anyanyelvi adatok tehát egyfelől a kor jellemző asszimilációs folyamatait tükrözik – hasonló elmagyarosodás figyelhető meg Magyarországon nemzetiségek lakta „szélein”, így a Felvidéken is. Más demográfiai tanulmányokból ismert, hogy e változások már az 1880-as években megjelentek, és épp az első világháború előtti időszakban „tetőztek”.⁷ Másfelől azonban a látszólag etnikailag homogén népesség többnyelvű kultúrában élt: 1910-ben a komáromi magyar anyanyelvűek csaknem negyede, 24,0%-a többnyelvű volt, s csak magyarul mindössze a népesség 68,3%-a beszélt.⁸ Mindebből arra következtethetünk, hogy noha a komáromi nem magyar

7 Ld. Karády, Viktor: Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? Századvég 1990: 2.

8 Ld. A Magyar Szent Korona országainak 1910-es népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények 61. Bp., 1916, 112-115. és 124-126.

etnikumú népesség az asszimilációban egyre inkább előrehaladt, és magyar anyanyelvűnek vallotta magát, a korábbi kultúrához való kötődését még nem veszítette el: a mindennapi élet színterein a többnyelvűség még 1910-ben is meghatározta a város arculatát.

Ezt az asszimilációs folyamatot szakította meg az első világháború. A trianoni békeszerződés a város Dunától északra eső felét – a tényleges városközponttal együtt – Csehszlovákiához csatolta, míg a folyó másik oldalán a korábbi Révkomáromból jött létre egy, a nevében is új város, Komárom-Újváros, mely lélekszámát tekintve mindössze egynegyede (5.963) volt csehszlovákiai társának.

Az elcsatolás a városok etnikai szerkezetében látszólag jelentős változásokat hozott. A csehszlovák fennhatóság alá került *Komárnoban* 1921-re a magyarok részaránya 12,8%-kal, 76,4%-ra csökkent. Jelentősen csökkent a németek létszáma is, míg a szlovákok létszámukat és arányaikat tekintve is megsokasodtak: 1910-ben még 768-at számoltak össze közülük, míg az 1921-es csehszlovák népszámlálás már 2411 szlovák lelket számlált össze. Egyidejűleg az új településen, *Komárom-Újvárosban* szinte teljesen magyarrá vált a népesség (94,0%).

Kézenfekvő a kérdés: mi okozza a számottevő etnikai átrendeződést? A „lakosságcserét” mint lehetséges magyarázatot kizárhatjuk. Az abszolút számok mutatják, hogy nem arról van szó, hogy a magyarok maradtak Révkomáromban, és a szlovákok költöztek át a Duna bal partjára. Ha a két várost képzeletben egyesítjük, az 1910-1921 közötti népszaporulat 6,0%, ami nagyjából megfelel a korabeli trendeknek egy olyan mezőváros esetében, mint Komárom volt. (A korábbiakhoz képest alacsony népességnövekedés egyik magyarázata – az elöregedő magyar lakosság mellett – a háborús veszteség, amely országos átlagban 2,8% volt. Komárom esetében ez a veszteség amúgy is nagyobbra becsülhető a város „katonaváros” jellege miatt.) Az abszolút számokból az is látszik, hogy – más felvidéki városoktól eltérően – a képzeletbeli Nagykomáromunk szlovákiai részéről kiutasított magyar köztisztviselő-rétegnek vélhetően nem kellett elhagynia a várost: Komárom-Újváros közigazgatásának, intézményrendszerének kiépítésében megtalálhatta a helyét a magyar oldalon. Együttesen és külön-külön vizsgálva a városokat látható, hogy a felekezeti struktúra lényegében változatlan maradt, ez is azt sejteti, hogy nem volt jelentős népességmozgás az adott közösségekben.

Ilyen esetekben feltételezni szokás, hogy *Komárnoban* az etnikai struktúra változását az esetlegesen betelepülő cseh hivatalnokréteg okozza. Ez könnyen ellenőrizhető a felekezeti kimutatásokkal, hiszen a cseh középosztály vallásában is elkülönült a szlovákoktól (míg a népszámlálások nemzetiségi rovataiban hiába keresnénk őket, hiszen ott a „csehszlovák” nemzetiség szerepel, így nem különíthetők el a szlovákok a csehektől). Komárom esetében azonban számuk elenyésző: a cseh testvérek egyházához 1921-ben mindössze 39-en tartoztak, és az ún. „csehszlovák egyház” sem számlált többet, mint 60 tagot. Még 1930-ra sem érte el arányuk az 1,3%-ot a komáromi népességben. (Ld. Függelék: II. táblázat.)

Mindazonáltal 1930-ra az 1921-es etnikai struktúra mondhatni megszilárdult: Komárnóban a magyar népesség mind lélekszámában, mind a népességnövekedés arányait tekintve csökkent illetve stagnált, míg a szlovák lakosság megkétszereződött. A vándorlási adatok ismertetése előtt is nyilvánvalónak látszik, hogy a Komáromban 1910-ig megfigyelhető magyarosodási/magyarosítási folyamat Komárnóban megszakadt, helyébe erőteljes szlovákosítás lépett.

Mi lehet e jelenség magyarázata? A népszámlálási adatokban megmutatkozó etnikai ártrendeződés több politikai és társadalomfejlődési hatás eredményeképpen jöhetett létre. Egyrészt – mint korábban rámutattam – az etnikailag homogénnek látszó társadalom valójában többnyelvű, multikulturális közösségekből épült föl már az Osztrák-Magyar Monarchia idején is. Szociológiai értelemben tehát olyan egyének is a magyar anyanyelvűek között számláltak össze, akik az asszimiláció egy köztes lépcsőfokán állottak, melyben a magyar nyelvet már anyanyelvi szinten beszélték, ám kulturálisan a szlovák (tót) etnikumhoz (is) kötődtek.

Másrészt a kor asszimilációs politikai gyakorlata ott is kikényszerítette a magyar anyanyelvűség vállalását, ahol az nem járt tényleges magyar nemzeti identitással. Így a csehszlovák állam születésekor az egész egykori Felvidéken e bizonytalan identitású népesség az államhatalomhoz való lojalitás kifejezésékképpen csehszlováknak vallhatta magát: függetlenül az anyanyelvétől, hiszen a népszámlálás nem nyelvi, hanem etnikai alapon állt.

Kezdetben – az 1919-es ideiglenes, és az 1921-es rendes népszámlálásnál – nem voltak ritkák az atrocitások sem. Gyakran éltek vissza hatalmukkal a népszámláló biztosok, abból a célból, hogy az adott településen mind több csehszlovák számláltassék össze.⁹ Az 1921-es népszámlálásnál vezették be a „zsidó nemzetiség” kategóriáját. Az adatok azt mutatják, hogy Komárno izraelita vallású népessége (2.253 lélek) kezdetben idegenkedett e kategóriától: 1921-ben mindössze 128-an vallották magukat zsidónak. Az 1930-as népszámlálás is mindössze 653 zsidó nemzetiségűt talált, az izraelita vallásúak kétharmada tehát vagy a csehszlovák, vagy a magyar nemzetiségűek csoportját gyarapította.

Ugyanakkor a komárom-újvárosi adatokkal összevetve azt látjuk, hogy az egykori Komárom zsidó népessége a csehszlovák részen maradt (mindössze 153 izraelita vallásút talált Komárom-Újvárosban az 1920-as népszámlálás). Ennek magyarázata egyfelől az, hogy a városiasabb település került Csehszlovákiához, melyben e népesség üzletei, ingatlanai, munkahelyei, megélhetési forrásai, hitközsége stb. helyezkedtek el. Másfelől azonban azt is feltételezhetjük, hogy a Magyar Tanácsköztársaság leverését követő antiszemita hullám sem tette vonzóvá az egykori komáromi zsidóságnak a magyar oldalon maradást.

9 Ld. Popély, Gyula: Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945. Budapest, 1991.

1920 és 1930 között demográfiai értelemben mindkét város dinamikusan fejlődött. *Komárom-Újváros* gyarapodott gyorsabban (ld. Függelék: III.2. és III.3. táblázatok) – nem véletlenül, hiszen új várost teremtettek. Tovább folytatódott az etnikai homogenizálódás: a lakosságnak immár 97,4%-a magyar anyanyelvű volt.

Ugyanebben az évtizedben *Komárnoban* a csehszlovák népesség mind számarányát, mind lélekszámát tekintve megkétszereződött, a német kisebbség másfélszeresére, míg a zsidóság ötszörösére növekedett, mialatt a magyar kisebbség tovább apadt. Nagyjából hasonló magyar és szlovák természetes népszaporulat mellett a szlovák etnikum gyarapodása (több, mint 3.000 lélek) elsősorban a magyarok elszlovákosodásával magyarázható. Míg a város 2.177 lakossal gyarapodott, és a magyar lakosság 939-cel csökkent, e változások összege szinte megfelel a szlovák népesség gyarapodásának (2.724). A magyar nemzetiségűek számárányának csökkenésekor számolnunk kell az 1921–1924 közötti kiutasításokkal, kitoloncolásokkal is.¹⁰ Becsléseim szerint minden tizedik magyar nemzetiségűt kiutasítottak Csehszlovákiából. Az adatok elemzésekor a fentiekkel összefüggésben figyelembe kell vennünk, hogy az 1930-as adatok csak a csehszlovák állampolgárookra vonatkoznak. Ezenkívül *Komárnoban* tartózkodott 1.266 külföldi (a lakosságnak tehát 6%-a nem rendelkezett állampolgársággal), többségükben magyarok (a vonatkozó adatok: 781 magyar állampolgár és 860 magyar nemzetiségű).

Külföldiek állampolgárság és nemzetiség szerint:

Állampolgárság	Magyar	Osztrák	Jugoszláv	Román	Lengyel	Más
Komárno	781	54	286	60	36	49

Forrás: Volkszählung in der Čechoslovakischen Republik vom 1. Dezember 1930. Teil I., Čechoslovakische Statistik, Band 98., Prag, 1935, 26-36.

10 Ld. Dr. Petricevich Horváth, Emil: Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyévi működéséről. Budapest, 1924, 37.

A külföldiek viszonylag magas aránya a honossági viszonyok rendezetlenségére utal. Noha kiutasítások, kitoloncolások ebben az időszakban már nem voltak (ezek nagyjából 1924-re lecsengtek), és a Dérer–Szenitványi-féle törvény formálisan elismította az állampolgárság megszerzése körüli konfliktusokat, mégis sokan még 1930-ra sem tudták megszerezni a csehszlovák állampolgárságot.¹¹ Ennek a város etnikai képére annyi hatása volt, hogy – mint tudjuk – választójoggal csak a csehszlovák állampolgárok rendelkeztek, így a magyarok közül jelentős számban maradtak ki a politikai döntéshozatalból azok, akik honosságukat még nem tudták elintézni.

Végezetül tekintsük át a vándorlási statisztikákat. Az 1921-es csehszlovák népszámlálás Szlovákiára nem közöl községsoros adatokat a vándorlási különbözetéről, így csak annyit tudunk, hogy Komárno esetében a tényleges népszaporulat –4.622, azaz –20,69% volt¹², a közölt adat azonban félrevezető, hiszen úgy tekinti, mintha az egész egykori Komáromot Csehszlovákiához csatolták volna (a fenti szám ugyanis az 1910-es komáromi, és az 1921-es komárnói népességszám különbözete).

A belső vándorlás szlovákiai összesített adatai azt mutatják, hogy az 1920–30 közötti tíz évben többen cseréltek lakhelyet, mint az azt megelőző 50 évben. 1920 és 1930 között 650.554-en változtatták meg a lakóhelyüket: azaz egy személyhez egy költözést rendelve, minden ötödik lakos elköltözött korábbi lakóhelyéről.

11 Az 1920-as alkotmánytörvény szerint csehszlovák állampolgárok „azok a volt osztrák és magyar állampolgárok, akik a csehszlovák államhoz csatolt területen 1910. évi január 1-ig illetőséget szereztek”. Magyarországon a községi illetőség csak 1875. június 8-tól volt szabályozva, akkor is úgy, hogy az illetőség megszerzése jelenthetett „kifejezett felvételt”, de „hallgatólagos illetőséget” is. Vagyis 1919-ig nem volt kötelező a községbe való kifejezett és írásba foglalt felvétel. Az így előállt visszás helyzetet oldotta meg a Dérer–Szenitványi-féle (Lex Dérernek is nevezett) 1926-os törvény módosítás. Eszerint „bárkinek, aki 1910. január 1. előtt 4 évig szakadatlanul lakott Szlovenszkó és Podkárpatzská Rusz valamely községében, kérelemre megadandó a csehszlovák állampolgárság, mely esetben úgy tekintetik, mintha már 1918. október 28-án is az lett volna”. Így: (1) aki 1910. január 1-én illetőséggel bírt, ipso facto állampolgár; (2) aki 1910. január 10-1918. október 28. közötti időben szerzett illetőséget, az 1921. december 31-ig kérhette, hogy állampolgárságát ismerjék el; (3) akire nem áll 1. és 2. elutasítva, de 1910. január 1 előtt 4 évig egyfolytában lakott valamely szlovenszkói vagy podkárpatzská-ruszi községben, az a 152/1926. törvény szerint kérheti állampolgárságát 1931. augusztus 22-ig; (4) akire nem áll 3., illetve 1931. augusztus 22. után kérelmeznie, az állampolgárságáért az 1871. évi L.t.c. szabályai szerint folyamodhat (vagyis leszármazása, házastársa, törvényesítése, vagy honossága alapján); (5) végül az optáltak, az 1920. július 16-ig végleges csehszlovák állami hivatalnokokká kinevezettek, valamint az illetőségi joggal bíró volt magyar vagy osztrák állampolgárok kiskorú gyermekei kaphatnak csehszlovák állampolgárságot. Ld. Dr. Flórián Károly–Dr. Osváth Gyula: Csehszlovák állampolgárság és községi illetőség. Košice-Kassa 1926.; Dr. Pálesch, Ervin: Cseh-szlovák törvények és rendeletek. Pozsony-Bratislava, 1920. 56., 236.; Dr. Perényi Béla: Cseh-szlovák törvények és rendeletek Pozsony-Bratislava, 1926. 417-427.

12 Vö. Volkszählung... 1921. Tschechoslowakische Statistik, Band 9., Prag 1921, 25.

A belső vándorlásban a csehszlovák nemzetiségűek jártak élen. Ez elsősorban a rezsimváltásból fakadó új lehetőségekkel magyarázható: az egykor magyar fennhatóságú városokat elhagyó magyar hivatalnokréteg pótlására egyfajta szlovák „őrségváltás” zajlott le.¹³

Belső vándorlási adatok nemzetiségenként Szlovákiában 1920-1930 között.

Nemzetiség	Csehszl.	Orosz	Német	Magyar	Zsidó	Lengy.	Délsz.	Rom.	Cig.	N
Slowakei	464.233	8.711	33.869	96.496	18.010	1.165	163	52	3.859	2.1

Forrás: Volkszählung... 1930. I. 232.

Az identitás- illetve etnikumváltás vizsgálatok a hiányos adatok ellenére is fontos volna tudni, mennyiben változott meg Komárno népességének összetétele a belső el- ill. beköltözéssel. E kérdésre kaphatunk közvetve választ a jelenlevő népesség születési helyére vonatkozó adatokból. (Ld. Függelék: IV. táblázatok.) Az 1910-es állapot szerint a várost túlnyomó részben nem „őshonosok”, hanem frissen vagy korábban betelepültek alkották. Ezek fele-fele részben a közeli falvakból, illetve az ország más településeiből beköltözők voltak. Az 1920. illetve 1921. évi magyar és csehszlovák népszámlálások ugyanakkor érdekes átrendeződésről tudósítanak: Komárno lakossága már nagyobb arányban áll helyi születésűekből, míg Komárom-Újvárosban elenyésző az „őshonosok” aránya. Mindebből arra következtethetünk, hogy egyrészt Komárnóban azok maradtak inkább az államfordulat után, akik már régebb óta a város polgárai voltak, ők vélhetőleg kulturálisan és mentálisan is erősebben kötődtek a városhoz, mint történetesen az egykori magyar államhoz. Másrészt Komárom-Újváros esetében a környező vidékekről származó frissen betelepültek hozzák létre az új várost. 1930-ra csak Komárnóról vannak községsoros adatok. Ezek alapján elmondható, hogy a város demográfiai struktúrája szempontunkból alig változott, a külföldön születettek aránya csökkent valamelyest, míg a más csehszlovák országrészekből származóké emelkedett.

13 A kivándorlási adatokhoz ld. Az elcsatolt Felvidék kivándorlási mozgalmi I. Magyar Statisztikai Szemle 1927: 5. 1905-1914 között évente átlagosan 29.988-an vándoroltak ki az egykori Felvidékről, ebből magyar anyanyelvű volt 7.018, szlovák 19.824, szinte mindenki az USA-ba (az éves átlag 29.225). Ld. Statistisches Handbuch I. Prag, 1920. Az 1922-30 közötti kivándorlási adatait ld. a Függelék V. táblázatában. A kivándorlás leginkább a görög katolikus, az evangélikus és a római katolikus népességet érintette. A kivándorlás fő iránya az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Kanada és Magyarország volt. A kivándorlókat legintenzívebben Szlovákia bocsátotta ki, ahol a mostoha gazdasági körülmények vagy az ország végleges elhagyására, vagy a szomszédos országokbeli szezonmunkára kényszerítették az ott élők egy részét. A kivándorlási mozgalom az 1920-as évek második felére már csökkenő tendenciákat mutat, a harmincas évekre nincsenek adataink.

Ezen adatok mögött az egykori Magyarországon születettek elvándorlása, és – vélhetőleg – a ruszinszkói szlovák népesség beköltözése állhat. Ezek a változások is magyarázatul szolgálhatnak az etnikai átrendeződés összetevőinek feltárásához.

A népszámlálási adatok áttekintése után az alábbi hipotézisek fogalmazhatók meg. Komárno város etnikai átrendeződése több tényezővel magyarázható. Egyrészt, az első világháborút követően a magyar anyanyelvű népesség egy része a várost elhagyni kényszerült, illetve sokáig nehézségekbe ütközött állampolgársága megszerzése, így a statisztikai kimutatásokban a külföldiek között számláltatott össze. Másrészt, ahogy a korábbi évtizedekben, úgy 1920-at követően is a várost a faluról frissen beköltözők gyarapították, akik – mivel nem nehezedett rájuk magyarizációs nyomás – jelentős részben a szlovák nemzetiségűek számát gyarapították. Harmadrészt, az etnikai átrendeződéshez hozzájárult a város zsidó lakossága is, akik „szabad választás” elé kerültek azzal, hogy számukra mind a zsidó, mind a többi nemzetiség vállalását felkínálta a csehszlovák jogalkotás. Így a magyar anyanyelvű zsidóság – anélkül, hogy kultúráját elhagyta vagy kicserélte volna – már nem feltétlenül a magyar nemzetiségűek között található.

Mindezeket a folyamatokat erősen gyorsította a félelem és a lojalitás-konfliktus is. A népszámlálások körüli visszaélések, erőszakosságok politikai aktussá változtatták a népösszeírásokat – annál is inkább, mert az adott településen élő kisebbségek jogai is e számoktól függtek. Így még azokban az esetekben is, amikor nem voltak atrocitások, a népszámlálás akkor is politikai konfliktushelyzetet jelentett: a csehszlovák államhoz való hűség állt szemben, illetve versengett a nemzeti azonosságtudattal.

Mi lehetett a népszámlálások tétje Komárnóban? Amint láttuk, a városban a magyar nemzetiség mindvégig megőrizte többségi pozícióját, s ezzel a magyar kisebbség az összes kollektív jogosítványát. A magyarok lélekszámának csökkenése, illetve stagnálása a szlovákok javára Komárno lakosságára inkább lélektanilag hatott, s a tendenciák hordozták magukban a politikai üzenetet: „ti fogytok, mi pedig gyarapodunk” (illetve fordítva). Az új országhatárok tehát elsősorban úgy formáltak a komárnóiak identitását, hogy – noha etnikai súlyuk alig változott – politikai és társadalmi szerepeik kicserélődtek: a szlovákok váltak a „többséggé” (noha a városban ők voltak kevesebben), és a magyarok „kisebbséggé” (bár a városban ők voltak többen).

A „házassági piac” a kettéosztott Komáromban

A két város „házassági piacát” különböző források alapján vagyok kénytelen rekonstruálni. Az anyakönyvi adatok mellett a szlovákiai Komárnóban kötött házasságoknál a CSSH éves népmozgalmi adatait is használom.

A házasságkötések száma

A CSSH publikált adatait sajnos fenntartásokkal kell elemezni. Noha a kötetek előszava szerint a népmozgalmi statisztikákat a házassági anyakönyvek, és a házasságkötéseket kísérő adatlap alapján állították össze, az anyakönyvi bejegyzések száma egyik mintaévben sem egyezik a hivatalos adatokkal, az eltérés pedig súlyosnak mondható.

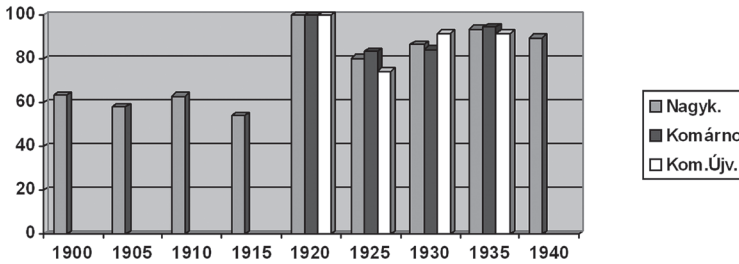
1. tábla: Komárnóban kötött házasságok (1920–35)

Házasságkötés éve	CSSH adat	Anyakönyvi adat
1920	102	159
1925	149	132
1930	148	134
1935	162	150

Itt csak a leglényegesebb elemzési eredmények ismertetésére szorítokozom. Ezek szerint az általunk vizsgált mintaévekben a házasságkötések száma a következőképpen alakult:

2. tábla: Házasságkötések száma az anyakönyvek szerint

Mintaévek	Nagykomárom	Komárno	Komárom-Újváros
1900	145		
1905	133		
1910	144		
1915	124		
1920	229	159	70
1925	184	132	52
1930	198	134	64
1935	214	150	64
1940	205		

1. diagramm: Házasságkötések száma 1900–1940

Mint az a diagrammból látható, a házasságkötések száma az 1920-as kiugró adatot leszámítva mind *Komárnoban*, mint *Komárom-Újvárosban* a népszaporulat arányainak megfelelően emelkedett a vizsgált mintaévekben. (Komárno tényleges népszaporulata 1921–30 között 119,4%, *Komárom-Újvárosé* 126,8% volt.) Az 1920-as adatok két momentummal magyarázhatók: egyrészt a csehszlovák állampolgárság megszerzéséhez, a helyben maradáshoz jó stratégiának számított a házasság; vélhetően sokan hozták előbbre házassági döntésüket, illetve léptek ebből az okból frigyre *Komárnoban*. Az új országhatárok korlátozó mivolta ebben az értelemben az adatokból nem mutatható ki.

Életkor a házasságkötéskor

A házasságra lépés átlagéletkorában szintén nem jelentek meg lényeges különbségek 1920 után, noha – amint a korfa diagrammjából látszik – a 3. és a 4. korcsoport (15–39 év közöttiek) össznépevényben belüli aránya *Komárnoban* és az 1938 után egyesült *Komáromban* az előregedéssel fokozatosan csökken. Ennek egyik lehetséges magyarázata a nagyfokú belső vándorlás, mely mindkét várost jellemezte a trianoni országhatárok megvonása után. E belső vándorlás – a fiatal, 25–39 év közötti, független férfiak megjelenése – kitölthette azt az űrt a „házassági piacon”, amit az első világháborús veszteségek okoztak.

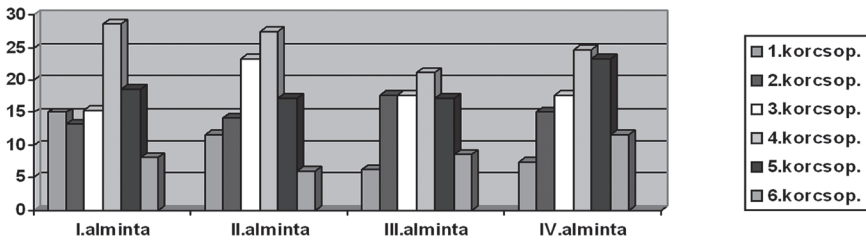
3. tábla

Menyasszony / Vőlegény életkora	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Komárom (1900, 1910, 1915)	26,61	8,73	30,96	9,63
Komárom-Újváros (1920, 1925, 1935)	25,34	7,05	29,15	10,14
Komárno (1920, 1925, 1935)	26,31	7,81	30,67	9,38
Komárom (1940)	26,11	6,97	31,16	7,51

4. tábla

Korkülönbség	Átlag	Szórás
Komárom (1900–15)	4,274	7,381
Komárom-Újváros (1920–35)	4,253	6,536
Komárno (1920–35)	4,360	6,868
Komárom (1940)	5,064	6,104

2. diagramm: Korfa (Komárom 1910, Komárno, Komárom-Újváros 1930, Komárom, 1940) Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények 1932: 83. 94.; Die Volkszählung in der Tschechoslovakischen Republik vom 15. Februar, 1921. Prag, 1924: 9. 222–223.

A házasfelek foglalkozása

A foglalkozási adatok jól tükrözik a Komárom kettészakításából fakadó társadalm szerkezeti változásokat, melyeket a népszámlálások foglalkozási statisztikái is megerősítenek. *Komárom-Újváros* esetében a „városteremtő” tevékenységre utal az állami alkalmazottként, hivatalnokként, illetve katonaként, rendőrként és csendőrként tevékenykedő vőlegények magas aránya, illetve az önálló iparosok, kereskedők kis száma. *Komárnóban* pedig a csehszlovák politika és a határ közelségéből fakadó hátrányos helyzet tükröződik az adatokból: míg a munkásság, az iparos, a kereskedői és a magántisztviselői réteg növekvő arányban képes vőlegényeket kibocsátani a „házassági piacra”, addig az állami szektorok alig képviselik magukat ott.

Különösen érdekes változásokról tanúskodnak a menyasszonyok foglalkozására vonatkozó adatok. Míg az első világháború előtti időszakban közel 40%-uk rendelkezett valamilyen foglalkozással a házasságkötés pillanatában, addig 1920 után Komárom-Újvárosban 83,6, Komárnóban 89,6%, az egyesült Komáromban pedig már 94,2%-uk háztartásbeliként ment férjhez. Emögött nem kell persze feltétlenül a polgárosodás, a női emancipáció megtorpanását látnunk. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy – amint hamarosan látni fogjuk – a beköltöző nők többsége rurális vidékekről származott, ahol kisegítő családtagként tevékenykedhetett

szülei földjén, a ház körül. Vélhetően magasabb lehetett a kimutatottnál a cselédek száma is, ezt azonban illő volt eltitkolni, annál is inkább, mert a cselédkedést a házasságkötés után általában fel is adták.

5. tábla

Völegény foglalkozása Összevont adatok	Komárom 1900–15	Komárom-Újváros 1920–35	Komárno 1920–35	Komárom 1940
földbirtokos, bérlő, tulajdonos, vállalkozó	3,3	4,4	2,8	2,0
önálló iparos, lak., önálló kereskedő, lak	24,5	16,8	27,3	15,2
áll. alkalmazott, hivatalnok	12,5	20,0	5,0	16,1
magántisztviselő, szabadfogl. értelmiség	10,0	5,2	13,7	12,7
véderő, rendőrség, csendőrség	9,3	10,8	2,3	4,9
munkás	29,0	27,6	39,8	38,5
földműves	3,7	7,6	5,0	1,0
napszámos, cseléd	7,1	6,0	3,7	8,8
nyugdíjas	,4	1,6	,2	1,0
ismeretlen	,2	-	,2	-
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

6. tábla

Menyasszony foglalkozása, összevont	Komárom 1900–15	Komárom-Újváros 1920–35	Komárno 1920–35	Komárom 1940
tulajdonos, önálló vállalkozó	3,9	0,8	3,1	0,5
önálló iparos, kereskedő, alkalmazott	3,1	1,6	-	1,0
áll.alkalmazott, hivatalnok	1,3	1,2	1,7	2,4
magántisztviselő, szabadfogl. értelmiség	,4	-	,5	-
munkás	20,1	10,4	5,2	2,0
földműves	,2	-	-	-
napszámos, cseléd	9,0	2,4	1,4	-
htb., ismeretlen	62,1	83,6	89,6	94,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Vallásilag vagy etnikailag vegyes házasságok

A népmozgalmi adatok közül kutatásunk szempontjából a vegyes házassági statisztikák a fontosak. (Ilyen adataink sincsenek a magyarországi oldalról.) Ezek ugyanis – közvetve – mutatják az egyes etnikumok „zárttságát”, illetve a köztük levő távolságot. A társadalomtörténeti kutatások korábbi évtizedeiben a vegyes házasság mutatóit egyfajta asszimilációs mutatóként értelmezték. Így például az izraelita vallásúak és a keresztények között kötött házasságokat úgy értelmezték, mint a zsidó asszimiláció egyik legnyilvánvalóbb bizonyítékát.¹⁴ Avagy a szlovákok és a magyarok között kötött házasságokat egyértelműen a magyar nemzeti identitás feladásával, a szlovákokhoz történő asszimilációval magyarázták. Én nem osztom a fenti nézeteket, ugyanis úgy vélem, hogy a különféle nemzetiségi csoportokhoz tartozók között kötött házasságok mindkét házas fél szempontjából „asszimilációs kreativitást” jelentenek. Még akkor is, ha ez az egyik fél esetén anyanyelve feladását, korábbi etnikai identitásának háttérbe szorulását (szorítását) jelenti. Az „asszimiláló fél” is másnak számít saját közösségében attól, hogy más(félét) választ házas társul.

A népmozgalmi adatok alapján elmondható, hogy a vizsgált mintaévekben (1920 – 1925 – 1930 – 1935) a szlovákiai főbb etnikai csoportok vegyes házasságra való hajlandósága nem változott meg lényegesen (a szlovák nemzetiségűek körében ez 2,52% – 3,72% – 3,57% illetve 3,91% volt, míg a németeknél 12,99% – 21,17% – 24,06% illetve 24,71%, a magyaroknál pedig 5,70% – 9,32% – 8,82 és 8,62%). Az 1920-as alacsony arányokat vélhetőleg az első világháborút követő megrázkódtatások, etnikai konfliktusok, illetve a bizonytalan politikai helyzet okozhatták. A többi mintaévben az arányok nagyjából hasonlóan alakultak az egyes nemzetiségi csoportokon belül. A „legzártabb” nemzetiségi csoportot a „csehszlovákok” alkotják, náluk a vegyes házasságok aránya nem éri el a 4%-ot. A „legnyitottabb” a német kisebbség: a házasságok negyede–ötöde vegyes volt a vizsgált időszakban. A magyar etnikum esetében enyhe csökkenés mutatkozik a vegyes házassági trendekben – adataink mindenesetre nem erősítik meg a szlovákokhoz történő asszimiláció felgyorsulásának tudományos körökben is gyakran hangoztatott tézisének. (Ld. Függelék: VI/a. és VI/b. táblázatok.)

14 Ld. Karády, Viktor–Kemény, István: *Le juifs dans la structure de classes en Hongrie. Actes de la recherche en sciences sociales* 1978: 22., 25-29; Karády Viktor: *A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalomtörténetben*. In *A zsidókérdésről*. Szombathely, 1989.; Karády, Viktor–Mitter, Wolfgang (Hrsg.): *Bildungswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. Wien-Köln, 1990.; Kovács András: *Zsidó és nem zsidó vegyes házasságok a második világháború után született generációban. Valóság* 1990: 9., 89-95.

Tájékoztatásul közlöm a házasságkötések felekezetekre vonatkozó adatait is. (Ld. Függelék: VII. táblázatok.) Ezek azt mutatják, hogy a főbb vallásfelekezeteket vizsgálva az evangélikus vallásúak kötnek a legkönnyebben házasságot más vallásúakkal, míg az izraelita közösség a legzártabb vallásfelekezet (ill. velük szemben a legzártabb a többi). Az össz-szlovákiai adatokat azonban csak kellő óvatossággal terjeszthetjük ki *Komárnora*, hiszen ott az átlagosnál jóval magasabb volt és maradt a magyar nemzetiségűek aránya, így ott vélhetően kevesebb etnikailag vegyes házasságot kell becsülnünk. *Komárom-Újváros* pedig szinte kizárólag magyar nemzetiségűekből állt, így ott a vegyes-házasságok ritka kivételt jelenthettek.

A házasságkötések felekezetekre vonatkozó adatai azt mutatják, hogy *Komárnoban* a főbb vallásfelekezeteket vizsgálva – és a szlovákiai és magyarországi tendenciáknak megfelelően – az evangélikus vallásúak kötnek a legkönnyebben házasságot más vallásúakkal, illetve itt a legkorlátozottabb a „piac” a népességbeli alacsony részvétel miatt. Az izraelita közösség pedig a legzártabb vallásfelekezet, illetve velük szemben a legzártabb a többi, még akkor is, ha a népességbeli arányuk jelentős. Eltérést csak *Komárom-Újvárosban* tapasztalunk, ahol 39 református vőlegény és 38 református menyasszony közül csak 10-en kötöttek azonos vallásúval házasságot, noha e felekezet 17–18%-át képezte a város lakosságának. Hasonló megállapításokat tehetünk a komárom-újvárosi izraelita vallásúak közötti házasságokra is: az országos tendenciákkal ellentétben itt a homogám házasságok aránya csak 81,8%. Mindkét eltérés az országhatár közelségéből fakadó változásokkal magyarázható. A városba költöző – tehát amúgy is mobilabb – „alapítók” nemzedéke felekezeti szempontból is „mozgékonyabbnak”, szekularizáltabbnak bizonyult.

Az 1938-as egyesüléssel az első világháború előtti arányok nagyjából visszaálltak, egyedül az izraelita vallásúak mutattak továbbra is nagyobb nyitottságot, mint a korabeli országos átlag. Ezt az eltérést sajnos nem értelmezhetjük úgy, hogy a magyarországi antiszemitizmus „fáziskéséssel” gyűrűzött volna be az egykori szlovákiai városba, hiszen a korábbi *komárnoi* adatok nagyfokú zárttságot mutatnak. Sokkal erősebb hipotézisnek látszik a zsidótörvényektől való félelem, és az abból következő életstratégiák: a vegyes házasság és a kikeresztelkedés.

7. tábla: Felekezetenleg homogám házasságok összevont adatai a nagyobb vallásfelekezeteknél

Felekezetek	Komárom 1900–15	Komárom-Újváros 1920–35	Komárno 1920–35	Komárom 1940
római katolikus	80,8	80,4	78,5	77,9
Evangélikus	60,5	21,4	22,2	-
Református	45,6	12,8	42,5	41,9
Izraelita	96,7	81,8	98,1	75,0

Területi mobilitás az anyakönyvek tükrében

Végezetül vegyük szemügyre, hogyan hatott a házassági piac térbeli kiterjedésére az országhatár. Az 1920 előtti *Komáromban* házasságot kötők csaknem kétötöde a városban is született, és azonos arányban „adtak” menyasszonyt és feleséget az egykori Komárom megye települései. (Ld. Függelék: 1. térkép.) A térképből az is látható, hogy inkább a későbbi trianoni területekről érkeztek már ekkor is a házasok a városba, és jóval kevésbé a szomszédos felvidéki megyékből, a távolabbiakból pedig szinte egyáltalán nem. Komárom főbb vonzáskörzetei a házassági piac szempontjából tehát a környező települések, és a távolabbi belső magyar területek voltak.

8. tábla

Völegény és menyasszony születési helye	I. Komárom 1900–15	II. Komárom-Újváros 1920–35	IV. Komárom 1940
ismeretlen	1,1	7,4	4,1
Komárom	37,3	27,4	40,2
Komárno	.	,4	,5
Komárom megye (magyar oldal)	16,5	24,9	12,6
Nyitra megye (szlovák oldal)	14,3	7,2	18,6
szomszédos magyar megyék	6,9	6,1	4,4
szomszédos szlovák megyék	5,2	3,4	5,8
trianoni Magyarország más területei	12,7	11,6	8,3
egyéb történelmi Magyarországbeli területei	2,3	6,2	3,1
Szlovenszkó/Ruszinszkó Felvidék/Kárpátalja	,7	2,8	1,7
egyéb Oszták-Magyar-Monarchia	3,0	2,0	1,0
egyéb Európa	-	,6	,2
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az új országhatárok gyökeresen átalakították a házassági piac térbeli kiterjedését *Komárom-Újvárosban*. (Ld. Függelék: 2. térkép.) A helyi születésűek aránya 10%-kal csökkent, és alig került ki a házasodók közül *komárnoi* származású, míg az új Komárom megye részesedése 7,4%-kal emelkedett. A Szlovákiához csatolt szomszédos megyéket az új országhatár valamelyest elzárta, az innen származó

házások aránya a felére csökkent 1920–35 között. Az adatok azt sugallják, hogy a természetes mobilitási irányok a közvetlen régióban lényegesen leszűkültek az országhatár miatt, míg másfelől Komárom-Újvárosnak egyfajta „menekült-város” jelleget kölcsönözhetett az, hogy a beházasodók közül jelentősen megnövekedett az elcsatolt területeken születettek aránya (Erdély, Délvidék, Kárpátalja, Felvidék). Az adatok tehát alátámasztják azokat a korábbi megfigyeléseket, hogy az első világháború után a trianoni Magyarország területére menekült népesség nem a környező határvidékeken telepedett le, hanem szétszóródott, illetve az Országos Menekültügyi Hivatal által széttelepített az ország legkülönbözőbb pontjaira.

A bal parti Komárno házassági piacának térbeli alakulását az anyakönyvek alapján a már korábban említett okok miatt nem tudjuk rekonstruálni, a teljes népesség születési helyére azonban vannak adataink.

9. tábla: Jelenlevő népesség születési helye (1921–1930) Komárno

Közigazgatási terület szerint	1921	1930
A jelenlegi tartózkodási helyen	42,8	38,9
A járás más településén	-	10,4
A megye más településén	25,9	24,8
A Csehszlovák Köztársaság egy másik tartományában	11,3	12,1
Külföldön	20,0	13,8
Összesen	100,0	21.158

Forrás: Recensement de la population dans la République Tchécoslovaque du 15. Février 1921., Prag, 1927. 80. Volkszählung... 1930. III. Teil. Prag, 1937. 9.

Ezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy lényegesen nagyobb maradt az őshonosok aránya a szlovákiai oldalon, mint a magyaron. Másrészt a város vonzása elsősorban a régiót érintette: a Komárnoi járást és Nyitra megyét. A városi népesség nagyvonalakban őrizte az első világháború előtti jellegét, az új szlovák illetve kisebb mértékben cseh betelepülőket (a 11,3%, ill. 12,1%-os csoportban), az elcsatolt magyar területekről származókat pedig a külföldi születésűek között találhatjuk (20,0% ill. 13,8%). Az 1938-as visszacsatolások a házassági piac szempontjából egyesítik a két várost, és átrendezik a házasulók területi mobilitását. Az új országhatárok elsősorban a szomszédos Nyitra területéről származókat vonzzák „Nagykomáromba”, a belső magyar területekről nem indul meg lényeges mozgás a frissen visszacsatolt városba. (Ld. Függelék: 3. térkép.)

Összegzés

Az előbbieken vizsgált demográfiai mutatók az országhatárok változásából fakadóan alapvető változásokat mutatnak. *Komárom* kettészakítása egyúttal az addig közös együttélési formákat és arányokat is bizonyos mértékben átrendezte. Az aszimiláció és a magyarosítás egyneműsítő kerge a határok mentén „megrepedt”, s e repedések közül a Duna bal partján, *Komárnóban* ismét előbukkant a többnyelvűség, az etnikailag kevert kultúra. Ezt erősítette a környező településekről és a szomszédos megyékből beköltöző, többségében szlovák ajkú népesség is. *Komárom-Újváros* születése – adataink alapján – teljesen átrendezte a jobb parti rész mikrotársadalmát. A betelepülők és beházasodók – mivel a belső magyar területekről, és az 1920-ban elcsatolt kisebbségi magyar részokről érkeztek – etnikailag lényegében egynemű arculatot adtak a korábbi városrésznek, és nem kötődtek a bal parti tradíciókhoz sem.

A város kettészakítása a vallási értelemben vett multikulturális közösség felbomlását hozta magával. Mivel e közösség lényegében *Komárnóban* maradt, a jobb parti városrész túlnyomóan katolikussá vált. A zsidóság vegyes házasságra való hajlandósága a szlovákiai városban a korábbihoz képest megtört: ez a népességcsoport, mely továbbra is jelentős arányokat képviselt *Komárnóban*, az első világháború után – dacára a demokratikusabb politikai környezetnek – zártabbá vált.

Az új országhatárok közvetve a társadalomszerkezetre is hatást gyakoroltak, mivel a városok funkciója az új államalakulatokban megváltozott, más képzettségű népességet vonzottak. *Komárno* közigazgatási sorvadása (sorvasztása) a házassági statisztikákból is látható, míg *Komárom-Újvárosban* a városépítés nyomai tapinthatók ki az adatokból. Utóbbinak köszönhető, hogy az első világháború negatív demográfiai hatásai itt nem mutatkoznak meg: a betelepülő férfiak pótolják az elesetteket.

Szintén mérhető változásokat mutatnak a területi mobilitás adatai. Az eredetileg a belső magyarországi területekről származókat magába szívó *Komárom* 1920 után elveszíti vonzását: *Komárno* természetszerűen záródik el a magyar állampolgárok elől, és fordítva, *Komárom-Újváros* az elcsatolt magyar országrészről menekülteknek teremt új otthont. A századfordulóra éppen fellendülő várost a kettészakítás demográfiai szempontból is visszaveti. Általánosságban ugyanis azt látjuk, hogy jóval kisebb vonzerőt gyakorol mindkét új város, mint korábban: egyik sem tudja megőrizni addigi országos bevándorlási, betelepülési célpont-jellegét, marginalizálódik.

Tanulmányom elején abból indultam ki, hogy a társadalmi identitás bizonyos elemei statisztikai adatok alapján kvantifikálhatóak. Az volt a hipotézisem, hogy az új országhatárok a kettészakított városokban új típusú kulturális cseréket

eredményeznek, melyek közvetve kihatnak a kollektív identitásokra. A városok minden esetben egyfajta kulturális „olvasztótégelyként” (melting pot) működnek, másfelől e kölcsönhatásban a városi közösségek sajátos arculatot adnak az egyes városoknak. A társas érintkezések egyik legfontosabb terepe a család. Különböző kultúrák együttélése során – mint a kutatott városok esetében – e kultúrák közötti távolságot, a másságok jelentőségét többek között a házassági szokásokon keresztül ragadhatjuk meg. A házastárs kiválasztásának a terepe, a „házaspiaç” – túl azon, hogy az adott vallási csoportok, társadalmi rétegek nagyságától függetlenül korlátozott – különböző társadalmi értéket vonultat fel. Ezek nem csupán gazdasági, hanem kulturális értékek, melyeket a házasságok a kiválasztás során állandóan mérlegelnek. Ezáltal e „piaç” sajátosan merev, mert bizonyos értékeket erősen preferál, míg másokat egyenesen tilt. A házasságkötéskor a házasságok és családtagjaik olyan jövőbeli családi identitással operálnak, amely erősen kötődik az adott identitást megtestesítő státuszcsoporthoz, önreprezentációjához, kollektív azonosságtudatához.

Az anyakönyvek kvantitatív elemzéséből kimutatható, hogy Komáromban e piaç mind gazdasági, mind kulturális értékeiben kettészakadt, és belülről is átrendeződött. A magyarizációs folyamatok megszűntével, és a szlovák asszimiláció állami ideológiává tételével – ahogy az össz-szlovákiai adatokból láthattuk – a kisebbségi magyar és a többségi (cseh)szlovák közösség befelé zártabbá vált: a nemzet identitáskorlátozó feltétellé vált a házasságoknál. Ugyanez a tendencia tapintható ki a zsidóság esetében is: sem a szekularizációs folyamatok felerősödése, sem a magyarosítás megszűnte nem tette nyitottabbá e csoportot.

Erőteljes, kollektív identitásformáló tényezőt kell látnunk a migrációs irányok gyökeres átalakulásában is. A marginalizálódás a szlovák oldalon, a természetes népesség-utánpótlás addigi irányainak elzáródása nyomot kellett, hogy hagyjon *Komárnon*. Az 1920 előtti, a belső magyarországi területekről érkező népesség a város magyar jellegét erősítette, míg 1920 után egy falusiasabb, szlovák ajkú csoport jelent meg a házaspiacon. Eközben *Komárom-Újváros*, amely kulturális értékeit tekintve „szűz” terepnek számított (hiszen lényegében újra kellett alapítani), „menekült-város” jellege miatt paradox módon a határon kívülről érkező népeséget egyesített magában. Ezáltal feltételezhető, hogy olyan identitásokat egyesített és olvasztott be magába, melyek nagyfokú érzékenységet illetve kiszolgáltatottságot mutattak a két világháború közötti magyarországi nacionalizmussal és az irreudenta politikával szemben.

E tanulmány első változata A „házassági piaç” alakulása Komáromban (1900-1940) címmel jelent meg. In K. Horváth Zsolt–Lugosi András–Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet, Hermész Kör–Osiris*, Budapest, 2003, 366-394.

Függelék

Táblázatok

I. A jelenlevő népesség anyanyelve ill. nemzetisége (1900–1941)

Komárom – Komárno/Komárom

Év	Magyar	Szlovák, csehszlovák	Német	Valach, cigány	Rutén, orosz	Zsidó, jiddis	Más	Összesen
1900. MN Komárom (a)	13.912 82,7	1.369 8,1	1.234 7,3	11	10		280 1,7	19.996
1910. MN Komárom (a)	19.924 89,2	768 3,4	1.248 5,6	27 0,1	79 0,3		291 1,3	22.337
1920. MN Komárom- Újváros (a)	5.611 94,0	41 0,7	247 4,1	1	1		62 1,0	5.963
1921. CSN Komárno (n)	13.584 76,4	24111 13,6	729 4,1	1	11	128 0,7	17 0,1	17.715
1930. CSN Komárno (n)	12.645 63,6	5.3351 26,8	1.024 5,1	186 0,9	25 0,1	653 3,3	24 1,2	19.8922
1930. MN Komárom- Újváros (a)	7.365 97,4	19 0,2	144 1,9	2		8 0,1	24 0,3	7.562
1938. MN Komárom ³ (a)	16.755 95,9	339 1,9	232 1,3	-	7		132 0,7	17.465
1941. MN Komárom ⁴ (a)	29.665 96,1	395 1,3	473 1,5	36 0,1	28	53 0,2	184 0,6	30.858
1941. MN Komárom ⁴ (n)	29.945 97,0	286 0,9	274 0,9	44 0,1	23	97 0,3	192 0,6	30.858

MN = Magyar népszámlálás
 CSN = Csehszlovák népszámlálás
 a = anyanyelv
 n = nemzetiség

¹ = „csehszlovák” nemzetiség
² = csak csehszlovák állampolgárok
³ = csak a visszacsatolt rész (bal part)
⁴ = az egyesült Komárom

II. 1. A jelenlevő népesség vallásfelekezeti megoszlása (1900–1921)

Komárom – Komárno/Komárom

	1900. Komárom MN	1910. Komárom MN	1920. Komárom-Újváros MN	1921. Komárno CSN
Római katolikus	12.336 61,7	13.999 62,7	4.475 75,0	10.933 62,0
Görög-katolikus	88 0,4	189 0,8	35 0,6	98 0,5
Cseh testvérek egyház				39 0,2
Német evangélikus	-	-	-	-
Ágostai evangélikus	728 3,7	817 3,6	240 4,0	434 2,4
Református	4.488 22,4	4.892 21,9	1.048 17,6	3.692 20,8
Cseh baptista				6
Egyéb vallásfelekezet	-	-	-	2
Görögkeleti	41 0,2	44 0,2	5	56 0,3
Csehszlovák egyház				60 0,3
Ókatolikus	-	-	-	4
Unitárius	2	15	1	-
Izraelita	2.296 11,5	2.380 10,7	153 2,6	2.253 12,7
Egyéb	17 0,1	1	-	4
Felekezeten kívüli				128 0,7
Ismeretlen				6
Összesen	19.996	22.337	5.963	17.715

MN = Magyar népszámlálás

CSN = Csehszlovák népszámlálás

² = csak csehszlovák állampolgárok

II. 2. A jelenlevő népesség vallásfelekezeti megoszlása (1900–1921)

Komárom – Komárno/Komárom

	1930. Komárno CSN	1930. Komárom-Újváros MN	1938. Komárom ³ MN	1941. Komárom ⁴ MN
Római katolikus	13.812 65,3	5,529 73,1	10.866 62,2	20.739 67,2
Görögkatolikus	75 0,3	59 0,8	62 0,3	131 0,4
Cseh testvérek eh.	59 0,3			
Német-evangélikus	18 0,1	-	-	-
Ágostai evangélikus	613 2,9	346 4,6	397 2,2	861 2,8
Református	3.871 18,3	1.402 18,5	4.247 24,3	6.198 20,1
Cseh baptista eh.	3	-	-	43 0,1
Egyéb vallásfelekezet	3	-	-	-
Görögkeleti	98 0,5	2	33 0,2	109 0,3
Csehszlovák egyház	194 0,9	-	-	-
Ókatolikus	4	-	-	-
Unitárius	5	-	-	9
Izraelita	2.001 9,4	192 2,5	1.821 10,4	2.743 8,9
Egyéb	4	32 0,2	39 0,2	15
Felekezeten kívüli	384 1,8	-	-	10
Ismeretlen	10	-	-	-
Összesen	21.158	7,562	17.465	30.858

MN = Magyar népszámlálás

CSN = Csehszlovák népszámlálás

² = csak csehszlovák állampolgárok

³ = csak a visszacsatolt rész (balpart)

⁴ = az egyesült Komárom

III. 1. A jelenlevő magyar, szlovák és német népesség növekedése (1900–1941)

Nagy-Komárom, becstült adatok

Évek	Magyar	Szlovák	Német	Összesen
1900/1910 1900=100%	138,3	92,4	64,6	111,7
1910/1920,1921 1910=100%	96,3	319,3	78,2	106,0
1920,1921/1930 1920,1921=100%	104,2	228,4	80,3	115,9
1930/1941 1930=100%	148,3	7,4	40,4	112,4

III. 2. A jelenlevő magyar, szlovák, német és zsidó népesség növekedése (1921–1930)

Komárno

Évek	Magyar	Szlovák	Német	Zsidó	Összesen
1921/1930 1921=100%	93,1	221,3	140,5	510,1	112,3
1930/1938 1930=100%	132,5	6,4	22,6	-	87,8

III. 3. A jelenlevő magyar, szlovák és német népesség növekedése (1920–1930)

Komárom-Újváros

Évek	Magyar	Szlovák	Német	Összesen
1920/1930 1920=100%	131,3	46,3	58,3	126,8

IV. 1. Jelenlevő népesség születési helye (1910)

Komárom

A településen jelenlevő népesség születési helye	1910
Az adott település	4.784
Az adott járás egy másik települése	8.870
Más magyar járásbeli település	8.683
Összesen	22.337

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények 1916: 61. 8.

IV. 2. Jelenlevő népesség születési helye (1921–1930)

Komárno

A településen jelenlevő népesség születési helye	1921	1930
Az adott település	7.583	8.221
Az adott járás egy másik települése	-	2.193
Más járás a megyében	4.584	5.251
Más tartománya a Csehszlovák Köztársaságnak	1.996	2.560
Külföld	3.552	2.926
Ismeretlen	-	7
Összesen	17.715	21.158

Forrás: Recensement de la population dans la République Tchecoslovaque du 15. Février 1921. Prag, 1927. 80.; Volkszählung... 1930. III. Teil. Prag, 1937. 9.

IV. 3. Jelenlevő népesség születési helye (1920)

Komárom-Újváros

A településen jelenlevő népesség születési helye	1920
Az adott település	761
Az adott járás egy másik települése	889
Az adott járás Csehszlovákiához csatolt része	1.865
Más magyar járásbeli település	1.577
Más csehszlovák megye	407
Ismeretlen	464
Összesen	5.963

Forrás: Publications Statistiques Hongroises 1927: 73. 10.

V. 1. Kivándorlás Szlovákiából

Úticél	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Európa	1.832	6.620	9.338	5.815	3.443	1.199	3.069	7.453	10.973
Ebből Magyaro.	570	3.798	1.424	961	270	270	123	139	69
Tenge-rentúl	14.188	9.919	25.772	2.885	10.945	10.854	10.475	11.948	5.709

Forrás: Statistisches Handbuch (Prag) 1928: III. 333.–334.; 1932: IV. 41.; Volkszählung... 1930: III. Band 8*p. 7.Übersicht.

V. 2. Visszavándorlás

	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Szlovákiába	3.789	1.648	2.587	2.599	2.322	2.952	2.924	2.494	2.863

Forrás: Statistisches Handbuch (Prag) 1928: III. 341.; 1932: IV. 48.

V. 3. Bevándorlás Szlovákiába

	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Összesen	653	218	300	1.078	910	1.190

Forrás: Statistisches Handbuch (Prag) 1928: III. 333.–334.; 1932: IV. 48.

VI. /a./ 1. Házasszelek anyanyelve, 1920 – Szlovákia

Menyasszony anyanyelve

Vőlegény anyanyelve	Csehszlo.	Orosz	Német	Magyar	Zsidó	Cigány	Más	Összesen
Csehszlovák	22.592	21	177	442	-	-	19	23.251
Orosz	56	636	5	25	-	-	2	724
Német	122	1	1.972	138	-	-	4	2.237
Magyar	282	3	137	8.708	1	-	5	9.136
Zsidó	-	-	-	-	68	-	-	68
Cigány	3	-	-	1	-	75	-	79
Más	45	1	3	18	-	-	57	123
Összesen	23.102	662	2.296	9.333	69	75	86	35.623

Forrás: Bevölkerungsbewegung in der Čechoslovakischen Republik in den Jahren 1919 und 1920. Čechoslovakische Statistik 53. XIV. 1., Prag, 1923. 246.

VI. /a./ 2. Házaspárak nemzetisége, 1925 – Szlovákia**Menyasszony nemzetisége**

Vőlegény nemzetisége	Csehszlo.	Orosz	Német	Magyar	Zsidó	Cigány	Más	Összesen
Csehszlovák	18.539	55	175	509	10	2	64	19.354
Orosz	62	777	7	10	-	-	5	861
Német	132	2	901	73	2	-	4	1.114
Magyar	304	3	84	4.930	9	1	6	5.337
Zsidó	10	-	1	2	487	-	-	500
Cigány	-	-	-	-	-	69	-	69
Más	110	5	4	10	2	-	46	177
Összesen	19.157	842	1.172	5.534	510	72	125	27.412

Forrás: Bevölkerungsbewegung in der Čechoslovakischen Republik in den Jahren 1925–1927. Čechoslovakische Statistik 77. XIV. 4., Prag, 1932. 68.

VI. /a./ 3. Házaspárak nemzetisége, 1930 – Szlovákia**Menyasszony nemzetisége**

Vőlegény nemzetisége	Csehszlo.	Orosz	Német	Magyar	Zsidó	Más	Összesen
Csehszlovák	19.545	69	187	477	4	44	20.326
Orosz	79	800	3	12	-	4	898
Német	157	-	871	102	5	7	1.142
Magyar	310	4	86	5.371	5	9	5.785
Zsidó	8	-	4	13	627	1	653
Más	101	8	1	21	1	83	207
Összesen	20.210	881	1.152	5.996	642	148	29.029

Forrás: Bevölkerungsbewegung in der Čechoslovakischen Republik in den Jahren 1928–1930. Čechoslovakische Statistik 121. XIV. 5., Prag, 1936. 58.

VI. /a./ 4. Házaspárk nemzetsége, 1935 – Szlovákia

Menyasszony anyanyelve

Vőlegény nemzetsége	Csehszlo.	Orosz	Német	Magyar	Zsidó	Más	Összesen
Csehszlovák	17.153	62	162	507	11	49	17.944
Orosz	37	548	4	12	1	7	609
Német	139	-	839	104	2	5	1.089
Magyar	343	7	69	4.676	8	9	5.112
Zsidó	8	-	3	4	543	1	559
Más	78	4	5	19	2	143	251
Összesen	17.758	621	1.082	5.322	567	214	25.564

Forrás: Bevölkerungsbewegung in der Čechoslovakischen Republik in den Jahren 1934–1937. Čechoslovakische Statistik 163. XIV. 7., Prag, 1941. 70.

VI. /b./ 1. Házasságkötések és vegyes házasságok, 1920 – Szlovákia

Csehszlovák menyasszony	23.102
Csehszlovák vőlegény	23.251
Homogám házasság	22.592
Vegyes házasság	1.169
Vegyes házasság (%)	2,52

Német menyasszony	2.296
Német vőlegény	2.237
Homogám házasság	1.972
Vegyes házasság	589
Vegyes házasság (%)	12,99

Magyar menyasszony	9.333
Magyar vőlegény	9.136
Homogám házasság	8.708
Vegyes házasság	1.053
Vegyes házasság (%)	5,70

VI. /b./ 2. Házasságkötések és vegyes házasságok, 1925 – Szlovákia

Csehszlovák menyasszony	19.157
Csehszlovák vőlegény	19.354
Homogám házasság	18.539
Vegyes házasság	1.433
Vegyes házasság (%)	3,72

Német menyasszony	1.172
Német vőlegény	1.114
Homogám házasság	901
Vegyes házasság	484
Vegyes házasság (%)	21,17

Magyar menyasszony	5.534
Magyar vőlegény	5.337
Homogám házasság	4.930
Vegyes házasság	1.014
Vegyes házasság (%)	9,32

VI. /b./ 3. Házasságkötések és vegyes házasságok, 1930 – Szlovákia

Csehszlovák menyasszony	20.210
Csehszlovák vőlegény	20.326
Homogám házasság	19.545
Vegyes házasság	1.446
Vegyes házasság (%)	3,57

Német menyasszony	1.152
Német vőlegény	1.142
Homogám házasság	871
Vegyes házasság	552
Vegyes házasság (%)	24,06

Magyar menyasszony	5.996
Magyar vőlegény	5.785
Homogám házasság	5.371
Vegyes házasság	1.039
Vegyes házasság (%)	8,82

VI. /b./ 4. Házasságkötések és vegyes házasságok, 1935 – Szlovákia

Csehszlovák menyasszony	17.758
Csehszlovák vőlegény	17.944
Homogám házasság	17.153
Vegyes házasság	1.396
Vegyes házasság (%)	3,91

Német menyasszony	1.082
Német vőlegény	1.089
Homogám házasság	839
Vegyes házasság	493
Vegyes házasság (%)	24,71

Magyar menyasszony	5.322
Magyar vőlegény	5.112
Homogám házasság	4.676
Vegyes házasság	882
Vegyes házasság (%)	8,62

VII. 1. Házaspárk vallása, 1920 – Szlovákia

Menyasszony vallása

Völegény vallása	R. kat.	G. kat.	Evang.	Ref.	Más ref.	G. kel.	Izr.	Más	Fel. Kív.	Ismtl.	Össz.
R. kat.	24.021	446	753	277	1	2	44	-	-	12	25.556
G. kat.	552	1.377	22	37	-	-	1	-	-	11	2.000
Evang.	558	19	3.866	67	3	-	3	-	1	1	4.518
Ref.	266	21	53	1.504	-	-	4	-	-	3	1.851
Más ref.	3	-	7	1	10	-	-	-	-	-	21
G. kel.	23	1	8	-	-	-	-	-	-	-	32
Ókatolikus	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Izr.	28	2	7	3	-	-	1.576	1	-	-	1.617
Más	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Fel. Kívüli	14	-	2	1	-	-	2	-	5	-	24
Összesen	25.468	1.867	4.718	1.890	14	2	1.630	1	6	27	35.623

Forrás: Bevölkerungsbewegung in der Čechoslovakischen Republik in den Jahren 1919 und 1920. Čechoslovakische Statistik 53. XIV. 1., Prag, 1923. 229.

VII. 2. Házaspárk vallása, 1925 – Szlovákia

Menyasszony vallás

Völegény vallása	R. kat.	G. kat.	Cseh. Testv.	Evang.	Ref.	G. kel.	Cseh egyház	Izr.	Fel. Kív.	Más, ismtl.	Össz.
R. kat.	18.104	536	11	609	211	3	8	37	15	-	19.534
G. kat.	586	1.486	-	11	28	2	-	-	-	-	2.113
Cseh testv.	18	-	5	12	3	-	-	-	1	-	39
Evang.	514	8	2	2.695	48	-	-	7	-	-	3.274
Reform.	183	38	1	58	898	-	-	2	-	-	1.180
G. keleti	13	3	-	8	1	5	1	-	-	-	32
Cseh egyház	25	-	4	3	-	-	10	1	1	-	44
Izr.	32	3	1	6	1	1	-	938	-	-	1.617
Más, ismtl.	6	-	-	1	-	-	5	-	-	42	54
Fel. kív.	109	3	7	15	1	1	-	2	23	-	24
Összesen	19.590	2.077	31	3.418	1.191	12	24	987	40	42	35.623

Forrás: Bevölkerungsbewegung in der Čechoslovakischen Republik in den Jahren 1925–1927. Čechoslovakische Statistik 77. XIV. 4., Prag, 1932. 70.

VII. 3. Házaspárk vallása, 1930 – Szlovákia

Menyasszony vallása

Vőlegény vallása	R. kat.	G. kat.	Evang.	Cseh testv.	Izr.	Más, ismtl.	Összesen
R. kat.	19.319	597	805	13	36	7	20.777
G. kat.	592	1.495	55	-	-	3	2.145
Evang.	740	45	3.869	3	2	3	4.662
Cseh testv.	19	-	9	22	-	-	50
Izr.	41	1	8	-	1.127	3	1.180
Más, ismtl.	24	4	9	1	1	51	90
Fel. kiv.	79	2	18	6	2	18	127
Összesen	19.590	2.077	3.418	31	987	42	35.623

Forrás: Bevölkerungsbewegung in der Čechoslovakischen Republik in den Jahren 1928–1930. Čechoslovakische Statistik 121. XIV. 5., Prag, 1936. 59.

VII. 4. Házaspárk vallása, 1935 – Szlovákia

Menyasszony vallása

Vőlegény vallása	R. kat.	G. kat.	Evang.	G. kel.	Cseh Egyház	Izr.	Fel. kiv.	Más, ismtl.	Összesen
R. kat.	17.291	451	745	2	7	45	20	-	18.561
G. kat.	459	1.071	59	1	-	3	4	-	1.597
Evang.	694	27	3.323	1	1	4	8	1	4.059
G. kel.	21	8	7	15	-	-	-	-	51
Cseh Egyház	22	1	10	-	28	2	3	-	66
Izr.	48	1	12	1	1	1.077	-	-	1.140
Más, ismtl.	1	-	-	-	-	-	-	5	6
Fel. Kív.	44	1	14	-	1	5	19	-	84
Összesen	18.580	1.560	4.170	20	38	1.136	54	6	25.564

Forrás: Bevölkerungsbewegung in der Čechoslovakischen Republik in den Jahren 1934–1937. Čechoslovakische Statistik 163. XIV. 7., Prag, 1941. 72.

TÉRKÉPEK:**Térkép: k0015.cdr****Térkép: k2035_.cdr****Térkép: k40.cdr****Bibliográfia**

A Magyar Szent Korona országainak 1910-es népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények 61. Budapest, 1916.

Az elcsatolt Felvidék kivándorlási mozgalmi I. Magyar Statisztikai Szemle 1927: 5.

Bevölkerungsbewegung in der Čechoslovakischen Republik in den Jahren 1928–1930.

Čechoslovakische Statistik 121. XIV. 5., Prag, 1936.

Die Volkszählung in der Tschechoslovakischen Republik vom 15. Februar, 1921. Prag, 1924: Band 9.

Flórián Károly–Dr. Osváth Gyula: Csehszlovák állampolgárság és községi illetőség. Košice-Kassa 1926.

Goldscheider, Calvin–Goldscheider, Frances, K.: Ethnicity, Religiosity and Leaving Home: The Structural and Cultural Bases of Traditional Family Values. Sociological Forum 3: 4., 525–546.

Hajnal, John: European Marriage Patterns in Historical Perspective. In Glass, D.V.–Eversley, D.E.C.(eds): Population in History, London, 1965.

Henry, Louis–Blum, Alain: Techniques d'analyse en démographie historique, Institut National D'Études Démographiques, Paris, 1988.

Karádý Viktor: A felekezetek közötti házasságok általános szociológiája a régi rendszer idején. In. Uő. Zsidóság, modernizáció, polgárosodás, Cserépfalvi, Budapest, 1997, 196–249.

Karádý Viktor: A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalomtörténetben. In A zsidókérdésről. Szombathely, 1989.

Karádý, Viktor: Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? Századvég 1990: 2.

Karády, Viktor–Kemény, István: Le juifs dans la structure de classes en Hongrie. Actes de la recherche en sciences sociales 1978: 22., 25-29.

Karády, Viktor–Mitter, Wolfgang (Hrsg.): Bildungswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Wien-Köln, 1990.

Kovács András: Zsidó és nem zsidó vegyes házasságok a második világháború után született generációban. Valóság 1990: 9., 89-95.

Kovács Éva: Még egy asszimilációs mutató: a vegyes házasságok alakulása. In Schweitzer József (szerk.): Évkönyv 1992-1995, Országos Rabbiképző Intézet, Budapest, 1995, 262-275.

Sebők László: Határokon túli magyar helységnévszótár. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.

Sweet, James A.–Bumpass, Larry L.: Religious Differentials in Marriage Behavior and Attitudes, NSFH Working Paper No. 15. Madison, 1990.

Tolnay, S.E.–Graham, S.N.–Guest, A.M.: American Family Building Strategies in 1900: stopping or spacing. Demography 1984: 21.

Tóth Zoltán: Mit olvaszt az „olvasztótégely”? Regio, 1995, 1-2., 78-100.

Ö. Kovács József: Zsidók a Duna-Tisza közén, Kecskeméti Lapok, Kecskemét, 1996.

Pálesch Ervin: Cseh-szlovák törvények és rendeletek. Pozsony-Bratislava, 1920.

Perényi Béla: Cseh-szlovák törvények és rendeletek Pozsony-Bratislava, 1926.

Petrichevich Horváth, Emil: Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyévi működéséről. Budapest, 1924.

Popély Gyula: Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918-1945. Budapest, 1991.

IV. Határváltó diskurzusok: Komárom (1918–22, 1938)

Kovács Éva

Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

A kutatási probléma

Az 1920-as trianoni határokról mindezidáig alapvetően két narratíva forog közszájon, mely lényegében fedeti a jelenkori politikai és tudományos diskurzusokat. Az egyik a korabeli központi ideológia revizionista, a magyar szupremáciát hirdető etnocentrikus beszédmódja, a másik az újabb történeti kutatások eredményeit összegző, az előbbitől gyökeresen eltérő tudományos narratíva. (Ld. pl. Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*. Budapest 1998; Ugyanő: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Budapest 1998; Ugyanő: *Magyarország története a XX. Században*. II. III. fejezet, Budapest 1999; Ugyanő: *A trianoni békeszerződés*. Budapest 2001. Kövér György–Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete*. Budapest 1998, 332-342. Ormos Mária: *Trianon a történelemben és a történelmi tudatban*. In *Világosság*, 1988/4. Pritz Pál: *Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920-1935*. In *Magyar Tudomány*, 1979/4. Süli-Zakar István: *Magyarország határai*. In *Limes* 1997/2. Szarka László: *A 20. Századi Kárpát-medencei államhatárok kialakulásának történeti kérdéseiről*. In *Limes* 1997/2. Suba János: *A magyar-csehszlovák határ helyszíni megállapítása és kitűzése 1921-25 között*. In *Limes* 1997/2. Gyarmati György: *A revízió alternatívája. A regionális integráció formaváltozatai a magyar politikai gondolkodásban, 1920-1944*. In *Limes* 1997/2. Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest 2002. Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a XX. századi magyar történelemről*. Budapest 2002. Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon (Nemzet és emlékezet)*. Budapest 2003. Romsics Gergely: *Trianon a Házban. A Trianon-fogalom megjelenése és funkciói a pártok diskurzusáiban az első három parlamenti ciklus idején (1990-2002)*. Czoch Gábor–Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói*. Budapest 2006, 35-52. Ablonczy Balázs: *Trianon problémák*. In *Kommentár* 2007/4.) Utóbbi reflektál az előbbire, mégpedig úgy, hogy azt magát is az elemzés tárgyának tekinti. A kutatások elszaporodásával párhuzamosan csökken az etnocentrikus hagyományok hatása a társadalomtudományokra. (Ez a hatás elsősorban – egészen a közelmúltig – úgy jelent meg, hogy a témát a szakma is tabuként kezelte ideológiai és emocionális „sűrűsége” miatt. Annak kimondása ugyanis, hogy a trianoni szerződés „rossz béke” volt, aktuálpolitikai konfliktusokba sodorhatta a kutatót, illetve olyan nacionalista csoportokba zárta, melyekkel nem szívesen azonosult.) A rendszerváltásnak köszönhetően Trianon érzelmi és ideológiai tartalmainak megjelenítését a politikai diskurzus „vállalta magára”, ezáltal tehermentesítve a történelem szakmát. S noha a konzervatív történetírás és a kevésbé innovatív szociológusok így sem maradtak muníció nélkül, gondoljunk csak a szekfűi és Erdei-féle tradíciókra, a legfontosabb akadályok mégiscsak elgördültek az ideológiáktól mentes társadalom- és történettudományos kutatások elől.

Elég sokat tudunk, tudhatunk tehát arról, hogyan csengett a húszas–harmincas évek Trianonról szóló kánona, mint ahogy mostanra arról is, hogyan látják és értelmezik a békeszerződéseket és az azt követő évtizedeket a történészek. Máiig kevés figyelem jutott azonban a mindennapi élet, a lokalitás szintjén megjelenő egykori Trianon-diskurzusra. Tudomásunk szerint alig készültek történeti antropológiai, társadalomlélektani vizsgálatok azokról a helyi közösségekről, melyeket közvetlenül érintett az országhatárok megváltozása. (A projektben éppen ezeket a helyi szinteket vizsgáljuk az osztrák–magyar és a szlovák–magyar határ mentén.) Nem ismerjük azokat a mechanizmusokat, melyek a revizionista ideológiát a lelkekben közvetlenül meggyökerezették, ahogy az új országhatárokkal való együttélésre kialakított mindennapi praxisokat, a helyi közösségek egyedi válszait, a határváltozás által kikényszerített új társadalmi identitások geneziséjét sem. Nincsenek tehát a két „nagy” narratívát kiegészítő, sok esetben összekötő „kis” történeteink.

Kutatásunk központi kérdése éppen ezért a trianoni országhatárok és az azok közvetlen szomszédságában élő népesség identitása közötti kapcsolat volt. Az identitásteremtés és -formálás egyik lényeges tényezője a 20. századra a társadalmi nyilvánosság, s ennek egyik alapvető aktora a sajtó. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az új országhatár, mint kezdetben lehetőség, később tény, majd 1938-ban annak lebontása miként tematizálódik egy adott település nyilvánosságában, hogyan kínál diszkurzív lehetőségeket az esemény értelmezésére egyfelől, másfelől pedig az individuum önnön elhelyezésére az események láncolatában. Elemzésünk nem társadalomtörténeti, illetve történelemtudományi vizsgálat, hanem diskurzusanalízis. Nem azt rekonstruáljuk tehát a sajtóból, hogy mi történt a város(ok)ban a vizsgált időpontokban, hiszen e forrásokra nem is így tekintünk, hanem azt, hogy miként jelenik meg a helyi médiában az, hogy az ország határa „átmegy” egy városon, illetve hogy miképp keletkezik aztán 1938-ban a visszacsatolás diskurzusa, milyen identitásokat mobilizál és teremt a történelmi fordulat.

Városunk, Komárom tehát nincs a szokásos kitüntetett helyzetben az elemzés szempontjából, hiszen nem a mikrotörténet, a couleur locale bemutatása a cél. Mégsem arctalan persze, csak éppen nem helytörténeti szempontból, hanem sajátos fekvése folytán. Elemzésünk e sajátos fekvésből adódó diszkurzív „valóság” rekonstruálására vállalkozik, tehát nem a „mi történt”, hanem a „hogyan mondták el” kérdésére válaszol.

Előzmények: Komárom 1918 előtt

A jobb megértés céljából néhány elengedhetetlenül fontos információt adnunk kell a város(ok)ról. (Ld. ehhez Borovszky Samu: Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Budapest én. Takács, Sándor: Fejezetek Komárom művelődés- és gazdaságtörténetéből. Komárom-Esztergom megyei önkormányzat, Tatabánya 1996. Id. Szinnyei József komáromi históriái, h.n. é.n. Szénássy Árpád: A komáromi hírlapírás kétszáz éves története (1789-1989). Tatabánya én. Mikolasek Sándor: Az állami anyakönyvezés Komárom-Esztergom megyében 1895-1995. Budapest 1996. Balogh Kata: Komárom-Esztergom megye településtörténeti kalauza. Komárom 1996.) Komárom az 1920-as trianoni békeszerződésekig az Osztrák-Magyar Monarchia Magyar Királyságának törvényhatósági jogú városa volt, és az északi Duna partján, a Vág torkolatánál feküdt. A két part települései 1896-ban egyesültek, addig a bal parti Komárom alkotta a voltaképpeni várost, míg a jobb parti rész több településből (Új-Szöny, Csillag-erőd, Igmándi-erőd) közigazgatásilag különállóan ugyan, de gazdasági és társadalmi szempontból szervesen illeszkedett a túlparthoz.

Komárom dualizmuskori fejlődésére az iparosítás egészen az 1880-as évek derekáig negatívan hatott: a folyóparti város, mely a középkortól a vízi forgalomból élt (fa- és gabonakereskedés, fűrésztelep, élelmiszeripar stb.), a hajózás háttérbe szorulásával és a vasúti szállítás elterjedésével kiszolgáltatott helyzetbe került. A vasúti vonalak (Győr-Bécs, Győr-Budapest, Bécs-Pozsony, Budapest-Pozsony) legalább 40 km-re elkerültek. A város a vasút (1885) és a dunai hidak (1891) megépítéséig regresszált.

Ugyancsak hátrányosan érintette a városfejlődést a katonaváros-jelleg: a vár és az erődítmények. A szabadabb társadalmi rétegek nem szívesen települtek be az erődökkel teljesen elzárt, óriási katonai népességgel rendelkező városba (annál is inkább, mert a korabeli szabályozás szerint a hadi események közben okozott károkat a katonaság nem volt köteles megtéríteni). Az 1896-os egyesülés, a jobb parti vasúti pályaudvar és a hidak felépítése, az erődítmény-rendszer funkciótlanná válása kapcsolta vissza Komáromot az ország vérkeringésébe. Az alig több, mint két évtizedes „házasság” után már 1918-ban ismét kettészakadt a Duna mentén a város – erre egyébként csak kevés példa akadt az európai történelemben. (Az első világháborút követően összesen 13 ilyen településről tudunk, melyek közül kettő feküdt a történelmi Magyarország területén: Sátoraljaújhely és Komárom. Ld. Bencsik Péter: Határok és helységnevek Köztes-Európában a 18. század második felétől napjainkig. In Limes 1997/2: 126-127.) A bal parti Komárom csehszlovák fennhatóság alá került, míg a jobbparti rész Komárom-Újváros néven magyar területen maradt.

A fentiekből három, a témánkba vágó kérdést rögtön megfogalmazhatunk: a) Valóban egyetlen városról beszélhetünk, melyet a trianoni békeszerződések kettészakítottak? b) Mennyiben volt 1920-ig „korlátlan” és mindennapos az érintkezés a város két oldala között? c) A 1938-as egyesülés – a húsz éves és más-más államhatárok között zajlott fejlődés után – valóban egyesítette e a városokat, röviden: az 1938-as „Nagykomárom” mennyiben tekinthető az 1918 előtti Komárom utódjának?

a) A közigazgatási egyesülés óta alig húsz esztendő telt el. A jobb part szempontjából a városi lét tehát mindössze két évtizedre nyúlt vissza. Közigazgatási szempontból az elszakítás annyiban teremtett új helyzetet, hogy addigra kiépült közös városi intézmények, eljárások és kapcsolatok szűntek meg, és helyükbe egy új közigazgatási egység, Komárom–Újváros lépett. A bal part nem vesztett városias mivoltából, azonban annál többet gazdasági és társadalmi tereiből. A jobb parton álló vasútállomás elérhetetlensége hosszú időre megnehezítette a közlekedést, ugyanígy az itteni piacok, üzemek, gyárak és üzletek, a kaszinó, a korzó és a resti is veszteségnek tudható be. Az 1920 előtti évtizedekben – a hidak megépülése miatt – teljesen egybefonódó társadalmi munkamegosztás valóban egy városá tette a két part településeit.

b) „Korlátlan” érintkezésről lényegében csak a hidak megépítése óta beszélhetünk. Azt megelőzően – ugyan állt egy hajóhíd, voltak révészek és élénk tutaj- és csónakforgalom – a téli jeges ár és a nagyobb árvizek időszakosan ugyan, de elzárták egymástól a két partot (erre az időre a hajóhidat bevonták a Vág–Duna torkolatába). Ezekben az időszakokban Budapestig kellett utazni, hogy aztán a pesti oldalról induló vonattal elérhessék a bal parti Komáromot. Ez az elzártág azonban nem tartott tovább évente néhány hétnél – amúgy az átjárás valójában korlátlannak, bár olykor fáradságos, illetve költséges tevékenységnek számított.

c) 1938, a bal parti Komárno/Komárom visszacsatolása csak egy virtuális Nagykomáromot hozott létre. A két világháború közötti időszakban a Csehszlovákiához került városrész fejlődése több okból is megakadt. A túlnyomó részt magyarok lakta településtől előbb városi jogosítványait vonták meg, majd a gazdasági fejlesztések kerültek el, míg a harmincas évek közepére, a teljes városgazdálkodási csőd miatt önkormányzati jogosítványait is visszaadta és közvetlen állami irányítás alá került. Ezzel szemben a jobb parti városrészt e két évtizedben erőteljesen fejlesztették, és jelentős számú népesség települt be, lényegében ekkor hozták létre városias intézményeit és infrastruktúráját. Nem volt azonban „története” és történeti mítoszai (Klapka és Jókai), nem azonosította e várost senki a történelmi Komárommal, mivel mindezek a bal parton ragadtak. 1938-ra a sors sajátos finctoraként a történeti Komárom vissamaradt nagyközségként csatlakozott a hozzá képest virágzó Komárom–Újvároshoz.

Források

Elemzésünkbe az 1918–22 közötti időszakra 6, az 1938-as évre 4 helyi lapot vontunk be (1918–22: Komáromi Újság, Komáromi Lapok, Népszava, Komáromvármegye Hivatalos Lapja, 1938: Komáromi Lapok, Komáromi Katolikus Értesítő [Csehszlovákia], 1918–22: Komáromi Hírlap, Komárom–Esztergom Vármegye Hivatalos Közlönye, Komáromi Őrálló, 1938: Komárommegyei Hírlap, Komárom–Esztergom Vármegye [Magyarország]). Azokat az újságokat választottuk ki, melyek helyi megjelenésűek és terjesztésűek voltak, nem kerültek be tehát az országos lapok. A 10 sajtótermékből teljes körű mintát vettünk az 1918–1922 közötti időszakra, illetve az 1937/38-as évre, minden olyan cikket kigyűjtöttünk, amely valamilyen módon a határral foglalkozott. Így összesen 260, illetve 140 cikk került a mintába.

A nagyobb forrásanyag áttekintését az indokolta, hogy így a társadalmi nyilvánosság lényegében teljes körű mediaspektrumát tudjuk bemutatni. Az egyes lapok eltérő hírközlési stratégiákat és stílust alkalmaztak, mely mögött eltérő identitásmenedzselési eljárások húzódnak meg. Az alábbiakban röviden jellemezzük a vizsgált lapokat.

Komáromi Újság (KÚ): hetilap, Komáromvármegyei és városi érdekű társadalmi, közgazdasági hetilap, a Komáromi Vörös Kereszt és a Komáromvármegye Tűzoltószövetségének hivatalos lapja, 1919 végéig jelenik meg, mindvégig a bal parton. Főszerkesztője Dr. Baranyay József, főmunkatársa Zilahy Lajos. A lapra mérsékelt nemzeti beállítottság jellemző, a hírekről korrektilül tájékoztatta olvasóit. A csehszlovák cenzúra bevezetése után nem élt a szokásos médiaeszközökkel, hanem az öncenzúrához folyamodott: úgy közölte a híreket, hogy a cenzorok ne húzhasanak ki belőlük.

Komáromi Hírlap (KH): hetilap, a Komárom Városi Függetlenségi Kör lapja, 1918 augusztusától Független Politikai Hetilap. Felelős szerkesztője Dr. Peredi Géza. 1920-ban átköltözött a magyar oldalra, ahol már Magyar Irredenta Hetilap alcímmel jelent meg. Új főszerkesztője Szabó Andor lett. A lap már az 1920 előtti időszakban is elfogult nemzeti irányultságú volt, belső publicistájától, Hidegoldali Seregül Gergőtől (álnév) cseh- és tótellenes, később antiszemita írásokat közölt. Egyúttal szemben állt a magyarországi polgári forradalommal és a tanácsköztársasággal is. A lap a konfliktusokat nem hallgatta el, mi több, arra használta azokat, hogy általuk a nemzeti identitást erősítse. Aktív identitásmenedzselés jellemzi: polarizálás, dichotomizálás, nemzeti sztereotípiák mobilizálása, denunciació stb.

1938-ban utódjával, a *Komárommegyei Hírlappal (KMH)* találkozhatunk, melyet 1928-ban gründolnak újra, felelős szerkesztője Pathó Gyula. A lap regionális hetilapként jelent meg, hangvételét a kor revizionista, nacionalista, antiszemita kánona határozta meg.

Komáromi Lapok (KL): Komárommegyei Közlöny. Lapvezér Tuba János, a helyi takarékpénztár igazgatója, a főszerkesztő dr. Kiss Gyula. Kezdetben hetilap, aztán 1920-tól hetente kétszer, 1921-től pedig már hetente háromszor jelent meg a bal parton. Fokozatosan a komáromi és a környékbeli magyar kisebbség fő sajtóorgánumává vált. Korrekt

hírközlés-politika és tájékoztatás jellemezte, rendszeresen beszámolt a helyi eseményekről, és szóról szóra közölte a legfrissebb hirdetőanyagokat, törvényeket stb. Elkötelezetten támogatta a városi döntéseket, és kritikusan lépett fel a helyi közéleti visszasságokkal szemben. A trianoni békeszerződés után aktív kisebbségpolitikai fórummá alakult: agítált a népszámlálások, helyhatósági választások előtt, és folyamatosan bírálta a csehszlovák állam politikai döntéseit. 1938-ban, elemzési évünkben ismét hetilap, felelős szerkesztője dr. Kállay Endre, főszerkesztője dr. Gaál Gyula, szerkesztője dr. Baranyay József, főmunkatársai Fülöp Zsigmond és Szombathy Viktor.

Népszava (N): A még 1905-ben Budapesten gründolt szociáldemokrata lap nevét vette át a „Csehszlovákországi Kommunista Párt Nyugatszlovenszlói Központi Közlönye”. 1920–21 között pozsonyi központtal Komáromban szerkesztették. Az újság lojális volt a csehszlovák államhoz, és élénk Magyarország-ellenes propagandát csinált, igyekezett a helyi ipari és agrármunkásságot elidegeníteni a „népnyúzó Horthy-országtól”. Ugyanakkor a szlovák néppártok ellen is erélyesen fellépett. A kommunista ideológia internacionalista arculatát hangsúlyozta.

Komáromi Órálló (KÓ): Keresztény Nemzetvédelmi, Közgazdasági és Irredenta Hetilap, a trianoni béke aláírása után gründolták a magyar oldalon. Szerkesztette Tereskei Miklós János és Pruzsinszky István, mind ők, mind a lap újságírógárdája többségében a túoldalról kiutasított szerkesztőkből állt. A Komáromi Órálló szélsőséges nacionalista, revizionista, faji alapon politizált, harcos irredentizmus, antiszemitizmus, megrögzött szlovák- és cseh-ellenesség határozta meg a tónusát. Mintánkban a radikális irredenta irányvonal megtestesítője.

Komáromi Katolikus Értesítő (KKÉ): a komárno/komáromi katolikus egyházközség és az összes helyi katolikus egyesület hivatalos értesítője, 1935-ben alapították, havilap, főszerkesztője Farkas József tanító. A folyóirat a politikai katolicizmus szócsöve.

Komáromvármegye Hivatalos Lapja (KHL): 1904 óta a vármegye közlönye, lényegében levéltári forrás, mert nem tartalmaz mást, mint a vármegyéhez érkezett rendeleteket, törvényeket, utasításokat. A trianoni békeszerződés után a magyar oldalra települ át.

Komárom–Esztergom Vármegye (KEV): községpolitikai, társadalmi és szépirodalmi újság, felelős szerkesztője dr. Nagy Miklós, 1935-ben alakul, Tataóvárosban adják ki. A lap elsősorban tataóvárosi híreket közöl, de a visszacsatolásokkor élénken foglalkozik Komárommal.

Nem kerülhetjük meg azt a kérdést, hogy miért csak magyar nyelvű lapok vannak a mintában, mikor éppen a határváltozások hatásával foglalkozunk. Na-gyon egyszerű az ok: sem Komáromnak, sem a tágabb régióknak nem volt szlovák nyelvű lokális sajtója. A várost szinte teljes mértékben magyar anyanyelvűek lakták, a bevezényelt cseh légionáriusok, később morvaországi és szlovák telepések és hivatalnokok a kormányközeli Slovensky Dejnik c. országos lapot olvasták. Ez az újság azonban csak igen ritkán foglalkozott komáromi ügyekkel, akkor is elsősorban magyarellenes írásokat közölt. Így nem vehettük be a lokális sajtót célzó mintánkba.

Módszerek, az elemzés szempontjai

A kigyűjtött cikkeket két szempontból elemeztük a diskurzus-analízis szocio- és pszicholingvisztikai módszereivel. Egyrészt azt vizsgáltuk, miképp tematizálódik a határ a helyi kortörténetben. Másrészt, hogy milyen identitás-politikákat hoz létre az új helyzet: milyen magatartás- és identitásmintákat adnak az egyes újságok olvasóik számára az új országhatárral, az abból következő gyökeres társadalmi, gazdasági, politikai változásokkal kapcsolatban. Itt kell felhívunk a figyelmet arra, hogy a 20. század eleji újságírás nem mindenben hasonlít a mostanira, sajátos műfajok és műfajelegyek, újságírói hangnem rajzolódik ki a lokális sajtóból. Ennek főbb elemei a következők: általában nem mindig különíthetőek el az idézetek, a hírek és a kommentárok, a közlemények egy az egyben megjelennek az újságban, igen nagy szerepe van a tárcáknak, melyekben közvetlenül kommunikál az újságíró az olvasóval, a vezércikkek gyakran agitációs természetűek, ilyenkor a lap közvetlenül politizál, közepes és gyenge minőségű irodalmi alkotások is gyakran közreadatnak politikai céllal.

Első történet – első diskurzus: a trianoni határok és Komárom

Az általunk vizsgált időszak (1918–1922) öt szakaszra osztható az újságok krónikája alapján. Ezen szakaszok többsége bizonyos „nagy” történeti fordulópontokhoz kötődik, azonban nem mindig esik egybe azokkal, és vannak olyan korszakok is, amelyek várostörténeti változásokhoz kapcsolódnak. A szakaszolás mindazonáltal nem a történeti, hanem nyelvi szempontok alapján történt: ez azt jelenti, hogy ott szakaszoltunk, ahol a határról szóló beszéd minőségileg változott meg.

I. Hírek az új országhatárról. A komáromi lokális sajtó 1918 decemberéig elképzelhetetlennek tartja, hogy Komárom bal partját elcsatolnák Magyarországtól. Az újságok a magyar szupremácia pozíciójából írnak, a cseheket és a „tótokat” külön népekként kezelik, s míg előbbieket ellenségként ábrázolják, utóbbiakról a közös történelem, a „testvéri viszony” alapján írnak. A sorok között az ismert etnikai hierarchia rajzolódik meg: a cseheket nagyjából egyenrangú, ám távoli népekként, a szlovákokat közeli, de „alsóbb” népcsoportként tételezik. A Károlyi-féle polgári forradalom után az elszakadással szembeni legfőbb érvvé válik az a kijelentés, hogy „a régi rendszer úgyis megdőlt, nem kell elszakadni”.

Decemberben a közvetlen fenyegetettség új elemeket visz a sajtódiskurzusba: a határ még mindig a Monarchia Magyar Királyságának határa, melyet meg kell védeni: „Védekezzünk! A csehek már Csallóközt és Komáromot is akarják” (KH,

1918.12.29.). Ebben a néhány hétben egyre több szimbolikus írás jelenik meg: „Komárom feladása a magyar államiság feladása” (KH, 1918.12.29.), „Csallóköz szittyai népe” (KL, 1919.01.02.) stb. A szimbolikus mobilizáció alapja a nemzeti azonosság: a Komáromnál húzódó új határ lehetősége politikai nonszensznek látszik, hiszen „színmagyar” területek kerülnének csehszlovák fennhatóság alá. A néhány héttel korábbi „tót-magyar barátság”, a szlovákok „hungarus-tudatának” hangoztatása teljesen eltűnik a lapokból. Helyét a „színmagyarság” hangsúlyozása váltja fel: „cseh, szlovák a területen nem lakott, legfeljebb eljártak oda trombitálni vagy ablakot csinálni” (KH, 1918.12.29.). Az előbbi idézet a szokásos etnikai sztereotípiákat mozgatja meg: az „üveges tót” és a „trombitás cseh” békebeli képét veszi elő, és ezzel felülírja a korábban kreált békés együttéléstről szóló szövegeket. Vegyük észre, hogy e felülírás azt mutatja, hogy a média feladja a magyar szupremácia-pozíciót, és lényegében már decemberre belehelyezkedik az antant és a cseh-szlovák ideiglenes kormány által kínált diskurzusba: nem azért nem jöhetnek be tehát a csehek, mert magyarok és szlovákok jól kijönnek egymással a magyar államalakulatban, hanem azért, mert etnikailag tiszta magyar területet vennének így birtokukba.

A megszállás hírére minden lényeges társadalmi csoport mozgósítani jelenik meg a sajtóban. A Munkástanács, a Komáromi Nemzeti Tanács, a városháza, a Komáromi Független Köztársasági Párt stb. a fegyveres ellenállásra szólítja fel a lakosságot. Január 9-re azonban világossá válik, hogy a Károlyi-kormány nem támogatja a fegyveres ellenállást. A sajtóban ez jelentős törést okoz, a mozgósítást egyik pillanatról a másikra a belenyugvás hirdetése váltja fel.

II. Komárom megszállása. A tudósítások már magukon viselik a megszálló csapatok jelenlétét. A lapok visszafogottan számolnak be az eseményekről, a nemzeti retorika ideiglenesen kikerül a sajtóból, mi több, keserű bírálatok érik a magyar kormányt („ha a magyar kormány ilyen könnyű szívvel le tudott minket rázni a nyakáról, akkor legalábbis nem illik, hogy görcsösen ragaszkodjunk a Jászi Oszkárak és Kunfi Zsigmondok pantallójába” [KH, 1919.01.12.]). Az újságok a történeteket lokális tragédiaként értelmezik, Komárom „eleste” számukra a város tragédiája, és nem kapcsolódik össze a magyar nemzet „szétesésével”, az ország „megcsonkulásával” – mint ahogy a történet néhány hónappal később az országos politikában tematizálódik. A megszállást saját magukra és nem a magyar államiságra vonatkoztatják. („Ős Komárom vára megnyitja kapuit a cseh megszállók előtt.” [KÚ, 1919.01.16.]

A helyzet átmenetiségét hangsúlyozzák azzal, hogy mindvégig megszállásról írnak, és egészen a Clemenceau-jegyzékig nem tekintik magukat a cseh-szlovák állam polgárainak. Az átmenetiség, a háborús állapotok kiemelésének másik

eszköze, hogy a megszállókat az olasz nemzetiségű parancsnok, Macaluso ezredes idegenből származó katonáinak tekintik (a csehek tehát az antant misszió katonáiként jelennek meg a városban, nem pedig mint a cseh-szlovák államiság képviselői). A város ettől a pillanattól valójában kettészakad, és a két rész közötti kommunikáció egészen a húszas évek elejéig nem rendeződik. A megszállással egyidejűleg a hidakat lezárják, a vasúti közlekedés csak a bal parti vicinálisokon folyik tovább, posta már nem küldhető a túlpartra, telefonálni nem lehet a másik városrészeire. A Duna sem hajózható Csicsó és Dunaradvány között, csak kivételes engedélyek birtokában. Az újságoknak innentől kezdődően egyik legfontosabb témája a két város közötti kapcsolattartás lesz.

A csehszlovák megszállásra a Felvidék általános sztrájkjal válaszol. A sztrájk kiváltó oka a cseh katonaság rekvirálása, ezt azonban a sajtóból értelemszerűen nem rekonstruálhatjuk (a nyomdászok is sztrájkoltak). A sztrájkolók memorandumot küldtek az antantnak, hogy vonja ki a cseh megszálló csapatokat a Felvidékről. A határhoz fűződő első tragédiára sem kell sokáig várni: februárban egy komáromi halászt minden ok nélkül agyonlő a cseh hídőrség. A temetésen megjelenik az egész város, ily módon tiltakozik a megszállás ténye, a megszállók brutalitása ellen. Röviddel később egy cseh katonát bántalmaz négy suhanc, a tetteseket nem találják meg. Ezzel egy időben a jobb parti Komárom (Komárom–Újváros), mivel az összes városi intézmény a csehek fennhatósága alá került, a városépítés első mozzanataként közigazgatási kirendeltséget kap a győri főhatóságtól.

A megszállás következő lépéseként zsupán érkezik Komáromba, Jamniczky Ottokár. A cseh közigazgatás megjelenését a sajtó ellenérzésekkel fogadja, és folyamatosan tudósít a magyar városi tisztviselők ellenállásáról. Az újságok helyesen érzékelik, hogy a csehszlovák közigazgatási intézmények megjelenése a helyzet állandósulását jelenti: ragaszkodnak tehát a wilsoni elvekhez, és az „ideiglenes megszállás” fogalmához. A cseh-szlovák állami tisztviselőt, a zsupánt tehát – hasonlóan az ott állomásozó katonákhoz – ebbéli mivoltában nem legitimálják, nem egy igazi állam tisztviselőjének, hanem komisszárnak tekintik, akit csak azért fogadnak el, mert mögötte állnak az antant és a cseh légionáriusok.

A megszállók betiltják az 1848-as forradalomra emlékező március 15-i szabadtéri ünnepeket. A sajtó nem keres párhuzamot az akkori és az 1919-es események között, ehelyett elsősorban azt hangsúlyozza, hogy az egész város megjelent a katolikus és a református templomokban. 1919-ben Komáromban március 15-e legfőbb szimbolikus üzenete az volt, hogy a magyarok ünnepe.

III. Az ostromállapot bevezetése, a véres május 1-e Komáromban. A magyarországi tanácsköztársaság megalakulását Komáromban statárium követte, amely kijárási tilalmat, cenzúrát, a járőrök számának emelését, a dunai híd fokozottabb őrzését is jelentette. A város társadalmi élete szinte egészen kihalt erre az időre.

Az újságok csak néhány, politikailag veszélytelen hírt közölhettek: így ebben az időszakban elsősorban az új határból fakadó praktikus nehézségekről olvashattunk. E hírek üzenete mégis nyilvánvaló: a lapok arról számolnak be, miként veszi át lépésről-lépésre a közigazgatás legfontosabb pontjait a cseh bürokrácia (cseh kalauzok jelennek meg a vonatokon, cseh postai tisztviselők váltják fel azok helyét, akik nem teszik le a „fogadalomtételt” stb). A bal parti város lényegében teljesen elszigetelődik nemcsak jobb parti felétől, hanem a Csallóköztől és a többi felvidéki várostól is.

Május 1-re virradó éjszaka győri és tatabányai munkásokból álló magyar irreguláris csapatok megkísérik a betörést a városba. A sikeresen induló hadművelet – melyet a magyar hadvezetés már nem tud leállítani – később kudarcra fordul: az Érsekújvárról erősítést kapó cseh csapatok visszaverik a támadókat, illetve beszorítják őket az Erzsébet-szigetre, ahol végül brutálisan lemészárolnak mindenkiket. Az esemény Komárom első világháborús történetének legvéresebb epizódja. A sajtó természetesen csak a hivatalos verziót közölheti: eszerint 137 magyar és 25 cseh halottja volt az összecsapásoknak. (Hadtörténeti kutatásokból tudjuk, hogy a magyar áldozatok száma jóval több, közel 400 lehetett, közöttük polgári személyek és gyermekek is. Ld. Kecskés László: Komárom, az erődök városa. Zrínyi Kiadó, Budapest 1984. Bárdos László: A komáromi magánakció. Komárom 1960. Kun Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. Komárom 1937. Zolnay László: A tanácsköztársaság napjai Komáromban. Budapest 1960. Holub, Ota: Komárenkő masacr. In Československý voják, 1971(9)/14.)

Eközben a párizsi békekonferencia megállapítja Csehszlovákia végleges határait. Ebből az alkalomból a zsupán felhívással fordul Komárom lakosságához, melynek szövegét minden lap teljes terjedelemben közli. A felhívás leszögezi, hogy a „dunai demarkációs vonal most már országhatár, az eddig megszálló csapatok nem idegen területet, hanem országuk határait védik” (KL, 1919.07.05.). A felhívás egyszerre mutat megértést a „régii haza összeomlása miatt”, és fogalmaz meg nyílt elvárásokat a komáromi magyarsággal szemben. Ezek közül a legfontosabbak a lojalitás, a „túloldali veszedelmes csírák” (az irredentizmus, a revizionizmus) elfojtása. Nem hiányzik belőle a fenyegetés sem: „Azok ellen, akik államunk léte, területi integritása ellen tevékenykednek, a legkérlelhetetlenebb eszközökkel lépünk fel.” A zsupáni irat az eseményeket „megváltoztathatatlan történelmi fordulatra” tekinti. A Komáromi Lapok ugyanabban a számban reagált a zsupáni felhívásra. A válasz az adott körülmények között meglepően őszinte és konfrontatív: „a színmagyar város” gyászolni akar. A lap a lojalitás követelését is burkoltan elutasítja: „Senki se kívánhatja tőlünk, hogy most, az édes anyánk nyitott koporsója mellett a mostoha anya kedvében járjunk.”

A határmegállapítások után a harcok tovább folytatódnak egészen június 20-ig (cseh csapatok a komáromújvárosi vasútállomást, míg a Dunáról magyar hajók Komáromot ágyúzzák). A lapok megjelenése is akadozik. Komáromban feljelentéshullám indul meg, néhány hét alatt tízezer névtelen feljelentést kapnak a hatóságok, melyeket tömeges házkutatások és letartóztatások követnek. A várost teljesen megfélemlíti az új csehszlovák hatalom. A sajtó a rémhírterjesztők, a névtelen feljelentők ellen agitál, rengeteg írás jelenik meg arról, hogy „maradjon mindenki nyugton”.

A harcok kudarca teszi egyértelművé Magyarország szétesését: az újságoknak már a „tragikus nemzeti katasztrófa” (KÚ, 1919.07.31.) a témájuk. A média egyre kevésbé reménykedik abban, hogy a két városrész még valaha is egyesülhet. Az országhatár, a Duna egyre több szimbolikus jelentést kap: míg kezdetben csak a városrészek határát, ekkorra már az országok határát is jelenti („szlovák part”, „magyar part”), a társadalmi kapcsolatok szétszakítóját, átjárhatatlan akadályt, sorompót rokonok, barátok között: „Anyák, apák, feleségek, férjek, gyerekek állanak a Duna partján, kérdő tekintettel ide-odaára, és hej, de megdagadt ez az öreg folyó, mintha két világrész partjait mosná!” (KH, 1919.07.13.). Több cikk címében áll: „meghalt a Duna”. Mindkét oldal siratja azt, amit elvesztett: nosztalgikus cikkek jelennek meg a bal parti kávéházakról, a jobb parti restiről, a korszóról, az Erzsébet- és az Arany-szigetről. Mindebből arra következtethetünk, hogy az előző hónapokban a komáromiak számára az ideiglenesség lassan ténnyé, az átmenetiség állandósággá vált: a várost kettészakították és így is marad.

IV. Clemenceau-jegyzék. A csehszlovák közigazgatás kiépülése Komáromban. A jegyzék újabb fordulatot hoz a határ-diskurzusban. A város, amely addig „befelé fordult”, saját helyi tragédiájában élt, „kifelé” is levonja a konzekvenciákat: a városi közgyűlési beszámoló a Magyarország fölött elmondott „halotti beszédről” tudósítanak. Valójában csak ekkora ér össze a város tragédiája a nemzet tragédiájával a diskurzusban. A következő hetekben a város láthatóan keresi új identitását, sorra jelennek meg cikkek Komárom jövőjéről: „eldugott határváros lesz vagy katonaváros” (KH, 1919.11.09.); „a túlpart nélkül összeomlik Komárom (KH, 1919.09.14.); a közelgő parlamenti választásokról (hogyan lehet demokratikusan választani katonai diktatúrában); a rutén autonómiáról (legyen népszavazás Szlovenszko autonómiájáról). A sajtóból az olvasható ki, hogy a komáromiak igyekeznek megtalálni a helyzetből következő „legkisebb rosszat”, s ahogy csökkennek az esélyek, úgy fokozódik az ellenállás a hasábocon.

Az időközben Magyarországra költözött Komáromi Hírlap hol mérsékelt naci-onalista, hol szélsőséges irredenta attitűdöt mutat: fokozatosan eluralja a demagógia és a sovíniszta hangulatkeltés (itt válik pl. a „tót” igazán denunció kifejezéssé).

Az irredentizmus antiszemitizmussal párosul, és megkezdődik a későbbről jól ismert bűnbakképző mechanizmus: a túlparti zsidók hűtlenek a magyar kisebbséggel, kiszolgálják az új hatalmat.

Nemcsak a Komáromi Hírlap, hanem jelentős számban tisztviselők, alkalmazottak, tanítók és tanárok hagyják el végleg a várost Párkánynál és Pozsonynál, 40–50 fős turnusokban. A „testvérváros” lakossága megkétszereződik, „égető lakáshiányról” és „mesés olcsóságról” számolnak be a lapok. A két település közötti kapcsolattartás az útlevél-mizériával foglalható össze, a Clemenceau-jegyzékkel ugyanis érvényét veszti a korábbi átmeneti szabályozás (különböző szervek adhattak ki ideiglenes, egyszeri ill. tartós határátlépési iratokat). Az új útlevélrendelet egy időre teljesen elszigeteli egymástól a jobb és a bal partot („valóságos fogoly helyzet”).

1920 elejére már a médiában is körvonalazódnak a magyar kisebbségi politika irányzatai. A Csehszlovákiához csatolt magyar kisebbségek fél év után alkalmazkodnak az új politikai helyzethez, az érdekképviselő útjára lépnek, pártokat alapítanak. A sajtó a pártpolitikai konfliktusokat többnyire elhallgatja, és igyekszik a magyar kisebbséget egységesnek ábrázolni. Amikor ez nem sikerül, akkor egységpártos agitációba kezd. (E kisebbségi politikának 1922-ig csak a csirái jelennek meg a helyi sajtóban, így rekonstruálására nem vállalkozhatunk.)

Az utolsó Komárom kettészakítása elleni megmozdulás 1920. május 15-én történik, amikor Újvárosban tiltakozó nagygyűlést tartanak a trianoni béke közelgő aláírása ellen („száradjon el a kar, amely aláírja” [KH, 1920.05.16.]).

V. A trianoni szerződés aláírása, a mindennapi élet új praxisainak kialakulása. A trianoni békeszerződés aláírása a komáromi lapokban sokkal kisebb port kavart, mint a Clemenceau-jegyzék. Az eltelt közel egy év alatt nyilvánvalóvá vált a helyiek számára, hogy a békeszerződésektől nem remélhetnek változást. A kisebbségi diskurzus 1920 nyarára már bejáratódott: a bal parti Komárom ingadozott a sérelmi vs. „reálpolitika” között (az egyik a magyarokat ért megkülönböztetések állandó szavá tevésén, míg a másik az aktuális politikai lehetőségek kiaknázásán alapult). Az újságok – épp a forrás természete miatt – a sérelmi politika oldalára álltak, állandóan beszámoltak a helyi és környékbeli atrocitásokról. Az 1920-1922 közötti évek cikkeinek fő vonulatát a magyar kisebbség sérelmei adták (tisztviselők elcsapása, kultúra elsorvasztása, földreform hátrányos hatásai, népszámlálási visszaélések, Komárom pénzügyi diszkriminációja, cseh tisztviselők beáramlása a közhivatalokba, iskolaügy, kivándorlás stb.). Az egyes sajtótermékek (a Népszava kivételével) mindazonáltal az összmagyar kisebbségi érdek megtestesítésére törekedtek. A sajtón vélhetőleg enyhült a cenzúra nyomása is, a trianoni szerződések után sokkal nyíltabbá és kritikusabbá vált a hangvétel.

Ezek az évek az új államalakulat keretei közé illeszkedés időszakát jelentették. A lapokban rendre jelentek meg hirdetések fordítóirodai, ügyvédi, útlevel-ügyintéző szolgáltatásokról. Az ellenzéki magyar városi önkormányzat, amíg volt, Komárom integritását és viszonylagos (pszichikai értelemben vett) szuverenitását testesítette meg a csehszlovák hatalommal szemben. Az önkormányzati tisztviselőket korábban is nagy tisztelet övezte a médiában, 1920-tól azonban egyenesen heroizálta őket a sajtó: a kicsiny és tehetetlen, csorba jogosítványokkal rendelkező emberek próbálják felvenni a harcot a hatalmas, agresszív és autoriter hatalommal.

A szimbolikus politika szintén újra felvirágozhatott a bal parti városban. Ennek két gyújtópontja az 1921. augusztus 20-i ünnepség és a szeptember első vasárnapjára eső búcsú volt. A Szent István-nap megünneplése sajátos érvelésre kényszerítette a magyar kisebbséget: „Nincs olyan törvényes büntetőjogi rendelkezés, amely a római katolikus vallási ünnepeket betiltja, csak mert magyar fajúak” (KL, 1920.08.20.). Jól látható a szimbólum-értelmezés „tágassága”: a Szent István-i ünnepek egyfelől megengedik a nacionalista-irredenta olvasatot (addigra már ugyanis „szent istváni gondolatként” aposztrofálódott az anyaországban a történeti Magyarország helyreállítása), de egyúttal el is rejtik azt, mintegy „magyar fajú” katolikus ünnepként. Mégis a nacionalista-irredenta olvasatot erősíti a katolikus jelleg, mert kizárja az összes többi vallásfelekezetet az ünneplésből.

Szintén burkolt nacionalista megmozdulásnak tekinthető a búcsú, illetve a róla szóló tudósítások. Ezekből kiderül, hogy Komárom–Újvárosból tömegesen jelentek meg az emberek „piros derékban [ingben], fehér szoknyában, zöld kötényben” (KL, 1921.09.05.), a búcsújárókat a határőrség és a rendőrség egyaránt felírta, a diákokat inzultálta. Másfelől azonban a kettészakított városrészek egyfajta nyilvános találkozájaként, alkalmi újraegyesüléseként is értelmezhetjük az esetet, melynek a „magyar búcsú” elnevezés adja meg valóságos politikai kontextusát.

Az átjárás viszonylagos normalizálódásával új téma kerül a lapok hasábjaira: a csempészet. Mindkét oldalon szigorításokkal próbálják megakadályozni elharpódzását, a sajtóból úgy tűnik, eredménytelenül. (Csehszlovák oldalon redukálják és nehezebbé teszik az engedélyek kiadását, magyar oldalon több helyütt is be kell mutatni és lebélyegeztetni az iratokat, mindkét oldalon drágul az ilyen engedélyek elkészítése, megemelik a vámokat, a vonatokra külön ellenőröket küldenek és feljelentés alapján utólagos házkutatásra is megszerzik a jogokat.)

Nemcsak gazdasági, hanem politikai okokból is növekszik a határ zártsága Komárom és Komárom–Újváros között. A helyzet csak 1922. december végére enyhül valamelyest, ekkortól már civil szervezetek is adhatnak ki állandó engedélyt (permanenta dovolenka) tagjaiknak (pl. a kereskedők testülete). Az egész időszakban mindvégig a legzavartalanabb átjárást a földbirtokosoknak engedélyezték.

A csehszlovák közigazgatási reform (1923. január 1-én lép hatályba) végleg megpecsételi a bal parti város sorsát: az új határokkal elvesztette teljes gyáriparát és vasútiközpont-jellegét, a Duna határfolyóvá válásával lényegében leválasztották a jobb parti gazdasági és társadalmi kapcsolatairól, a nagymegye-rendszer bevezetésekor pedig megfosztották törvényhatósági jogosítványaitól, nagyközséggé minősítették vissza. Ezzel a korábban még dédelgetett hivatalnok-város ábránd is szertefoszlott. A város egyik bizottsági tagjának „Búcsú ős Komárom város törvényhatóságától” c. beszédét a Komáromi Lapok közli (1922.12.02.). A beszéd a szokványos historikus elemekből épül fel: Komárom honfoglaláskori történetétől a szabad királyi városi rang eléréséig, a várost érő csapások lajstromba vételétől az 1880-as években induló fellendülés felelevenítéséig. A záró sorok egyértelműen sejtetik, minnek köszönhető Komárom bukása: „Lehetetlen az oksági összefüggéseket meg nem találni a mai dekadens állapot és a történelmi erők okozta viszonyok között. Segítségért kiáltó szavunk elveszett a közélet zúrzavaros káoszában, segítő kéz felénk nem nyúlt, a város négy év után eljutott az anyagi tönk szélére, és ma sajnosan állapíthatja meg a város mindegyik őslakosa, ki ismeri múltunkat, hogy évszázad óta nem voltunk ilyen szerencsétlen helyzetben, mint ma vagyunk.”

Összességében tehát a következőket állapíthatjuk meg:

1. A város kettészakításának a helyi sajtóból rekonstruálható története közeli megvilágításba hozza az 1918–22 közötti közép-európai eseményeket. A világháború elvesztése a város mint egész elvesztésével rögzül a helyi tudatban: Komárom kettéválasztásának ténye felülírja a háború, a polgári forradalom és a tanácsköztársaság eseményeit. A helyi politikai diskurzus fő témájává a határ válik.
2. Komárom (a bal part) egészen a Clemenceau-jegyzékig átmenetinek tekinti a cseh megszállást, legalábbis verbális szinten, azonban a sajtóból az is megfigyelhető, hogy már jóval korábban átveszi a megszállók által diktált diskurzust. (Ennek legfőbb oka nyilván a megszálló csapatok és a gyorsan beszivárgó cseh közigazgatás jelenléte egyfelől, másfelől a gyappolitikai diskurzus maga.) A statárium erősen korlátozza a nyelvezetet, míg a jobb parton nyílt irredenta irányt vesz az újságírás, a bal parton visszafogott patriotizmus dominál.
3. Az államisághoz kötődő identitást fokozatosan felváltja a kisebbségi azonoságtudat. Az anyanemzet–mostoha szimbolika azonban nemcsak erre, hanem a kiszolgáltatottság érzésére is utal: a lokális közösség úgy éli meg, hogy mindkét fél lemondott róla, „két szék között a pad alá esett”.
4. A cenzúra által korlátozott sajtónylvánosságban gyorsan átrendeződik az etnikai viszonyrendszer is. A tót-magyar együttélés toposzai eltűnnek a lapokból, a bal parton a tótok (szlovákok) egyszerűen kiesnek a diskurzusból,

és a helyüket az idegen, fegyveres „másság”, a csehek váltják fel. Az etnikai hierarchia a feje tetejére áll: a korábbi magyar szupremácia helyett a „legelhagyatottabb, legkiszolgáltatottabb” kisebbséggé válik a magyar. A pozitív nemzeti identitás legfőbb elemei a kitartás, a gerincesség, a magyar kultúra megtartása lesznek. A jobb parton ezzel szemben visszatérnek a szélsőséges etnikai sztereotípiákhoz: „drótos tót, üveges tót” stb. Az alakuló új identitás konfrontatív és agresszív: a csehek és szlovákok ellenségek, akiken bosszút kell állni.

5. A város két partja nehezen viseli a kettészakítottságot. Szimbolikusan ez úgy jelenik meg, hogy egyik oldalon sem hajlandók az új városneveket használni (Komárno, Komárom–Újváros), mindkét oldal Komáromnak hívja magát és másikat is. Ez különösen bizarrá teszi a helyi sajtó tanulmányozását, több cikkben is csak nehezen vált világossá, melyik oldalról van éppen szó. Szívesebben használják a „túlpart”, „testvérváros”, „odaát”, „a megszállt” kifejezéseket, de gyakran találkozunk a „Túlkomárom” névvel is.

Második történet – második diskurzus: 1938 „Túlkomárom” visszacsatolása

Két évtized után a város ismét egyesül. A világháborúk közötti időszakot feldolgozó történeti kutatásokból tudjuk, hogy e húsz év alatt politikai értelemben más-más fejlődési utat járt be Csehszlovákia és Magyarország, melynek sajátos vonásai a határmenti kisvárosok arculatán is megmutakoztak. A magyarországi városka a revizionista, keresztény-nemzeti ideológiához szocializálódott, és egy csak részlegesen demokratikus politikai rendszert ismert, míg a túlparton formálisan polgári demokratikus, ám etnocentrikus politikai berendezkedés uralkodott, mely a kisebbségek és a többség közötti feszültségeket kevés sikerrel orvosolta.

Ezt a tapasztalatot bizonyos szempontból keresztelte, hogy a két várost mindennapi és bejáratott kapcsolatok fűzték egymáshoz: az első átmeneti évek után a határok átjárhatóvá váltak, a kisbirtokosok, zártkert- és szőlőtulajdonosok továbbra is művelték birtokaikat, a boltosok, iparosok működtethették túlparti cégeiket, műhelyeiket, a napszámosok, cselédek megfelelő engedély birtokában ingázhattak a két város között, és virágzott a csempészet is. Komárno/Komáromot a cseh első köztársaság idején is túlnyomórészt magyarok lakták, s a szlováksághoz történő asszimilációnak csak a csírái születhettek meg a két világháború alatt. A „másság”, a különbözőség így nem a nyelvben és a származásban öltött testet, hanem épp az államhatár közelségében: az ebből fakadó mindennapi előnyök kiaknázásában, illetve a hátrányok állandó kompenzációs kísérleteiben.

Sajátos identitást teremtett tehát az országhatár. Míg a „nagy” történetből tudjuk, hogy a politikai színtereken számos ponton kikristályosodott a határon inneni és túli magyarság közötti különbség (államalkotó többség – nemzetiség, hierarchizált politikai viszonyok, melyekben a kisebbségi magyar politikai elit állandóan anyaországi támogatásra szorul, s szükségszerűen lobbizik kétfelé, nyílt – kódolt revizionista beszédmód, antiszemitizmus a magyar oldalon – a határon túli zsidósággal való összefogás a másik oldalon, etnikailag egynemű ország – etnikailag többnemű ország stb.), addig Komáromban feltehetőleg egyedülálló módon a leglényegesebb elválasztó vonal térbeli maradt és a Dunában testesült meg. A „másság” persze ettől még „másság” maradt, a városlakók egymásra reflektáló identitását – noha a tereket 1945 óta ismét csak korlátozott mértékben vehetik használatba – máig őrzi a helyiek emlékezete.

Ez az identitás szükségszerűen ápolta a város múltbéli egységének mítoszáit, hiszen éppen ezen alapult. E virtuális egység mellett, ahogy fentebb említettük, fizikailag is összefonódott a két város a mindennapi érintkezésben, ám szintén csak korlátozott értelemben. A rokonsági hálózatok, a privát szférák, a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok a két világháború közötti időszakban újraszövéődtek, a helyi politikai, közigazgatási és kulturális élet köreit azonban nem érinthették a túlpártiak. Az igazi határvonalak tehát a két népesség között az országhatár mellett a politikai és kulturális barikádok lettek. Nem kerülhettek „baráti” kapcsolatba egymással a városi önkormányzatok, nem ápolhatták közösen a múltat, mert mindkét államideológia kizárólagos volt, és pontosan a másik ellen irányult. Az új kultuszok így végképp egymás megszüntetésére, illetve a bosszúra irányultak, a nemzeti hősök attól lettek naggyá, hogy a másik népet győzték le, vagy az által nyertek hősi halált, s további alternatívaként lehetett még közös hősökön maradni. Nem működtek korábbi formáikban az egyesületek, meg kellett kettőzniük magukat, és a kapcsolatot is csak félformális-féllegális szinten tarthatták (pl. Jókai Egyesület). Kettészakadtak az egyházközségek is és új papok, lelkészek, rabbik kerültek az élükre. Gyökeresen más iskolai szocializációban részesültek a gyermekek, más-más olvasatait sajátítva el a történelemnek, és a példák még sorolhatók. Komárno/Komárom sajátos helyzetéről tudni kell még, hogy komoly munkásmozgalmi hagyományok keletkeztek a csehszlovák republika évtizedei alatt, erős szociáldemokrata és kommunista pártszervezet működött itt, és a magyar pártok baloldali érzelmű ifjúsága is e városban csoportosult.

Adott volt tehát egyfelől a politikai és kulturális „másság”, melyet a mindennapi élet a határok átlépésével folyton-folyvást keresztezett, felülírt, vagy éppen erősített: a kapcsolatok fajtájától függően. És adott a bécsi döntés, mely a várost és Dél-Szlovákia jelentős részét ismét Magyarországhoz csatolta. A helyi lapokon alapuló diskurzuselemzésben arra voltunk kíváncsiak, miképp születik meg a két oldalon a várossegítő narratíva.

Az 1938-as év ebből a szempontból öt szakaszra bomlik, melyeket, ahogy korábban is, a diskurzusban bekövetkező változások alakítottak ki, noha rendszerint kötődtek a nagypolitika eseményeihez is.

I. 1938 tavasz-ősz: Előtörténet. A két Komárom 1938 őszeig – a sajtó alapján – két különböző malomban őrölt. A csehszlovákiai városban az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt agitációjától hangos a sajtó, s a cikkekben még rejtett utalásokat sem találhatunk a területi revízióra. („A köztársaság nemzeti szemünk előtt egyesülnek. Egy táborba siet a német, a szlovák, a lengyel, egy táborba tehát minden magyar.” [KL, 1938.04.02.]) A magyar kisebbséget tömörítő párt „nemzeti alapú politikát” („ma mindenkinek felelnie kell, hogy melyik nemzetnek a fia. Kitérés nincs” – nyilatkozta Jaross Andor pártelnök [KL, 1938.04.06.]), a „magyar élettér védelmét” hangoztatja és autonómiatörekvéseiben legfőbb szövetségeseinek a német kisebbséget és a szlovákságot jelöli meg („teljes az egyetértés a nemzetiségi kérdésben a szudétanémet párt, a szlovák néppárt, az egyesült magyar párt és a lengyel pártszövetség között” [KL, 1938.09.10.]). A szlovák autonómiatörekvések támogatása odáig vezet, hogy augusztusban, Hlinkának, az autonomista Szlovák Néppárt vezetőjének halálára nekrológ jelenik meg a Komáromi Lapokban, melyben méltatják a politikus munkásságát. A magyar kisebbséget igyekeznek monolit egységként ábrázolni, a Lellei–Tyúkoss-féle aktivistákat kiközösítik. A magyar parlamenti képviselők a sajtó szerint az egész nyarat végiglobbizzák egy új alkotmánytörvényért, mely „valóságos jogokkal ruházná fel” a szlovenszkói magyar népcsoportot.

A június 12-i önkormányzati választásokat az Egyesült Párt megnyeri. A Komáromi Lapok aktív részt vállal a propagandában, első oldalon jelennek meg a választási felhívások, „Nemzetünkért és városunkért” stb. Az Egyesült Párt 21, a szociáldemokraták 5, a kommunisták 7 mandátumot szereznek a városi képviselőtestületben. „A vasárnapi választás a magyarság testvéri összefogása volt, ezt továbbra is megtartani és erősíteni: magyar kötelesség.” (KL, 1938.06.18.) Erről a magyarországi oldal hallgat. A szlovákiai magyar politikai küzdelmeknek és sikereknek semmi visszhangját nem találjuk a jobbpárti Komáromban. A lokális vonatkozások, a Komáromok egyesülése mint jövőtervezgetés, vagy mint a helyi politikai lehetőségek latolgatása, nem mozgatja meg a sajtót. Mindent betölt a politikai propaganda: az „összefogás”, a békés revízió gondolata tehát sűrűn benne van a levegőben, de csak távoli, országos és nemzetközi szinten. Minden lap részletesen tudósít például a tavaszi Vigadóbeli revíziós ünnepségről, vgy a Hősök terére szervezett szeptemberi tüntetésről, vezércikkek jelennek meg „Vesszen Trianon”, „Vissza a Felvidéket” címmel.

II. 1938 október: Átmenet. A mélyben persze folyik az információcsere. Októberben a magyarországi Komárom lapjai is részletesen foglalkozni kezdenek a szlovákiai, szűkebben a csallóközi és Komárno/komáromi állapotokkal. A Komárommegyei Hírlap beszámol a cseh határzár mögött zajló eseményekről: az úttorlaszokról, a vasúti pályák elbontásáról, a rádiókészülék-beszolgáltatásokról, kényszeresorozásokról, rekvirálásokról (KMH, 1938.10.01.).

Az október 4-i Komárno/komáromi revizionista megmozdulás is ékesen bizonyítja, hogy mindkét Komárom sokkal jobban értesült a politikai döntésekről, mint azt a sajtó mutatta. A Szent András templomban a vasárnapi misére ötezen gyűltek össze. A misén „valahogy” előkerült a „Szűzmáriás nemzetiszínű zászló”, megkondultak a harangok, és a tömeg a zászlóval végigvonult a Nádor utcán és a Baross utcán egyenesen a hídig, ahonnan a hídőrség fegyverekkel fordította vissza őket. Ezek után a Duna-partra indultak, közben a magyar himnuszt énekelték, Nagymagyarországot, Horthyt, Hitlert, Mussolinit élették, mígnem a magyar polgári iskola egyik tanára lecsillapította a tömeget, és a Szózatra visszavitetette a zászlót a templomba. „Rendzavarás nem történt, csupán dr. Váradi (Weisz) Aladár közjegyző, kommunista emigráns ablakait verték be és cégtábláját törték össze, de aztán alaposan” – ezzel az antiszemita fordulattal zárul a túlpárti tudósítás (KMH, „Örömmámor a felszabaduló Komáromban”, 1938.10.08.), mert a hír a csehszlovák oldalon persze nem jelenhetett meg. A tüntetés rituáléja, ha alaposabban szemügyre vesszük, a visszatérés rituáléja. Nemzeti szimbólumokkal felszerelve, templomi áldással, templomi zászlóval indul a „túloldalra” a tömeg. A visszatérés „hősei” a nagypolitika szereplői: Horthy, Hitler és Mussolini, ezáltal a megmozdulás egyértelmű üzenetévé válik a revízió.

Harmadnap, október 6-án, mely a cseh-magyar tárgyalások tervezett, majd későbbre halasztott időpontja, a világosi fegyverletételre emlékezve az egész várost magyar zászlókkal lobogózzák fel, Horthy-képeket tesznek a kirakatokba, kokárdát tűznek magukra az emberek, és a komáromi fiatalok felszalagozzák Klapka és Jókai szobrát. A rituálé itt kevert: a március 15-én használatos szimbólumok jelennek meg Világos napján, és Horthy portré pontosítja az üzenetet. Az ünnep nem 48-nak, hanem a cseh-magyar tárgyalásoknak, tehát elsősorban a revízióknak szól. A csehszlovák hatalom gyengeségét, a helyzet átmeneti jellegét mutatja, hogy nem követi véres megtorlás: a hír ugyan nem jelenhet meg a Komáromi Lapokban, a rendőrhatalom közleményben azonban „csak” gyülekezési és kijárási tilalmat rendelnek el, letartóztatásokról nincs tudomásunk.

Október 9-én végül megkezdődnek a tárgyalások: a városok hosszú idő után újra az országos politika fókuszába kerülnek azzal, hogy a politikai esemény helyszínéül szolgálnak. A magyar delegátus keleti pompával, luxushajón érkezik

a helyszínre, külföldi újságírók garmada követi az eseményeket, a lakosság pedig kicsődül az utcákra, hogy lássa, ami a nyilvános helyeken zajlik. A Komáromi Lapok továbbra sem tudósíthat, a Komárommegyei Hírlapban pedig a csehszlovák szereplők szinte láthatatlanok maradnak, sem a tárgyalások helyszíne, sem a politikusok nem jelennek meg a tudósításokban („Örömmámor a Nagyduna mindkét oldalán a magyar delegáció érkezésekor”, KL, 1938.10.15.). Ezzel szemben a magyar kormánytagok programját részletesen ismertetik. A sajtókrónika szerint a Szent Imre luxushajón Kolozsvári-Borcsa Mihály fogadja az egyesült párti Esterházy Jánost és Jaross Andort, valamint a komárom-újvárosi képviselőtestület tagjait, a frontharcosokat, leventéket, a tatai cserkészeket és a külföldi újságírókat. 16:45-kor érkezik autón Kánya Kálmán és Teleki Pál a hídfőhöz, ahol Alapy Gáspár, Komárom polgármestere mond beszédet, a küldöttség aztán gyalogosan megy át a hídtorlaszok között, majd átszáll a csehszlovák autókba. Komárno/Komárom lakossága fellobogózva, virágessóval, „Szabadok leszünk!, Végre itt vannak a magyarok!” felkiáltással köszönti őket. S noha a négynapos tárgyalások eredménytelenül zárulnak, a lap ugyanabban az eufórikus hangulatban marad egészen november 2-ig, a bécsi döntésig.

Az eddigiekből látható, hogy egyfajta munkamegosztás jön létre a lapok között a Duna két partján. A bal parton a cenzúra nem teszi lehetővé, hogy a lakosság a sajtóból is tájékozódhasson az eseményekről: a nyilvánosság legfőbb színterévé így az utca, a Duna-part válik. Ezzel szemben a jobb parton a helyi hírek keretezik a túloldali – zárt ajtók mögött zajló – eseményeket. Sajátos kép alakul ki a városokról e hírek alapján: Komárom–Újváros a hídfőnél, mintegy a túlpartra üzen: „Becsületes magyar szívvel várjuk őket vissza: örömkönnyel a szemünkben fogjuk őket a kebelünkre ölelni. Szegények és elesettek vagyunk ugyan, azonban, ha szükség lesz rá, nemcsak az utolsó falatunkat bocsátjuk rendelkezésükre, hanem még gyermekeink utolsó falatjának a felét is.” (KMH, 1938.10.15.) Ezekben a hírekben logikusan alig szerepelnek a csehszlovák politikai szereplők; annyit azért megtudunk, hogy a tárgyalások magyar nyelven, megnyugtató hangulatban folytak, és Tiso még vacsorát is adott a magyar delegáció tiszteletére. Ez következik egyfelől a diskurzus általános természetéből, melyben önmagát beteljesítő jóslatként kell hangoztatni, „Vissza a Felvidéket!” stb., másfelől a helyi tájékoztatási stratégiából: a város a „miénk” (lesz), „színmagyar” településként kell feltüntetni. Az, hogy egy még másik városról, országból tudósítanak, nem derül ki a sorokból: az országhatárokat a „túlpárti testvéreink”, „odaát” kifejezésekkel eufemizálja a sajtó. A cseh tisztviselői kar jelenlétét, a szlovák lakosságot szándékosan rejt el a lap. Híreiben a sikertelenül záruló tárgyalások ellenére a visszacsatolási előkészületekről tudósít (rendkívüli ülés a városházán, zászlógyűjtés indul a túloldaliaknak, Magyar a magyarért! mozgalom szervezése stb.).

III. 1938 november 2.: Bécsi döntés. A diskurzusok a november 6-i lapszámokban találkoznak össze, ám még nem állnak össze egy kánonná. A főszereplő a túlpárti Komárno/Komárom: minden újság e város lakosságát szólítja meg első oldalon. A Komáromi Lapok „Komárom lakosságához! Testvérek!” címmel Fülöp Zsigmond városbíró felhívását közli, melyben magasztos hangon juttatja a polgárok tudomására, hogy a „felszabadítás” időpontja november 6. („Nemzetünk ezeréves történetében új korszakhoz értünk el. A húsz évvel ezelőtt rajtunk elkövetett igazságtalanság gyötrelmes következményei után végre beteljesedett lelkünk forró vágya: a magyar Felvidéket s vele együtt szeretett városunkat visszacsatolták édes hazánkhoz, Magyarországhoz.”) E felhívásból tudható meg az is, hogy az ünnepségen maga Horthy is részt fog venni. „Szeretettel kérem fel Komárom lakosságát, hogy az ünnepélyen minél nagyobb számban vegyen részt, kérem a háztulajdonosokat, hogy házaikat nemzeti zászlókkal fellobogózni, kérem az üzlettulajdonosokat, hogy kirakataikat nemzeti színeinkkel feldíszíteni szíveskedjenek.” „Isten áldd meg a magyart!” – zárul a felhívás.

A lap ezt a számot szinte teljes mértékben a bécsi döntésnek szenteli. Részletesen beszámolnak a tárgyalásokról, az új országhatárokról. Tárcákban tekintenek vissza az első csehszlovák köztársaságbeli időkre, Komárom „magyarságára”, beszámolnak a döntés következtében kiszabadult politikai foglyok börtönbeli viszontagságairól, a cseh tisztviselői kar távozásáról, az evakuálás visszasságairól, az utolsó, elmaradt csehszlovák nyugdíjakról. Több oldalon át cikkeznek az első világháború előtti Komárom dicső napjairól és híres személyiségeiről. Az az érzése támad a kutatónak, mintha két évtized összegyűlt, és a cenzúra miatt betiltott tárcáit közölné végre a lap, ha nem volnának e cikkek teletűzdelve a visszacsatolásra való utalásokkal. A lap ünnepi készülődésre buzdítja olvasóit, a Jókai Egyesület felszabadulási ünnepséget hirdet november 13-ára.

Megjelennek az első folklorisztikus elemek is, ismert versek rigmusaira átirított revíziós „költemények”, népies dallamok újraverselt változatai, melyeket a Komáromi Lapok szintén közöl a hátsó oldalakon. Ezek a darabok hivatottak arra egyfelől, hogy a politikai üzenetet egyszerűsítsék, annak kontextust teremtsenek, másfelől általuk szabadabban engedhető ki az indulat és a vágyak (Pozsony például csak a dalban kerül vissza: valójában a bécsi döntés határain kívül reked ez a város). Itt most terjedelmi okokból csak a Komáromi Tárogató Horthy-nótáját idézzük, melyet a Kossuth Lajos azt üzente dallamára kellett énekelni:

*Horthy Miklós azt üzente:
Utban van a regimentje.
Holnap itt lesz már minálunk,
S mind egy szálíg hozzá állunk.
Éljen a haza!*

*Nótás lesz a Klapka vára:
'Fel vitézek a csatára!'
S új nóta is zendül itten,
Cseh zsebrákok mars ki innen!...
Éljen a haza!*

*Drága hazánk, Magyarország,
Mennyi sebtől vérzik orcád!
De most Horthy katonája
Minden bajod kikúrálja!
Éljen a haza!*

*Horthy Miklós nehezen vár,
Pozsony, Léva, Kassa, Ungvár,
Lobogónkat tűzd ki itten,
Megáld érte az Úristen...
Éljen a haza!*

*A jó Isten szeret minket,
Letörülte könnyeinket...
Sorvad már itt a cseh világ,
Pusztuljon is mihamarább!...
Éljen a haza!*

A nóták, versikék ellenére nem állíthatjuk, hogy teljes fegyverzetükben megjelentek volna az etnikai sztereotípiák. A cikkekben a csehek mint olyanok nem válnak céltáblává, magát a csehszlovák államot és az azt megtestesítő tisztségviselőket illeti bírálólat. S mintha teljesen megfélemedtek volna arról a népről, mellyel valójában is együtt éltek, a szlovákokról. A város – a lap fényében – a magyarság „mi-tudatában” oldódik fel, abban a kisebbségi magyarságtudatban, mely arra törekszik, hogy visszatérjen a nemzetre, „az Édes anya ölébe”.

Sokkal túlfűtöttebb, érzelmesebb – újságíró tollából származik – a komáromi vezércikk, és tagolatlanabb maga a Komárommegyei Hírlap. Az első oldalon megjelenő cikk címe szimmetrikus a túlpartiével: „Magyar testvérek!”. „Húsz sötét esztendő”, „kedves elszakított Véreink” stb., ennél fontosabb sajátossága azonban a keresztény nemzeti retorika jelenléte („magyar faj hősei” [...] imádkozzunk mindannyian a Duna mindkét partján”). E retorika teljesen átítatja a Komáromi Katolikus Tudósító ünnepi számát („Nincs magyar kultúra, mely nem keresztény”, KKT, 1938.11–12.). Mindazonáltal a későbbiek fényében a szöveg az őszinte örömet is sugározza: „Isten legyen velünk, hogy a legbensőbb megértésben egyesüljünk. A trianoni gát soha éket ne verjen közénk, hanem a kölcsönös bizalom ezer fajtája hassa át szíveinket és adjon erőt vállvetett közös munkára a haza szolgálatában. Magyar testvéreink! Az Isten hozott Benneteket!”

E napon lép be az események krónikási szerepébe a Komárom–Esztergom Vármegye című tataóvárosi székhelyű hetilap is. „A szívek összedobbannak” címmel első oldalon örvendezik a bécsi döntés fölött, és itt számol be az azt követő tatai ünnepségekről. Györffy Imre publicisztikájában teljes oldalon emlékezik meg a „legnépszerűbb magyar városról”, Komáromról. Az írás hangvétele erőteljesen cseh- és szlovákellenes, nosztalgikus. Ez tehát az a pillanat, amikor a két közösség egymás felé fordul, és a bécsi döntést önmaga szempontjából is értelmezni kezdi.

A hatás politikailag erősen kontrollált, hiszen magyar oldalról kész szimbólumrendszer és beszédmód fogadja a túlpartiakat, melyet azok még nem tettek magukévá, így nem is csoda, hogy nem szólítják meg a jobbpárti Komáromot: még tanulják csak az új nyelvet. Komárom–Újvárosban a realitások, az elmúlt időszakban kialakult „másság” bűvópatakként már felbukkan a szövegekből („trianoni gát, magyarabbak vagytok nálunk” stb.), míg Komárno/Komárom még csak önmagát képes látni és ünnepegni a politikai események tükrében.

IV. 1938 november 6.: Visszacsatolás. A visszacsatolásról tudósító, november 12-én megjelenő lapok hosszan foglalkoznak a 6-i eseményekkel. A Komáromi Lapok öt oldalon keresztül számol be időrendi sorrendben a bevonulás részleteiről. Az első hír Horthy mindössze 13 soros szózata a Komárno/komáromiakhoz, a második Vitéz Temessy Milán altábornagy ötször hosszabb köszöntője. Míg a Horthy-szózat a megpróbáltatások-szabadság-hazaszeretet szimbólumrendszerére épít és valamennyi, e területen élő népet „magához ölel”, addig a dandárparancsnok köszöntője militáns és nacionalista, csak a magyarokat szólítja meg (azokat azonban nem kevésszer, éppen 30 alkalommal, a kétharmad oldalnyi szövegen).

Lássuk ezek után először a 6-i eseményeket és azok szimbolikáját! A közvetlen előkészületeket már előző este megkezdték a Komárno/komáromiak, noha az utolsó cseh városparancsnok kijárási tilalmat rendelt el. Másnap reggel 8-ra elkészült a „diadalkapu” és a díszemlény, virágokat és szőnyegeket helyeztek az ablakokba, fellobogózták a házakat. Ekkor cseh parlamenterek jelentek meg az Erzsébet-szigeten, a híd közepén pedig felsorakoztak a spanyollosok és a magyar parlamenterek, akiket a Fülöp Zsigmond városbíró a Komárno/komáromi városházára kísért, és ott megtörtént a város formális átadása-átvétele. A lakosság megéljenezte a parlamentereket.

Háromnegyed 11-kor az utolsó cseh katonák és pénzügyőrök a polgárőrség kísérete mellett elhagyták az Erzsébet-hidat, az aktust az „egész város csendben nézte végig”. Három perccel 11 előtt a magyar alezredes a cseh őrnaggyal németül közölte: „Csapataink három perc múlva átlépi a határt.” Ezek után az őrnagy is távozott. 11 órakor a magyar katonák felsorakoztak a híd közepén, „Előre!” felkiáltással eltisztították az úttorlaszokat, és virágesőben átlépték a volt országhatárt. A tömeg jelszavakat skandált: „Horthy, Horthy! Mindent vissza! Éljen Kánya! Éljen Teleki! Duce, Duce!” A „magyar bakák gyönyörrel gázoltak bele” az Erzsébet-hídon virágokból kirakott 1918–1938 alakzatba, majd átmasíroztak a Baross utca elején felállított Diadalkapun, melyen „Isten hozott!” felirat állt. A város centrumában a Szent András templom szintén feldíszítve várta az ünneplőket („Téged, Isten dicsérünk”), a téren álló óra reklámüvegeit piros-fehér-zöldre cserélték a „Magyar Hiszekegy” szövegével.

Fél egykor a diadalkapunál váratlanul megjelent Imrédyné, akit Szíjj Margit fogadott, és átnyújtotta neki az Imrédynek szánt virágcsokrot. Százhusz magyar ruhás komáromi lány várta a kormány érkezését. Először Teleki és Keresztes–Fischer jött meg, előbbi azért korábban, hogy mint országos főcserkész, a komáromi cserkészekkel találkozzon, majd megjelent az egész kormány, amelyet Szíjj Margit és Jaross Andor fogadott. Szíjj Margit néhány mondatban mondott köszönetet, Jaross szintén rövid, ám szimbolikus beszédet tartott. „Szegények vagyunk, és nem ajánlhatunk fel mást, mint szenvedéseink könnyeinek gyöngyszemeit és azt a magyar akarást, hogy a felszabadítás nagy művét munkáló kormánynak vezetése mellett dolgozzunk a most már közös hazának felvirágoztatásán.” A beszédekre Imrédy, „egykori komáromi huszár” hosszan felelt. Először meghatottságának adott hangot, majd rátért arra, mit kaphat Magyarország a visszacsatolt területek magyarságától. „Új vágyakat, gondolatokat, törekvéseket hoztok a magyar életbe. Talán feszültségeket is hoztok, de ezekből nem fognak villámok előrobbanni, hanem életet adó áramlások fognak megindulni.” Felemlítette a visszacsatolásokból kimaradt „magyar testvéreket”, de egyúttal üdvözölte az „ezeréves hazába visszatérő” szlovák, ruszin és német testvéreket is. „Hűséget hűséggel, szeretetet szeretettel viszonozunk.” A tömeg „Mindent vissza! Pozsonyt vissza, Nyitrát vissza!” skandálta.

A kormány ezek után átment a Klapka térre, és elfoglalta helyét az emelvényen. A katonák és a teljes létszámban megjelent magyar kormány bevonulását a tömeg állandó éljenzéssel fogadta. Horthyné és két fia csak fél kettőre ért a városba. Üdvözlésük után, az ünnepség csúcspontjaként tengernagyi öltözetben Horthy jelent meg Komárom–Újvárosból fehér lovon, és megállt Klapka lovasszobrával szemben. Felhangoztak a magyar „Hiszekegy” akkordjai, majd Kállay Éva („Isten éltesse a legfőbb Hadurat!”), Imrédy Béla („A látomás beteljesült”) és Fülöp Zsigmond („kormányzó urat a legmélyebb alattvalói hódolattal üdvözlöm”) köszöntötte a kormányzót. A városbíró hosszú beszéde Komárom, a „Szent István-i magyar haza” és a további revízió gondolatára épült. A köszöntőkre Horthy néhány egyszerű és rögtönzött mondattal felelt, utalva a város múltjára és lakói kitartására. Magyarul, németül és olaszul éljenezte meg a tömeg. A katonazenekar „rázendített” a Himnuszra, melyet az egész tömeg énekelt, majd a komáromi gyerekek nevében egy magyar ruhás kislány irredenta szavalata következett. A kormányzó a kislányt „jobbról-balról megcsókolta”. Végül a „magyar anyák” megkoszorúzták a zászlót. („Mi, magyar anyák titkon arra neveltük fiainkat, hogy egykoron e dicső honvéd zászló vitéz harcosainak nyomába lépjenek.”) Az ünnepséget a csapatok díszmenete és a Himnusz zárta. A várost estére kivilágították.

Mint látjuk, a cseh katonák távozásáig a magyar résztvevők nem, vagy csak csendben ünnepelnek, a valóságos erőviszonyokat, a győztes-vesztes szerepeket a diskurzus maga nem, csak a jelenlevő tömegek és a mozgásirányok mutatják.

Még van „két oldal”, melyet a híd választ el, s mely oldalról a másikra akkor lépnek át a magyar katonák, mikor azt a csehszlovák tisztviselők már elhagyták. Az ünneplés csak ezek után kezdődhet, ekkortól azonban már kevés a spontaneitás benne. A vélhetőleg kész koreográfia – melyet Horthy már 1920-ban begyakorolhatott – lényegében mellőzi a lokalitást, csak a tereit használja, és azokat is csak annyiban, amennyiben rímelnék az üzenetre. Az ünnepség több értelemben is hierarchikus és autoriter: a felszabadítókat köszöntik a felszabadítottak, s noha a beszédekben megemlékeznek a magyar kisebbség érdemeiről, azonban ezek közül a legfontosabb a szenvedés, és nem bármilyen tett az elmúlt húsz évből, továbbá a megemlékezések is csupán kitérői a lényegi mondanivalónak (Nagymagyarország, felszabadítás). A kormányzót, mint láttuk, uralkodóként fogadja a városbíró, aki magát alattvalónak nevezi. Az ünnepség keretét a katonák vonulása adja, a militáns szimbólumok lépten-nyomon feltűnnek benne (Horthy például „legfőbb Hadúrként” jelenik meg a honvédő hős Klapka szobor előtt). A felkínált közös identitásban érintőlegesen ugyan megjelennek lokális hősök, ez az identitás mégis merőben általános szimbolikát követ: az ezeréves Szent István-i Magyarországot, melybe, „mint gyermek anyja ölébe, tér vissza” Komárom és Dél-Szlovákia.

A két lap tudósításai szinte szóról szóra megegyeznek, a különbség csak annyi, hogy a Komárommegyei Hírlapé rövidebb. E tudósítások a szokásostól eltérően kevés kommentárt tartalmaznak, a szófordulatok, a magasztos szóhasználat mutatják csak az újságírókat a szöveg mögött. A magyar kormány „médiapolitikájának” (ne feledjük, Kolozsvári–Borcsa a sajtós) tiszta lenyomatát adják a lapok.

Furcsán alakul azonban a helyzet az újságok hátsó oldalain. Komárom–Újváros az egyesülés után is valamiféleképpen az „anyaország” követét játssza: szervezi a Magyar a magyarért! gyűjtést, a visszacsatolt város kereskedelmi és iparkamarájának felállítását, a közös megyei közigazgatást – egyszóval a visszacsatolás profán ügyleteit. A bal parti Komárom tovább ünnepel, üdvözlő táviratokat fogad magyar városoktól, Teleki és a cserkészek, a két Komárom frontharcosainak találkozásáról tudósít, a hálaadó istentiszteletek időpontját közli, örvendezik a magyar hivatalok és intézmények (posta, rendőrség, csendőrség, vasút, buszjáratok) felállítása fölött. Egyúttal az elmúlt húsz évről szóló új narratíva megteremtésén fáradozik, melynek legfőbb sajátossága a múlteltávolítás: mintha a tegnapi 100 évvel ezelőtt lett volna (a Jókai Egyesület Múzeuma például azonnal gyűjteni kezdi a csehszlovák első köztársaság relikviáit). A közigazgatás elengedhetetlenül szükséges intézményeinek megteremtése mellett nagy hangsúly kerül a szimbolikus „cserére” is: a cserkészek, a Katolikus Legényegylet (KALOT) integrálására, a Vitézi Rend nagykomáromi megszervezésére. A „mindannyian egyik vagyunk” azonossága

mellett azonban megjelennek az első differenciáló hangok is: az egyik publicisztika már azt pedzegeti, hogy aki együttműködött a csehszlovák állammal, „az most ne álljon az első sorba és ne viselkedjék hangosan”. A „belső tisztogatás” ekkor még szerény és óvatos hangjai néhány hét alatt fel fognak erősödni.

A „lényegét”, Werth Henrik vezérkari főnök rendeletét (381.013/12. Hdm. vkf. polg. rend.) csak hátul, a 9. oldalon közli a Komáromi Lapok. A rendelet a katonai igazgatás alá került „megszállott területek” egyes közigazgatási eljárásait szabályozza. Egyrészt garantálja a jogfolytonosságot azon törvényekre, melyeket nem tettek semmissé, másrészt katonai igazgatás alá rendeli a közigazgatási és közbiztonsági szolgálatot, rendelkezik a magyar kir. posta működéséről, az iskolai oktatás változatlan formában és tanerővel történő folytatásáról, a katonai büntető bíróság felállításáról, a visszacsatolás előtt kiszabott büntetések végrehajtásának szüneteltetéséről. Közli, hogy az anyakönyvezés a korábbiak szerint folyik tovább, míg az elszámolásokra nézvést a magyar törvények a mérvadóak. Előírja az állami tulajdonban levő ingóságok, és a magántulajdonban levő fegyverek beszolgáltatását, elvonja a gyülekezési jogot, egyesülési jogot (a már meglévő egyesületek esetén is). Engedélyhez köti a kiadói tevékenységet, szabályozza a zárórát. A visszacsatolt területekről Magyarország egyéb területére csak fényképes utazási igazolvánnyal lehet utazni annak, aki nemzethűség, erkölcsi és közrendészeti szempontból kifogás alá nem esik, és csak a kijelölt „határállomásokon” lehet átlépni e területek „határát”. Útlevelet legfőljebb 3 hónapra lehet kapni.

A határok tehát még messze nem omlottak le. A „felszabadulás” megemelt, ünnepi narratívája alatt a „megszállás” nyers, profán narratívája húzódik. A magyar katonai hatóságok által bevezetett rendszabályok nem sokban különböznek a csehszlovákokéitól: a katonai bíróságról, a korlátozott gyülekezési és egyesülési jogokról a különféle utazási engedélyekről a komáromiak már addig is sok tapasztalatot gyűjtöttek. A különbség formálisan csak annyi, hogy a korábbiakat a csehszlovák, az újakat a magyar hatóságok szabályozták ill. adták ki. Ezek a határok nemcsak Dél-Szlovákiát választották és a magyar területektől, hanem Komáromot Komárom–Újvárostól, legalábbis az első időkben.

V. 1938 november – december: Utözöngék. Az ünnepi hangulat nem szűnik november 6. után sem. A lapok továbbra is magasztos stílusban éltetik a felszabadulást, a mindennapok eseményei és nehézségei alig kapnak nyilvánosságot. Két téma jellemzi a vezércikkeket és a tárcákat. Az egyik a felszabadulás maga, melyből újabb és újabb részleteket elevenítenek fel (pl. azt, hogy a cseh-magyar tárgyalások idején a komárom-újvárosiak szerenádot adtak Kányának, aki a Zsófia hajón tartózkodott), Horthy éltetése (ez különösen Miklós napkor csúcsoedik ki), a különféle egyesületek ünnepei, Nagykomárom jövője. A másik szál

a múltba vezet: a csehszlovák első republikáról szóló narratíva megalkotásáról van szó. Ennek alapvető sajátossága, hogy kizárólag a fájó és negatív epizódokat eleveníti fel (a Komáromi Lapok például újraközli a cseh megszállásról tudósító 1919-es írását, „Magyarok a cseh börtönök mélyén” címmel frissen szabadult politikai foglyok börtönbeszámolóí jelennek meg, a régi határátkelések viszontagságairól stb. olvashatunk).

A visszaemlékezések azonban nemcsak az elmúlt húsz év, hanem a korábbi évtizedek és századok helytörténetét is felelevenítik. E felelevenítések arra hivatottak, hogy helyreállítsák a „magyar” történelem folytonosságát, a nemzeti hőskönn, szigorúan magyar szereplőkön keresztül az ezeréves magyar történelem és Komárom dicső múltja mellett eltörpül az előző rövid időszak. E sajátos történetészövé egy eddig rejtve maradt „másságról” tudósítja a kutatót: olybá tűnik, mintha a csehszlovák első republika alatt Felvidéken nem folytatódott volna (a) magyar történelem. Persze tudható, hogy ez nem volt így, hiszen a kisebbségi magyarság mint etnikum ebben az időszakban is egyedi és csak rá jellemző (tehát ebben az értelemben mindenképpen magyar) történelmi szerephe került, mely nem merült ki a politikai sérelmekben (és itt nem csak a politikai színtereken artikulálódott magyar érdekérvényesítés eseményeire kell gondolnunk, hanem a kisebbségi magyarság kulturális és társas életére, gazdasági viszonyrendszerére stb.). Mind helyi és regionális, mind országos szinten „íródtak tovább” e magyar történelmek, ezek azonban láthatóan nem épülhettek be a „Nagymagyarország ezeréves államisága” nagy narratívájába. Az állami propaganda által előírt autoriter beszédmód eleve kényszerzubbonyba zárta a kisebbségi magyarságot (a Felvidéket lakó további kisebbségekről nem is beszélve), amely így csak szenvedésein keresztül jelenhetett meg a nyilvános beszédben.

A kisebbségi magyar történelem (és annak szereplői) által a diskurzuste-remtésben elszenvedett vereség egyik legeklatánsabb példája az antiszemitizmus megjelenése a visszacsatolt részeken. Tudjuk, hogy a zsidósággal kapcsolatos előítéletek és politikai szándékok tekintetében nemcsak a csehszlovák és a magyar állam, hanem a csehszlovákiai magyar kisebbség és az anyaország között is lényeges különbségek voltak. A magyarországi politikai antiszemitizmus, mely ott az államideológia részévé vált, nem vert, nem verhetett gyökeret a kisebbségi magyarság körében (legalábbis a nyilvános fórumokon). Ennek praktikus oka a közös kulturális értékek mellett az egymásraultalságban keresendő: a magyar pártoknak minden szavazatra, a magyar színházaknak, egyesületeknek minden koronára szükségük volt. A Magyar Nemzeti Párt vezetői között szép számmal találhattunk olyan felvidéki zsidókat, akik egyszerre kötődtek a magyar és a zsidó kultúrához, néphez. Jaross Andort, az Egyesült Párt vezetőjét 1938. november 15-én tárca nélküli miniszterré nevezik ki, december 10-én pedig a képviselőház ünnepi ülésen

köszönti a 17 új felvidéki képviselőt. (Tudvalevő, hogy ekkorra már beiktatták az I. Zsidótörvényt, és Imrédy-kormányára épp a másodikon dolgozik.) Az Egyesült Párt december végi érsekújvári gyűlésén Jaross már azt nyilatkozta, hogy a csehszlovák éra idején „a zsidóság menekült a magyar kisebbség hajójáról”, és még az utolsó percekben is a cseh propagandát támogatta, s utal arra, hogy a „zsidókérdést” törvényben kell szabályozni, és azt a néhány „jó” zsidót egyéni elbánásban részesíteni.

Összefoglalva Dél–Szlovákia 1938-as visszacsatolásának komáromi diskurzusát, a következőket állapíthatjuk meg:

1. A helyi sajtó tükrében a bécsi döntés, a két város egyesülése váratlan politikai eseménynek látszott, melyre egyik város sem készülhetett fel. A lapok hangvétele, stílusa, közéleti problémái teljesen különbözőek voltak: a csehszlovákiai városban a magyar autonomista törekvések, a magyar oldalon pedig a revizionista propaganda uralta a diskurzust.
2. 1938-ban a városok nem fordultak kitüntetett figyelemmel egymás felé: az országhatárok, a belpolitikai aktualitások lekötötték az újságírói kapacitásokat. Nem állítjuk ezzel azt, hogy nem is figyelt volna egymásra. Az a hipotézisünk, hogy e témák egyszerűen a „beszélt” nyilvánosságban jelentek meg: a piacon, a határállomáson, a kávéházakban stb.
3. Október fordulatot mutat a Komáromok médiáiban: a csehszlovák cenzúra miatt a Komárommegyei Hírlap átveszi a tudósító szerepét, és részletesen beszámol a túlparti megmozdulásokról. Ezt a közvetítői szerepet a lap mindvégig megtartja, még a visszacsatolások után is.
4. A visszacsatolás ünnepi eseménye, annak rituáléja „viszi át a túlpartra” és mutatja be az új diskurzust, azt, hogy miként kell ezentúl Komáromban „magyarul” beszélni. E rituálé és a mögötte felsorakozó politikai erők olyan zárólagosak, hogy néhány hét alatt felülírják a korábbi kisebbségi diskurzust. Az anyaországi beszédmód eleve kijelöli a „visszatértek” szerepkörét, és új identitást kínál a „közös munkálkodás” és a „nemzet feltámadása” eufemisztikus célkitűzéseiben. A szöveget alátámasztó magyar rendfenntartó erők vi-seletükkel szimbolikusán, jelenlétük súlyával pedig valójában is megtestesítik az új magyar uralmat: imádni őket és félni tőlük mindenki számára kötelező.
5. A „nyelvtanulás” lépésről lépésre halad. A bal parti város még napokon át „ünnepel”: ismétli a feladott irredenta leckét. Ebben először a revíziós tételek jelennek meg, aztán az etnikai sztereotípiák mobilizálódnak: a csehek, szlovákok ismét ellenséggé válnak. Év végére az antiszemita kijelentések is – az egykori Szlovenszkóra áthangszerelt formában – megjelennek a hasábokon.

Dolgozatunk végén illő választ adnunk a bevezetőben megfogalmazott problémára: Rekonstruálható-e a komáromi „kis történet”, mely a két nagy narratívát kiegészíti, s ha igen, mi a társadalomtudományos szempontból új, eddig ismeretlen eredménye sajtóelemzésünknek?

Vegyük először szemügyre a források és a módszer kapcsán levonható következtetéseket. Határozottan állíthatjuk, hogy hibás az a történelmi módszer, mely a korabeli sajtót egyfajta rosszul értelmezett „oral history” koncepcióval közvetlen forrásként, az „igazság” krónikásként, hiányzó adatok lelőhelyeként használja. A korabeli sajtó a valóságnak csak egy sajtós szeletét prezentálja. A történelmi vizsgálatoknak tehát magát a forrást is a „megfelelő helyre” kell tenniük. Ebből kiindulva a helyi sajtó – egészen napjainkig – különbözik az országos terjesztésű és a fővárosi lapoktól. Nemcsak abban, hogy a lokalitás, a helyi események nagyobb szerepet kapnak benne, hanem szerkesztői, újságírói attitűdjeiben, tájékoztatási politikájában is. A demokratikus tradíciók hiánya még akkor is öncenzúrához vezet, amikor a nagypolitikában már e gátak ledőltek. A kisváros konzervatívabb, megkockáztathatjuk, rendesebb világában sokszor nagyobb a tét, mint Budapesten: aki bukik, örökre kibukhat. E túlzott lojalitás, egyszólamúság különösen feltűnővé válik a harmincas évek végi Magyarország vidéki, kisvárosi sajtójában, főként akkor, ha a budapesti polgári vagy szociáldemokrata lapokkal vetjük össze.

Más tradíciókat teremt a kisebbségi lét, noha a kisvárosiasság ezekre az újságokra is rányomja bélyegét. Mégis, magából az etnikai hierarchiából következően kritikusabb, vagy egyszerűen csak sokszínűbb, élénkebb a szlovákiai magyar sajtó. Ezt a megállapítást erősíti, hogy – ne feledjük – a magyar lapokat mindvégig cenzúrázták, illetve jól tudták a szerkesztők, hogy a Csehszlovákiával kapcsolatos magyarországi politikai törekvésekről nem akárhogy lehet beszámolni. Így sok esetben inkább eltekintettek e hírek közlésétől, és a helyi eseményekre, illetve az országos kisebbségi problémákra fordították a figyelmet.

A kisebbségi lét másik, a médiában lecsapódó következménye egy sajtós beszédmód megjelenése. E beszédmód él a csehszlovákiai demokratikus berendezkedésből fakadó adottságokkal és lehetőségekkel: nagyobb a szociális érzékenysége, számol a baloldali eszmékkel, és érvényesíti a kisebbségi jogokat. Hátrányos társadalmi pozíció miatt reflexívebb és nyitottabb a hazai médiánál: az önértelemzés, az identitás „menedzselése” erre kényszeríti.

Végül, más politikai törekvések szócsové a magyarországi és a csehszlovákiai kisebbségi magyar sajtó. Ez nyelvezetében, orientációjában is tetten érhető. Ezt a folyamatot látjuk megindulni az 1918–22 közötti időszak elemzésében, és ennek megtörését, a közös nyelv megteremtését akkor, amikor 1938-ban az egyesülésre kerül a sor. Kutatásunk szerint utóbbinak a kisebbségi magyar „kánon” szükség-szerűen válik a vesztesévé.

Ezek után vizsgáljuk meg közelebbről a két „kis” narratíva kapcsolatát a nagy történelmi folyamatokhoz és azok interpretációihoz. 1918-ban évszázadok óta nem tapasztalt tragédia érte a trianoni határok mentén élő népességet. Az első világháború akkor még egyedi és ismeretlen borzalmi után a teljes politikai összeomlás, a változó baloldali rezsimek uralma és a cseh légionáriusok megszállása következett. A Duna egyik pillanatról a másikra határfolyóvá, a Komárom két partját összekötő híd határállomássá, tiltott övezetté vált. A korábbi életvilágok széthulltak, az éveken át fennálló statárium félelemben tartotta az egész várost.

A diskurzuselemzés kimutatta, hogy az új helyzet drámaian érintette a komáromiakat. Társadalomlélektanilag úgy fogalmazhatnánk meg, hogy teljes orientációs káoszt teremtett bennük: mindennapos, bevett útvonalak, kapcsolatok, intézmények váltak elérhetelenné az új és zárt demarkációs vonal (később országhatár) miatt. A folyó partja és a híd kiemelt nyilvános helyei voltak a város korábbi életének: munka- és szórakozási lehetőségek kötődtek a vízhez, közlekedés a hídra. E helyek a szó szoros értelmében is tiltottá váltak: csehszlovák oldalon drótkerítést húztak a Duna partjára, a hidat katonák őrizték, az országhatárt úttorlaszokkal jelölték és erősítették meg. Mindkét oldalon a „halál” („meghalt a Duna”, „meghalt Komárom”) és a „börtön” („fogoly-helyzet”) metaforája jelenik meg a leggyakrabban, s nem a nagypolitika („nemzethalál” stb.), hanem a lokalitás szintjén. A börtön metaforája egy rövid időre meg is testesül Komáromban: 1920-ban „beszélőt” engedélyeznek a hídon, eszerint délelőtt 10 és 11 között, valamint délután 1 és 3 között a túlparti katonai felügyelet mellett találkozhatnak és beszélhetnek egymással a híd közepén, a torlaszok mentén.

A másik, mindezidáig kellően nem hangsúlyozott következménye a trianoni döntésnek a határmenti (és tágabban az elcsatolt) területek lakosságának csalódottsága, kiábrándulása a magyarországi politikából. Sokszerű tragédiák gyakori kísérőjelensége a tulajdonítás, itt is ezzel találjuk magunkat szembe: mindkét Komárom sajtója hangoztatja, hogy magára maradt, senkinek nem kell, két szék között a pad alá esett, egyik országban sem bízhat ezentúl a város. A kisebbségi identitás egyik legmasszívabb eleme tehát a kezdetekben gyökeredzik és éppen egy, az anyaországgal szembeni negatív tapasztalaton (előítéleten) alapul: Magyarország nem volt képes e népességet és e területeket megtartani. Az eredendő másság az országhatárokon kívül és belül maradtak között a kisebbségi magyarság legelső új identitás-elemei közé tartozik, vagyis korábbi eredetű, mint a többséggel, a csehekkel, szlovákokkal, cseh-szlovákokkal szembeni. Trianon ebből a szempontból előbb és élesebben választja el a magyarokat egymástól, mint a többi, többséggé váló etnikai csoporttól.

Mindebből az következhetne, hogy a visszacsatolások úgymond „helyreállítják” a széttöredezett magyar identitás egységét, hiszen a határok megszűnnek. Több szempontból sem történhetett így. Láttuk, hogy a visszacsatolás autoriter és militáns narratívája nem kínált lehetőségeket az egyesítésre, mi több, a különbségeket mindvégig megtartotta: „mások” maradtak jogi és politikai értelemben is a kisebbségi magyarok, egyrészt területi és nemzetbiztonsági elvek alapján korlátozták a jogaikat, másrészt diszkurzív eszközökkel különböztették meg őket. A szennyelés és az elnyomtatás kizárólagos és lekaparhatatlan bélyegét végérvényesen 1938-ban ragasztották a szlovákiai magyarságra, és kényszerítették őt magát is – s még akkor is, ha nem igazán állt ellen – ebbe a szerepbe.

A komáromi lapok elemzése alapján tovább pontosítható az 1938-as (és az azt követő többi) visszacsatolás „központilag” előírt beszédmódja. Erről röviden az alábbiakat mondhatjuk: az 1920-ban keletkezett irredenta narratíva nem sokat változott a következő két évtizedben. A használt szimbólumok a Horthy-rezsim alapító diskurzusában már mind megjelentek, mi több, az ünnepi rituálé is 1920-ban keletkezett. Ez az állandóság és a visszatekintve roppant primitív szimbolika arra volt hivatott, hogy épp statikusságával hangsúlyozza: „Nagymagyarország” története folytonos, az elmúlt húsz év rövid, kitörölhető epizód csak. A komáromi ünnepség összes szereplője egyszólamban követi a láthatatlan irredenta kotlát, s ha erre még nincs elég muníciója, akkor sem mondhat a témán belül mást. Egyszer sem lépett ki a kisebbségi beszédmódból egyik „túlkomáromi” sem, mint ahogy az egyetlen magyarországi politikus, akinek látszólag nem kellett követnie a formásokat, a kormányzó, Horthy Miklós volt. Mi azonban már ne üljünk föl a látszatnak: ő épp ezt a szerepet osztotta magának, a formákon belül maradt tehát.

A tanulmány első változata azonos címen megjelent: Kovács Éva: Határváltó diskurzusok – Komárom, 1918-22. In Bárdi Nándor (szerk.): Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Telegi László Alapítvány, Budapest, 2000, 181-212.

Bibliográfia

Ablonczy Balázs: Trianon-legendák. In Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a XX. századi magyar történelemtől. Budapest, 2002.

Ablonczy Balázs: Trianon problémák. In Kommentár 2007/4.

Balogh Kata: Komárom-Esztergom megye településtörténeti kalauza. Komárom, 1996.

Bárdos László: A komáromi magánakció. Komárom, 1960. Bencsik Péter: Határok és helységnevek Köztes-Európában a 18. század második felétől napjainkig. In Limes 1997/2, 126-127.

- Borovszky Samu: Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Budapest én.
- Czoch Gábor–Fedinec Csilla (szerk.): Az emlékezet konstrukciói. Budapest, 2006.
- Gyarmati György: A revízió alternatívája. A regionális integráció formaváltozatai a magyar politikai gondolkodásban, 1920-1944. In *Limes* 1997/2.
- Holub, Ota: Komárenký masakr. In *Československý voják*, 1971(9)/14.
- Kecskés László: Komárom, az erődök városa. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1984.
- Kövér György–Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete. Budapest, 1998.
- Kun Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. Komárom, 1937.
- Mikolasek Sándor: Az állami anyakönyvezés Komárom-Esztergom megyében 1895-1995. Budapest, 1996.
- Ormos Mária: Trianon a történelemben és a történelmi tudatban. In *Világosság*, 1988/4.
- Pritz Pál: Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920-1935. In *Magyar Tudomány*, 1979/4.
- Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest, 2001.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999.
- Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam. Budapest, 1998.
- Romsics Ignác (szerk.): Trianon és a magyar politikai gondolkodás. Budapest, 1998.
- Suba János: A magyar-csehszlovák határ helyszíni megállapítása és kitűzése 1921-25 között. In *Limes* 1997/2.
- Süli-Zakar István: Magyarország határai. In *Limes* 1997/2.
- Szarka László: A 20. századi Kárpát-medencei államhatárok kialakulásának történeti kérdéseiről. In *Limes* 1997/2.
- Szenássy Árpád: A komáromi hírlapírás kétszáz éves története (1789-1989). Tatabánya é.n.
- Szinnyei József (id.) komáromi históriái, h.n. é.n.

Takács, Sándor: Fejezetek Komárom művelődés- és gazdaságtörténetéből. Komárom-Esztergom megyei önkormányzat, Tatabánya, 1996.

Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Budapest, 2002.

Zeidler Miklós (szerk.): Trianon (Nemzet és emlékezet). Budapest, 2003.

Zolnay László: A tanácsköztársaság napjai Komáromban. Budapest, 1960.

V. Komárom-Komárno. Határmenti mindennapok és párhuzamos életek a szocializmus korszakában

Stefano Bottoni

Magyar Tudományos Akadémia,
Történettudományi Intézet, Budapest

Bevezető

A magyarországi Komárom és a szlovákiai Komárno¹ – „ikervárosok”² a Duna két oldalán. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az államszocializmus időszakában hogyan működtek a formális és az informális kapcsolatok a lakosság mindennapi érintkezésében. Az európai integráció jegyében az utóbbi években több gazdaság- és intézménytörténeti kutatás vizsgálta e határ menti ikervárosok párhuzamos fejlődését, a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok intézményesülésének folyamatát. Többek között Helga Schultz és munkatársai 48 ilyen ikertelepülés – köztük Komárom/Komárno, Esztergom/Štúrovo, Hidasnémeti/Seňa, Rédcics/Lendava, Barcs/Terezino – kapcsolatrendszerének átalakulását vázolták fel.³ A szakirodalom figyelme azonban főleg az 1989 utáni geopolitikai helyzetből adódó transznacionális

- 1 A két város elnevezése máig ható feszültségforrás. 1919 előtt a Duna északi partján fekvő Komárom törvényhatósági jogú város volt, és a déli oldalon levő Szöny község csak a dualizmus időszakában indult komolyabb fejlődésnek. 1884-ben a Duna jobb partján megépült a Budapest-Győr vasútvonala. Az újszónyi állomást 1892-től dunai vashíd kötötte össze a várossal. 1896-ban Újszönyt Komáromhoz csatolták. Az első világháború után a történelmi Komáromot Csehszlovákiához csatolták. Válaszul a magyar hatóságok Komárom-Újvárossá, majd 1924-ben Komárommá keresztelték át a korábbi Újszönyt, melynek lakossága közel 10.000-re növekedett a dél-szlovákiai menekültek érkezésével. Magyar oldalról sosem ismerték el a hivatalos (cseh)szlovák Komárno elnevezést, hosszú vita után Révkomáromnak nevezték a szomszédos települést, amit azonban a helyi lakosság kifogásol, mivel az elnevezés a magyar Komárom elsőbbséget sugallja. A helyi szervek és a társadalomtudomány ma a „semlegesebb” Észak-Komárom/Dél-Komárom nevet preferálja. A lakosság mindkét oldalon egyszerűen „túl-Komáromnak” nevezi az ikervárost; ha átmennek a hídon, és átlépik a már nem létező schengeni határt, azt mondják: „megyek odaát” vagy „megyek túlfélre”. E tanulmányban a két országban hivatalosan használt nevek: Komárom és Komárno mellett döntöttem.
- 2 A nemzetközi szakirodalom twin towns, double towns, divided town, border towns vagy neighbouring townsnak nevezi a történelem során nemzetközi határok által kettéválasztott településeket. A határmentiség fogalmáról, a közép-európai határ menti területek kapcsolatrendszeréről, a lokális és nemzeti identitásépítésről ld. az Ulrike H. Meinhof által vezetett nemzetközi kutatást (háttérinformációk és bibliográfia a <http://www.borderidentities.com> honlapon).
- 3 Helga Schultz–Katarzyna Stkolosa–Dagmara Jajeśniak-Quast: *Twin towns on the borders as laboratories of European integration*. Frankfurter Institute für Transformationsstudien, Discussion paper 4/2002. A német–lengyel határrendészeti változásokról, a kettéosztott városok kapcsolatáról: Helga Schultz (szerk.): *Grenzen im Ostblock und ihre Überwindung*. Berlin, Arno Spitz, 2001.

együttműködési lehetőségekre, például az eurorégiók létrehozására és a kulturális kapcsolatok kiépítésére irányult.⁴ Komáromról főként művelődés- és várostörténeti⁵, illetve gazdaság- és társadalomtörténeti⁶ munkák íródtak.

Kapcsolattörténeti kutatásom a humán földrajzot és a *histoire croisée*-t ötvözi. A mikroszintű megközelítést elsősorban az motiválta, hogy a határ menti területek vizsgálatánál a makroszintű, „institucionalista” vizsgálatok gyakran figyelmen kívül hagyják a történelmi tapasztalatokat. Komáromi perspektívából keresem a választ, hogy miként reflektált az államszocializmus magyar változata arra, hogy a közvetlen szomszédságában levő városban többséget alkotnak a magyar nemzeti-ségű és anyanyelvű állampolgárok, illetve arra, hogy miképp éltek meg az ott lakók ezt a helyzetet a mindennapokban.

A tanulmányban a Kádár-korszak határrendészeti szabályozására összpontosítok, bemutatom azokat a vonatkozó kulturális egyezményeket, valamint a gazdasági és munkaerő-kooperációt, amelyeken keresztül a kezdeményező magyar hatóságok arra tettek kísérletet, hogy „felpuhítsák” a nyomasztóan elválasztó országhatárt. Komárom esetében ráadásul a két közösség érintkezését negatívan befolyásolta a hivatalosan tabusított, de lappangó módon jelentkező magyar–szlovák kérdés: a jelentős szlovákiai magyar kisebbség nem játszhatott „hídalkotó” szerepet, mivel az anyaországgal való intenzívebb kapcsolattartást mindkét országban gyanakvással nézték, az erre vonatkozó igényeket pedig ritkán vagy csak vonakodva teljesítették. A hivatalos és „szlovák” Komárommal való kapcsolattartás viszont erőltetettnek tűnt és hatástalan maradt. Komárom és Komárno között a Duna ugyanis kettős, természeti és (1919-től) politikai demarkációs vonalat képezett két városrész, majd két ország és két egymástól eltávolodó – de még mindig ezer szállal egymáshoz kötődő – világa között. Az 1960-as évektől a csehszlovákiai

-
- 4 Éger György: *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Osiris, Budapest, 2000. Magyar–szlovák viszonylatban ld. Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet: Eurorégiókról szlovák–magyar kitekintéssel. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2006. 2. sz. 3–26. Údító kivétel Vári András mikroszociológiai elemzése Esztergomról és Párkány/Štúrovoról. Ld. Vári András: Határkerülés: a vállalkozók szomszéd országához fűződő gazdasági kapcsolatai az esztergom-párkányi kistérségben. *Regio*, 2002. 2. sz. 51–83.
- 5 Komárom közigazgatás- és művelődéstörténetével foglalkozott többek között Mácza Mihály (*Komárom. Történelmi séták a városban*. Pozsony, Madách, 1992), Kecskés László (*Komárom, az erődök városa*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1984) és Szénássy Zoltán (*Rév-Komárom*. Komárom, KT Kiadó, 1998).
- 6 Kovács Éva: A „házassági piac” alakulása Komáromban (1900–1940). In K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet*. Budapest, Hermész Kör–Osiris, 2003. 366–394; Uő: Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918–22, 1938. In Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelések Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000. 181–212.; Gombkötő Gábor: *A Komáromi Lenárugyár története 1904–1979*. Komárom, Komárom m. Lapk. Váll., 1979.; Sikos T. Tamás – Tiner Tibor: *Egy város – két ország. Komárom–Komárno*. Komárom, Selye János Egyetem Kutatóintézete, 2007.

magyar kisebbség is profitált a határ átjárhatóságából, de ezzel párhuzamosan léteével és közéleti, emberjogi szerepvállalásával – akaratlanul is – akadályt gördített az ideális szocialista államközösség „testvéri” viszonyának útjába.

Komárom fejlődése a második világháborúig

Az első világháború lezárásáig Komárom többnyelvű és többvallású város volt, amely azonban egységes földrajzi, politikai és kulturális teret képviselt. A történelmi városrész (a mai Komárno) és a Duna déli partján fekvő kisebb település (a mai Komárom) gazdasága folyamatos, bár lassuló intenzitású,⁷ integrált fejlődésen ment át a 19. század második felében. Ennek motorjai a vasúti hálózat kiépülése (1884-ban kötötték össze Budapesttel, 1896-ban Pozsonnyal), a földrajzi adottságokat kihasználó kereskedelem és a textilipar voltak. 1910-ben Komárom lakossága 22.337 főt számlált, ebből 89,2% magyar, 3,4% szlovák, 5,6% pedig német anyanyelvűnek vallotta magát. A városban dinamikusan növekvő és jelentős gazdasági, kulturális szerepet játszó, magyar szocializációjú zsidó közösség is élt. 1919. január 9-én a csehszlovák hadsereg elfoglalta a Duna északi partján levő csallóközi területeket, majd 1920-ben a trianoni békeszerződés jogilag is szentesítette az új magyar-csehszlovák határt.⁸ A történelmi városrész és vonzáskörzetének elvesztése meghatározta a kettéosztott város demográfiai és gazdasági mutatóit is. Komárno lakossága a második világháborúig stagnált (1930-ban húszezer, 1938-ban csak 17.458 lakosa volt), míg a magyar oldalon létrehozott új város gyarapodása (1921-ben hatezer, 1941-ben közel kilencezer lakossal rendelkezett) alig kompenzálta a veszteséget.⁹ Az „új” magyar Komárom és a „rég” Komárno egymással párhuzamosan és aszimmetrikusan fejlődtek. Komárom, melynek vonzáskörzetét a népes Szöny község adta, gyors urbanizációnak indult: 1924-ben rendezett tanácsú város, majd 1930-ban járási székhely lett. A település térképét iskolák, üzemek és közhivatalok (polgármesteri hivatal, rendőrség, bíróság) gyors ütemű építésével változtatták meg állami támogatással. Annak ellenére, hogy Komárno és a Csallóköz visszaszerzése a magyar revíziós célok közé tartozott, Alapy Gáspár m. kir. kormányfőtanácsos polgármestersége alatt (1925-1944) a kis település egy új alternatív központtá vált. Ezzel szemben Komárno jelentősége csökkent: 1923-ban Csehszlovákiában közigazgatási reformot hajtottak végre, és megyeszékhely

7 Erre utalnak Beluszky Pál és Győri Róbert által végzett városhierarchia vizsgálatai az 1910-es népszámlálás alapján. Idézi Sikos-Tiner: *Komárom-Komárno*, i. m. 41.

8 A trianoni békeszerződés hatásáról a magyar-szlovák határszakaszban helyezkedő településekről ld. Pásztor Cecília-Tyekvicska Árpád (szerk.): ... *Ahol a határ elválaszt. Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat-Várpalota, 2002. 129–315.

9 Sikos-Tiner: *Komárom-Komárno*, 43-45.

funkciója megszűnt. Komárnot beolvasztották Pozsony megye területébe, majd 1925-ben városi rangját is elvesztette. Az 1930-as években a település csődbe jutott, és közvetlen állami igazgatás alá került.

A két világháború közötti magyar-csehszlovák határrendészet csak fokozatosan alakult ki az 1920-as évek első felében. Magyarország és a kisantanthoz tartozó Csehszlovákia konfliktusos diplomáciai viszonya ellenére a határátlépési szabályozás jóval egyszerűbbnek és megengedőbbnek bizonyult, mint 1945 és 1989 között bármikor. Ez különösen fontos volt a két városban élők számára. Komárno lakossága kétharmadban továbbra is magyar nemzetiségűnek vallotta magát, ezenkívül több, mint ezer lakos soha nem kapott csehszlovák állampolgárságot. A több ezer Magyarországra átköltözött család számára a határok átjárhatósága szükséges volt. A magyar Komárom tipikus „menekültváros” lett, kevés őshonos lakossal. Sokan érkeztek nemcsak a szomszédos Komárnoból, hanem Erdélyből és a Délvidékről is. 1923-tól megindult a határszéli forgalom, ami azokat érintette, akik a határ vonalától legfeljebb 10-15 kilométerre laktak, és „határszéli úti igazolvánnyal” közlekedhettek.¹⁰ Erről Csehszlovákiával 1927-ben külön államközi egyezményt kötött a magyar állam, melynek értelmében három igazolványtípust osztottak: a *határszéli úti igazolványt* (az A típus a földbirtokosokat és bérlőiket, a B típus a családtagokat, a napszámosokat, az orvosokat és az állatorvosokat, valamint a szülésznőket illette meg), amely egy évig volt érvényes, és több határátlépésre jogosított fel, valamint az (C típusnak nevezett) *alkalmi útílapot*, amelyet a határkerület bármelyik lakója igénybe vehetett, de csak öt napra és egy utazásra volt érvényes. Az okmányok kiállítása díjtalan volt, a C típushoz fénykép sem kellett. A dokumentumot két nyelven, magyarul és szlovákul állították ki. Ez az 1927-es egyezmény kisebb módosításokkal túlélte Csehszlovákia felbomlását, és a háború éveiben is működött Szlovákiával.¹¹

Ez azonban már nem érintette az 1939–1944 között újraegyesített várost, amely az első bécsi döntés nyomán került vissza Magyarországhoz. Fontos megjegyezni, hogy a két város közigazgatási egyesülésével 1939. július 15-én Komárom ismét megyeszékhely lett. A hivatalok visszaköltöztek a történelmi városközpontba, a mai Komárnoba, de az adminisztráció nagy részét mégis az „anyaországiak” adták: a polgármester például továbbra is dr. Alapy Gáspár maradt, aki 1925 óta igazgatta Komáromot. Noha maga Alapy is „régí” komáromi születésű volt, az anyaországiak terjeszkedését nemtetszés fogadta.¹² Ráadásul a határ ideiglenes megszűnését kitelepítések, tömeges átköltözések kísérték (kb. ötezer cseh és szlovák hagyta el a várost). 1944. június 12-16. között megtörtént az addig gettósí-

10 Bencsik Péter: *A magyar úti okmányok története 1867-1945*. Budapest, Tipico Design, 2003, 62-63.

11 Uo. 70-71.

12 Sikos-Tiner: *Komárom-Komárno*, i. m. 56

tott teljes zsidó lakosság, több, mint kétezer fő deportálása a dél komáromi vasútállomásról Auschwitz-Birkenaubába. Számítások szerint a megsemmisítő és munkatáborokból 1.922 fő nem tért vissza. A komáromi zsidóság kiirtása pótolhatatlan veszteséget okozott a város társadalmában és szellemi-kulturális életében.¹³

Átmenetek, 1945-1953

A második világháború lezárásával Komárom és Komárno ismét két város lett, amit államhatár választott el. Folytatódott a két város lakosságának 1938/39-ben elkezdődött kicserélése, általános fogyatkozása, ami főleg Komárnot érintette: lakossága 1950-ben 17 ezer fő alá süllyedt, majd az erőltetett iparosítás hatására ismét növekedésnek indult: Komárnóban 1960-ban 24 ezren, tíz évvel később közel 27 ezren laktak. Az ipari termelés zömét a 19. század végén alapított, ötezer főt foglalkoztató hajógyár adta, ahol jelentős fejlesztést és kapacitásbővítést hajtottak végre; emellett jelentős szerepe volt a gép- és építőiparnak.¹⁴ Könnyűipar hiányában azonban megoldatlan kérdés maradt a női munkaerő tömeges foglalkoztatása. Miközben a magyar Komáromban épp ez az iparág alkotta a helyi termelés gerincét, Komárnóban és környékén több ezer munkanélküli felnőtt nőt tartottak számon.¹⁵ A párhuzamos fejlődés, a közös tervezés és a kommunikáció hiánya diszfunkcionálissá tették a gazdasági fejlődést.

Az 1945-ben kihirdetett, Edvard Benešhez fűződő elnöki dekrétumok a németek és magyarok kollektív bűnösségéről, az ezt követő bírósági eljárások és kitelepítések, majd 1947-től a lakosságcsere mély sebeket hagytak a helyi társadalomban. 1945-1948 között a komárnói magyar nemzetiségű lakosság egy részét kitelepítették Magyarországra, másokat kényszermunkára irányítottak Cseh- és Morvaországba.¹⁶ A komárnói járásból több, mint hatezer személyt telepítettek ki

13 Kovács Tamás: *Komárom megye*. In Randolph L. Braham (szerk): *A holocaust földrajzi enciklopédiája*. Budapest, Park Kiadó, 2007, 616-634. Az 1944. őszi deportálásokról ld. Szita Szabolcs: *A komáromi deportálás 1944 őszén*. Budapest, Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ, 2002.

14 Sikos-Tiner: i. m. 62. A hajógyár történetéről ld. Gombkötő Gábor: *A komáromi Lenárugyár története, 1904-1979*. Komárom, Komárom Megyei Lapkiadó Vállalat, 1979.

15 A Komárom-központú csallóközi térség gazdasági fejletlenségére, a magas munkanélküliségre és a rossz iskolázottsági arányokra az 1960-as években utal Szarka László áttekintése. In *A (cseh) szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998*, I. kötet (szerk. Tóth László). Budapest, Ister, 1998, 55.

16 A menekültkérdésről ld. L. Balogh Béni: *A csehszlovák-magyar lakosságcsere Komárom-Esztergom vármegyében*. In *Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárának Évkönyve 1993-1994*. 167-186.; *Felvidéki menekültek Komárom-Esztergom vármegyében (1946-1947)*. LIMES 1994. 4. 5-17.

csak a lakosságcsere keretében, helyükbe ugyanennyi magyarországi szlovák költözött a visszaszerzett csehszlovák területre.¹⁷ Komárno magyar tannyelvű iskoláit, művelődési és kulturális intézményeit bezárták, a magyar vonatkozású szobrokat és emléktáblákat eltávolították. A háborús szembenállás, a közelmúlt traumatikus eseményei negatívan hatottak a két város érintkezésére is. A járási központtá nyilvánított Komárno új, kommunista közigazgatása döntően szlovák nemzetiségűekből állt annak ellenére, hogy a két világháború között a Csehszlovák Kommunista Pártjának szlovákiai tagságát jó részben magyar és magyar kultúrájú zsidók alkották. Az új vezetők ha ismerték is a magyar nyelvet és a magyarországi viszonyokat, nem szorgalmazták a Magyarországgal vagy akár csak az ikervárossal való kapcsolattartást, mivel élen kellett járniuk egy új, magyar nyelvi és kulturális befolyástól mentes szlovák identitás építésében.

Szlovákiában és Komárnóban is a magyar általános iskolák működését csak a kommunista hatalomátvétel után, 1948-ban engedélyezték szovjet és magyar nyomásra. Az 1950-es évek elején a szlovák hatóságok, elismerve, hogy lényegében megbukott a város „reszlovakizációjának” terve (az 1950-es népszámláláskor a lakosok több, mint fele magyarnak vallotta magát, a „reszlovakizáltak” egy része is), további engedményeket tettek. 1952-ben Jókai Mór író szobra kerülhetett vissza eredeti helyére, és felsőbb pártutasításra létrehozták a ma Jókai Színházként ismert Magyar Területi Színházat.¹⁸ Az 1954-ben nagyköveti rangra emelt magyar-csehszlovák diplomáciai kapcsolatok javulásával Komárom és Komárno között is megszaporodtak a hivatalos barátkozási kísérletek. 1953-ban a magyar kormány tízezer kötetet tartalmazó könyvajándékot adott át Komárnóban a magyar kulturális szövetségnek.¹⁹ Egy évvel később pedig Jókai Mór halálának 50. évfordulójára nagyszabású „kultúrtaálkozót” rendeztek Komárnóban. Ezen magyarországi részről részt vett Illyés Gyula, Veres Péter, Erdei Sándor, Szabó Pál, csehszlovák részről pedig Jan Drda (a csehszlovák írószövetség elnöke), Ctibor Štítnický (a szlovák írók szövetségének főtitkára) és Egri Viktor, a szlovák írószövetség magyar szekciójának titkára.²⁰ 1954. december 28-án átadták a forgalomnak az ikervárosok között megépült vasúti hidat, az ún. *Barátság* hidat.²¹ Ez azonban nem segíthette elő két olyan város közeledését, amelyek egymástól másfél kilométerre voltak, de egyáltalán nem érintkeztek.

17 Vadkerty Katalin: *A kiteleptéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről*. Pozsony, Kalligram, 2001, 307.

18 Popély Árpád: *A csehszlovákiai magyarok történeti kronológiája (1944-1993)*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 196-199.

19 Uo. 201.

20 Uo. 207.

21 Uo. 210.

A hosszúra nyúlt ötvenes évek

Az 1948 utáni időszakban Komárom mint városi közösség fejlődését, kibontakozását két általános tényező gátolta: a lakosságcsere miatt megnövekedett lakásigény okozta feszültség, és az új, kommunista közigazgatási apparátus hiányos szakképzettsége, ami zavarokat idézett elő a város mindennapi működtetésében. Mindezt súlyosbította, hogy az 1945 előtti tisztviselők nagy része Komárnóban született, ott lakott, és mivel sosem érezte magáénak a Duna déli partján fekvő „új Komáromot”, a második világháború után is igyekezett Csehszlovákiában maradni. A több száz komáromi magyar kitelepített közül viszont csak keveseknek sikerült a határ menti régióban letelepedni, és őket is többszintű (politikai, osztályszempontú) diszkrimináció sújtotta az 1960-as évek elejéig. Mindemellett fontos még megemlíteni a kisváros gyenge érdekérvényesítési képességét regionális szinten, annak ellenére, hogy 1950-1984 között a város járási központ volt. A mindenkori pártvezetés által privilegizált „munkás” Tatabánya mellett Dorog és Oroszlány bányásztelepülések is fejlesztési prioritást élveztek, és nemcsak a hanyatlásra ítéltetett „rég” Tatával meg a politikailag mellőzött, „reakciós” és „klerikális” Esztergommal szemben, hanem Komáromhoz képest is. Itt többnyire kispolgári származású és életvitelű emberek éltek, ahol nem voltak ipari létesítmények, és ahol a határ kizárólag hátrányt jelentett és nem fejlődési lehetőséget.

A gazdasági elmaradottság mellett erős, a határmentiségből adódó – és bizonyos szintig máig megfigyelhető – pszichikai görcs jellemezte a kisváros mindennapjait. Ez nemcsak a „másik” Komáromhoz való nehéz vagy egyenesen lehetetlen viszonyulásból fakadt, hanem a belső fejlődési zavaroktól is függött. A belső feszültséget egészen a rendszerváltásig olyan külső tényező fűtötte, amelyről sokan tudtak, de tilos volt róla beszélni: a városhoz tartozó monostori erődben állomásozó szovjet alakulatok terhes jelenléte (becslések szerint közel tízezer katona és tisztt). Kevesen érintkezhetek velük, csak a rendvédelmiek, a politikai előjárók és a polgári védelem. Az átlagosan 4-5 évet Komáromban szolgáló szovjet katonának soha nem látogathattak a városba, és a családos, rangidős tisztnek is csak hivatalos ünnepek alkalmával (április 4., május 1., november 7.) hagyták el a laktanyát. Az 1850-1871 között épült impozáns katonai építmény 1945-től a szovjet déli hadseregcsoporthoz löszraktáraként is szolgált (itt tárolták Közép-Európa egyik legjelentősebb arzenálját). A szlovákiai oldalon található erődítményben 1968 után szintén jelentős szovjet csapatok állomásoztak. Ez a rendkívüli erőkoncentráció egyetlen lakott településen belül érthető módon befolyásolta a város közhangulatának alakulását, és a két Komárom közötti érintkezésnek is szigorú határokat szabott. Míg a két ikerváros hivatalos szervei között semmilyen konkrét együttműködés nem létezett, a polgári védelem kivételt képezett. A helyi pártapparátus vezetői – noha erről soha semmilyen hivatalos, megbízható tájékoztatást

nem kaptak – tudatában voltak annak, hogy a magyar katonai elhárító és hírszerző szervek értesülései szerint az „imperialisták” háborús terveiben az szerepelt, hogy a szovjet erők meggyengítéséhez atomtöltetű robbanószert dobnak Komáromra az 1943 óta működő Molaj olajfinomító és benzintároló megsemmisítésére. Valódi céljuk azonban az erődben elhelyezett légvédelmi tüzérek lehettek: a helyi párt-apparátus bizalmas értesülései szerint az 1955 utáni években a monostori erőd területén föld alatti rakétakilövő bázist alakítottak ki, noha későbbi mérések nem igazolták azt a széles körben elterjedt vélekedést, hogy az erőd alatt atomtöltetű rakétákat őriztek.

A szovjet jelenlétről szóló hírfoszlányok és városi legendák azonban csak megerősítették a helyi lakosságban azt az érzést, hogy Komárom szigorúan ellenőrzött város. Minden, ami a városban élő és tevékenykedő szovjet katonákkal történt, titkos volt, és minden balesetet „rendkívüli eseménynek” minősítettek. 1963-ban például több száz oldalas állambiztonsági dosszié keletkezett egy következmények nélküli, aprónak tűnő vasúti balesetből: 1963. január 31-én 23 óra 23 perckor Komárom MÁV-állomásán az 1868-as számú szovjet katonai szerelvényben a 14.-15. kocsiknál a szerelvény szétkapcsolódott, és egy katonai gépkocsi a két kocsi közti csatlakozás felett a hátsó kerekeivel a sínekre esett. Ugyanott a fékvezeték is szét volt kapcsolva, és a szerelvény végén ugyancsak szétkapcsolódott két kocsi. A Komárom megyei RFK átfogó nyomozást rendelt el. Összesen 22 tanút hallgattak ki. Szabotázzsal vádolták a hibát elkövető vasutasokat, sőt a BM III/III/4. Központi Osztály utasítására felvették a kapcsolatot a szovjet elhárítással is. Csak néhány hét után derült ki egyértelműen, hogy nem szabotázsról, csak hanyagságból elkövetett helytelen fékpróbáról volt szó.²²

Az általános szorongás, a mindennemű cselekvéstől való félelem végigkísérte a kisváros életét a szocializmus korszakában, és 1956-ban is érezte hatását. A tolnai, baranyai „száműzetésből” visszatérő felvidéki menekültek sajátos „megtúrt” státust élveztek az őket kelleetlenül befogadó városban. Az új társadalmi rendbe való integrációjuk vontatottan haladt, nemcsak gazdasági, politikai, hanem – mint láttuk – lélektani okok miatt is. Sokan közülük egyetemet, gimnáziumot vagy polgári iskolát végeztek, de szakmai képzettségük ellenére, társadalmi származásuk és/vagy egykori politikai hovatartozásuk miatt az 1960-as évek végéig csak alacsonyabb presztízsű munkához jutottak (legfeljebb könyvelőként helyezkedtek el), a szocialista közéletben nem vehettek részt, gyakran rendőri megfigyelés alatt álltak, és általában nem kaptak útlevelet sem.²³

22 ÁBTL, 3.1.5. O-dosszié 12021 – Komáromi MÁV, 1963.

23 Ld. néhány volt kitélepített komáromi lakosra, elsősorban Kecskés László helytörténészre és baráti körére vonatkozó állambiztonsági iratokat. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.2, M-33858 („Marosi István” ügynök jelentései); ÁBTL 3.1.5, O-20014/1 (Kecskés László dossziéja); ÁBTL 3.1.2, M-41514 („Mátai András” titkos megbízott jelentései).

A Csehszlovákiából elűzöttek jelenléte zavarba ejtette a magyar hatóságokat. Azok ugyanis közelebb kívántak kerülni régi szülővárosukhoz, és érintkezni akartak csehszlovákiai családtagjaikkal, barátaikkal. Ez azonban a hidegháborús viszonyok logikájával ütközött.²⁴ Annak ellenére, hogy hamar helyreállították a két várost összekötő, 1944-ben felrobbantott Erzsébet hidat²⁵, valamint annak ellenére, hogy Magyarország és Csehszlovákia ugyanazon politikai-katonai tömbhöz tartozott, a második világháború utáni első 15 évben „belső vasfüggöny” ereszkedett le Komárom és Komárno között, és a két város lakói szigorúbban el lettek egymástól zárva, mint 1919 óta bármikor.²⁶ Magyarország lakossága teljes izolációban élt, a szovjet tömbhöz tartozó országok felé is kötelező útlevelet és beutazó vízumot szerezni lehetetlen volt. 1951-ben és 1952-ben is összesen kb. tízezer határátlépést regisztráltak az országba, ebből 4-5000 történt a „nyitottabbnak” számító Csehszlovákiából (ez a teljes határszakaszon 10-15 napi átlépést jelentett²⁷).

A későbbi időszakkal ellentétben ekkor még Csehszlovákiából volt könnyebb Magyarországra utazni, s nem fordítva. A megkülönböztetés háttérében egyértelműen a kitelepítettek visszatérésétől való félelem volt. Miután több esetben előfordult, hogy a második világháború után kitelepített és most visszalátogató magyarok nem tértek vissza, hanem csehszlovák állampolgárságért folyamodtak, és vagyonukat is visszaigényelték, a Szlovák Kommunista Párt KB Irodája 1955. július 8-án a tartózkodási engedély meghosszabbítási feltételeinek megszigorításáról határozott.²⁸

A szomszédos országba való utazás egyetlen legális módja a szolgálati út volt. Az utazáshoz azonban a Magyar Dolgozók Pártja városi bizottságának és az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) határrendészeti helyi parancsnokságának előzetes írásos engedélyére volt szükség.²⁹ A határátlépési igazolványban szerepelt az utazás célja, valamint annak pontos időtartama és útvonala. 1952-ben a komáromi lenfonógyár pártsejtje megbüntette Csicsai Irén járási aktivistát, aki az engedélyezett 3 nap elteltével nem tért vissza szolgálati útjáról. Néhány nappal később a csehszlovák

24 A Szovjetunió határátlépési szabályozását elemzi Andrea Chandler: *Institutions of isolation. Border controls in the Soviet Union and its successor state, 1917-1993*. Montreal & Kingston/London/Buffalo, 1998. Az ötvenes-hatvanas évek magyar határrendszetéről hasznos információkat tartalmaz Zsiga Tibor: *A „vasfüggöny” és kora*. Budapest, Hans Seidel Alapítvány, 1999, 42-69.

25 Összehasonlításként: az Esztergomot és Párkányt összekötő hidat csak 1999-ben újították fel.

26 Erre az e témában született egyetlen monografikus összehasonlító vizsgálat mutatott rá. Bencsik Péter-Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945-1989*. Budapest, Tipico Design, 2005, 30-33.

27 A belügyi összegezést közli Bencsik-Nagy: *A magyar*, i. m. 237-238.

28 Popély: *A csehszlovákiai magyarok*, i. m. 213.

29 Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára (KEMÖL), XXXV/38. fond (MDP városi bizottsága Komárom 1948-1956), 2. cs. 12. ő. e. 12. f.

rendőrség a nőt őrizetbe vette, majd átadta a magyar határvédelmi szerveknek. A kihallgatásból kiderült, hogy a munkásnő Csehországban dolgozó vőlegényét kereste meg, akivel több éve nem találkozhatott. A pár össze kívánt házasodni, de ehhez a csehszlovák hatóságok nem járultak hozzá a szükséges iratok híján.³⁰

Jegyzőkönyv: Felvétel 1952. január 4-én a komáromi lenfonógyár pártirodájában.

Jelen vannak: Töltösi József párttitkár, Szűcs Józsefné, Horváth Margit, Pummer Flóriánne vezetőszéki tagok, Csicsai Irén gombolyító.

Titkár et. ismerteti, hogy a jelenleg lefolytatandó fegyelmi ülés Csicsai Irén ellen van, mert a nevezett átment pártügyben Csehszlovákiába, és 9 napig volt odaát, csendőrség adta át a magyar határvédelmi elvtársaknak. Megkérdezi, hogy mondja el Cs. I., hogy milyen szándékkal ment át, és a 3 nap elteltével miért nem jött vissza.

Cs. Irén: Elmondja, hogy ötet a városi párttitkár, Kucsera elvtárs bízta meg, hogy Ládi Ferenc ügye után érdeklődjön odaát, hogy miért volt a nyilas párt tagja. Ő örült ennek a megbízásnak, és megmondta a művezetőjének, hogy most nem jön 3 napig dolgozni, mert odaára megy, és megmondta, milyen ügyben. A vőlegénye is odaáti, és amikor átment, már várta őt, és elutaztak Csehországba, Szokolovába, ahol a vőlegénye jelenleg dolgozik, ott meg is akartak esküdni, de a hiányos iratok miatt nem esküdtették meg őket. Azt gondolta, hogy ha megesküsznek, akkor már mint csehszlovák állampolgárt át fogják engedni. De neki most egyáltalán nem volt szándéka végleg odaát maradni, mert a szüleinek sem mondotta meg, hogy odaát meg akarnak esküdni. Ezért nem jött időbe vissza, és most is megmondja, hogy minden szándéka az, hogy valamilyen formában át tudjon menni, mert ő szereti a vőlegényét, 1939 óta beszélnek, és meg is akarnak esküdni. (...) A jelenlévő vezetőszéki tagok is helytelenítik Cs. I. elkövetett cselekedetét, és helytelenítik azt is, hogy Kucsera et. tagjelöltet küldött át, és nem kérte a lengyári pártvezetőség véleményét, hogy javasolják-e erre a megbízható feladatra, amit egyáltalán nem végzett el. Cs. I. belátta a hibáját, és megfogadta, hogy jóváteszi ezt az elkövetett hibáját a munkájával, és megpróbálja majd hivatalos úton elintézni, hogy odaát kerülhessen. Azt kijelenti, hogy semmiféle politikai gondolata nem volt, csupán csak a vőlegénye vonzza oda, semmi más. És ha át tud kerülni, akkor ott is a szocializmust fogja építeni.³¹

A határ átjárhatatlansága, amihez hozzájárult a kisforgalom megszüntetése 1948-ban, közel 15 évig szinte lehetetlenné tette a két város lakosságának érintkezését. Az 1950-es években a szétszakított családok tagjai a szigorú ellenőrzést elkerülve, jelentős kockázatot vállalva télen és sötétedés után a befagyott Dunán találkoztak. Máskor a két partról üzentek egymásnak, de az „átkiabálás” is büntethető cselekménynek számított. Nem meglepő, hogy a komáromi hidat ritkán átlépők nem folytattak csempésztevékenységet sem. Akinek szerencséje volt beutazni a másik országba, az ügyelt rá, hogy ne sértse meg a rendkívül szigorú dezvizagádzkodást.

30 KEMÖL, XXXV/38. fond, 2. cs. 15. őe. 21-25. f.

31 KEMÖL, XXXV/38. fond, 2. cs. 15. őe. 21. o.

Másrészt az árucikkek folyamatos hiánya a Duna mindkét oldalán inkább önellátásra serkentette a lakosságot. A csempészetnek kedvezőbb körülményeket kínált a komáromi kikötő. Az itt áthaladó, többnyire Ausztriából Jugoszláviába és Bulgáriába tartó hajók legénysége kapcsolatot tartott a helyi hivatalnokokkal, akikkel a magyar elhárító szervek szerint kisebb-nagyobb üzleteket bonyolított.³²

A kikötő kiemelt operatív szerepéről, és a szocialista állambiztonsági szervek közötti szoros együttműködéséről tanúskodik a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának egyik 1963-as irata. Az év elején a román állambiztonsági szervek azzal a kéréssel fordultak a magyar BM-hez, hogy segítsenek a Komárnóban dolgozó tisztjüknek, aki a NAVROM ügynökség munkatársának fedése alatt dolgozik. Ez a tiszt „a csehszlovák biztonsági szerveken keresztül időszakonként hálózati operatív jellegű anyagokat küld Bukarestbe, és ugyanezen az úton kap parancsokat, utasításokat miniszteriumunk vezetőségétől³³”. Karasz Lajos ezredes, a III/II. Csoportfőnökség vezetője 1963. február 4-én engedélyezte a műveletet.

Fontos itt megjegyezni, hogy a magyar–román–csehszlovák együttműködés említése egy eddig szakmai körökben sem eléggé ismert, erősen rendszerspecifikus – a Szovjetunió által létrehozott birodalmi/szövetségi struktúrához köthető – jelenségre utal, amely évtizedeken át jelentős befolyást gyakorolt nemcsak a szomszédos szocialista országok viszonyára, hanem a kisebbségi kérdésben kialakított szemléletre is.³⁴ Míg Románia viszonylatában három jól definiálható korszakról beszélhetünk (1948-61; 1962-73; 1974-89), a magyar és a csehszlovák belügyi szervek együttműködése sokkal lineárisabb, szervezesebb, és sok tekintetben gyümölcsözőbb volt egészen az 1980-as évek elejéig. Az addig intenzív, de „spontán” keretek között gyakorlati kölcsönös segítséget felváltó első átfogó egyezményt 1958. december 19-én írták alá Prágában.³⁵ A magyar–csehszlovák együttműködés célkitűzéseit természetesen a hidegháború viszonyai diktálták: az USA, az NSZK, a Vatikán, a NATO, a Szabad Európa Rádió határokon átnyúló tevékenységének szoros megfigyelése, az „ellenséges emigráció”, a nyugati látogatók, diplomaták,

32 Jó példa erre „Vass Mária” hálózati személy esete, aki egy 1957-ben Magyarországra települő csehszlovák állampolgár volt, és aki egy komáromi presszóban dolgozott. Az ügynököt korábban már börtönbe zárták üzérkedés miatt, mivel jugoszláv matrózoknak árulta az illegálisan szerzett karórákat. ÁBTL 3.1.1, B-93876.

33 ÁBTL, 1.11.12. fond (Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya 1957-1990), 30. doboz, 96-98.

34 A szocialista országok belügyi szerveinek együttműködéséről több tanulmány jelent meg az utóbbi években. Román-keletnémet viszonylatban S. Olaru-G. Herbstritt: Stasi și Securitatea. București, Humanitas, 2005; magyar-szovjet viszonylatban ld. Betekintő 4. szám (magyar-szovjet 1973).

35 ÁBTL, 1.11.12. fond, 547. doboz (Egyezmények Csehszlovákiával, 1958-1971), 41-11-Cs-32/54-1968 Jegyzőkönyv. A magyar delegációt Biszku Béla belügyminiszter vezette (további tagjai Galambos József ezredes, a BM Politikai Főosztály vezetője, Moró István alezredes, a hírszerző osztály vezetője, és Hazai Jenő ezredes, osztályvezető voltak), míg a csehszlovák delegációt Rudolf Barak belügyminiszter vezette.

újságírók és üzletemberek kémtevékenységének közös elhárítása, az ellenséges személyek adatainak folyamatos kicserélése. A szerződés azonban a kétoldalú viszonyban is fontos, súlyos következményekkel járó elemeket rögzített:

4. cikkely: Közös megállapodás alapján, vagy az egyik fél kérésére operatív intézkedéseket foganatosítanak az olyan magyar vagy csehszl. állampolgárok ellen, akik ellenséges tevékenységgel gyanúsíthatók, és akik ideiglenesen tartózkodnak a másik fél területén.

5. cikkely: A belső elhárítás vonalán meg kell szervezni a kölcsönös tapasztalatcserét, és megállapítani a közös eljárási elveket az olyan kérdéseknél, melyek érdeklik mindkét fél a belső reakció elleni harc, főként az egyházak, egyházi szekták, nyilasok, horthysták, burzoá-nacionalisták, trockisták, revizionista köntösben jelentkezők, jobboldali szocdemek ellenséges tevékenysége elleni harc vonalán.

7. cikkely: A felek kicserélik az irattárakban elfekvő olyan anyagokat, amelyek a másik fél érdeklik.³⁶

1963. június 12-én a BM III/4. (ellenőrző) Osztálya összefoglaló jelentést készített az öt évvel ezelőtt indított együttműködésről. Eszerint a szerződés aláírását egy miniszterhelyettesi szintű tárgyalás követte Budapesten (1959. április 15-20.), és egy kémelhárítási vonalon folytatott tárgyalás Prágában (1959. június 2-6.), majd két külön megállapodás aláírása 1959-ben és 1960-ban a hírszerző szervek által. Megoldatlan maradt – vélte a BM III/4 jelentése – a katonai elhárításra és a rendőrségre vonatkozó együttműködési keretek kijelölése, amire nem tért ki az 1958-as megállapodás. Hírszerzési és elhárítási vonalon viszont aktív és konkrét együttműködésről számoltak be. 1960-1962 között Magyarország 43 katonai, 280 politikai és 31 gazdasági tárgyú információt küldött Csehszlovákiának, 39 katonai, 85 politikai és 26 gazdasági információ ellenében. Ennél intenzívebb volt az egyénekről (magyarok, csehszlovákok vagy harmadik országbeliek) folytatott információcsere. Három év alatt a csehszlovák belügyi szervek 233 személyről érdeklődtek, és 455-ről küldtek használható szenzitív adatokat, míg a magyarok 294 személyre vonatkozóan kértek segítséget, és 386-ról közöltek adatokat. Pozitívan értékelték a – többek közt a határ menti Komáromot is kiemelten érintő – belső elhárító munkát, amit főleg „egyházi vonalon” ítélték „gyümölcsözőnek”. Az egyházi „reakcióhoz” tartozó magyar és csehszlovák állampolgárok adatait, akik a Vatikánnal vagy egyes szektákkal ápoltak kapcsolatokat, rendszeresen kicserélték, és több ügyben közös nyomozást is folytattak. A további feladatok közé az együttműködés további erősítését sorolták, amit a nyugat új fellazítási taktikája tett szükségessé, főleg Ausztria, az Egyesült Államok és a francia nagykövetségek vonalán. Szükségesnek vélték fokozni a nacionalisták, az egyházak és a szekták elleni harcot.³⁷

36 ÁBTL, 1.11.12. fond, 547. doboz, 41-11-Cs-32/54-1968. 5.

37 ÁBTL, 1.11.12. fond, 547. doboz, 41-11-Cs-32/54-1968. BM III/4. Osztály. Összefoglaló jelentés, Budapest, 1963. június 12. 8.

Az 1950-es évek első felében még jóval egyszerűbb volt a képlet. A szolgálati utak engedélyezését is a megyei pártbizottság és az állambiztonság intézte szigorú rendszabályok mellett. Azok, akik mégis átmehettek a túloldalra (főleg a pártfunkcionáriusok), kínosan ügyeltek, hogy ne sértsék meg a szigorú devizagazdálkodást, vagy ne haladják meg a meghatározott (háromnapos) ott-tartózkodási időt. A határátlépés rendkívüli eseménynek számított, és a szigorú rendszabályok be nem tartása súlyos következményekkel járt.

1956 nyarán a Csehszlovákiából történő határátlépést megkönnyítették, és több ezren léphettek át a határt a háború után először.³⁸ A forradalom utáni időszakban, bár csak néhány évig, de visszatért a korábbi szigorú szabályozás. A Csehszlovákiából Magyarországra történő határátlépések száma, amely 1956-ban elérte a 45 ezret, 1957-ben 29 ezerre esett vissza, és 1958-ban sem érte el az 50 ezret.³⁹ Az 1956-os forradalom, a szovjet intervenció és a kádári hatalom berendezkedése tehát csak ideiglenesen vetette vissza a határ menti kapcsolatok 1953 utáni óvatos fejlődését. 1957 szeptemberében az MSZMP Titkársága már javaslatot tett a Komárom és Nyitra megyei szomszédos pártbizottságok együttműködésére, elsősorban kölcsönös „barátkozási” látogatások és munkaversenyek formájában.⁴⁰ Figyelemre méltó, hogy 1959-ben a komáromi példa nyomán intézményes kapcsolatot létesítettek Győr-Pozsony, Besztercebánya-Nógrád és Kassa-Miskolc relációban is⁴¹, majd 1960-ban a határ menti kapcsolatfejlesztési stratégiát Romániára és a Szovjetunióra is kiterjesztették.⁴²

A hatvanas évek: ellentmondásos nyitás

Az 1960-as évek elején, a kelet–nyugati szembenállás enyhülésével érezhetően javult a Kádár-rendszer nemzetközi megítélése, és fokozatosan megszűnt a legtöbb szocialista ország, közöttük Magyarország korábbi elszigeteltsége is. A „fogyasztói szocializmus” korszakában megnőtt Komárom idegenforgalmi szerepe, amely így nemcsak a csehszlovák–magyar határ egyik legforgalmasabb határátkelőjévé vált, de ami még lényegesebb, a Bécs–Budapest autópálya befejezéséig a településen haladt át a (nyugati) idegenforgalom fővonalának számító M/1-es nemzetközi műút

38 Janek István: Csehszlovákia. In Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Budapest, 1956-os Intézet–Gondolat Kiadó, 2007, 185.

39 Bencsik-Nagy: A magyar úti okmányok, i. m. 237.

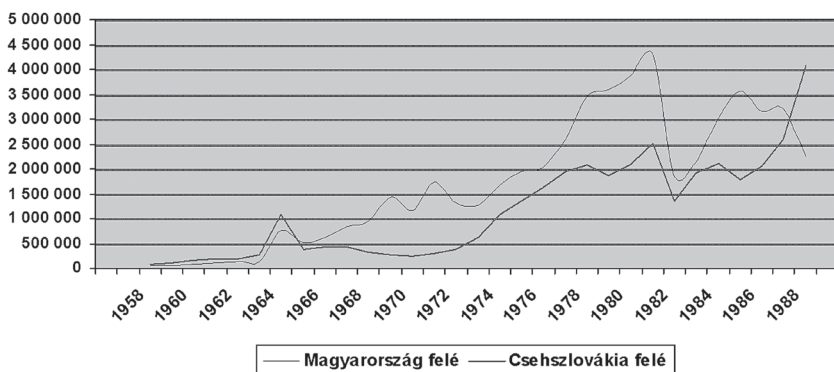
40 Magyar Országos Levéltár (MOL), 288. fond (MSZMP-iratok 1956-1989), 7. cs. (Titkárság), 14. őe.

41 MOL, 288. fond, 7. cs., 48. őe. 1959. április 21. Javaslat a magyar-csehszlovák határmenti megyék 1959-es kapcsolatára.

42 MOL, 288/7/70. 1960. január 26.

is.⁴³ Az egykori menekültvárost kellemes és egyben biztonságos turistaközponttá fejlesztették a „nyugati” és a „baráti szocialista”országból érkező vendégek, turisták, látogatók számára.

Határforgalom Magyarország és Csehszlovákia között, 1958–1988⁴⁴

A határok felpuhítása több fázisban történt 1960 és 1964 között. 1960. szeptember 1-jétől eltörölték a vízumkényszert a Csehszlovákiába utazók számára.⁴⁵ Ennek hatására a Magyarország felőli határátlépések száma 1960 folyamán meghaladta a 150 ezret,⁴⁶ 1962-ben elérte a 200 ezret, míg Csehszlovákiából 1960-ban 77.591, 1961-ben 107.325 és 1962-ben 127.841 belépést regisztráltak.⁴⁷ A kádári konszolidáció nyomán gyorsan változott a politikai helyzet, és a határok folyamatos „felpuhulása” új feladat elé állította a határőrizeti szerveket. 1961-es összefoglaló jelentésében a BM Határőrség (HÖR) helyzetéről Dr. Korom Mihály ezredes, a HÖR országos parancsnoka arról értesítette közvetlen főnökét, Földes Lászlót, a HÖR-ért felelős belügyminiszter első helyettesét, hogy a határsértések száma aggasztó mértéket ért el. 1959-ben és 1960-ban évente kb. kétezer határsértőt

43 A két fővárost összekötő autópálya bal oldala 1975-ben érte el Komáromot, míg a hiányzó jobb oldali útpálya 1990-ben készült el.

44 Vö. Bencsik–Nagy i. m. 237–238.

45 Popély Árpád: *A csehszlovákiai magyarok történeti kronológiája (1944–1993)*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006. 239.

46 MOL, XIX-B-10 (a Határőrség Országos Parancsnokságának iratai 1961–1973), 5. doboz, I/4-5. tárgykör, 30. folyószám, 12.

47 Bencsik–Nagy i. m. 237–238.

fogtak el; ennek több, mint fele Ausztria felé, míg egynegyedük Jugoszlávia felé kísérelte meg elhagyni az országot.⁴⁸ A vizsgált időszakban 55-ször használtak fegyvert, négy szökésben levő személyt halálosan megsebesítettek a rájuk lövő határőrök. Az állomány komoly pszichikai nyomás alatt állt, ami gyakran tragédiába torkollott; évente 10-12-en lettek öngyilkosok, sokan pedig „hazaárulást” követtek el vagy felrobbantak az aknamezőn – panaszkodott a HÖR parancsnoka.⁴⁹

A legnagyobb, közel 50%-os forgalomnövekedést 1960-1961-ben éppen a komáromi határátkelőnél regisztrálták, ahol a leggyengébbnek tűnt a fegyelem: „Az őrsparancsnokok elhanyagolják a baráti határszakaszokat (abból a helytelen nézetből indulnak ki, hogy nincs meg az objektív lehetőség a jobb határőrizet ellátására, mert a nagy határszakaszhoz viszonyítva kevés a személyi állomány, másrészt nem veszélyesek a büntetlenek esetei).” Sok esetben pedig „elmulasztják az útvonalak, autóbuszok, vasútállomások stb. ellenőrzését, és ebből kifolyólag több esetben történt olyan határsértési eset, melyek Csehszlovákián keresztül nyugat felé irányultak”⁵⁰

Egy feljegyzésből – amely a győri határőr zászlóaljról készült Münnich Ferenc részére – kiderül, hogy 1960-ban 233 határsértőt fogtak el ezen a magyar-csehszlovák határszakaszon. Többnyire „büntetlen határsértést” követtek el (nagy részt vonaton), amit csak a csehszlovák határőr szerveknek sikerült utólag felderíteniük.⁵¹ Az illegális határátlépések megakadályozására azonban politikai szándék is szükségeltetett. 1962. október 16-án Prágában határforgalmi egyezményt írt alá a két ország. Ennek értelmében a 15 kilométeres határsáv lakói, beleértve a város-lakókat,⁵² egyszeri, illetve állandó határátlépési engedélyeket kaphattak (a korábbi alkalmi úti lap és határszéli úti igazolvány helyett). Az egyszeri engedélyt évente egy alkalommal adhatták ki, és összesen ötnapi tartózkodást tett lehetővé. Ezzel a határt csak a benne megjelölt határátkelőnél lehetett átlépni. Az új engedélyeket 1963. július 8-án vezették be.⁵³ Az igazi áttörés azonban néhány hónappal később,

48 MOL, XIX-B-10, 5. doboz, I/4-5. tárgykör, 30. f., 1-28.

49 MOL, XIX-B-10, 5. doboz, I/4-5. tárgykör, 30. f., 12.

50 Uo.

51 MOL, XIX-B-10, 5. doboz, I/4-5. tárgykör, 49. f. A győri határőrök feladatait így határozták meg: „A zászlóalj csehszlovák viszonylatban őrzi az államhatárnak a Duna-folyamon húzódó szakaszát. A határ szakaszának hossza 140 km 686 méter. A zászlóalj alárendeltségébe tartozik 5 őrs és 1 forgalomellenőrző pont /Komárom/. Az őrsök létszáma átlagban 25 fő. A zászlóalj feladata a Duna-folyón a kapitalista hajók kísérete, a csempészség megakadályozása, Budapest, Hegyeshalom, Sopron irányába haladó vonatok utasainak ellenőrzése.”

52 A városi településekre való kiterjesztés különböztette meg az 1967-ben Romániával kötött kiserő forgalmi egyezménytől, amelyből kimaradtak jelentős magyar nemzetiségű lakossal rendelkező határmenti városok, mint Nagyvárád, Szatmárnémeti és Arad.

53 Bencsik-Nagy i. m. 88.

novemberben következett be, amikor Pap János belügyminiszter engedélyével az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) határozatot hozott a Magyarország és Csehszlovákia közti utazás megkönnyítéséről. A javaslat szerint 24-48 óra alatt bírálják el az útlevélkérelmet, és 30 napos úti okmányt vezetnének be.⁵⁴

Kétnapos prágai tárgyalás után 1963. december 11-én a két kormány újabb egyezményt írt alá. 1964. január 1-jei hatállyal megkönnyítették az útlevel-kérelmezés módját, a megyei rendőr-főkapitányságokon kívül a járási, a városi és a kerületi rendőrkapitányságokon is lehetett útlevelet, illetve személyi igazolvánnyal együtt érvényes útlevellapot kérni. Az útlevel érvényességét két évre növelték – a korábbi egy évvel szemben –, de továbbra is csak egy utazásra jogosított. Fontos hangsúlyozni, hogy nem magyar különlegességről volt szó: akkoriban Csehszlovákia és Lengyelország között már létezett az „egyszeri kiutazási engedély”, amelyet bélyegzővel akár ismételt kiutazásra is lehetett érvényesíteni.⁵⁵ A megállapodás teljes szövegét is tartalmazó pártiratok szerint azonban a két fél eltérően ítélte meg a megállapodás tartalmát. A láthatóan óvatos magyar hatóságokat meglepte, hogy a csehszlovák sajtó feltűnő lelkesedéssel írt az egyezményről, a belső demokratizálás jeleként állítva be a megállapodást. A prágai kormány sem volt egységes: a külügy teljes mellszélességgel támogatta a határőrizeti lazítást, míg a belügyi szervek további megszorításokat tartottak volna kívánatosnak a nyugati „fellazítási” törekvések megelőzésére. A megállapodás ugyanis nemcsak az útlevelkiadásra, hanem annak kezelésére is kitért: bevezették a közös vámvizsgálatot, jelentősen lerövidítették a várakozási időt a vonatok számára, és több motel, kemping és benzinkút megépítéséről határoztak az addig senki földjének tekintett, és alulfejlesztett határmenti településeken.⁵⁶

A szükséges iratok beszerzésének megkönnyítése, és a hatóságok korábban nem tapasztalt nyitottsága lehetővé tette az egyéni (nem szolgálati célú, vagy családi és rokoni látogatásra szorító) utazásokat évente többször is. Az útlevélkérelmek száma ugrásszerűen nőtt: szocialista vagy semleges országba közel 1,2 millióan, kapitalista országba 150 ezren igényeltek útlevelet. A főleg politikai okok miatt elutasított kérvények aránya a hivatalos nyilvántartás szerint 0,37%-ot tett ki; s ez az arány a kapitalista országok esetében is 3% alatt maradt.⁵⁷ A magánutazás engedélyezése a Kádár-rendszer konszolidációjának, és új nemzetközi

54 MOL, 288/5/320. 1963. november 26.

55 Bencsik–Nagy i. m. 64–65.

56 MOL, 288/7/185. 1964. január 9. Előterjesztés a Titkárságnak a magyar-csehszlovák utasforgalmi tárgyalásokról (Prága, dec. 9-11.).

57 Uo. 234. 1966-ig a belügyi szervek által visszautasított kérelmek között volt a már említett komáromi helytörténész, Kecskés László is, akit a második világháború után Pozsonyban kémkedés vádjával elítéltek, és Magyarországra telepítettek ki. ÁBTL 3.1.5, O-20014/1, 109.

„liberális” arculatának egyik leghatékonyabb eszköze lett, miközben jelentősen megnőtt az ország idegenforgalma, és az abból származó bevétele is. 1964-ben Csehszlovákiából Magyarországra 747.846, Magyarországról Csehszlovákiába 1,068.616 belépést regisztráltak: ezt a számot a magyar oldalról kiutazóknak csak tíz évvel később sikerült ismét elérniük.⁵⁸

Komáromban és környékén valódi eufóriát váltott ki az új helyzet. 1964. január 18-án a Tatabányán kiadott, és komáromi ügyekkel egyébként ritkán foglalkozó megyei napilap is hírül adta, hogy „a rendelet hatályba lépése óta több, mint kétezeren vándoroltak át rövidebb-hosszabb időre a túloldalra. Az utazási, illetve átlépési láz, legfrissebb értesülésünk szerint nem hagy alább, sőt fokozódna, de pillanatnyilag nyomtatványhiány akadályozza a vándorlási statisztika emelkedését [...] A komáromi Idegenforgalmi Hivatal is bekapcsolódik az úrlapok kiállításai és továbbítási munkájába. Még a hagyományos útlevelekkel 1.200-an lépték át Komáromnál a határt, az elmúlt évekhez képest háromszorosára emelkedett a Csehszlovákia felől érkező külföldi vendégek száma is. A vadászszезon megindulásakor az Idegenforgalmi Hivatal több napon át rendkívüli, éjszakába nyúló szolgálatot tartott.”⁵⁹ A lap nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a valutaforgalom nemzetgazdasági értékkel is bír: „165.300 Ft.-ot fizettek ki többféle külföldi pénznem ellenértékéért.”

1964 körül megoldódni látszott az ikervárosok közötti határátlépés egyik technikai akadályja is. A megyei napilap arról tájékoztatott, hogy „hat közvetlen autóbuszjárat indult június 29-ével Magyarország és Csehszlovákia különböző városai között. A megye lakosságát a Komárom–Komárno közötti vonal érdekli leginkább. Az első kocsikat ünnepélyesen fogadták mindkét határvárosban”⁶⁰. Nem állnak rendelkezésre adatok arról, hogy milyen kihasználtsággal és meddig működött az ekkor beindított autóbuszjárat; a levéltári iratok alapján az feltételezhető, hogy csak a nyári hónapokban működött.⁶¹ Ezzel párhuzamosan új, addig ismeretlen problémák merültek fel helyi viszonylatban: a túloldalon történő nagyvásárlások jelentős kárt okoztak a kisebb választékkal bíró, rosszabb minőségű és drágább árukat kínáló helyi bolthálózatnak.⁶² A Hazafias Népfront (HNF) komáromi szervezetének havi információs jelentései szerint a magyar hatóságok már 1964 őszén nagymértékben csökkentették, sőt karácsony előtt be is szüntették a forint–korona átváltást a Magyar Nemzeti Bank és az Idegenforgalmi Iroda komáromi kirendeltségén:

58 Bencsik–Nagy i. m. 237–238.

59 Határátlépési láz, növekvő idegenforgalom Komáromban. *Dolgozók Lapja*, 1964. január 18.

60 *Dolgozók Lapja*, 1964. július 1.

61 KEMÖLKF, XXIII/551/a. fond (Komáromi Városi Tanács VB ülés jegyzőkönyvei – 1965), 51. kötet, 129. (1965. október 7-i VB ülés).

62 KEMÖLKF, XXIII/551/a. fond, 51. kötet, 248.

November 17. Úgy a helyi lakosság, mint a vidékről jövő és itt átutazó Csehszlovákiába menni szándékozók igen helytelenítik, hogy forint-korona átváltást egy idő óta sem a Nemzeti Bank, sem pedig az Idegenforgalmi Iroda nem eszközöl, amely tény azon kívül, hogy az egyes átmenőknek sok esetben nehézséget okoz, amellet még szerény megállapításom szerint a forintkijárlást nem kívánatos módon elősegíti, és a kétoldalúan megkötött devizaegyezményt egyoldalúvá teszi.

December 21. Helyi vonatkozásban a tapasztalatunk az, hogy december hónap folyamán jelentősen megnövekedett a Csehszlovákiába való átkelekések száma, és még ma is bizonyos fokig fennáll az a valutaprobléma, amelyet előző információs jelentésemben is felvettem.⁶³

1965 elején már a Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) is kénytelen volt foglalkozni az áruellátás kérdésével. A ruházati termékek nem megfelelő fogyasztása mögött „a csehszlovák-magyar határnyitás [áll – SB], mellyel végeredményben igen nagy lehetőség nyílott arra, hogy Komárom város lakóinak egy része a kedvezőbb vásárlási lehetőségeket használja ki és tulajdonról szerezzék be a szükségleteinek egy bizonyos részét (főleg kötött és divatárak)”⁶⁴. Részben a dunai árvíz miatt, részben pedig a kétoldalú viszony érdekében 1965 júniusában Csehszlovákiában – igaz, csak ideiglenes jelleggel – ismét megszigorították a határátlépést, a komáromi okmánybélyeg forgalma pedig egészen minimálisra csökkent.⁶⁵

A komáromi hatóságok az intézményes kapcsolatépítés révén politikai síkra igyekeztek terelni a pusztán fogyasztási kérdéssé vált határnyitás lehetőségét. 1963-ban ugyanis a komáromi Petőfi Sándor Általános Iskola szülői munkaközösségének kezdeményezésére már szerveztek baráti találkozót az ikerváros úttörőivel „a népek közötti barátság továbbmélyítése céljából”⁶⁶, de az igazi áttörés itt is 1964-ben történt. Márciusban tudományos együttműködést kötött a dunaszerdahelyi területi és a Komárom megyei kórház,⁶⁷ majd az április 4-ei felszabadulási ünnepségre komáromi delegáció érkezett. Az ikervárosok elöljárói magyarul, szlovákul és oroszul köszöntötték a Magyarországon tartózkodó Nyikita Hruscsov szovjet pártvezért is.⁶⁸ Május 15-én, a magyar–csehszlovák barátsági együttműködési szerződés aláírásának tizenötödik évfordulójára „csehszlovák baráti estet” szerveztek Komáromban, amelyen megjelent a budapesti csehszlovák külképviselet

63 KEMÖLKE, X/57. fond (a Hazafias Népfrent Komáromi Városi Bizottságának iratai – 1964 (havi jelentések a megyei bizottságnak, november–december).

64 KEMÖLKE, XXIII/551/a. fond, 51. kötet, 248.

65 KEMÖLKE, XXIII/551/a. fond, 51. kötet, 317.

66 KEMÖLKE, X/57. fond – 1962/1963-as munkaterv.

67 *Dolgozók Lapja*, 1964. március 21.

68 *Dolgozók Lapja*, 1964. április 8.

több tagja is.⁶⁹ Ennél lényegesebb előrelépésnek számított a komáromi helytörténeti múzeum létrehozása, amiben aktívan részt vett több volt kitelepített személy, akik Kecskés László főkönyvelő és helytörténész baráti köréhez tartoztak. Kezdeményezésükre alakult meg a „múzeum baráti köre” is, amely napirenden tartotta a „régí Komárom” kulturális örökségének megőrzését. Az ásatásokat azonban a tatabányai Kuny Domokos Múzeumnak kellett fedeznie, és amint a cikkből kiderül, a leendő múzeumnak sem költségvetése, sem biztosított helyisége nem volt, amiért a lap bíráló alá vette a város kulturális szerveit.⁷⁰ (Végül a Klapka György tábornok nevét viselő múzeum 1966-ban alakult meg.)

1964 őszén a komáromi József Attila Művelődési Ház következő évi munkatervében már intézkedési tervbe öntötték az addigi elképzeléseket: „1965-ben első alkalommal megrendezzük Komáromban a Komáromi Napokat. A Komáromi Napokkal a város megnövekedett kulturális igényeit szeretnénk kielégíteni, különös tekintettel arra, hogy városunk mint idegenforgalmi átkelőhely egyre fontosabb szerepet játszik. Gondolni kell a külföldi vendégek – elsősorban csehszlovákok (sic!) és lengyelek – érdeklődésére, és a készülő programot ennek figyelembe vételével kell elkészíteni (lovasbemutatók, kiállítások, vízi parádé stb.).”⁷¹ A hamar néphagyománnyá vált Komáromi Napokat 1965. május 13–23. között rendezték meg először. A könyvvásárral, előadásokkal és egyéb kulturális, valamint gasztronómiai rendezvényekkel tarkított rendezvénysorozatra meghívták az ikerváros elöljáróit, a kultúrműsor összeállításában ügyeltek arra, hogy eleget tegyenek a szomszédos népek közötti barátság „elmélyítése” ideológiai követelményének.

Ezzel párhuzamosan a Csemadok (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) KB elnökségének XVII. ülésén 1964. január 29-én határozat született a Komárnóban megrendezendő Komáromi Jókai Napokról május 22–31. között, a már évek óta sikeresen működő cseh és szlovák helyi kulturális fesztiválok mintájára. Az ünnepségsorozatnak voltak ugyan előzményei, de a csehszlovákiai magyar kulturális szervek az 1963 utáni politikai liberalizációtól, valamint az 1961-es népszámlálás átütő sikerén felbátorodva (ekkor 519 ezer magyar nemzetiségű állampolgárt regisztráltak, ami 150 ezres növekedést jelentett az 1951-es számokhoz képest) nagy formátumú központi ünnepségnek szánták a Jókai Napokat. A 40 ezres tagsággal rendelkező, dinamikusan fejlődő Csemadok célja egy lokális, sajátosan „felvidéki” magyar identitás kialakítása volt, ahol a honismeret szlovák tanfolyamok ötvözik, az interetnikus együttélési normák népszerűsítéséhez pedig a Komáromi Jókai Napok akkurátus, „németes” megszervezése és lebonyolítása társult.⁷²

69 *Dolgozók Lapja*, 1964. május 16.

70 *Dolgozók Lapja*, 1964. június 17.

71 KEMÖLKF, X/57. fond – 1964.

72 Szlovákiai Magyar Levéltár (Somorja), Csemadok Központi Bizottság Elnöksége. Jegyzőkönyvek, 216. leltári szám, 8. doboz.

A felgyorsult kapcsolatépítést ideiglenesen akadályozták vagy félbeszakították természeti katasztrófák és politikai válságok. Ilyen volt 1965-ben a dunai gátszakadás, ami miatt 60 ezer embert kellett kitelepíteni a Komáromi és a Dunaszerdahelyi járásból. Június 17-én Komárnot is körbezárta a víz, néhány napig csak a magyarországi oldalról volt megközelíthető a város. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy június 21-én Alexander Dubček, a Szlovák Kommunista Párt első titkára, majd 25-én Antonín Novotný, a Csehszlovák Kommunista Párt első titkára is Komárnoba látogatott.⁷³ A váratlan esemény soha nem látott szolidaritási akciót indított a határ mindkét oldalán a bajbajutottak segítségére: csehszlovák résztvevői akkor szembesültek először a magyar kisebbség létezésével, és a Csallóköz hátrányos gazdasági helyzetével.⁷⁴ Az eset másfelől rávilágított a két ország árvízvédelmi szervei, és egyáltalán a hatóságok közötti hiányos kommunikációra is. Magyar oldalról sérelmezték, hogy a közeledő árvízi katasztrófáról a csehszlovák oldalról későn tájékoztatták őket. Az árvízkarok és a rossz tájékoztatás híreszteléseket és ellenérzést szítottak Komáromban a csehszlovák hatóságokkal szemben.⁷⁵ 1965 nyarán őszén az árvíz miatt jelentősen visszaesett a magyar-csehszlovák határforgalom, főleg a komáromi és a győri szakaszon, de már 1966-tól a Magyarországra érkező csehszlovák állampolgárok száma jelentősen meghaladta az 1964-es szintet. A Magyarországról Csehszlovákiába történő határátlépések száma az 1964-es egy-millió szintről 1965–1968 között 350–400 ezerre esett vissza, és 1969–1971 között már a 300 ezret sem érte el (utóbbi esetben az 1968-as események játszottak kulcsszerepet).⁷⁶

A két város közötti személyforgalom is minimális szintre csökkent az árvíz utáni időszakban, de a megváltozott hangulatot jól jelzi, hogy az 1950-es évektől eltérően, amikor a komáromi hatóságok semmilyen érdeklődést nem mutattak a lakosok utazási és fogyasztási szokásai iránt, a Hazafias Népfront városi szervezete egyre bátrabban vállalta fel a két város (nagy részt közös) múltját érintő események megszervezését,⁷⁷ sőt óvatos kritikát fogalmazott meg a határok szabadabb átjárását akadályozó csehszlovák vámhatóságokkal szemben. A változás beépült a komáromi és a komárnói lakosok mindennapjaiba. Komáromból többen a szomszédos város magyar nyelvű színházába jártak, onnan pedig gyógykezelésre jöttek át a termálfürdőbe. Egyre többen szórakoztak, szilvesztereztek, nyaraltak az

73 Popély i. m. 256.

74 Kiss József: A szlovákiai magyar kisebbség a reformfolyamat első szakaszában (1964–1967). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1999. 1. sz. 103.

75 Dr. Mikolasek Sándor közlése. Komárom, 2008. március 11.

76 Bencsik–Nagy i. m. 237.

77 Pl. az 1965-ös „határtalálkozó”, vagy az 1967-es barátsági est. KEMÖLKE, a Hazafias Népfront Komáromi Városi Bizottságának iratai. 1967. január 9. „A III. öt éves terv kulturális tevékenységének irányelvei Komárom város területén.”

ikervárosban vagy annak környékén, és érezhetően megnőtt a tranzitforgalom is: Komáromon át a Csallóközből sok szurkoló „ruccant át” Magyarországra (busszal vagy akár saját autóval), akiket nem annyira a bevásárlási lehetőség, hanem a hetvenes éveikig még európai színvonalú magyar labdarúgás vonzott a budapesti Népstadionban rendezett rangadókra. Az utazás megkönnyítése ellenére nem szűntek meg a határátlépéssel kapcsolatos konfliktusok és traumatikus élmények. A határőrizet helyzetéről 1965. február 19-én kelt és közösen összeállított jelentésben az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya (KAO) és a Belügyminisztérium megállapította, hogy 1960-1964 között, tehát 5 év alatt Csehszlovákia felé 443 határsértést regisztráltak, ami aggasztónak számított egy szocialista ország esetében (ebben az időszakban Románia felé 91, a Szovjetunió felé 8 határsértést regisztráltak). Az elkövetők fele így akart nyugatra szökni, de figyelemre méltó adat az is, hogy a fennmaradó rész egyszerűen kalandvágyból vagy családlátogatás céljából vágott neki a határnak.⁷⁸ Sokan ugyanis – főleg az 1945 után kitelepítettek közül – nem kaphattak útlevelet, és illegális úton próbáltak kapcsolatot teremteni a túloldalon élő rokonokkal, barátokkal, volt kollégákkal. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában több Komáromhoz fűződő tiltott határátlépési ügygel találkozunk. Ilyen például az alábbi 1966-os eset:

Fülöp László, született 1939. május 29-én, Komárno, anyja: Duka Mária, általános isk. végzettségű, és villamosszerelői tanfolyam, villanyszerelő, hontalan, pártonkívüli, ifjúsági szervezetnek nem tagja, büntetve bementése alapján nem volt, munkás származású, katona volt, nőtlen, Komárom, József Attila utca 2. szám alatti lakos. Gyanúsított az ügyben alábbiakat adja elő: Anyja meghalt, apja Komárnóban lakik. „1966. augusztus 9-én csehszlovák állampolgárokkal találkoztam a komáromi strandban, akik elmondták nekem, hogy sógorom, aki Szokolai lakos, meghalt. A hír vétele után nagyon elkeseredtem, és úgy határoztam, hogy a többi csehszlovák állampolgárokkal, akiket korábban ismerek, átmegek velük a komáromi közúti hídon először azzal a szándékkal, hogy sört fogyasszak. (...) Abban az időben a határállomáson nagy forgalom volt úgy a csehszlovák (sic), mint a magyar határőrök el voltak foglalva szolgálati munkájukkal.

Az úti okmányok nélkül bókászó, elkeseredett fiatalember tiltott határátlépést követett el, majd váratlanul beállított édesapjához, akinél aznap éjszaka megszállt. Másnap, augusztus 10-én régi csehszlovákiai munkahelyére jelentkezett, hogy igazolást szerezzen személyének azonosítása végett. Két nap után pedig elindult a határ felé, de ott a csehszlovák oldalon elfogták, majd átadták a magyar hatóságoknak.⁷⁹

78 MOL, 288/5/360. 1965. február 19.

79 ÁBTL, fond 3.1.9, V-151662. BM HÖR Jegyzőkönyv. Készült 1966. augusztus 12-én a komáromi FEP hivatali helyiségében, tiltott határátlépés elkövetésének büntetével gyanúsított Fülöp László komáromi lakos kihallgatásáról.

Rejtett közélet és nemzetiségi ügyek a két Komárom között: Kecskés László szerepe

A hatvanas évek második felétől kezdve komáromi szinten is megfigyelhető az a jelenség a határon túli magyarokkal – és ezen belül természetesen a szomszédos Komárnoval – kapcsolatban, amit a szakirodalom „csendes odafigyelésnek” nevez.⁸⁰ A városon belül két, egymástól igen messze álló csoport előbb külön-külön, majd egymáshoz közeledve egyre szélesedő kapcsolatrendszer épített ki (vagy épített újra) a Csehszlovákiához tartozó ikervárossal: a párthivatalnokok és a volt kitelepítettek.

Az első fontos kérdés a határátlépési lehetőség volt. Mint láttuk, 1964 előtt az átlagpolgárok számára gyakorlatilag lehetetlen volt határon túli kapcsolataikat ápolni. Néhány funkcionáriusnak viszont már akkor is adódott ez a lehetőség a számára biztosított állandó határátlépési engedély révén. Beszélgetőpartnereim szerint Komáromban összesen 20-25 személy rendelkezett a szocializmus korszakában ilyen speciális útiokmánnyal: az MSZMP városi és járási első titkára, a Városi Tanács VB elnöke, a VB-titkár, a Honvédelmi Szövetség képviselője, a Vörös-kereszt képviselője, a Sportbizottság elnöke stb.⁸¹ Így épültek ki az 1960-as években kiváló „elvtársi” munkakapcsolatok a túloldali politikusokkal, például a nyitottnak és jó taktikusnak tartott Ölveczky Ferencsel, a komáromi Városi Hivatal elnökével, aki „úgy tudott igényes kultúrházat építtetni Komárnoban, hogy Prágában lobbizott a csehszlovák-szovjet barátság fokozottabb ápolása mellett”, és rendbe tette az elhanyagolt Jókai Színházat is.⁸² Az állandó határátlépési engedéllyel rendelkező, a vámszerveknél és a rendőrségnél megfelelő összeköttetésekkel rendelkező helyi pártvezetők egyre gyakrabban jártak át Csehszlovákiába. Komárnoba sportfelszerelést vásároltak (ezeket azonban elrejtették a szeszélyesebbnek tartott csehszlovák vámosok előtt), vadászni és horgászni jártak, de szilveszterre is „átruccantak” mulatni. Egy általam meginterjúvott pártvezető szerint inkább szlovák részről forszírozták a hivatalos kapcsolatok erősítését: ha magyarországi vendég jött át, mindig arra kérték, hogy szólaljon fel. Az volt az érzése, hogy „mutatni akarják az ottani magyaroknak a komáromiakat”. Ráadásul mivel a komáromi pártapparátus legtöbb tagja kizárólag magyarul tudott, a túloldali hivatalnokok – ha szlovák nemzetiségűek voltak is – arra kényszerültek, hogy az egyre intenzívebb informális kapcsolatok fenntartása érdekében magyarul érintkezzenek velük.

80 Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony, Kalligram, 2004.

81 Beszélgetés dr. Mikolasek Sándorral, aki 1972–1989 között a Komárom Megyei Tanács VB-titkári pozícióját töltötte be. Komárom, 2008. március 11.

82 Beszélgetés dr. Horváth Istvánnal. Komárom, 2008. február 11.

Horváth Istvánnak, a komáromi Járási Pártbizottság Propaganda Osztálya felelősének, majd 1972-től első titkárának nem voltak rokoni kapcsolatai a határon túl. Munkájából adódóan (1948-50 között városi DISZ-titkár, az 1950-es években a lenfonógyár tervosztályának vezetője és sportkörtől elnöke) azonban már 1956 előtt sok ismerősre tett szert a sportrendezvények („spartakiádok”) és nemzetközi „munkaversenyek” szervezése során. Terepismeretét az MSZMP Központi Bizottságában is értékelték. 1967-ben Nyers Rezső utasítására az Ota Šik nevével fémjelzett gazdasági reformot tanulmányozta egy háromnapos dél-szlovákiai informális munkalátogatás alatt, majd 1968-ban ő lett az új gazdasági mechanizmus helyi propagandistája. A hatvanas-hetvenes években két fontos komáromi partnere akadt: a Járási Nemzeti Bizottság békéscsabai születésű titkára, Július Varga/Varga Gyula, aki 1947-ben települt át Szlovákiába (nevét és önazonosságát „szlovákosította”, de tökéletesen beszélt magyarul), valamint a komáromi Járási Pártbizottság első titkára, Anton Hlaváč. Hlaváč nem volt dél-szlovákiai származású, de Komárnóban magyar családba házasodott be, és a nyelvet is megtanulta, bár hivatalos rendezvényen nemigen használta. Horváth szerint Hlaváč nagy tekintélyű politikus volt, aki 1982-ben a prágai szövetségi parlament külügyi bizottságának elnöke lett⁸³, és a kisvárosias Komárnóban lekezelően bánt beosztottaival. Horváthot és komáromi kollégáit azonban kedvelte („vele mindent el lehetett intézni”), olyannyira, hogy a két család is összejárt.

Hivatalos szinten jóval óvatosabb volt az érintkezés. A hatvanas évek második felében Magyarországon ismét feléledt a hivatalos diskurzusban a közel húsz évig karanténba zárt nemzet(iség)i kérdés, de ennek bemutatása az internacionalista ideológiai sémákat követte. Komáromban először a Hazafias Népfront városi szervezetének iratai között találjuk nyomát ennek a megújult (és ekkor már hivatalosan is engedélyezett) érdeklődésnek. A HNF Komárom Megyei Bizottságának 1966-os munkatervében a következőket olvassuk:

Megyénk nemzetiségi lakosainak igényét figyelembe véve a német és szlovák szövetséggel együttműködve segítséget nyújtunk a politikai és kulturális nevelőmunkához. Az érintett községek a művelődési feladatokat ennek megfelelően differenciáltan tervezzék (nemzetiségi esték, napok, kulturális megmozdulások). A német és szlovák szövetség vezető munkatársaival megvitátjuk az együttműködés tapasztalatait és feladatait. (...) Az állami, a nemzeti ünnepek megrendezésében a jövőben nagyobb szerepet vállalunk.⁸⁴

83 Anton Hlaváč mérnök 1986–1990 között volt a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Szövetségi Gyűlésének (Federální shromáždění Československé socialistické republiky) a tagja. (A szerk. megj.)

84 KEMŐLKF, X/57. fond (a Hazafias Népfront Komáromi Városi Bizottságának iratai – 1966), 11.

Két 1967-es HNF havi hangulatjelentés szerint a városban nőtt a „másik” Komárom, a határmenti kapcsolatok iránti érdeklődés:

Október: Fontos nemzetközi eseménynek tekintették a Kádár János elvtárs által vezetett párt- és kormányküldöttség csehszlovákiai útját. Igen nagy meglepedést keltett az ezzel kapcsolatban kiadott közlemény, amely arról tanúskodik, hogy tovább mélyül országunk, valamint a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közötti barátság. A határozatból viszont egyesek azt látják – legalábbis arról beszélgetnek –, hogy a Csehszlovákiába történő kiutazásoknál az eddigi megszigorításokat enyhíteni fogják.⁸⁵

November: November 21-én a Csokonai Klubban rendezte a Városi Népfrent-bizottság a Csehszlovák-Magyar baráti találkozót, melyen a megjelent 80 főnyi hallgatóság között a városi párt és tanács képviselői is részt vettek. Az előadást, mely a magyar és a csehszlovák nép közötti kapcsolatról szólt, dr. Joó Kálmán, a budapesti Csehszlovák Kultúra Információs Osztályának vezetője tartotta, és azt filmvetítés követte.⁸⁶

Még nagyobb hangsúlyt fektetett a honismeret és a határ menti adottságot kihasználására „A III. ötéves terv kulturális tevékenységének irányelvei Komárom város területén” című, 1967. január 9-én készült dokumentum, amelyet dr. Turó Antal VB titkár és dr. Varga János, a Városi Pártbizottság titkára is aláírt. A város kulturális profilját azonban már inkább a már említett, néhány száz főből álló, de igen befolyásos egykori kitelepítettek vagy „régikomáromiak” rétege alkotta. Részleges reintegrációjuk a politikai közösségbe az 1960-as évek elején kezdődött, és a legjobban Kecskés László történetén keresztül értelmezhető.

A régi Komáromban 1913-ban született, majd a túloldali ikervárosban 1995-ben elhunyt Kecskés évtizedeken át a „magyar” Komárom legbefolyásosabb helytörténésze, értelmiségije volt úgy, hogy nem rendelkezett diplomával, és nem értelmiségi (tanári, kutatói) pályán tevékenykedett, hanem a Városi Tanács Pénzügyi Osztályán, majd 1955 és 1974 között a komáromi KTSZ (Kisipari Termelőszövetkezet) főkönyvelőjeként. Kecskés tősgyökeres komáromi családból származott, édesapja a városházán dolgozott mint adóhivatalnok, és fia is – miután 1931-ben érettségizett az immár csehszlovákiai Komárno magyar gimnáziumában – tisztviselőként dolgozott a még mindig magyar vezetésű városházán.

Személyes története a háborús években a két ország és a térség viszontagságait követte. Miután az első bécsi döntés értelmében Észak-Komárom és a Csallóköz ismét Magyarországhoz került, a katonai szolgálatot Csehszlovákiában már

85 KEMÖLKF, X/57. fond – 1967. Október havi információs jelentés megküldése. 1967. okt. 20. Papp József városi titkár, dr. Nedeczky Árpád HNF elnök.

86 KEMÖLKF, X/57. fond – 1967. November havi információs jelentés megküldése. Komárom, 1967. nov. 21

teljesített Kecskés 1940. október 15-én vonult be katonai szolgálatra mint tartalékos hadnagy. Pályája azonban a szokásostól eltérően alakult. A második világháború utáni években a magyar és a csehszlovák állambiztonság által végzett közös nyomozás során kiderült, hogy 1943 márciusától Komáromban a VKF/2. defenzív csoportjánál teljesített szolgálatot mint kémelhárító tiszt, majd egészen 1945 tavaszáig a II. katonai körzet „offenzív” osztályához került, közvetlenül Bezerédi Dénes alezredes, a II. hírszerzési osztály parancsnokának beosztottjaként.⁸⁷ Feladata a független szlovák állam elleni kémkedés volt, amit – elmondása szerint – „óvatosan” kellett végeznie a két állam közötti szövetség miatt. Körzete Lévától nyugatra, egészen Pozsonyig terjedt, és főleg a Szlovákiából Magyarországra menekülő katonaszökevények felderítésére irányult. Komáromi hivatalában Kecskés tolmácsként részt vett néhány kihallgatáson, és a titkos osztály pénzügyeivel is foglalkozott. 1945-ben csehszlovák fogságba esett: 1945. szeptember 18-án tartóztatták le Komárnóban, és néhány hónapos fogság után a pozsonyi járásbíróóság az 1946. január 28-i 33/1945. sz. elnöki rendelet értelmében egyéves börtönre ítélte háborús bűnösként a megszálló hatóságokkal való együttműködésért.⁸⁸ 1946 őszén szabadult, de családjával együtt azonnal kitelepítették Komárnóból, és a magyar oldalon kezdett új életet.

Kecskés László beilleszkedése az új társadalmi és politikai környezetbe nehéz, mondhatni keserves volt, főleg az 1950-es évek első felében. Ugyanakkor a múltból örökölt presztízse és „operatív” okokból is kiterjedt kapcsolatrendszere sokat segített neki. Áttelepítése után 1949-ig a komáromi polgármesteri hivatal pénzügyi osztályán dolgozott, és csak a közigazgatási reformot követően bocsátották el állásából, döntően politikai okokból. A büntetett előéletű, sőt „VKF/2-es” múltú Kecskés (a kompromittáló információ a városban köztudott volt) alkalmi munkákból élt, majd 1952-ben az írni-olvasni-számolni tudó munkaerőt kereső helyi építőipari KTSZ alkalmazásába került. Új munkahelye rendkívül fontos volt az anyagi túlélés, majd később a társadalomba való visszakapaszkodás szempontjából. Kecskés 1955-ben lett a KTSZ főkönyvelője, és 1956-ban – több „rég” ismerősétől eltérően – semmilyen szerepet nem vállalt a forradalomban, azt teljes passzivitással szemlélte. A következő években a beilleszkedési kényszerszerűen fokozatosan felváltotta egy óvatos kísérlet a közéletben való megjelenésre, amit a Haza-fias Népfront keretében tervezett, és ami során elsősorban a két ikerváros közötti kapcsolat fejlesztését célozta meg. Ezt azonban a hatvanas évek közepéig az ellene érvényben levő útleveletilalommal akadályozták meg (1966-ban kapott először útlevelet, ekkor utazhatott Komárnoba⁸⁹), ahogy az alábbi két hálózati és értékelő jelentés is mutatja:

87 ÁBTL 3.1.5 O-20014/1, 82. Pozsony, 1945. szeptember 25. Kecskés László kihallgatási jegyzőkönyve.

88 Uo. 72.

89 Uo. 109.

Kecskés a Vegyesipari KTSZ-nél könyvelő. Fizetése kb. 2.000 forint. Munkájával, helyzetével elégedett, szívesen végez társadalmi munkát is. A Városi Népfőnt Bizottságának tagja. A városfejlesztés, műemlékvédelem érdekében rengeteget dolgozik. Társadalmi munkákat szervez. Bizonyos kulturális jellegű tárgyalásokra a Városi VB elnökkel őt akarták átküldeni Komárnoba, azonban a Komáromi Járási és Városi RK, valamint a Komáromi Pártbizottság múltjánál fogva nem javasolta. (A fentieket Turó Antal Városi VB titkár, és a Városi VB elnök Nagy elvtárs mondta el).⁹⁰

Kecskés László útlevíkérelmét Csehszlovákiába adta be. Kecskés személye Komárno területén múltbeli tevékenységénél fogva nem lenne kívánatos. Nevezett kiutazásának indoklásában baráti kapcsolatainak felújítását említi. Mivel 1946-ban ki lett telepítve Észak-Komáromból, baráti kapcsolatai csakis VKF/2-es időszakában kötött ismeretségéből, illetve a városházán eltöltött időszak alatt szerzett ismeretségeiből állhatnak. Ezen ismeretségek, baráti kapcsolatok felújítása úgy a mi, mint a Csehszlovák Államvédelmi Szervek részéről nem kívánatos. A fentiek alapján Kecskés László Csehszlovákiába való kiutazását nem javasoljuk. Ács Péter r. alhdgy.⁹¹

A régi befolyás visszaszerzéséhez társadalmi elismertség és szövetségesek kellett, és bizonyos kompromisszumokat is meg kellett kötni. A hatvanas-hetvenes években így lett Kecskés László a város legbefolyásosabb embere, akit a hivatalos szervek is elismertek és díjaztak: 1966-ban az általa tervezett városi múzeum társadalmi igazgatója, 1967-ben a választóköri elnökségi tagja, a HNF kulturális bizottságának elnöke, aki később többször hivatalos delegáció tagjaként Csehszlovákiában járt. Közben teljes erővel megfigyelték és megfigyeltették ismerőseivel és barátjaival. Az állambiztonsági szervek 1960. április 30-án nyitották meg megfigyelési dossziéját, és a munkahelyén dolgozó hálózati személyeken keresztül tapasztalhatták, hogy Kecskés László csak látszólag húzódott vissza a közügyektől és a nyilvános szerepléstől. Mivel mindenkit ismert a városban (sokkal jobban, mint a pártapparátus gyakran nem komáromi illetőségű tagjai), pontosan tudta, kinek mi volt a múltja, szerepe és helye a városban. A KTSZ igazgatója, Márton Imre oly mértékben megbízott benne, hogy Kecskés nemcsak a könyvelést intézte – kifogástalanul –, hanem a felvételre kerülő dolgozókra is javaslatot tett. Így került a KTSZ-hez több „odaáti” és/vagy priuszos személy, akik gyakran Kecskés „rég” kapcsolati köréhez tartoztak. Egy ügynöki jelentés szerint: „olyan személyek elhelyezését segíti elő a KTSZ-be, akik a múltban valamilyen felelős beosztásban voltak, és tevékenységük miatt ellenük folyamatban. (...) Most újonnan felvetette Orbán Lőrinc osztályidegen személyt is”⁹². A ráállított „Marosi” fedőnevű ügynök szerint ugyanakkor Kecskés kellőképpen diszkréten foglalkozott a közügyekkel. Szabadidejének nagy részét egészen másnak, a régi Komárom felkutatásának és népszerűsítésének szentelte:

90 Uo. 65.

91 Uo. 69.

92 ÁBTL, M-33858 („Marosi István”), 13. Tatabánya, 1966. május 13.

Kitűnő munkaerő. Pontos, precíz, fegyelmezett ember. Munkahelyén politikai téren óvatos, tartózkodó magatartást tanúsít. Szabadidejében mint a komáromi múzeum barátok aktív tagja sokat foglalkozik különböző kortörténeti s történelmi dolgokkal. Aktívan vesz részt a múzeum bővítésében. E téren szoros kapcsolatot tart fenn a tatai „Kuny Domokos” múzeum igazgatójával. Kapcsolatot tart fenn az esztergomi levéltár igazgatójával. Egyes esetekben hosszabb időt tölt okmányok tanulmányozásával a levéltárban, illetve segítségükkel Budapesttről kap különböző dolgokat, régi okiratokat. Kecskés nagy barátja a Természetjárók Szövetségének.⁹³ Pár napja járt nála Csehszlovákiából a komáromi múzeum igazgatója és egy munkatársa. Az igazgatót nem régen nevezték ki, egyébként izsai származású, nagyon jó magyar gyerek, régi ismerőse Kecskésnek. Kecskés már volt náluk, még akkor az illető nem volt igazgató. (...) Megegyeztek abban, hogy Komárommal kapcsolatos dokumentumokat, és különféle Komárom és környékével kapcsolatos könyveket fog nekik adni. Kecskés szerint azért kell nekik a könyv, mert a szlovákok Komárommal kapcsolatos minden írást eltüntettek. Most, hogy az igazgató itt volt, Kecskés szerint mintegy 15 db különféle könyvet és Komárommal foglalkozó dokumentumot adott és vittek el magukkal. Megegyeztek abban, hogy amire szükségük van, és Kecskés rendelkezésére áll, átadja nekik. Jelentem továbbá, hogy Kecskés több, mint két hónapja valami íráson dolgozik. Kecskés szerint megbízása van, hogy kitől, azt nem mondta. Az írás, amit ír, állítólag Komárom történetével kapcsolatos. Kecskés a gépelést maga végzi a KTSZ írógépével, amit rendszerint hazavisz és otthon gépel.⁹⁴

A hatvanas évek végén elért szakmai pozíciója visszaadta neki az 1945-ben elvesztett anyagi és társadalmi megbecsülést. Az elszenvedett sérelmeket azonban soha nem felejtette el, sőt munkahelyén is haraggal reagált a pártból érkező dogmatikus, értelmiségellenes támadásokra:

Nagyon rossznak tartja, hogy azt, aki a múltban értelmiségi pályán volt, miért bántják még most is, az 1950-es években meg szabályosan üldözték. Ne csodálkozzanak azon, hogy ezek az emberek nem felejtik el az őket ért sérelmeket, és a munkájukat nem végzik el. Nem várhatja tőle senki, hogy lelkesedjen dolgokért a munkáján kívül. Amit a múzeumban végez, az egy kicsit hobby is, és anyagi is. Ami az anyagiakat illeti, úgy érzi, hogy most már eléggé meg van fizetve, és ezért a munkáját el is végzi. Kecskés fizetése havi 3.300 Ft, és negyedévenként a negyedévi fizetés 23%-át kapja biztosított prémiumként. A nyereség az I. kategóriában évi 12-13 ezer Ft. A múzeumtól tudomásom szerint havi 500 Ft tiszteletdíjat kap.⁹⁵

93 ÁBTL 3.1.5 O-20014/1, 92. Jelentés, Tatabánya, 1965. április 13.

94 Uo. 146. Jelentés, Tatabánya, 1968. december 29.

95 Uo. 150. Jelentés, Tatabánya, 1969. március 3.

1945 utáni másfél évtizedes meghurcoltatása és mellőzése válogatóssá tették a szorosabb baráti kapcsolatok terén. A belügyi jelentések – rosszindulattal fűtött szubjektivitásuk ellenére – jól szemléltetik, hogy a „klasszikus” Kádár-korszakban Kecskés és vele még sokan valahol itt húzták meg a „minket” (becsületes, normális állampolgárok, jó magyarok stb.) és az „őket” (párttagok, felfelé kapaszkodó apparátcsikok, besúgók stb.) elválasztó láthatatlan határt. Családi barátai, kiránduló partnerei és látogatói egy-egy magyar nótás estére kizárólag a „jó társaságok” tagjai lehettek, vagyis azok, akik társadalmi elismertségüket nem az éppen birtokolt pozíciónak köszönhették, hanem tudásuknak, szellemességüknek, erkölcsi tartásuknak. Mindez nem egy kizárólagosan „jobboldali” asztaltársaságot jelentett, hanem egy olyan *nem hivatalos* közeget, amely összefogta az „alternatív” – de sosem nyíltan ellenzéki! – elit tagjait.

Komáromi viszonylatban Kecskés kapcsolatrendszere a következő társadalmi keresztmetszetet rajzolta ki 1970 körül. Dr. Bíró György tanár, a komáromi Jókai Mór igazgatóhelyettese, és Vermes Gábor, a gimnázium tanára. Sipos László könyvelő a KTSZ-ből. Kovács Márton, a közgazdasági technikum igazgató-helyettese, akivel közösen kutatták a római kori leleteket. Budapesten Schulek Ágoston, Komárom volt evangélikus lelkésze, akit 1963-ban nyugdíjaztak a helyi hatóságok kérésére. Továbbá a múlt rendszerből átörökölt ismeretségek és baráti kapcsolatok. Laborcz Gyula, a Bolyai Műszaki Katonai Akadémia volt oktatója, tatai lakos, a Komárom Megyei Építő Vállalat műszaki osztályának munkatársa. Vörös János, a KOMÉP dolgozója, aki a Lenfonógyár munkavezetője és a katonai parancsnok bizalmi embere volt a háború alatt; háborús bűnösként elítélték, de volt autója, és 1971-ben Romániában kirándultak a Kecskés családdal. Bedő György, a komáromi könyvesbolt volt vezetője, majd Budapesten a könyvterjesztő vállalat munkatársa (apja 1944 előtt Szabolcsban volt főispán). Papp Endre, a Városi Tanács Igazgatásrendészeti osztályvezetője, aki az 1930-as években a komáromi városházán volt tisztviselő; a helyi nyilaspárt tagjaként 1945-ben szovjet fogságba esett, és csak 1952-ben térhetett haza. Cifra András, volt honvéd százados, akit háborús bűntettért elítéltek, majd a szövetkezet elnöke lett. Szulacsik László, a KOMÉP (Komárom Megyei Állami Építőipari Vállalat) dolgozója, volt főjegyző, akit szintén Kecskés segített állásba.⁹⁶

A hatóságok tehát furcsa helyzetbe kerültek. A két Komárom közti intézményes kapcsolat megteremtéséhez elengedhetetlen volt a „régii” komáromiak, a volt kitelepítettek közreműködése: a többi komáromitól eltérően – akik szinte csak vásárolni jártak volna át Csehszlovákiába – ők a kulturális kapcsolattartást is

⁹⁶ Kecskés László baráti körének legfontosabb feltérképezését „Márosi” fn. tmb. adta. ÁBTLL, M-33858, 179. Tatabánya, 1970. szeptember 21.

igényelték, és többen közöttük a szlovák nyelvet is beszélték. Ugyanakkor politikai múltjuk és társadalmi önképük (csendes, építő állampolgároknak lenni, akik azonban nem felejtik el az elszenvedett sérelmeket, és bármikor potenciális ellenzékké válhatnak) alkalmatlanná tette őket a közvetítői szerepre. A határon túli nemzetiségi kérdésre sokáig (legalább az 1970-es évek végéig) teljesen érzéketlen magyarországi belügyi szervek pedig szorosán figyelték őket.

Kecskés László esete jól példázza a helyi hatalom és hatóságok ellentmondásos hozzáállását. Tudása és kapcsolatai miatt a helytörténész-főkönyvelő 1968-ban is fontos szerepet játszott. Habár nem vett részt a Komáromot is érintő politikai eseményekben, információkat közvetített, sőt a ráállított informátorokon keresztül értékes hangulatjelentéseket adott. Május végén a csehszlovákiai magyar napilapot, az Új Szót rendszeresen olvasó, de ekkor már komárnói ismerősöktől is információkat begyűjtő Kecskés a prágai tavasz szlovák változatában már az erősödő nacionalizmus és magyarellenesség veszélyét látta. Június végén–július elején maga is Csehszlovákiába utazott egy hétre a KOMÉP vállalat üdülőcsoportjával, tolmács minőségben. „Az üdülőben volt egy tag, aki tagja a SZKP KB-nak” – jelentette néhány nappal később „Marosi” ügynök. A névtelen szlovák politikus elmagyarázta Kecskés Lászlónak, hogy a „prágai tavasz” nagymértékben a szlovák értelmiségtől indult, és Pozsonyban nemzeti mozgalom formájában jelenik meg. A csehek kihasználták a szlovákokat, még a magyarok is jobb pozícióban voltak az 1960-as években, ez pedig konfliktust és sérelmeket okozott.⁹⁷ Júliusban és augusztusban a KTSZ irodahelyiségében rendszeresen összejövő kis társaság (Kecskés László, Jády János szövetkezet-elnök, Papp József HNF városi titkár, Kiss László, Márton Imre, Gergely Irén és az ügynök) élénk érdeklődéssel figyelte a túloladali események gyors alakulását, és mindig Kecskés volt az, aki tudta, mit mesélnek az „odaátiak”, noha pontosan ismerte és betartotta a másképp gondolkodás szűkre szabott határait. Fokozódott a kapcsolattartás az odaáti ismerősökkel: 1968 decemberében „Marosi” azt jelentette, hogy: „Kecskés Lászlóhoz az utóbbi időben rendszeresen jártak át Csehszlovákiából. Kecskés szerint múzeumi ügyben legutoljára december 2-án voltak nála. Két személy volt, kb. 40-45 év körüliek, Kecskés szerint igen régi ismerősei. Gépkocsival szoktak járni, rendszám KN-14-01.”⁹⁸

Ennek megfelelően az 1969. január 20-án készített éves „összefoglaló jelentés” így értékelte Kecskés László, a „külön nyilvántartásba sorolt személy” 1968-as hozzáállását:

97 Uo. 138. Tatabánya, 1968. július 8.

98 Uo. 145. Tatabánya, 1968. december 8.

Az elmúlt évben magatartását hálózati úton 13 esetben ellenőriztem. Megállapítható, hogy az ellenőrzések mennyisége az elmúlt évihez viszonyítva duplájára nőtt, és minőségileg is javult. „Marosi” fn. ügynökünknek van megfelelő hírszerző lehetősége irányában. A jövőben törekedni kell, hogy más lehetőségeket is megvizsgáljunk annak érdekében, hogy ellenőrzöttsége több oldalúbbá váljon. Az ellenőrzések tapasztalata alapján megállapítható, hogy az évben aktívabbá vált, különös érdeklődés mutatkozott nála a Csehszlovákiában kialakult belpolitikai változások kapcsán. A Varsói Szerződés csapatainak akcióját sajnálatos ténynek könyvelte el. Azon kesergett, hogy a magyar csapatoknak részt kellett venni az akcióban. Kárörömmel jegyezte meg, hogy „a csehek szórták ránk a legtöbb átkot 1956-ban, most majd megtudják, mi a szovjet segítség”. (...) Tekintettel arra, hogy továbbra is ellenséges beállítottságú, magatartásában lényeges változás nem állt be, továbbra is indokolt külön nyilvántartásban való meghagyása. Imre Ferenc r. hdgy⁹⁹

A hatvanas évek végétől tovább erősödött Kecskés társadalmi pozíciója, élete még tartalmasabbá, színesebbé vált: 1967-ben Lengyelországba, 1968-ban Romániába utazott, 1969-ben pedig feleségével együtt Ausztriába szóló kék útlevelet kapott egy négynapos bécsi társasutazásra: „Kecskés László beszélgetés alkalmával elmondta, hogy az IBUSZ-nál jelentkezett társasutazásra Ausztriába. Attól tartott, hogy nem engedik ki, de voltak nála a Főkapitányságról, két nyomozó, akik nagyon udvariasak voltak, és másnap meg is kapta az útlevelet.”¹⁰⁰ 1971. július 5-én „Marosi” arról tudósította a belügyi szerveket, hogy a Városi Tanács VB kérésére megalakult a Komárom város történeti monográfiájára összehívott bizottság, ennek Kecskés is tagja, és egyértelmű, hogy ő irányítja majd a szakmai munkát.¹⁰¹

1972-1973-ban, 60 éves korában Kecskés elérte, amit egy becsületes polgár saját erejéből elérhet egy vidéki kisvárosban. Régi álmát beteljesítve el tudta fogadtatni a Városi Tanáccsal a Múzeumbarát Kör, amelynek elnöke lett (1972). Ugyanabban az évben bekerült a Hazafias Népfront városi szervezetének vezetőségébe, majd 1974-ben annak alelnökévé választották. Fizetése a KTSZ főkönyvelőjeként az 1970-es évek elején már elérte az 5.000 forintot, majd 1973. július 30-án nyugdíjba vonulásával 4.200 forintos havi jövedelmet állapítottak meg számára. 1972-ben elkészült a Komáromi Városi Tanács megbízásából írt városmonográfia, amelynek megírásában Kecskést régi ismerősei segítették: a munkásmozgalmi részt Szabó Imréné írta, aki aktív MNDSZ-tag, de ő is 1946-ban áttelepült, fiatal korában szindarabokat, verseket írt, többször házasodott (abban az időben Szabó Imre hentes-mészáros, a komáromi vágóhíd vezetője volt a férje), és közreműködött dr. Bíró, a Klapka Általános Iskola tanára is. 1973-ban a Városi Tanács kiadta a mai napig is legjobban használható Komárom története című munkáját.

⁹⁹ Uo. 148-149.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.5 O-20014/1, 151. Tatabánya, 1969. április 21.

¹⁰¹ Uo. 186. Tatabánya, 1971. július 5.

Helytörténeti kutatásait Kecskés a helyi sajtóban, szaklapokban (Irodalmi Szemle, Új Forrás, Műemlékvédelem, Honismeret), és később több monográfiában is közzétette.¹⁰² Szintén 1973-tól szaktanácsadóként alkalmazta őt a városi könyvtár, ahol szerda délutánonként népszerű helytörténeti „konzultációt” tartott az iskolásoknak. Nem utolsósorban, 1974. március 30-án a Komárom megyei III/III. Osztály úgy határozott, hogy Kecskés Lászlót törlik a külön nyilvántartásból, és a volt elítélteket életük végéig kísérő alapnyilvántartásba helyezik.¹⁰³

Az 1968-as válság

Az 1968-as események közelről érintették az ikervárosok kapcsolatát. A magyar bevonulás több hónapon át tartó határ menti feszültséget és maradandó sérelmeket okozott. Az év eleji személyi váltásokkal kezdődő, és az augusztus 21-i szovjet katonai invázióval végződő „prágai tavasz” helyi percepciója a Kádár-rendszer ambivalens viszonyulását tükrözte.¹⁰⁴ 1968 elején a Prágából érkező hírek, elsősorban Antonín Novotný első titkár leváltása és a szlovák Alexander Dubček megválasztása élénk visszhangot váltottak ki a határ menti lakosságnál. Az alapszervezeti gyűléseken januárban és februárban felszólalók hiteles tájékoztatást követeltek a csehszlovákiai változásokról és a lengyel válságról.¹⁰⁵ A tavaszi hangulatjelentések kiemelték, hogy Komáromban sok mindent másképp értelmeznek, éppen az „odaátiakkal” való érintkezésük miatt. Egyre többen olvasták az Új Szó c. napilapot (a cenzúrárt Csehszlovákiában március 4-én eltörölték), de valójában a városban futótűzként terjedő pletykák, rémhírek határozták meg az egyéni magatartást. Akinek rokona vagy barátja élt Szlovákiában, a politikai liberalizációban látta a nemzetiségi súrlódásokat, a magyar–szlovák kérdés megoldásának kulcsát is.¹⁰⁶

Már a nyár folyamán egyértelmű volt a határ mentén élők számára, hogy a feszült helyzetnek súlyos következményei lesznek Csehszlovákiában. Július 29-én éjféltől Csehszlovákia területén hajtották végre a „Bodrog” nevű magyar–szovjet közös hadgyakorlatot. A megerősített szolgálatba bevonták a honvédeket, a munkásőrséget, a karhatalmi erőket. A kijelölt mélységi határovezetbe külföldi

102 Kecskés László–Hegedűs Béla: *Komárom utcanévadóí, műemlékei és emlékművei*. Komárom, Városi Tanács VB, 1975; Kecskés László: *Komáromi mesterségek*. Pozsony, Madách, 1978; Uő.: *Komárom, az erődök városa*. Budapest, Zrínyi, 1984.

103 ÁBTL 3.1.5 O-20014/1, 221–222.

104 Ezzel kapcsolatosan ld. Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. 2. k. 1957–1989. Szabad Tér–Kossuth, Budapest, 2003, 185–222; Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990*. Gondolat, Budapest, 2004, 245–256.

105 KEMÖL, XXXV (MSZMP Komárom Városi Bizottságának iratai), 11. fond, 2. cs. 6. őe. 1968, 1–3.

106 KEMÖL, XXXV/11. fond, 2. cs. 6. őe. 1968, 10–12, 17 (májusi és júniusi hangulatjelentés).

állampolgár nem léphetett be, csak az M1-es műúton engedélyezték az átmenő forgalmat. A mozgáskorlátozás magyar állampolgárokra nem vonatkozott. Szabó Gusztáv vezérőrnagy a következőképpen fogalmazott: „A [komáromi – SB] Forgalom Ellenőrző Ponton azonnal szüntesse meg a csehszlovák állampolgárok beléptetését, azokat irányítsa vissza. Számoljon azzal, hogy ennek következtében csehszlovák állampolgárok megkísérlik az államhatárt illegálisan átlépni, vagy azon járművel erőszakosan áttörni. [...] A bevezetett intézkedésekről párt, állami és társadalmi szervek vezetőit tájékoztatni nem kell.”¹⁰⁷ Az erős titoktartás ellenére többen tudták Komáromban, hogy fokozott készültség van a magyar és az 1955 óta a város szélén állomásozó szovjet csapatok részéről. Azt is tudták, hogy Kádár János többször is (utoljára augusztus 17-én) járt Komárnoban, de tárgyalásai a csehszlovák vezetőkkel nem vezettek eredményre.¹⁰⁸ Ekkor a lakosságot már erősen megosztotta a csehszlovák függetlenedési törekvés: a párttaggyűléseken felszólalók többsége már elítélően nyilatkozott, többen azt hangsúlyozták, hogy ideje lenne „megleckézteni” Csehszlovákiát és Romániát is. Ugyanis, diszkréten bár, de MSZMP a szomszédos országokban fellángoló nacionalizmussal indokolta a szovjetek oldalán való fellépését.¹⁰⁹

Az augusztus 21-i katonai bevonuláskor a magyar csapatok nem Komáromnál lépték át a csehszlovák–magyar határt. A magyar pártvezetés láthatóan tartott attól, hogy Dél-Szlovákia elfoglalása az 1938-as első bécsi döntéshez köthető emlékeket ébresztene, főleg az idősebb generációban. Ennek ellenére Komárno „elfoglalása” hirtelen megváltoztatta az ikervárosok mindennapjait. 1968 augusztusában minden negatív előjel ellenére ugyanis számos magyar és csehszlovák turista tartózkodott egymás országában. További otl létük nem volt kívánatos, hazatérésük viszont problematikussá vált a határok ideiglenes lezárásával. A határállomáson augusztus 21-én háborús helyzet uralkodott: „A komáromi Forgalom Ellenőrző Ponton (FEP) a szovjet egységek megérkezésekor a csehszlovák útlevélezézők és vámosságok ellenséges magatartást tanúsítottak. Pl. az egyik útlevélezézőtisztt az oszlop élén haladó szovjet harckocsi elé állt és nem akart félreállni az útból. Egy másik útlevélezéző berohant az épületbe és pisztollyal tért vissza, amit a szovjet elvtársak elvettek tőle. Bagyula őrnagy Csehszlovák FEP parancsnok-helyettesnek az volt a véleménye, hogy a fasiszta német hadsereg csinált olyan megszállást, mint most a szovjetek és magyarok. Cservenák Emil csehszlovák százados átjött a komáromi

107 MOL, MOL, XIX-B-10, 9. doboz, 73. folyószám.

108 Popély i. m. 286.

109 Az 1968-as csehszlovákiai magyar bevonulást részletesen tárgyalja Pataky Iván: *A vonakodó szövetséges A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában*. Budapest, Rastafari Kiadó, 2008.

magyar hídfő közelébe, és miután a magyar járőr megállította, ököllel fenyegetőzött és azt kiabálta: »Majd még találkozunk«. Ezt követően kb. 10:10 órakor az említett Bagyula megkísérelte a csehszlovák határőrizeti okmányok átvitelét.¹¹⁰

A következő hetekben a komáromi ellenőrzőpontot elfoglaló magyar határőrizeti szervek több kisebb incidensről és atrocitásról számoltak be a magyar bevonulás ellen tiltakozó lakosság és hivatalos szervek részéről. A komárnoi vámosok és határőrök megtagadták a magyarokkal való együttműködést, akiket többen „úrnak” szólítottak az addig megszokott „elvtárs” helyett: nem kezelték a beutazók útlevelét, nem engedték továbbhaladni a katonai járműveket, átkiabáltak és a magyar pártvezetőket szidalmazták.¹¹¹ A komárnoi boltokban immár nem gazdasági, hanem politikai és nemzetiségi alapú bojkott lépett érvénybe a magyar és szovjet katonák, de az odalátogató magyar állampolgárok ellen is. A Komáromból haza nem engedett csehszlovák turisták is felléptek a szovjet katonák ellen, amiért szeptember 24-én két fő ellen indult eljárás.¹¹²

A csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosságot, így a komárnoi magyarokat is nehéz helyzetbe hozta Magyarország szerepvállalása országuk elfoglalásában.¹¹³ Noha csak elvéve kerültek nyílt konfliktusba a magyar katonákkal, álláspontjuk az első napokban, hetekben megegyezett a szlovák többség elítélő magatartásával. A megszállás elleni passzív ellenállást egységesen képviselte a sajtó, a lakosság, a kommunista párt és a magyar kulturális szervezet, a Csemadok is, és néhány hónapig minden jelentősebb túloldalalon szervezett program, megemlékezés bojkott alá került. Telefonban, levélben vagy személyes találkozás alkalmával a komáromi elvtársak értésére adták, hogy árulásnak tekintik Magyarország fellépését.¹¹⁴ Az 1968-as események által megtépázott ikervárosi kapcsolatok helyreállításában kulcsszerepet játszottak a közös kulturális és sportrendezvények. Ezek közül a legsikeresebb az 1975 óta helyi kezdeményezésre, de a Berlin–Varsó biciklitúra mintájára rendezett „Komárno–Komárom felszabadulási futóverseny” volt.¹¹⁵ Az ötletgazda Herczeg Gyula, a Komáromi Sportszövetség vezetője volt, aki állandó átlépővel gyakran járt Komárnoba, és irigykedve csodálta meg a csehszlovák

110 MOL, XIX-B-10, 9. doboz, 85. folyószám.

111 Bő dokumentáció in MOL, XIX-B-10, 9. doboz, 85–160. f.

112 MOL, XIX-B-10, 9. doboz, 152. f.

113 Az 1968 utáni csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetéről ld. Juraj Marušiak: A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2005. 1. sz. 51–75.

114 Erről több általam meginterjúvott emlekező tisztviselő és pártaktivista is beszélt. A levéltári iratokban csak rövid utalás történik az ilyen jellegű kapcsolatok is laza kapcsolatának felfüggesztésére.

115 **A versenyt ma is rendezik: neve** „Komárom–Komárno Nemzetközi Szabadidős Utcai Futóverseny”.

Spartakiada mozgalmat és az Országos Sportnapokat. Jóni István, az MTK elnökének hathatós segítségével Herczegnek sikerült megszereznie az MSZMP KB támogatását, majd biztosítani az óvatosabb pozsonyi hatóságokat is. (Az MTK lett a verseny főszponzora.) Az évente kétszer megrendezett eseménynek szimbolikus tartalmat adott, hogy április 4-én Komáromba, május 9-én pedig Komárnoba futottak be az ikervárosból induló távfutók. Mivel több ezer résztvevő nevezett be a híressé vált versenyre, a határt néhány órára lezárták, de a futók szabadon lépheték át, mivel adataik és úti okmányaik már napok óta le voltak jelentve.¹¹⁶

Formális és informális kapcsolatháló: munkaerőcsere és csempészet

1968 után, és főleg a hetvenes években a határ menti magyar–szlovák együttműködés nem a szellemi szférára, hanem szociális kérdésekre, pontosabban a munkaerő intenzívebb foglalkoztatására összpontosított. Köztudott volt, hogy a két világháború között és az 1945 utáni időszakban is Dél-Szlovákia ipari ellátottsága, és a térségbe irányított fejlesztések messze elmaradtak a szlovákiai átlagtól. Az 1968-as válságnak erős nemzetiségi üzenete volt nemcsak szlovák, hanem magyar részről is: a csallóközi (főleg nőket érintő) munkanélküliség kezelése politikai kérdéssé vált. Másfelől Magyarországon az 1960-as évek végén, az új gazdasági mechanizmus bevezetése után több hagyományos iparág, pl. a textilipar súlyos munkaerőhiánnyal küzdött. Ez a komáromi lenfonógyárt is érintette, amely akkor kb. ezer munkást (zömében nőket) foglalkoztatott, és Komárom legnagyobb ipari egységének számított.¹¹⁷ 1970 áprilisában a komáromi lenfonógyár igazgatójának kezdeményezésére kétoldalú tárgyalások indultak egy transznacionális munkaerő-egyezmény megkötése érdekében, amit hosszú tárgyalások után július 11-én írt alá a két munkaügyi minisztérium. Nem volt azonban könnyű megvalósítani ezt a határokon átívelő kooperációt, és a siker az igazgató erős akaratán, magas összeköttetésein, és a kétoldalú politikai akaraton múlt. Szendrői pécsi származású pártkader volt, munkatársai szigorú, de kiváló szervezőnek tartották. Komárom megyébe való elhelyezését 1968-ban a bábolnai Burgert Róberttel ápolt barátsága segítette: Burgert hozta Szendrőit Komáromba, és segítette a Lenfonó és Szövőipari Vállalat igazgatói székébe. Szendrői 1971-ben papírra vetette a tárgyalásokról készített feljegyzéseit, és a következő évben megjelent broszúra a Kádár-korszakbeli új apparátusi-menedzseri réteg fokozatos politikai emancipációját tükrözi.¹¹⁸

116 Az információkért köszönet dr. Mikolasek Sándornak és Horváth Istvánnak.

117 A komáromi lenfonógyár történetét feldolgozta Gombkötő Gábor: *A komáromi Lenáru gyár története, 1904-1979*. Komárom, Komárom Megyei Lapkiadó Vállalat, 1979.

118 A tárgyalásokról részletesen beszámol Szendrői György: *Szlovák–magyar munkaerő kooperáció létrejötte és másfél éves tapasztalatai a komáromi lenfonógyárban. Tanulmány, eredeti dokumentumok alapján. 1972. január*. Komárom, Komáromi Nyomda, 1972.

A szerző szerint a kooperáció létrejötté 1969-re nyúlt vissza. 1969 októberében az Új Szóban megjelent egy tudósítás a Komáromi Járási Nemzeti Bizottság plénumának üléséről. Több felszólaló sérelmezte, hogy a járásban nincs munka, a dolgozók 100-200 km-re kell járjanak. A lenfonógyár igazgatójának éppen ellenkező problémával kellett szembesülnie: az új gazdasági mechanizmus bevezetése óta sok iparág, például az alacsony presztízsű, rosszul fizetett textilipar munkaerőhiánnyal küzd, és ez negatívan befolyásolja a vállalatok pénzügyi eredményességét.

1968 után több kutatás is született Szlovákia déli, magyarlakta vidékének gazdasági elmaradottságáról. Például Smidák Dezider a nyitrai egyetemen 1970-ben megvédett doktori disszertációja, melynek címe „A területfejlesztés közgazdasági kérdései a határövezetben (Dél-Szlovákia gazdasági fejlődése)”. Smidákot idézve Szendrői megjegyezte, hogy a Komáromi járás 77 ezer fős aktív népességéből a járásban található ipari létesítmények csak 7.400 főt foglalkoztatnak. A túloldalon élő magyar lakosságnak tehát azzal lehetne a leginkább segíteni – érvelt Szendrői –, ha a magyarországi határ menti megyék segítséget nyújtanak a szocialista gondok enyhítésére, például munkához segítik a fiatalokat: „A szocialista integráció bővülését jelenti, továbbá a Szlovák Szocialista Köztársaság és népei, valamint hazánk és a magyar nép tömeges barátkozásának, együttműködésének szocialista tartalommal megtöltött új vonása, kölcsönös érdekeinknek megfelelően.”¹¹⁹

A sikertörténet 1970. április 4-én vette kezdetét, amikor a felszabadulási ünnep alkalmával Szendrői találkozott Varga Gyulával (Július Varga), a komáromi Járási Pártbizottság első titkárával, aki megemlítette neki, hogy az új rendszer konszolidációját akadályozza a női lakosság körében általános munkanélküliség. Április 10-én Szendrői és Nyitrai Ferenc, a lenfonógyár vezérigazgatója ismét találkoztak, már a lenfonógyár épületében, Vargával és Chovan Tibor gazdaságpolitikai titkárral.¹²⁰ A szlovák partnerek 1000-1500 nő foglalkoztatására tettek ajánlatot. Magyar részről elfogadták a keretszámot, javasolták a fizetés részben forintban, részben koronában való kifizetését, valamint felajánlották a magyar munkatörvény érvényességét, és a magyar szakszervezeti tagságot az ott foglalkoztatott szlovákiai munkásoknak.

Még érdekesebb azonban Szendrői saját „lobbítvékenységének” bemutatása. A gyárigazgatónak ugyanis önállóan kellett lépnie úgy, hogy közben a kijárási technikák ne sértsék a felsőbb szervek politikai érzékenységét. Az igazgató először a pénzügyminisztériumnál érdeklődött, majd az Országos Pénzügy- és Vámörparancsnoksághoz ment dr. Soós János parancsnokhelyetttel tárgyalni,

---

119 Uo. 3.

120 Uo. 10.

aki elmagyarázta, hogy leginkább az 1969. augusztus 21-én aláírt kétoldalú megállapodásra lehet hivatkozni, amit a két munkaügyi minisztérium kötött a magyar munkások ideiglenes foglalkoztatására az ágcsernyői vasúti átrakodó állomáson. (Ennek prózai okait Szendrői ki is fejtette: „A munkaerő-kooperáció fordítottja Ágcsernyőn már létezett, az ottani átrakó pályaudvarra magyar rakodómunkások jártak 1969-től, mivel a csehszlovák munkások megtagadták a vasúti teherszállítványok átrakását az ellenforradalmi propaganda hatására.”)

Április 23-án már a megyei párttitkár és a Megyei Tanács VB jóváhagyása is megérkezett, innentől Szendrőinek már csak a szlovákiai jóváhagyás hiányzott. Az ügy elintézésében segített az is, hogy 1969 óta egy magyar nemzetiségű pártkáder, Krocsány Dezső volt a szlovák munkaügyi miniszter, akihez április 19-én fordultak a komárnoi hatóságok.¹²¹ Miután május 6-án Komáromban a helyi vezetők (magyar részről Szendrői és dr. Turó Antal, Komárom Város Tanácsának VB elnöke; szlovák részről Varga Ernő, a Járási Nemzeti Bizottság elnöke, Bohanesz Ferenc tervosztály-vezető, Bartos Ferenc munkaügyi osztályvezető) megegyeztek a munkaerő foglalkoztatásáról, május 12-14. között Krocsány Budapestre ment tárgyalni, és azt javasolta, hogy a határsávban 4 helyen valósuljon meg együttműködés: Pozsony (Bratislava)–Rajka, Mosonmagyaróvár, Komárno–Komárom, Rozsnyó (Rožňava)–Ózd, Kassa (Košice)–Borsod megye megfelelő körzete. Június 2-án a felek „a munkaerő-kooperációra egy helyi jellegű politikai, elvi jellegű megállapodást” kötöttek.¹²²

Az ágcsernyői egyezményt leszámítva a külföldi munkavállalással kapcsolatosan Magyarországon egyetlen példa állt rendelkezésre: az 1967. május 26-án kelt magyar–keletnémet megállapodás.¹²³ Az NDK-ban ideiglenes szerződéssel dolgozó magyarok (1969-ben kb. 13 ezer fő, 1977-ben 10.500 fő) azonban valódi „vendégmunkások” voltak: nem ingáztak (szerződésük két-három évre szólt, csak karácsonyra vagy nyaranta jöttek haza), német kollégáiktól elkülönülten, munkásszállókban laktak, és fizetésüket márkában kapták.¹²⁴

121 Uo. 7.

122 Uo. 8.

123 MOL, 288/5/713. 6e.

124 A magyar–keletnémet szerződésről és az NDK-ban dolgozó magyar fiatalok helyzetéről ld. a Szabad Európa Rádió háttérelvezését. Open Society Archive, Budapest, box 25, folder 6, report 1. Hungary/31. 22 December 1970. *Background Report. Hungarian "Gastarbeiter" in the German Democratic Republic*, 1–20.

Komárom esetében újdonságnak számított, hogy külföldi állampolgárok rendszeres, napi bejárással munkát vállaltak Magyarországon. Az ingázás megszervezésén túl, amit a csehszlovák ČSAD autóbuszai teljesítettek, lehetővé kellett tenni, hogy a munkások (akik főleg 16–30 éves nők voltak) munkaidőben állandó kishatárátlépővel rendelkezzenek, és azt, hogy élelmiszert vásárolhassanak Magyarországon forintért és vámmentesen. A miniszteri szintű megállapodás szerint a magyar munkatörvényt alkalmazták, a fizetés 40%-át forintban, 60%-át koronában folyósították. A magyar fél fizetett ünnepként ismerte el a csehszlovák nemzeti ünnepeket, és a párttag munkások a Szlovák Kommunista Párt tagjai maradtak, de tagjai lehettek az üzemi szakszervezetnek.

Noha a jelentkezők zöme magyar nemzetiségű és anyanyelvű volt, „kulturális” integrációjukra külön intézkedési terveket készítettek. A Komárnóból és környékéről jelentkező munkásnők közül végül 53 főt vettek fel. 1971-ben már 185-en dolgoztak a lenárugyárban.¹²⁵ A kísérlet tehát sikeresnek bizonyult, és egyfajta hagyományt teremtett a városban: 1989-ig az 1000–1200 munkásból 150–200 Szlovákiából ingázott.¹²⁶ Csak az 1970-es években közel ezren dolgoztak hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon. Volt, aki családi szálakkal rendelkezett Komáromban, de a legtöbb fiatal nőt az önállóság vágya, a viszonylag jó kereseti lehetőség vonzotta. A határőröket és vámósokat jól ismerő szlovákiai munkásnőket csak ritkán ellenőrizték kifelé menet: ekkor banánt, narancsot, rizst hoztak Komáromba. Visszafelé azonban jóval szigorúbb volt az ellenőrzés, csempésztevékenységre tehát nem volt mód. Egy 1977-es állambiztonsági jelentés szerint a csehszlovák vámórség szeszélyesen folytatta a csomagellenőrzést. A jelentés ezt az állomány korrupciójával magyarázta: „Előfordul, hogy fél kiló rizsát (sic!) sem engednek áthozni, ugyanakkor nagyobb mennyiségű autóalkatrészeket átengednek, főleg ismerőseiknek, vagy azoknak, akik valamilyen formában ajándékot adnak nekik. A csehszlovák vám szerv beosztottainak magatartása zavarólag hatott a magyar vámórség munkájára, mely rövid időn belül kiváltotta az ellenreakciót és egyértelműen megtagadták a kedvező vámvizsgálatot, illetve kérésüknek nem tettek eleget. Ezek után más utat választottak. Saját gépkocsijukat használják fel abban az esetben, ha az árunak szabad utat akarnak biztosítani. A csehszlovák vámórség tagjainak manipulációs tevékenységét maga a vám szervezet vezetője, Árendás is eltűri, mivel ő is kap és fogad el rendszeresen ajándékokat. Megfigyelhető, hogy egy kezdő csehszlovák vámőr egy-két éven belül gépkocsit vásárol, házat épít, holt a fizetése mindössze 1.600 korona.”¹²⁷

125 Szendrői i. m. 12–15.

126 Jelenleg a magántulajdonban lévő, 250 főt foglalkoztató lenárugyárban tucatnyi komárnói asszony dolgozik. Nemes Andrásné szíves közlése. Komárom, 2008. június 24.

127 ÁBTL 3.1.2, M-41473, 43–44.

Felbátorodva a munkaerő-egyezmény pozitív fogadtatásán, 1970 őszén a két helyi pártvezetés tárgyalásba kezdett a komáromi hajógyárban alkalmazandó magyarországi vendégmunkásokról is. A komáromi hajógyár a térség legnagyobb munkaadója volt, az 1970-es években több, mint ötezer embert foglalkoztatott. A kishatár-menti engedéllyel rendelkező 35–40 magyar dolgozó utaztatását is a csehszlovák fél szervezte, fizetésüket részben koronában, részben forintban kapták. Az 1971-ben indított második kísérletben azonban több volt a politikai szándék (viszonozni kellett a komáromi kezdeményezést), mint a gazdasági racionalitás.¹²⁸ A lenfőgyárban az 1968–69-es súlyos termelés-visszaesést munkaerőhiány okozta, de a Steiner Gábor komáromi kommunista vezér nevét viselő hajógyárnak, valamint a karbantartást végző Hydrostav vállalatnak sok szovjet megrendelése volt, és elegendő szlovákiai munkaerő állt a rendelkezésére. A hajógyárban dolgozni anyagilag vonzó, de nemegyszer megpróbáltatásokkal teli élménynek bizonyult: ezzel is magyarázható a Komárom környékén toborzott munkaerő erős fluktuációja. Az 1970-es évek elején egy szakképzett munkás havi keresete 3.000–3.500 forint volt, 1980 körül már meghaladta a 4.000–4.500 forintot. 1978-ban egy Takács Emil nevű munkásnak kb. 50 ezer forint volt az éves jövedelme a komáromi kisipari termelőszövetkezetnél, míg a hajógyárban a havi átlagkeresete 1981-ben 6.681 forintnak felelt meg.

A hajógyár igazi szocialista nagyvállalként működött: egyetlen műszakban dolgoztak, reggeltől délután 4-ig, hétvégén és esténként senkinek nem kellett bejárnia. A „vendégmunkások” társadalmi státusza és elfogadottsága az 1980-as évek elején kezdett csökkenni: mivel sokan még gyermektelenek voltak, különösen sújtotta őket a Csehszlovákiában alkalmazott „legényadó”, és ez sok munkaügyi konfliktust okozott. 1982-ben végül a munkaadó azt közölte az ott dolgozó 16 munkással, hogy a gazdasági válság miatt megszünteti az őket szállító járatot. Ezzel az intézkedéssel gyakorlatilag véget ért a munkaerő-kooperáció is.¹²⁹

A munkaerőcserre mellett egyre fontosabb érintkezési felületet jelentett a bevásárlóturizmus. Az 1960-as évektől kezdve Csehszlovákia volt a legkönnyebben elérhető, és a szocialista táboron belül a legfejlettebb ország a magyarországiak számára. Miközben komáromi családtagjaikat és ismerőseiket látogatták, a Magyarországon hiánycikknek számító, de Csehszlovákiában jó minőségű és olcsón vásárolható mezőgazdasági kisgépeket, Tesla márkájú hordozható rádiókat és mindenekelőtt ruhaneműt szereztek be, gyakran nagyobb mennyiségben

128 A hajógyári munkások ügyéről kitűnő dokumentáció nyújt KEMÖKE, 736–737. fond, Komáromi Városi Tanács VB Terv- és Munkaügyi osztály iratai–Komáromi Hajógyári ügyek 1971–1982.

129 Cseke Csabáné, a komáromi hajógyár munkaügyi főelőadója szíves közlése. Komárom, 2008. február 11.

(pl. nejlonharisnyát, pamut alsótrikót, kötött pulóvert, tréningruhát, Baťa márkájú cipőt, vadászruhát). A Komáromi Vámhivatal¹³⁰ ellenőrzésén 1963-ban 83 magyar és csehszlovák turista akadt fenn, akik megsértették a külföldön vásárolt árukra vonatkozó szigorú előírásokat. Csehszlovákiából importált árucikkeket vámmentesen csak 4.000 forint vagy 2.660 korona értékig lehetett behozni az országba. Sokan azonban nem vettek tudomást a rendelkezésről: a csomagtartóba vagy egyéb helyekre dugták a behozandó vásárfiát. A vámhivatal elkobozta a lefoglalt árut, és emellett 200 és 1.000 forint közötti büntetéseket szabott ki (akkoriban a magyarországi havi átlagkereset nem haladta meg a 2.000 forintot). A Komárom-Esztergom megyei levéltárban kutatható lefoglalási jegyzőkönyveken, panaszokon és állampolgári kérvényeken jól látszik, hogy valójában nem csempésztevékenységről volt szó, hanem rokoni és baráti kapcsolatokból származó apró ajándékozásról. 1963-ban a Komáromi Vámhivatal 900 forint pénzbüntetésre és 3 db „Tesla” gyártmányú táskarádió elkobzására ítelt egy átjáró családot.¹³¹ Kiss Gábor vámőr százados, a Komáromi Vámhivatal parancsnoka és szolgálatos kollégái még szigorúan kezelték a legcsekélyebb kihágást is. Erről az „összefoglaló jelentések” is tanúskodnak:

Necas József csehszlovák állampolgár 1963. július 10-én 10 órakor az SE-03-59 csehszlovák forgalmi rendszámú saját gépkocsijával lépett be Magyarországra. A vámhivatalnál belépése alkalmával nevezettet felszólítottuk, hogy csomagjait a vámhivatal helyiségébe hozza be. A vizsgálat megtörténte után kérdést intéztünk hozzá, hogy a gépkocsijában van-e vámköteles elrejtett áru, amit még nem mutatott be. Erre a nevezett határozott hangon kijelentette, hogy nincsen. A gépkocsi vizsgálata során a jobb oldali ajtó oldalfalából 9,8 méter fehér nylon inganyagot vettünk elő, illetve találtunk, amely terhet beismerése szerint saját kezűleg rejtett el azzal a szándékkal, hogy azt a vámvizsgálat elől elvonva hozza be az ország területére, és itt rokonainak ajándékozta el. Ezen cselekményével vámszabálysértést követett el, amiért ellene jegyzőkönyv felvétele vált szükségessé.¹³²

Az eljárás ellen a legtöbben nem emeltek panaszt vagy kifogást. Tudatosabb vagy jobb politikai összeköttetésekkel rendelkező személyek azonban nemegyszer fordultak az MSZMP Központi Bizottságához, a kormányhoz, vagy személyesen Kádár Jánoshoz segítségért az ügyükben.¹³³ A korszak viszonyaira jellemző, hogy a komáromi vámvizsgálaton lebukott személyek között alig volt helyi lakos: többségük Budapestről vagy nagyobb vidéki városból (Győr, Tatabánya) érkezett. Az erre vonatkozó levéltári iratok megerősítik az interjúalanyok és informális beszélgetőpartnerek közléseit: a helyi lakosok diszkréten alkalmazkodva az új helyzethez,

130 KEMÖL, XXIV/105 fond (Komáromi Vámhivatal iratai, 1958–1981). Az elemzéshez csak az 1963–64-es időszakra vonatkozó három doboznyi anyagot használtam fel, mivel az 1964 utáni iratokat nem szállították be a levéltárba.

131 KEMÖL, XXIV/105. fond, Bü. 12/1963, 469. Vám Főigazgatóság, Budapest. Kérvény.

132 KEMÖL, XXIV/105. fond, Bü. 12/1963, 720.

133 KEMÖL, XXIV/105. fond, Bü. 12/1963, 584.

megfelelő kapcsolatot igyekeztek ápolni a „jóindulatú” vámosokkal, és tudták, a nap melyik időszakában kell átlépni a határt. A vasúti hídon motorvonattal, az Erzsébet-hídon biciklivel, autóbusszal vagy ritkábban autóval átkelő komáromiak számára viszonylag könnyű volt feketén áthozni a Magyarországon nem forgalmazott vagy rosszabb minőségű árukat, elsősorban élelmiszert (pl. déligyümölcsöt, rizst, sört, húst). A magyar bevásárlóturizmushoz az 1964-ben megnyílt komáromi strand és termálfürdő iránti csehszlovákiai érdeklődés társult. A Komáromi Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága pozitívnak értékelte az idegenforgalom növekedését, és jelezte, hogy mivel egyre több „csehszlovák orvos, tanár” fordul hozzájuk, szükséges lenne határátlépő igazolványokat biztosítani rendszeres beutazásukhoz. Felvetődött fürdőkirándulások indítása Csehszlovákiából Komáromba az IBUSZ szervezésében, és a helyi hatóságok egyre többet költöttek városrendezésre és a közterület tisztántartására, csinosítására is.¹³⁴

A Kádár-korszak középső szakaszában úgy tűnt, Komárom megtalálta a Komárnóhoz vezető utat anélkül, hogy ez komolyabb feszültséget okozott volna a két ország között. A hivatalos kapcsolatok hangsúlyos „nemzetközisége”, amihez nagymértékben hozzájárult a szovjet csapatok mindkét városban való fokozott jelenléte, rituálissá és életszerűtlenné, de egyben elkerülhetlenné tette a folyamatos érintkezést, egyeztetést. A fogyasztói szocializmusban otthonosan mozgó lakosság számára pedig rendelkezésre álltak a bővülő idegenforgalmi lehetőségek családi látogatás, bevásárlóturizmus, hétvégi kirándulás formájában. Az 1970-es években egyes beutazók már jóval bátrabban kísérleteztek: a komáromi dunai kikötőben megforduló (főleg jugoszláv) matrózokon keresztül jelentős mennyiségű cigarettát és szeszes italt csempészték, vagy a komáromi vasúti állomáson vásároltak csempészárut az ott dolgozó rakodómunkások segítségével.¹³⁵ A rokonlátogatásból kifejlődő árucserre ekkor már egy transznacionális alapon működő, egyre jobban megszervezett, és komoly hatósági „fedéssel” rendelkező illegális KGST-piacca vált. A jelenségre a Komárom megyei Rendőr-főkapitányság gazdasági elhárítással foglalkozó osztálya is figyelte, és ügynöki hálózatot épített ki a felderítésére. A „Kékduna” fedőnevű hálózati személyt például 1976. január 6-án szervezte be tmb. (titkos megbízotti) minőségben a Komárom megyei Rendőr-főkapitányság III/II. Osztálya „a hajózás elhárítás területén végzendő szűrő-kutató munkából adódó állambiztonsági feladatok ellátására”. A tmb. feladatai között megjelölték „a hajózási alkalmazottak által elkövetett csempész tevékenység, illetve erre utaló információk” jelzését, vagy „a Komáromi MAHART ügynökség dolgozóinak

134 KEMÖLKF, XXIII/551/a. fond, 51. kötet, 128.

135 A komáromi MÁV-pályaudvaron már régóta csehszlovák közreműködéssel zajló csempész tevékenységről a BM HÖR 1. kerületi Parancsnokság felderítő alosztályának „Marosi” ügynök tudósított az 1980-as évek elején. ÁBTL 3.1.2, M-42100.

csempész tevékenységére utaló információk” megállapítását és továbbítását.¹³⁶ 1977. július 1-jén adott jelentésében „Kékduna” a következőképpen számolt be a csehszlovák vámosság által bátorított csempésztevékenységről:

A jugoszláv állampolgároktól kisebb-nagyobb ajándékokat fogadnak el, és ezeknél kedvező vizsgálatot tartanak. Vámvizsgálataik során kihasználják azt a lehetőséget, hogy a magyar vámszerv kevés létszámmal dolgozik, és nincs lehetősége – főleg a nagy utas- és camionforgalom esetén – minden egyes utas vámellenőrzésére. (...) A csehszlovák vámszerv beosztottainak magatartása zavarólag hatott a magyar vámország munkájára, mely rövid időn belül kiváltotta az ellenreakciót, és egyértelműen megtagadták a kedvező vámvizsgálatot, illetve kérésüknek nem tettek eleget. Ezek után más utat választottak. Saját gépkocsijukat használják fel abban az esetben, ha az árunak szabad utat akarnak biztosítani. A csehszlovák vámország tagjainak manipulációs tevékenységét maga a vámszerv vezetője, Árendás is eltűri, mivel ő is kap és fogad el rendszeresen ajándékokat. Széleskörű kapcsolataikról legismertebb személyek a csehszlovák vámőrök a komáromi közúti határátkelőhelyen Behil Károly, a közúti kirendeltség vezetője, Danics Zoltán és Szabados Mátvás. Megfigyelhető, hogy egy kezdő csehszlovák vámőr egy-két éven belül gépkocsit vásárol, házat épít, holott a fizetése mindössze 1.600 korona.¹³⁷

Az operatív tiszt eredményesnek ítélte a hálózati személy felderítő munkáját, és intézkedésként tájékoztatót készített a BM katonai vonalon működő elhárítás részére is (BM. III/IV-7/c. győri alosztály). 1978. november 1-jén „Kékduna” információkat adott a komáromi hajózási vámkirendeltségen dolgozó Dévai Katalin vámőrrel, aki Pejovic Milánnak, a jugoszláv hajózási társaság helyi vezetőjének segítségével igen jövedelmező módszert dolgozott ki:

Kb. 1,5-2 éve az ügynökség vezetője, állandó állomáshelye Komárno. Miután az ügynökség vezetését átvette, rövidesen kialakult az a gyakorlat, hogy a hajók nem kérnek beléptetést Komáromba, hanem a vonatmány leállítását után átmennek Komárnoba. Az ilyen hajók készletével hónapokra visszamenőleg átnéztem, és megállapítottam, hogy nagy mennyiségű cigarettát visznek be csehszlovák területre, de újbóli kilépésnél a bevitt cigarettának már csak a töredékét hozzák ki - pl. 43 ezer darab cigaretta került beléptetésre, kiléptetésre pedig már csak 13 ezer db volt beírva.¹³⁸

Az ipari fejlesztések és a fogyasztási cikkek előállításában tapasztalható koordinációhiány miatt már a szolid mértékűnek mondható cserekereskedelem, árubevásárlás és csempészet is kellemetlenül befolyásolta az ikervárosok kapcsolatát egy olyan speciális makrogazdasági környezetben – jelesül a KGST devizaviszonyai között –, amelyben nem tudtak mit kezdeni az erősödő határ menti együttműködéssel, és transznacionális mikrokereskedelemmel. A Komárom-Esztergom megyei pártbizottság tatabányai központjából 1970 februárjában a következő jelentés futott be az MSZMP Központi Bizottsághoz:

136 ÁBTL 3.1.2, M-41473 („Kékduna” tmb. dossziéja), 67-68.

137 Uo. 43-44.

138 Uo. 45.

Az elmúlt időszak tapasztalatai azt mutatják, hogy a nemzetközi turistaforgalom lezajlása után sem csökkent jelentősen a komáromi utasforgalom. Jelenleg is megközelíti vagy eléri az augusztus-szeptemberi forgalmat. Naponta átlagosan 800-900 fő lép be vonaton, 200-600 fő a közúti átkelőhelyen. A kilépők száma is hasonló. Természetesen ez a szám hétvégén megduplázódik, ünnepek előtt eléri a 4.000 fő be- és kilépőt. Az utasok túlnyomó többsége csehszlovák állampolgár, akiknek zöme Szlovákiából jön át. Nem ritka jelenség, hogy 1-1 személy naponta két-három alkalommal is átrándul. Ezen utasoknak nem sok közülük van a turizmushoz, fő céljuk az élelmiszer és egyéb áruvásárlás. A komáromi boltvezetők véleménye szerint pénteki és szombati napokon a boltok tele vannak csehszlovák állampolgárokkal. Leginkább vásárolják: a zsiradékot, étolajat, tőkehúst, szárazrut (téli szalámi, gyulai kolbász), italárúkat, kávé, édesipari árúkat, cigarettát, kenyeret, de még egyes ruházati cikkeket is. Az étolajnak kb. 40%-át csehszlovák állampolgárok vásárolják és viszik ki az országból. A nagymérvű felvásárlást nagymértékben indokolja a fenti cikkek viszonylagosan alacsony ára. Az átkelők nagy része pénzt nem vált be, hanem olcsó fehérműt, melegítőt hoz át és értékesít, amiből fedezni tudja élelmiszer-vásárlását. A város lakossága aggódik, hogy a kereskedelem meddig fogja bírni a helyi lakosságon túl a szomszédos ország átránduló lakosait is ellátni. Már most is jelentkeznek kisebb ellátási zavarok az alapvető közszükségleti cikkekből, gyakori a sorbanállás, bosszankodás. A határ menti városokban hajlamos a lakosság bármilyen okból adódó áruellátási hiányosságot a nagymértékű csehszlovák felvásárlásoknak betudni, ami az ellenszenv kialakulásának és erősödésének forrása lehet.¹³⁹

A Miskolcból, Salgótarjánból és Tatabányáról érkező feljegyzéseket, javaslatokat összegezve dr. Terpitkó András vezérőrnagy, a Vám- és Pénzügyőrség országos parancsnoka az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályához fordult egy feljegyzésben, és egyúttal a Mezőgazdasági Minisztérium és a Belkereskedelmi Minisztérium panaszát is tolmácsolta a pártközpontnak. Terpitkó szerint a jelenség 1968-ban vette kezdetét, amikor a politikai események miatti politikai bizonytalansághoz ellátási gondok társultak Csehszlovákiában:

Általános jelenség az étolaj kivitele. A vámhivatalok jelentése szerint majdnem minden csehszlovák utas legalább egy flakon (0,7 liter) étolajat visz magával. Az utasok számát véve alapul ily módon a vizsgált időszakban kb. 1.850 hl. került utasforgalomban Csehszlovákiába kiszállításra. Az egyéb élelmiszerek közül Csehszlovákiába az alábbi becslést mennyiségeket vitték ki az utasok:

- Zsír (az utasok kb. 50%-a á ½ kg) – 660 q.
- Kolbászaru (az utasok kb. 75%-a á ½ kg) - 990 q.
- Liszt (az utasok 30%-a á 2 kg) – 1600 q.
- Vágott baromfi (az utasok 30%-a á 1 kg) – 800 q.
- Burgonya (az utasok 20%-a á 10 kg) – 5300 q.
- Alma (az utasok 20%-a á 5 kg) – 2650 q.¹⁴⁰

139 MOL, 288/24/54. őe. 22-23.

140 MOL, 288/24/54. őe. 5-6.

A hetvenes években azonban nem sikerült felszámolni a VPOP országos parancsnoka által felvetett hiányosságokat. Ráadásul új problémák keletkeztek, amikor Csehszlovákia árucere-szerződést kötött KGST-rendszerben Kubával és egyes dél-amerikai országokkal. A „csehszlovákok” (elsősorban csallóközi magyarok) továbbra is zsírt, húst, cigarettát vittek ki Magyarországról, de a növekvő magyar turizmus (1974-ben még egymillió, 1981-ben már 2,5 millió, 1988-ban pedig több, mint 4 millió belépőt regisztráltak Magyarországból Csehszlovákiába – ekkor már kétszer annyi magyar állampolgár lépte át a határt, mint csehszlovák) is új kihívások elé állította a határ menti térségeket.¹⁴¹ A hagyományosan népszerű sör mellett ekkor már kelendők voltak a Magyarországon luxuscikknek számító, de Csehszlovákiában nagy mennyiségben és olcsón kapható déli gyümölcsök (banán, narancs) és a rizs. Noha drasztikus devizakorlátozási intézkedésekre csak az 1982-es pénzügyi válság idején került sor, csehszlovák oldalról egyre nyitabb ellenszenvvel fogadták a „mindent felvásárló” (tehát a helyi lakosok ellátását veszélyeztető) magyar turistákat, akiket nem, vagy csak kelletlenül szolgáltak ki a túloldali boltokban és kocsmákban: vásárlási kedvük a szocialista hiánygazdaság világában nem érénynek, hanem vétségnek számított.¹⁴² 1986-ban aztán megjelent Komáromban is a lengyel piac, miután a várost butikok és magánboltok lepték el. A Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága november 12-i ülésén röviden megvitatta a kérdést, és a következőképpen határozott: „Amennyiben a rendőri szervek engedélyezik, a Városi Tanács sem gördít akadályt az árusítás elé, hiszen Tatán és Esztergomban is működik.”¹⁴³ Ezzel gyakorlatilag lezárult a két ikerváros közötti „szelíd” szocialista csempészet közel 30 éven át tartó korszaka.

Összegzés

A fokozatosan puhuló kádári diktatúra soha nem járt együtt a határok valódi légi-esedésével. Az egymást jól ismerő helyi állami- és pártvezetők kapcsolata okvetlenül hordozott formális elemeket, kevésbé mondható bensőségesnek, noha voltak közös kirándulások, ivászatok, vadászatok. Kompetenciájukba nem tartozott bele, hogy konkrét együttműködési terveket dolgozzanak ki, akár kulturális, gazdasági vagy közlekedési téren. A komáromi magyar nyelvű színház egyszer sem kapott engedélyt komáromi vendégszereplésre, mivel a hatóságok tartottak a magyar

141 A Kádár-kori turizmusfejlesztési stratégiákat Rehák Géza elemezte: „Szállodaiparunk és idegenforgalmunk fejlesztése tárgyában soron kívül teendő intézkedések,” *avagy a Kádár-korszak turizmusának első lépései*. Debreceni Szemle, 2007/3. sz. 331-347.

142 A határ másik oldalán tapasztalt negatív megjegyzésekre, sérelmekre több interjúalanyom is hivatkozott.

143 KEMÖLKF, XXIII/551/a. Komárom V. T. VB 1986. november 12-i ülése. Jegyzőkönyv.

nacionalista megnyilvánulásoktól. Közben a párhuzamos életet élő ikervárosok tovább haladtak az 1919-ben elkezdődött, 1945 után felgyorsuló szétfejlődés útján, amit magyar részről a „fasiszta múltból” örökölt szükséges rossznak, szlovák részről azonban inkább üdvözlendő ténynek tekintettek a nemzetépítés jegyében.¹⁴⁴ 1982-ben Prágában magyar kezdeményezésre megállapodást írtak alá a kötelező minimális valutabeváltásról, amelynek értelmében ettől kezdve a két állam polgárai egyéni turistaként csak akkor utazhattak a másik országba, ha rendelkeztek a saját országuk pénzváltó helyein vásárolt meghatározott összegű forinttal vagy koronával.¹⁴⁵ 1985. október 28-án Csehszlovákia a forintellátás akadozása miatt az év végéig felfüggesztette a Magyarországra irányuló egyéni utazási lehetőséget, szervezett utazás keretében is csak egyszeri utat engedélyezett.¹⁴⁶ Az 1970-es években folyamatosan növekvő idegenforgalom stagnálni kezdett, majd nagymértékben csökkent az időszakban. Ekkor azonban más, súlyosabb kérdések mérgezték a két szocialista állam, és (kisebb mértékben) az ikervárosok lakosságát: a Bős-Nagy-maroson tervezett dunai vízlépcső, és a magyar kisebbség elleni egyre durvább hatósági fellépések Szlovákiában. Ezzel azonban sem helyi, sem országos szinten nem tudott mit kezdeni az internacionalista szocialista paradigma és a válságba került fogyasztói szocializmus foglyává vált Kádár-rendszer.

Bibliográfia

Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Pozsony, Kalligram, 2004.

Békés Csaba: Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztútjében, 1945–1990. Gondolat, Budapest, 2004.

Bencsik Péter: A magyar úti okmányok története 1867-1945. Budapest, Typico Design, 2003.

Bencsik Péter–Nagy György: A magyar úti okmányok története 1945-1989. Budapest, Typico Design, 2005.

Chandler, Andrea: Institutions of isolation. Border controls in the Soviet Union and its successor state, 1917-1993. Montreal&Kingston/London/Bufalo, 1998.

Éger György: Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Osiris, Budapest, 2000.

144 Juraj Marušiak szerint az 1970-es évek elejére datálható vissza az 1968 után deklarált kisebbségpolitikai törekvésektől való elkanyarodás. Marušiak i. m. 55.

145 Popély i. m. 378.

146 Uo. 400.

Gombkötő Gábor: A komáromi Lenárugyár története, 1904-1979. Komárom, Komárom Megyei Lapkiadó Vállalat, 1979.

Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet: Eurorégiókról szlovák–magyar kitekintéssel. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2006. 2. sz. 3–26.

Huszár Tibor: Kádár János politikai életrajza. 2. k. 1957–1989. Szabad Tér–Kosuth, Budapest, 2003.

Janek István: Csehszlovákia. In Békés Csaba (szerk.): Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban. Budapest, 1956-os Intézet-Gondolat Kiadó, 2007

Kecskés László–Hegedűs Béla: Komárom utcanévadóí, műemlékei és emlékművei. Komárom, Városi Tanács VB, 1975.

Kecskés László: Komáromi mesterségek. Pozsony, Madách, 1978.

Kecskés László: Komárom, az erődök városa. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1984.

Kiss József: A szlovákiai magyar kisebbség a reformfolyamat első szakaszában (1964–1967). Fórum Társadalomtudományi Szemle 1999. 1. sz.

Kovács Éva: A „házassági piac” alakulása Komáromban (1900–1940). In K. Horváth Zsolt–Lugosi András–Sohajda Ferenc (szerk.): Léptékváltó társadalomtörténet. Budapest, Hermész Kör – Osiris, 2003. 366–394.

Kovács Éva: Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918–22, 1938. In Bárdi Nándor (szerk.): Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000. 181–212.

Kovács Tamás: Komárom megye. In Randolph L. Braham (szerk.): A holocaust földrajzi enciklopédiája. Budapest, Park Kiadó, 2007, 616–634.

L. Balogh Béni: A csehszlovák–magyar lakosságcsere Komárom–Esztergom vármegyében. In Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárának Évkönyve 1993–1994. 167–186.

Mácza Mihály: Komárom. Történelmi séták a városban. Pozsony, Madách, 1992.

Marušiak, Juraj: A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2005. 1. sz. 51–75.

Olaru, S.–Herbstritt, G.: Stasi și Securitatea. București, Humanitas, 2005.

Pásztor Cecília–Tyekvicska Árpád (szerk.): ... Ahol a határ elválaszt. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota, 2002.

Pataky Iván: A vonakodó szövetséges. A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. Budapest, Rastafari Kiadó, 2008.

Popély Árpád: A csehszlovákiai magyarok történeti kronológiája (1944- 1993). Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.

Rehák Géza: „Szállodaiparunk és idegenforgalmunk fejlesztése tárgyában soron kívül teendő intézkedések,” avagy a Kádár-korszak turizmusának első lépései. Debreceni Szemle, 2007/3. sz. 331-347.

Schultz, Helga–Katarzyna Stkołosa–Dagmara Jajeśniak-Quast: Twin towns on the borders as laboratories of European integration. Frankfurter Institute für Transformationsstudien, Discussion paper 4/2002.

Schultz, Helga (szerk.): Grenzen im Ostblock and ihre Überwindung. Berlin, Arno Spitz, 2001.

Sikos T. Tamás–Tiner Tibor: Egy város–két ország. Komárom–Komárno. Komárom, Selye János Kutatóintézete, 2007.

Szarka László áttekintése. In A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998, I. kötet (szerk. Tóth László). Budapest, Ister, 1998, 55.

Szénássy Zoltán: Rév-Komárom. Komárom, KT Kiadó, 1998.

Szendrői György: Szlovák–magyar munkaerő kooperáció létrejötte és másfeles tapasztalatai a komáromi lenfonógyárban. Tanulmány, eredeti dokumentumok alapján. 1972. január. Komárom, Komáromi Nyomda, 1972.

Szita Szabolcs: A komáromi deportálás 1944 őszén. Budapest, Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ, 2002.

Vadkerty Katalin: A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Pozsony, Kalligram, 2001.

Vári András: Határkerülés: a vállalkozók szomszéd országhoz fűződő gazdasági kapcsolatai az esztergom–párkányi kistérségben. Regio, 2002. 2. sz. 51–83.

Zsiga Tibor: A „vasfüggöny” és kora. Budapest, Hans Seidel Alapítvány, 1999.

VI. Identitás és etnicitás a szlovák-magyar határon

Muriel Blaive

Ludwig Boltzmann Intitut, Bécs¹

---

¹ E helyütt szeretnék köszönetet mondani a bécsi Erste Foundationnak, amely a szlovák-magyar határmenti kutatást szponzorálta. Úgyszintén szeretném megköszöni Thomas Lindenbergernek [LBI/EHP], hogy kritikai megjegyzéseivel és észrevételeivel segítette e szöveg megszületését.

Mi az értelme egy államhatárnak, amely olyan embereket tart távol egymástól, akik ellentmondásos érzésekkel néznek a határ jogosságára? Amely határ olyan embereket választ szét, akik azelőtt ugyanahhoz a nemzethez tartoztak, és akik még ma is tömegesen úgy gondolják, hogy tartoznak? Amely határ olyan emberek között képez korlátot, akik ugyanazt a nyelvet beszélik? Mi a jelentősége egy olyan határnak, amely arra kényszerít két antagonisztikus történelemmel rendelkező nemzetet, hogy a közös jövőn osztozva ma azonos oldalon álljanak? Mi volt a jelentősége a két szocialista ország közti határnak ilyen feltételek között, és mi a helyzet ma, amikor a határ – minden feltett szándék és cél mellett – beolvad a schengeni zónába?

Harminc Komárnóban lebonyolított oral history interjú alapján (10 szlovák és 20 magyar interjúalannyal, amely arány nagyjából tükrözi a város etnikai összetételét) az a célom, hogy megvizsgáljam a két közösség közti bonyolult viszonyokat, és azt a sajátos utat, melynek során megfogalmazták saját identitásukat a kommunizmusban és napjainkban.

Komárom ügye: a legfontosabb ügy

1918 előtt Komárno, amelyet akkor magyarul Komáromnak hívtak, a Duna mindkét partján elterülő város volt. A települést az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása és a trianoni szerződés osztotta két külön városra, és innentől a Duna lett a határ Magyarország és az újonnan létrehozott Csehszlovákia között. Ezek a határok időnként az etnikai térkép ellenében lettek meghúzva, szándékosan úgy, hogy kedvezzenek az új szláv állam gazdasági fejlődésének. A Duna menti síkság a jelentős mezőgazdasági potenciálja okán Szlovákia részévé vált, míg maga Komárno egy nagy hajógyárnak adott otthont. Komárno történelmi központja a ma Szlovákiának nevezett oldalon találta magát.

A magyarországi Komáromban lefolytatott interjúkat Vajda Barnabás, a SJE Történelem Tanszékének munkatársa készítette, és készített belőlük érdekes jelentést.² Tanulmányomban én a komáromi kutatás eredményei alapján a „másik” felfogásának módozatait kíséreltem meg meghatározni olyan embereknél, akik egy városból, de két különböző nemzetből vagy a határ túloldaláról származnak. Tanulmányom nem mikrotörténeti tanulmány a valós értelemben, mivel nem használtam archív anyagokat, és a helyi sajtót sem elemeztem; a kutatás jelen szintjén ez csupán egy oral history kísérlet.

2 Vajda Barnabás: The 'Long European Post War Period' in Communicative Memories and (Trans) National Public Spheres. Report on Komárom (Hungary), Bécs, 2008, ill. uó. Remembering the Cold War in Komárom. *Eruditio–Educatio* 4 (2009), 2. sz., 17–24.

Lezajlása idején, 2008-ban a kutatás a Ludwig Boltzmann Institut for European History and Public Spheres' Cold War programjának részét képezte, amelyet eredetileg Berthold Molden tervezett.³ A program első teszt-vizsgálatából – amelyben magam is részt vettem a cseh–osztrák határon található České Velenicében⁴ – tudtam, hogy ott a határ kulcsfontossággal bírt a város életében, mivel České Velenice csaknem hermetikusan el volt zárva, és szorosan körbe volt véve. A komárnoi határ azonban két keleti blokkbeli ország között húzódtott, vagyis ez egy „egyszerű” belső határ volt. Természetesen tilos volt engedély nélkül átlépni, de az engedélyt viszonylag könnyen meg lehetett kapni, és a csempészet is széles körben elterjedt – vagyis az emberek nem kényszerültek a határt *bármilyen* áron, illegálisan átlépni. Noha voltak bizonyos különbségek a csehszlovák és a magyar kommunista rendszer között, mégsem volt lényeges eltérés a két ország életszínvonalára között a két oldalon. Ráadásul ez a határ nem ideológia határ volt, amely két teljesen eltérő rendszer, s két teljesen eltérő életmód között húzódtott volna. A helyi lakosoknak itt pl. nem kellett rész venniük a határ védelmében, amiként az a kapitalista országokkal közös határnál történt.

Noha a kapcsolat a kommunista rendszerrel České Velenicében traumatikus volt, ott az embereket nem nagyon kötötte le vagy érdekelte saját helyi kommunista múltjuk. Úgy tűnik, a „múlt kezelése” még kevesebbet jelent a komárnoi magyaroknak, akiknek nem volt komoly panaszuk az ellen a kommunista rendszer ellen, amely egykor szavatolta és tiszteletben tartotta kisebbségi jogait. A legmeghökkenőbb vonás a komárnoi interjúk esetében viszont az volt, hogy hiányzott belőlük az érdeklődés a társadalmi-politikai és ideológiai ügyek iránt. Csupán az illusztráció végett: a kommunizmus, a demokrácia, a magyar fasizmus, a Szabad Európa Rádió (SZER) hallgatása, a kommunista párttagság, a magyar és a csehszlovák kommunista rezsimek közti különbségek, a régi kommunista rendszerrel való elszámolás, 1956, 1968, 1989, és még inkább 1993, az új szlovák állam megalakulása, a mostani szlovák politika – ezek az események közömbös és lélektelen válaszokat váltottak ki interjúalanyaimból.⁵ A vallás sem tűnt kiemelkedő témának, ezért ezt a tényezőt mellőzöm ebben a tanulmányban.

3 A projekt leírását ld. <http://ehp.lbg.ac.at>.

4 Ld. Blaive, Muriel–Molden, Berthold: Grenzfälle. Österreichische und tschechische Erfahrungen am Eisenen Vorhang, Weitra, Bibliothek der Provinz, 2009. Ugyanez cseh nyelven: Hranice probíhají vodním tokem. Odrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a Českých Velenic, Brno, Barrister & Principal, 2010.

5 Bár Komárom jelentősen kivette részét a gazdasági problémákból: „Azáltal, hogy csökkent a város kikötőjének jelentősége, és a SLK [hajóépítő vállalat] tönkre ment 2000-ben, a munkanélküliség 25%-ra emelkedett Komáromban. A hajógyártat később a kormány megmentette, és átnevezte SLKB-ra; azonban a munkások száma 3.000-ról (1996) 1.100-ra (2005) csökkent (amiből kb. 700-an dolgoznak a termelésben, és 10%-uk alvállalkozó).” Ld. Martin, Edgar: «The impact upon employment of the decline in Danube transport.» In South East Europe Review for Labour and Social Affairs, 1/2006, 81-88. www.ceeol.com.

Az alapvető metafizikai kérdések Komárnóban sokkal inkább a két közösség identitása körül forognak. Mit jelent a magyar kisebbséghez tartozni Szlovákiába, és mit jelent a szlovák kisebbséghez tartozni Komárnóban? – ezek azok a lényeges ügyek, amelyek a város lakóit foglalkoztatják, és amely témákról interjúalanyainak volt mondanivalójuk. Ezért aztán arról kérdeztem őket részletesen, hogyan fogják föl, hogyan értelmezik az együttélést a másik közösséggel: a nyelvi kérdést, a szülőket, gyerekeket, iskolát, lojalitást, valamint a magyarországi magyarokhoz fűződő kapcsolataikat.

Esszémben előbb a kommunizmus kétséges „előnyeire” szeretnék rávilágítani. Ezután dekonstrukció alá veszem azt, hogy a nyelvi probléma hajlamos területi börtönbe zárni a magyarokat. Harmadsorban az szeretném végiggondolni, milyen jövőre számíthat Dél-Szlovákia. Mindenekelőtt azonban röviden összefoglalom az általam használt kérdőívet.

A kérdőív

Vajda Barnabás és én 30-30 interjút készítettünk Komáromban és Komárnóban 2008 folyamán. Interjúalanyainkat az ún. hógolyó-effektust alkalmazva kerestük és találtuk meg, vagyis mindenkit, aki hajlandó volt beszélgetni velünk, megkértük, adjon ötleteket, kapcsolatokat további lehetséges interjúalanyokhoz. Ezek a beszélgetések nem foghatók fel sem teljes életrajzoknak, sem alapos életpálya-beszélgetéseknek. Mivel a teljes projekt mintegy 600 interjút ölel fel 20 különböző helyszínen, számos előre nem látható eseményre is fel kellett készülnünk. Alapvetően az ún. részben nyitott interjútechnikát alkalmaztunk, amely eleve meghatározott, konstans kérdéseken alapult; így a kérdések – a más és más országok más és más kontextusa ellenére – a lehető legnagyobb mértékig összehasonlíthatók voltak.

Legidősebb interjúalanyom 1923-ban született, a legfiatalabb 1992-ben, a többiek pedig többé-kevésbé egyenletesen oszlottak meg e két időpont között. Kérdéseim az alábbi hét főbb kategóriába csoportosíthatók:

Életük az ország szélén

Kapcsolatuk a túloldallal, a múlttal és a jellel

Kapcsolatuk a másik közösséggel saját városukon belül

Vizonyuk a kapitalizmushoz és a szocializmushoz

Véleményük a helyi történelemről

Véleményük a magyar kisebbség jogairól a kommunizmus alatt és jelenleg

Véleményük Szlovákia, Románia és Bulgária EU-csatlakozásáról, valamint Törökország és Ukrajna várható csatlakozásáról

Ezenfelül feljegyeztem róluk az alapvető adatokat: nem, születési hely és dátum, mióta él Komárnóban, anyanyelv, nemzetiség, iskolai végzettség, szülők foglalkozása, családi állapot és vallás.

Jelen írásomban a helyszűke miatt kiválasztottam néhány általam reprezentatívnak ítélt beszélgetést. Az alábbiakban megszólal egy 85 éves magyar munkás, Czár Gábor; egy 47 éves szlovák hölgy, Božena Ebertová; egy 36 éves magyar középiskolai tanár, Erdei János; egy 21 éves magyar tanuló, Bártok Lajos; és egy 16 éves magyar középiskolás lány, Belai Tünde. Amint az szokásos hasonló kutatásoknál (s mivel legtöbb interjúalanyom egyébként is ezt kérte), a neveket felcseréltem, így a személyek azonosságát nem lehet megállapítani.

A kommunizmus „előnyei”

A komárnoi kutatás azt mutatja, hogy a kommunizmusnak voltak bizonyos előnyei a nemzeti kisebbségek kezelésének tekintetében, legalábbis a saját közép-európai kontextusban (a kisebbségek ügye a sztálinista Szovjetunióban természetesen egészen más megítélés alá esik). (A külső megfigyelő provokatívan azt is kérdezhetné, mindez nem volt-e legalább olyan jó, mint az Európai Unió...) A csehszlovák kommunista propaganda mindvégig azt hirdette, hogy – eltekintve egy rövid közjátéktól a második világháborút követően – támogatja a nemzeti kisebbségeket és jogait. Ekként Szlovákiában és máshol is a magyarok viszonylag jó sorba éltek, voltak iskoláik, középiskoláik, színházaik, mozijaik, újságjaik és könyvesboltjaik. Röviden, lehetőségük volt a saját nyelvű kultúrához, és ezt joguk volt a hivatalos érintkezésben (posta, helyi hivatal) is használni, ha megfelelő arányban éltek a településen.

Mindez természetesen igaz az Európai Unióban is, amely garantálja a kisebbségekkel való méltó bánásmódot. Azonban a különbség a kommunista rendszer autoritatív és paternalista természetében rejlik: az integráció ekkoriban nem lehetőség, hanem parancs volt. A magyarokra rákényszerítették a szlovák nyelv megtanulását, már csak azért is, hogy (kötelezően) munkát találjanak, és általában is erősen „elvárták” tőlük (ha éppen nem nyíltan kényszerítették őket), hogy részt vegyenek a város nyilvános, két nyelvű és két nemzeti életében.

Természetesen a kommunisták általában profitáltak abból az imázsból, amely a „munkások jólétére törekvő rezsimet” mutatta. Végére is Komárno iparváros volt, ahol a kommunisták kapták a szavazatok 30%-át már a második világháború előtti időszakban is. Czár Gábornak, a 85 éves munkásembernek jó emlékei voltak ezekből a kommunista időkből:

M.B. Arról készítünk felmérést, hogy a szocializmus alatt milyen volt az élet a határ két oldalán.

C.G. Hát volt a vasfüggöny, ez igaz. De az is igaz, hogy a szocializmus alatt nekem mint kétkezi munkásnak [...] annyit el tudtam érni, hogy a családomat ki tudtam emelni abból a rettenetes szegénységből, amibe én születtem.

Czár Gábor nem volt párttag, csak szimpatizáns:

G.C. Hát nem voltam, nem is azért, mért tagadnám, de pártolója voltam. Mert ha nincs a kommunizmus, a fiam nem lett volna optikus, nem tudtam volna három házat építeni. Mert kettőt építettem magamnak, egyet meg a lányomnak. A kétkezi munkámmal. Örökölni nem örököltem semmit, mert a szüleim olyan szegények voltak. Ezt nem tagadom, ezt megmondom akárkinek. Párttag nem voltam, mert én csak a becsületes munkát tiszteltem.

De a kommunista rezsim előírta a magyar kisebbség integrációját is. Božena Ebertová (47 éves szlovák hölgy) ezt mondta például:

B.E. A mi magyarjainknak lehetőségük van megtanulni szlovákul, de nem akarnak kommunikálni, illetve nem igénylik a szlovák kommunikációt. Azt lehet mondani, hogy 1989 előtt a magyarok 80%-a perfektül tudott szlovákul, mivel szlovák iskolába járt. Az üzletekben szlovákul beszéltek, és így. De azután hirtelen jött 1989 után, hogy ki a nagyobb magyar, egymás között. Abbahagyták, én úgy veszem észre, látom rajtuk, hogy nem akarnak, mivel lehet, hogy nem tudnak, nincs gyakorlatuk, nincs elég gyakorlatuk szlovákul kommunikálni.⁶

Esetemben kevésbé nacionalistának mutatkoztak azok a szlovák és azok a magyar interjúalanyok, akik korábban a Csehszlovák Kommunista Párt (CSKP) szimpatizánsai voltak. Ugyanők toleránsabbnak bizonyultak a két közösség együtélése irányában is. A magyarok között a korábbi kommunisták voltak azok, akik legkevésbé elleneztek, hogy gyerekeik szlovák családba házasodjanak, vagy hogy saját gyerekeiket szlovák nyelvű iskolába adják. Czár Gábor 85 éves magyar munkásnak például szlovák lánya és unokái vannak.

6 *A szlovák eredetiben:* B.E. Naši Maďari majú možnosť sa naučiť po slovensky, ale nechcú komunikovať, resp. nemajú potrebu komunikovať po slovensky. Pred 1989 možno povedať že 80% Maďarov perfektne vedelo po slovensky, lebo malo slovenské školy. Slovenčina sa viacej používala v obchodoch, a tak. Ale potom zrazu to tak prišlo po 1989, že kto je väčší Maďar, medzi sebou. Prestali, ja tak berem, vidím na nich, že nechcú, lebo, možno, že nevedia, nemajú prax, nemajú tú nabratú prax komunikovať po slovensky. *Angolul:* B.E. Our Hungarians have the possibility to learn Slovak but they don't want to communicate. Before 1989, one can say that 80% of the Hungarians spoke Slovak perfectly, because they had to study in Slovak schools. Slovak was more used in shops, etc. But there was a turn-about after 1989, and where there is a majority of Hungarians, they stick to themselves. They stopped, in my opinion, I see it on them, they don't want to, they don't have any practice, they don't have any urge to communicate in Slovak.

Még akkor is, ha ezek az idősebb magyarok nem tanultak meg jól szlovákul, lojalitásuk a szlovák állam iránt magasabb, mint a fiatalabb generációé. Czár Gábor a következőket mondta:

M.B. Egy szimbolikus térképen melyik várost érzi közelebb a szívéhez: Pozsonyt vagy a másik Komáromot? G.C. A szívemhez melyik van közelebb? Hát nézze, Pozsony annyival jobban hozzám tartozik, hogy itt élek, ebben az országban élek, itt kapok lehetőséget a megélésre. A Dél-Komárom már csak olyan rokonféle énnekem. Hiába magyarok, én is magyar vagyok, de nekem ide kell jobban húznom, mert itt az életem lehetősége, meg a gyerekemé is. Hát inkább közelebb Pozsony. Külön ország, és az a fővárosunk.

Az ő Szlovákia irányába mutatott lojalitása odáig terjedt, hogy a magyarral szemben a csehszlovák kommunista rendszert részesítette előnyben:

B.M. Milyen különbséget látott régebben a csehszlovák és a magyar szocialista rendszer között?

C.G. Nekem a mienk jobban tetszett, mint azoké.

B.M. Miért?

C.G. Azok mindig verekednek. Ma is mindig sztrájkolnak, meg egymást piszkolják, meg gyalázzák. Hát mit mondjunk, ez a valóság.

A nacionalizmus Komárnoban tapasztalt viszonylagos enyhesége azt mutatja, hogy ideológiai értelemben a kommunista rendszer meglehetősen jól tudott alkalmazkodni ehhez a közeghez, és képes volt pozitív vagy negatív módon különbséget tenni saját nemzeti politikája között. Erdei János 36 éves tanár összehasonlította a nacionalizmus mértékét a kommunizmusban és a szlovák államban:

B.M. Mi a véleménye a magyarok nemzetiségi jogairól Szlovákiában?

E.J. Én azt hiszem, hogy alapjában véve nem rosszak, de mindig ki vagyunk téve valami veszélynek. Tehát hogyha jön egy kormány, amelyik nem tudja a gazdasági problémákat megoldani máshogy, akkor előveszi az ún. nemzetiségi kártyát. És akkor mindig el kell terelni a figyelmet valamivel, mondjuk a nemzetiségekre. Oktatásban jogaink megvannak. Van saját egyetemünk, vannak saját iskoláink, talán itt a nyelvhasználattal, a hivatalos nyelvhasználattal vannak problémák, hogy nem tartják be az előírt törvényt állami szinten. De szerintem különben annyira nem rossz.

B.M. És 1989 előtt?

E.J. 1989 előtt nem szabadott, hogy rossz legyen, mert a kommunizmusnak a szocializmus-elmélete azt tartja, hogy minden ember egyenlő. Tehát akkor hivatalosan fenn kellett tartani a jó viszonyt.

A kommunista rendszer arra való képessége, hogy a körülményeknek megfelelően kihasználja vagy kisebbitse a nemzeti problémát, akkor válik nyilvánvalóvá, ha Komárnót összehasonlítjuk České Velenicével, ahol a kommunista rezsim egyértelműen használta és instrumentalizálta a nemzeti érzelmeket

az osztrákok ellen – akik egy valódi politikai határ, a vasfüggöny túloldalán voltak. Ebben az esetben a félelem és annak instrumentalizációja nagy szerepet játszott a helyi politikában. Az állítólagos veszély, amelyet a kapitalista „külföldiek” jelentettek Gmümből, igazolni látszott a rezsim számára, hogy mindenkit ellenőrizni kell. Itt az országon kívülről származó „külső fenyegetés” egy „belső veszély” formájában találta meg a maga ellenpárját. Az utóbbit azok az emigráns-jelöltek jelentették, akik az ország minden részéből érkeztek a városba, hogy itt találjanak lehetőséget nyugatra szökni. A rezsim ráerőltette/meggyőzte a helyi lakosokat, hogy önmagukat figyeljék, valamint hogy „önkéntesen” elfogadják az épp ellenükben létrejött terror légkörét, amely a „belső” és a „külső” ellenség elleni harc jelszava jegyében zajlott. Komárnóban mindez ismeretlen, sőt elképzelhetetlen volt, amennyiben itt a két nemzeti közösség túlságosan szolidáris volt egymáshoz ahhoz, hogy tagjaik tömegesen feladják egymást a hatóságoknak – miközben a kommunista rezsim is tudta, hogy a két közösség egymás ellen fordítása nem lett volna túl okos dolog.

Másfelől érdekes megfigyelni az interjúkban, hogy a szlovákiai magyarok számára milyen nagy mértéken fontosak saját nemzeti jogaik. Emiatt időnként még a kommunista rendszer ideologikus és autoritív természetől is elfeledkeznek, mintha ezek teljesen másodlagosak lettek volna. E viszonylagosságot szemléletesen tapasztaltuk, amikor a múlttal kapcsolatban az idős emberektől megkérdeztük: „Milyen rendszer volt 1939-ben, 1945-ben, az 1950-es években, 1968-ban, 1989-ben stb.?” Komárnóban az idősebb emberek még megélték az első köztársaságot, a magyar fasiszta államot⁷, az újjáalakult csehszlovák demokráciát, a kommunizmust, majd újfent a megújult csehszlovák demokráciát, végül a független Szlovákiát. Ennek dacára a teljesen különböző rendszerekről lapos és jellegtelen emlékeket őriznek, mintha a fasiszmus, a demokrácia és a kommunizmus között nem lehetne világos különbséget tenni. Efféle politikai-történeti zűrzavar például egy cseh esetben elképzelhetetlen lenne: valószínűleg még a teljesen iskolázatlan polgár sem keverné össze a nácizmust, a kommunizmust és a demokráciát – viszont valószínűleg teljesen közömbös volna országa kisebbségeinek sorsa iránt. A szlovákiai magyarok számára azonban ez utóbbi a központi kérdés.

7 A „magyra fasiszta állam” megnevezés a Horthy Miklós-féle Magyarországgal szemben itt és a tanulmány egy másik helyén több szempontból vitatható. A lektorok megj.

1989: depolitizáció

Bármily hihetetlennek tűnik, számos magyar interjúalany nem emlékezett arra, mi történt 1989-ben. Ez a közömbösség természetesen annak a ténynek is betudható, hogy a lakosság nem túl sok változást vett észre saját szociális és gazdasági körülményeiben közvetlenül a forradalom után, mivel a reformok meglehetősen lassan következtek be Szlovákiában. Megkérdeztem erről Bártok Lajos 21 éves magyar diákot:

B.M. Hogyan változott meg a családod élete 1989 óta gazdasági és szociális szempontból?

B.L. Énszerintem nem volt rá pozitív hatással, de negatívvá sem. De a rendszerváltásról nem maradt meg, hogy valaha is panaszkodtak volna, hogy a rendszerváltástól rosszabb lett. Inkább most az 1990-es évek végén, 2000-es évek elején, de azért különösen, a rendszerváltás miatt nem. Esetleg, hogy más világ lett, a kapitalizmus...

Idős munkásunk, Czár Gábor 1989 fontosságáról mondott egy olyan mondatot, amely mintapéldája lehet a politika iránti tökéletes közönynek – és amibe az 1989-es eseményeket büszkén emlegető prágai elit beleborzadna:

B.M. Hogyan változott meg az ön élete 1989 óta szociális és gazdasági értelemben?

C.G. Míg nem mentem nyugdíjba, dolgoztam, most meg nyugdíjas vagyok.

A 16 éves Belai Tünde viszont meglepő választ adott, amikor az 1989 előtti magyar kisebbségi jogokról kérdeztem:

B.T. Hát a Beneš-dekrétumok még érvényben vannak most is, és ez azért sértő, és azelőtt is biztos az lehetett.

A teljes háború utáni korszak „Beneš-dekrétumokra” való leegyszerűsítése (előbb a magyarok vagyontól való megfosztása; azt követően sok szlovákiai magyar Csehországba való kényszerkitéleptése az 1950-es évek elejéig; közben a Magyarországgal végrehajtott „lakosságcsere”, melynek során szlovákiai magyarokat küldtek Magyarországra, és viszont magyarországi szlovákokat fogadtak be) számomra tipikusan úgy tűnik, hogy az nem más, mint olyan történelemszemlélet, ahol az ideológia kérdés (kommunizmus vagy demokrácia) a nemzeti szempontra redukálódik. A kérdés nem az, hogy a kommunizmus jobb volt-e, mint a demokrácia, hanem az, hogy bennük a magyarokkal mint nemzeti kisebbséggel hogyan bántak. És ebben a tekintetben a kommunizmust interjúalanyaim jobbnak tartották. Elbűvölő párbeszédet folytattam Czár Gáborral, amikor is meglehetősen nehezemre esett kitalálni, kire gondol, amikor azt mondja, „a demokratikus elnök”:

B.M. Mi a véleménye, mennyire érvényesültek a szlovákiai magyarok nemzetiségi jogai 1989 előtt? Mi a helyzet jelenleg?

C.G. Hát nézze, én 1923-ban születtem az első csehszlovák republika alatt. Akkor több jogunk volt nekünk magyaroknak, mint ma. Akkor a bírósági tárgyaláson is két nyelven folyt a tárgyalás, két papíron megkapták, magyarul is meg szlovákul is a végzést. Ma már a magyarokkal akadoznak. Ez szerintem nem nagyon helyes.

B.M. Mióta?

C.G. Amióta van ez a demokrácia, vagy hogyhívják. Hát most. Mert a hogyhívják a, ki volt az az elnök, aki hazahozta a magyarokat Csehországból?

B.M. Dubček?

C.G. Nem, előtte.

B.M. Husák?

C.G. Nem, előtte.

B.M. Masaryk, Novotný, Zápotocký?

C.G. Nem, kommunista volt.

B.M. Gottwald?

G.C. Igen, Gottwald. Ő demokratikus ember volt. Mert előtte a Beneš meg a Masaryk elvitte a magyarokat Csehországba, a Gottwald meg hazaengedte őket.

Olyasmit hallani, hogy Klement Gottwald (ugyanaz az ember, aki véghezvitte a CSKP sztalinizációját az 1920-as években, s még az 1950-es években is Sztálin leghűségesebb cseh tanítványának számított, és akit a legnagyobb felelősség terhel a kirakatperекért és a mindennapi terrortól a háború után)⁸ volt a csehszlovák köztársasági elnökök között „a legigazibb demokrata”, nos ilyesmit csak egy fanatikus kommunista mondhat..., vagy egy szlovákia magyar. Bár az igaz, hogy a kommunista rendszer (miután támogatta a Beneš-dekrétumokat, és kiélvezte a németek és részben a magyarok tulajdoni kifizetésének minden előnyét, amit csak képes volt, s miután támogatta a szudétanémetek kiűzését, valamint a magyar kisebbség belső deportálását a cseh területekre) az 1950-es évek elején visszatért hagyományos kisebbségvédelmi politikájához. Azok a magyarok, akiket kényszerrel kitelepítettek a szudéta területekre, az 1950-es években hazamehettek, visszakapták állampolgárságukat és minden jogukat.⁹

A történelemnek ez a politikamentes vagy furcsa politikai szemszögből nézett változata okozza részben azt, hogy 1989 fontossága relativizálódik: Belai Tünde (16 éves) például nem tudja, hogy a szülei hallgatták-e a SZER-t; nem gondolja, hogy szülei élete bármilyen értelemben is megváltozott volna az 1989 előttihez képest; és azt sem tudja, szülei voltak-e párttagok – valójában mindez a legkisebb mértékben sem érdekli őt. Czár Gábort sem kötötte le nagyon a politika:

8 Ld. Rupnik, Jacques: Histoire du parti communiste tchécoslovaque. Des origines à la prise du pouvoir, Paris, Presses de la FNSP, 1981.

9 Ld. Blaive, Muriel: 1956 Une déstalinisation manquée, Brussels, Complexe, 2005.

B.M. Szokta-e azelőtt hallgatni a Szabad Európa Rádiót, vagy más hasonló rádiót?

C.G. Hát nem, mert nem értem rá politizálni. Nekem dolgozni kellett, mert ház nélkül nősültem. Akkor nagyon nehéz volt házat építeni.

Az 1989-es változások, amelyek Prágában és Pozsonyban lezajlottak, beszélgetőtársaink számára távoli eseménynek tűntek. Ellentétben két teljesen szlovák beszélgetőtársunkkal (akik legalább viszonylag tisztában volt 1989 szimbolikus értékével, valamint azzal, hogy e dátum mit jelentett, pl. a kommunizmus bukása, a demokrácia visszaállítása stb.), legtöbb magyar interjúalanyunknak nagyon ködös elképzelése volt a közeli múlttól. A beszélgetések döntő pontjain a Csekké Velenice-i interjúalanyok tisztán értették hivatkozásaimat 1989-re (pl. „Hogyan változott meg az életük szociális és gazdasági értelemben 1989 óta?”), és azonnal értették a feltevésemet, hogy szerintem az életmódjuk bizonyosan megváltozott. A szlovákok is értették 1989 politikai értelmét, noha nem nagyon tudtak komolyabb gazdasági vagy szociális változásokról beszámolni. Velük szemben azonban a magyarok időnként bizony nagyon nehezen tudták értelmezni, milyen eseményre hivatkozom. Más szavakkal, a komárnoi magyarok a nemzet közegében, és nem a hivatalos ideológia közegében élnek. Ideológiájuk a személyes nemzeti azonosságtudat, valamint a kisebbségi jogok, amit mindig fontosnak tartanak. A 21 éves Bártok Lajos az alábbiakat mondta:

B.M. Mit szólna a magyarok nemzeti jogaihoz 1989 előtt és után?

B.L. Ez olyan, hogy 1989 előtt talán a nacionalizmus annyira nem virágzott. [...] De aztán szerintem, ahogy múltak az évtizedek, ahogy én hallottam szüleimtől, idősebbektől és másoktól is, hogy nem volt jellemző a nacionalizmus, amit most mondjuk a politikában hallani, és esetleg még lejön. De szerencsére úgyse jön le az emberek szintjére, a hétköznapiakba, a munkahelyekre, szomszédi és családi viszonyokba nem jön le az a politikai acsarkodás és gyűlölködés. Ebből a szempontból volt talán jobb. [...] Most talán jobban tudják a magyarok, hogy mit szabad, bár nem vagyok benne biztos, hogy mindenhol, de nagyobb bátorság van, tudják, hogy mik a jogaink. Ez, talán a jogtudat, ami erősödött. De hogy valójában mennyivel lett több a jog, és mennyivel lett jobb a hétköznapi nyelvhasználat, hogy ez mennyit változott, ahhoz nem tudok hozzászólni, mert nincs összehasonlítási alapot.

A politikai jobb és bal oldal sokkal kevésbé számít, mint a nemzeti hovatartozás. Az alábbiakban Erdei János (36 éves magyar tanár) elemzi a szlovák politikát 1989 óta:

E.J. A szlovák politika szerintem még mindig a 19. században él, tehát olyanokra gondolnak, mint az egységes nemzetállam, csak szlovákok lakják, mindenki legyen meg kötelezően a szlovák öntudat. Attól a veszélytől félnek, és ha netán nagy a gond, akkor mindenképpen szeretik hangoztatni, hogy jaj, hogyha ezek a magyarok még valamit akarnak, vissza Magyarországhoz, akkor mi történik Szlovákiával. Tehát van benne egy erős nacionalizmus. [...] Nagyon kevés olyan politikus van, aki átlátja ezeket a dolgokat. Tehát függetlenül attól, hogy valaki baloldali szlovák vagy jobboldali, mégiscsak jó szlovák akar lenni.

Másfelől azonban – és ellentétben České Velenicével – mind a magyarok, mind a szlovákok spontán módon úgy említették 2004-et (EU-ba való belépés) és 2007-et (schengeni zónába való belépés) mint az ország és a határrégió szempontjából meghatározó dátumokat. Az interjúalanyok véleménye az európai integrációról sokkal pozitívabb itt, mint a cseh határrégióban. Bár az interjúk idején Szlovákia még nem volt az eurozóna tagja (ez 2009. január 1-jével történt meg), az emberek büszkeséggel és némi aggodalommal várták az új pénzt. Világos volt (s ez ismét nagy különbség České Velenicéhez képest), hogy a fiatal szlovák állam egyre nagyobb ismertségre és nemzetközi elismertségre tesz szert, lakosai pedig akár magyarok, akár szlovákok, valahogy büszkéek erre. Véleményük Törökország és Ukrajna uniós integrációjáról bár gyakran szintén negatív, azonban mégis sokkal pozitívabb, mint České Velenicében, ahol szinte senki nem támogatta ezt az elképzelést.

Az első rész összefoglalásaként azt írhatjuk, hogy ha visszatekintve a kommunizmus a kisebbségi kérdésben legalább olyan sikeresnek látszik, mint az Európai Unió, akkor ez csak azért lehetséges, mert a kommunizmus autoritatív jellege érthető módon megkövetelte a magyar kisebbségtől az integrációt. A kötelességeket és jogokat, amelyeket kaptak, a csehszlovák állam által és irányában megkövetelt lojalitás tartotta egyensúlyban, s ők ezt a lojalitást kötelességtudóan be is tartották – miként ezt idősebb interjúalanyaink mutatják. Manapság azonban, ahogy interjúinkban olvasható, a fiatalabb magyarok alig beszélnek szlovákul (ha egyáltalán), nem sokat tesznek, vagy éppen egyáltalán semmit sem tesznek azért, hogy integrálódjanak a szlovák társadalomba, vagyis párhuzamos életet élnek. Mindennek az az eredménye, hogy az integráció visszafelé halad.

Kétséges magyar integráció Szlovákiában

Mind a szlovák, mind a magyar idősebb emberek jól ismerték és ismerik a „másik” közösséget. Az idősebb magyarok rendszerint beszélnek szlovákul is, és valóban sok határrégióban élő szlovák beszél magyarul. Sokszor vannak barátaik a másik közösségben, és találtunk olyan vegyesházasságokat is, amelyeket bizonyos fokú tolerancia jellemez, már ami a gyerekek nevelését, nyelvét és nemzeti identitását illeti. És mégis: mindezek ellenére interjúinkban általában tapasztaltunk bizonyos fokú ellenséges érzületet a másik közösség irányában. Ezt úgy tudnám megfogalmazni, hogy a két közösség jól ismeri, de nem nagyon szereti egymást.

A fiatalabbaknál manapság ennek épp az ellenkezőjét tapasztaltam: bár elméletileg még mindig kötelező a szlovák nyelv tanulása, a fiatal magyarok általában úgy tűntek nekem, legalábbis Komárnóban, hogy nem tudnak jól

szlovákul, pl. nem értették meg a legelemibb mondatokat sem. Szinte egyáltalán nincsenek szlovák barátai, de még ha volnának is, akkor is magyarul beszélnének velük. Íme egy beszélgetésrészlet Bela Tündével (magyar, 16 éves):

B.M. Vannak szlovák barátai?

B.T. Hát, voltak itt-ott, leveleztem valamikor egy szlovák lánnyal, meg mikor a távolba voltam, és voltak ott szlovákok, sikerült összebarátkozni, ilyesmi. De úgy a városban nem.

Tanára, Erdei János nagyra értékeli a toleranciát és a nyíltságot. Dicséri a határregió kettős kultúráját, és azokat a kedvezményeket, amelyeket a régió hoz a szlovákiai magyar közösségnek a magyarországi magyarokkal szemben. S mégis, gyakran nehéz valóságra váltani ezt a nemes szándékot.

B.M. Beszél szlovákul?

E.J. Valamilyen szinten igen.

B.M. Vannak szlovák barátai?

E.J. Igen, vannak.

B.M. És milyen nyelven beszélnek?

E.J. [*nevet*] Vannak olyan szlovák barátaim, akikkel úgy beszélgetek, hogy ő mondja szlovákul, én mondom magyarul, és megértjük egymást. Tehát az a szlovák barát is itt már valamilyen szinten tud magyarul. De neki könnyebb kifejeznie magát szlovákul, nekem meg magyarul, de megértjük egymást. Van viszont olyan, akivel szlovákul beszélek. De ez a ritkábbik dolog, mert azért a többsége a barátainak mégiscsak magyar.

És így saját bevallása szerint a szlovák barátai, pár kivételtől eltekintve, valóban magyarul beszélnek. Házassága is hasonló mintát követ. Elmagyarázta nekem, hogy a feleség szlovák, de:

B.M. És hogy beszélnek?

E.J. Magyarul beszélünk, azért mert ő az apja oldaláról szlovák, így lett szlovák a nemzetisége is, de mind a két nyelvet tökéletesen beszéli. Tehát őrajta nem lehet észrevenni, hogy szlovák, de ha például Poprád környékén jár, nem lehet észrevenni bizonyos szinten, hogy magyar.

És valóban, bár szlovák iskolába járt, magyarul beszél, mert édesanyja magyar, és valójában két nemzetiséggel bír. Kutatásunk ezen a ponton bizonyítani látszik, hogy egy személy saját bevallott etnikai identitását (ezt az alapvetően bensőséges dimenziót) kettős metafizikai erő alakítja, mégpedig: az adottságok és egy megmagyarázhatatlan tényező, amely leginkább a szexuális orientációhoz vagy a vallásos érzülethez hasonlatos. Ennek tudatában kérdeztem őt:

B.M. És gyerekei már vannak?

E.J. Igen, mind a kettő magyar.

B.M. Mind a kettő magyar iskolába jár?

E.J. Igen, magyar iskolába is jár az egyik, a másik még kicsi, de úgy is hivatalosan magyar neve van. Ez egy ilyen kompromisszum volt, hogy a gyerek magyar nemzetiségű, viszont a vallásában az anyját követi, tehát katolikus.

Mekkora áldozat volt ez a részéről? – kérdeztem:

M.B. Maga református?

E.J. [nevet] Nem, én ateista vagyok.

S hogy teljesebb legyen a kép, megkérdeztem:

B.M. Elfelejtettem kérdezni, melyik nyelven beszél a felesége a gyerekekkel?

E.J. Magyarul.

B.M. Tehát nem szlovákul?

E.J. Csak ha muszáj. Tehát ő inkább a munkahelyén beszél szlovákul, mondjuk, ha elmegyünk, meglátogatjuk az apósomat, aki fenn él Žiar nad Hronomban, Besztercebánya [Banská Bystrica] környékén, ott szlovákul beszél velük, de a gyerekekhez magyarul.

Ismételt érdeklődésemre még egyszer megerősítés kaptam, hogy a szlovákiai magyaroknak könnyebb elviselniük családjuk kevert voltát, ha Szlovákiától távolabb élnek:

B.M. Amikor nagyok lesznek a gyerekek, és amikor házasodni fognak, akkor mindegy lesz, hogy kivel?

E.J. Valójában mindegy. Mert manapság már annyira összekuszálódnak ezek a dolgok, hogy nem várhatom el, nem tehetem kötelezővé neki, hogy magyar [legyen] a férje, mert két lányom van. Mondjuk például az öcsémnek orosz felesége van, és Angliában élnek. Tehát ott aztán nem lehet nagyon elvárni, hogy tudjon magyarul. Lehet, hogy kicsit szomorú a dolog, de manapság ez már így van. Annyira keveredik az Európai Unióban a lakosság, hogy ha netán szlovák lenne a férjük, azért azt valamilyen szinten elvárom, hogy az unoka tudjon magyarul, de én szerintem kapnak egy olyan nevelést a gyerekek, hogy azért tartsák szemük előtt ezt. Ha nem, akkor se lesz olyan nagy probléma, de hát az az ő életük. Ők keresik a saját boldogságukat.

A nyíltság ilyen értelemben teljesen elfogadott, és valahogy még elfogadhatóbb, amikor nem közvetlenül szlovákokkal kapcsolatban kell gyakorolni. Bártok Lajos 21 éves diáknak sincsenek szlovák barátai. Ezután azonban az alábbiakról beszélünk:

B.M. Miért, szerinted, amikor kérdeztem néhány magyart itt, ha van szlovákiai barátja, azt mondták, hogy nem Komáromban, de amikor külföldön vannak, ott vannak szlovák barátaik. Miért, hogyan lehet ez?

B.L. Igen, igen, ilyeneket már hallottam én is. Hát mégiscsak, ha külföldön vagyunk, egy helyről jöttünk, mégiscsak Szlovákiából, és mégiscsak megértjük egymást jobban.

B.M. És akkor itt...

B.L. ...nyelvileg is, de attól függetlenül is, nekem itt körülményesebb. De ha külföldön lennék, mondjuk Londonban, mégiscsak könnyebben meg tudnám magamat értetni a szlovákokkal. És abban a viszonylatban ő itteni is lenne, onnan jött, ahonnan én jöttem, meg is tudom vele magam értetni, viszont ha itt lakok Komáromban, akkor a magyarokkal tudom magam megértetni.

B.M. De ez érdekes, nem?

B.L. Igen, igen. Minél messzebb vagyunk, annál... igen. Tulajdonképpen szerintem ez ugyanaz, ahogy a középiskolát is befejeztem, olyan emberekkel, akikkel csak pár évfolyammal odébb jártunk, máshol találkozunk, messzebb, például munkában, úgy kezeljük egymást, mintha ismerősök lennénk... Nem tudom, érdekes az ember.

Mivel néha együtt sétáltunk az utcán vagy a parkban, láttam, amint magyar interjúalanyaim köszöntek az utcán az embereknek, de mindig csak magyaroknak, és látszólag nem vettek tudomást róla, hogy szlovákok is voltak ott; mintha a szlovákok láthatatlanok lettek volna, vagy nem is léteztek volna. (Meggjegyezzük, hogy a szlovákiai magyar városokban ma már nem szokás *mindenkinek* köszönni. A szerk.) Belai Tünde el tudná képzelni, hogy szlovák férje legyen, csakhogy:

B.M. És ha lesz gyereked, melyik iskolába fog járni?

B.T. Hát amennyiben itt maradok, akkor magyarba.

B.M. Magyarba? De ha a szlovák férjed nem akarja?

B.T. Akkor is magyarba. [*Nevet.*] Nem érdekel.

Bártok Lajosnak hasonló elvárásai voltak:

B.M. Amikor feleséged lesz...

B.L. Igen...

B.M. Szlovák lehet?

B.L. Lehet, lehet, igen.

B.M. És ha nem beszél magyarul?

B. L.: Hát szerintem beszél.[*Nevet.*] [...]

B.M. És amikor gyerekeid lesznek, melyik iskolába fognak járni?

B.L. [*Nevet.*] Ez problémás. Hát mindenképpen szeretném, hogy magyarba, hogy aztán mi valósulna meg belőle, hogy mi lenne a valóság, kérdés. Ha itt Komáromban élnék, akkor valószínűleg, bár akkor sem lenne egyértelmű a dolog, de ha valahol Szlovákiában, akkor nyilvánvaló, hogy szlovákba. De ezt nehezen tudom elképzelni.

Természetesen ennek ellenkezője is igaz. A fiatal szlovákok hajthatatlannak mutatkoztak: amennyiben magyarral házasodnának (noha számukra e gondolat egy kicsivel elfogadhatóbbnak tűnt, mint a magyaroknak szlovákkal házasodni), szlovákul beszélnének, és a gyerekeik szlovák iskolába járnának.

A két közösség között uralkodó távolság szintén világosan kiütközött, amikor a következőt kérdeztem a komáromi magyaroktól: Ha távolra utaznának, pl. az USA-ba, és ott találkoznának vagy egy magyar komáromi magyarral, vagy pedig egy saját városukból származó szlovákkal, kihez éreznék közelebb magukat? Íme Belai Tünde válasza:

B.T. Akkor a magyar talán közelebb áll a szívemhez, egyértelműen.

B.M. A nyelv fontosabb, mint az állam ?

B.T. A nemzet fontosabb, nálunk a nemzetiség.

Amikor Bártok Lajossal megvitattam az állampolgárság vs. egyéni kulturális identitás kérdését, szavait a magam részemről némi kétkedéssel fogadtam, ami bizonyára francia centralista kultúráim következménye:

B.M. És ha Amerikában vagy, mit szólna, hogy mi vagy? Mert az amerikai mindig kérdezi...

B.L. Magyar.

B.M. Magyar? Azt mondd, magyar?

B.L. Persze.

B.M. És aztán azt mondd, szlovákiai magyar?

B.L. Hát igen, hogy Szlovákiában élek.

B.M. Hát először hogy magyar, aztán hogy szlovákiai magyar?

B.L. Igen, magyar vagyok, és Szlovákiában élek.

Szlovák szemmel nézve, és még finoman fogalmazva is a magyarokat egyszerűen erősen nacionalistáknak nézik. Božena Ebertová (47 éves szlovák hölgy) ezt a következő példán szemléltette:

B.M. Van ön szerint valamilyen speciális különbség a szlovákok és a magyarok között Komárnóban?

B.E. Igen, biztosan vannak különbségek. Ez a különbség, úgy mondanám, hogy a magyar mentalitás nagyon nemzeti irányultságú, nagyon hat rájuk, hogy itteni magyarok [...] Nekem az, hogy szlovák vagyok, ritkán fontos. Náluk jobban látható a patriotizmus, az a büszkeség, hogy magyarok.¹⁰

10 *A szlovák eredetiben:* M.B. Existuje podľa Vás špecifický rozdiel medzi Slováky a Maďary v Komárně? B.E. Áno, určite, je, sú rozdiely. Tie rozdiely, tak by som povedala, že mentalita tá maďarská je veľmi národnostne orientovaná, veľmi do nich sa štepuje, že ste Maďari, proste u nás tým, že... [...] To, že ja som Slováč, málokedy sa štepuje. Viac vidieť u nich to patriotizmus, tú hrdosť na to, že je Maďar. *Angolul:* M.B. Do you see a difference between Slovaks and Hungarians in Komárno? B.E. Yes, of course, there are differences. Like I said the differences are that the Hungarian mentality is very fixated on nationality, they dance to this tune, that they are Hungarians living here, so... [...] We rarely celebrate the fact that we are Slovak. This patriotism, this pride to be Hungarian, is more visible with them.

Vallomása alapján a magyar nemzeti nyomás tényleges kulturális dominanciát jelent, amit időnként nehéz elviselniük a komárnoi szlovákoknak. Ebertová pl. azt állítja, hogy a helyi Jókai Színház magyaroknak és szlovákoknak közösen létesült, ennek ellenére szinte kizárólag magyar kultúrát közvetít. Szerinte a helyzet csak mostanában javult, amióta az új igazgató, aki Pozsonyban tanult, és szlovákul is beszél, funkcióba került. Sajnálja, hogy nem jut elég szlovák könyvhöz és kultúrához: „Az, hogy itt élünk, egy olyan helyen, ahol a magyarok vannak többségben, azt jelenti, hogy nincs lehetőségünk, hogy a gyerekeinknek mindent megtanítsunk, amit kellene.”¹¹ Számára a nyelvi különbség tűnik a legnagyobb gondnak: „Amikor a családom idejön meglátogatni minket, úgy érzik, mintha Magyarországon lennének, mert mindenütt magyar szót hallani. Elég elmenni Lévára, ahol az utcán mindenhol szlovákot hallani, pedig ott is vannak magyarok. Ott a hangulat nem magyar, de itt Komárnóban magyar atmoszféra van.”¹²

A magyar lojalitás kérdése

A történelmi érzékenység vizsgálata szintén hasznos a helyi és a nemzet identitások feltérképezésére. Ennek kapcsán az lepett meg, milyen alacsony a komárnoi magyarok Szlovákia iránt mutatott lojalitása, és viszont milyen erős a lojalitásuk Magyarország iránt. Horthy admirálisra – aki fasiszta vezetőként visszaszerezte 1938-ban az elvesztett területeket, és széles ünneplő tömeg közepette fehér lovon vonult be Komáromba – máig hősként tekintenek, beleértve a fiatalabb generációk magyarjait is. Az ő bukását, a fasiszmus és a náciizmus 1945-ös legyőzését többségben máig tragédiának látják, amennyiben a terület akkor került vissza Szlovákiához, illetve veszett el Magyarország számára örökre. A szovjetek 1945-ös megérkezését a szlovákok felszabadításként látják, a magyarok viszont megszállásként – a korábbi kommunisták kivételével.

Ugyanakkor viszont a másik oldalon azt sem lehet mondani, hogy a szlovákiai magyarok teljesen lojálisak volnának a magyar államhoz. Ugyanis ha a nemzetképet vesszük alapul, a magyarországi magyarokról a komárnoi magyarok körében

11 A szlovák eredetiben: Tu s tým, že žijeme na území, kde je väčšina maďarských obyvateľov, nemáme tu možnosť ani naučiť naše deti, no u nás by museli.

12 A szlovák eredetiben: Lebo už keď sem príde moja rodina, ona sa tu cíti ako v Maďarsku, lebo všade počuť len maďarčinu. Stačí ísť do Levíc, tam sa na ulice rozpráva po slovensky, hoci je tam zastúpené maďarské obyvateľstvo. Tá atmosféra nie je maďarská, ale tu v Komárne je maďarská atmosféra.

nem él osztatlanul jó kép. Tipikus „csehszlovák” módon úgy látják őket, mint „alulcivilizáltakat” és kissé vulgárisakat.¹³ Czár Gábor 85 éves egykori munkás a következőket mondta:

M.B. Mihez érzi magát közelebb: a szlovák vagy a magyar Komáromhoz?

G.C. Szerintem a szlovák Komárom elegánsabb, mint a Dél-Komárom. Meg ha nem is volna, akkor is azt kell mondanom, mert itt élek, itt van a hazám, itt van a lakásom.

A magyarországi magyarokhoz nem tudott semmilyen kapcsolódást találni: „A magyarokhoz nekem olyan nagyon nagy hogyhívjakom nincsen. Tisztelem őket, mert mindenkit tisztelni kell, de olyan közel valamit nem fűzők hozzájuk.” Erdei János 36 éves középiskolai tanárnak szintén ambivalens érzései vannak Komáromról és Magyarországról:

B.M. Maga szerint mi a különbség itt a határnál lakni és valahol máshol Szlovákiában?

E.J. Én azt mondom, hogy van egy nagy előnye, azért mert két kultúrát ismerünk, így mondom a sajátunkat, a magyart, másrészt azért kapcsolatban vagyunk a szlovák, a cseh kultúrával, számunkra ez mindenképpen nagy előny. Ha én választhatnék, hogy hol éljek, akkor itt maradok mindenképpen. Nagyon jó látni azt, hogy például a határ másik oldalán mennyire keveset tudnak arról, hogy itt hogyan élnek itt az emberek, tanulságos, úgyhogy, ahogy az én szakmámban is, nagyon sokat jelent, ha valaki a magyar mellett egy másikat, szlovák vagy cseh nyelvet is ért.

Megkérdeztem Bártok Lajos 21 éves diákot:

B.M. Szerinted mi a különbség, van-e különbség a szlovákiai magyarok és a magyarországi magyarok között?

B.L. Hát igen, van különbség.

B.M. Miben?

B.L. Úgy, mint emberek mentalitásában is van különbség, és biztos a nemzethez való, magyarságukhoz való hozzáállásukban is. [...] Magyarságtudat szempontjából, hát nálunk ez egy állandó kérdés itt, kisebbségben, aki foglalkozik vele, hogy hogyan viszonyulunk a magyarságtudatunkhoz, hogy mennyire vagyunk magyarok, létkérdés is, hogy megtartjuk-e... Hát most a politika az beleszólt, hogy volt az a népszavazás a kettős állampolgárságról, 2005-ben, Magyarországon. Az egy kicsit, akkor nálunk sokan úgy gondolták, hogy elutasítanak minket az ottani magyarok, és nem tartanak minket magyarnak. Szerintem ez se teljesen igaz, bár sokan így gondolkodnak.

13 A magyarokról mindig is elég kedvezőtlen kép élt Csehszlovákiában, és ugyanez él róluk ma is. A jellemző hétköznapi beszédben a magyarok „félíg cigányok”, ami – figyelembe véve a roma kisebbség elleni rasszizmus fokát – elég lehangoló sértés. Az 1956-os forradalom alatt a kommunista rendszer nagyban profitált ebből a sztereotípiából: az „atrocitások”, amelyeket a „fasiszta vadállatok” (ti. a forradalmárok) követtek el, elegendő támogatást szereztek a hivatalos szervek számára Prágában. Ld. Blaive, Muriel: 1956 Une déstalinisation manquée, Brussels, Complexe, 2005.

B.M. Mit szólnak a szlovákiai magyarok a magyarországi magyarokról általában?

B.L. Hát, nem mindig jó véleménnyel vannak róluk, szerintem. [...]

B.M. És miben rossz?

B.L. Hát talán ez az érzés, amit ők nem élnek át, hogy milyen kisebbségi magyarnak lenni, és ők nem becsülik meg, hogy ők otthon, Magyarországon élhetnek, csak vitatkoznak, vitatkoznak, és közben milyen jó nekik. Ez igen, ez talán.

Akár még némi keserűséget is tetten érhetünk abban, ahogy a szlovákiai magyarok arról beszélnek, hogyan fogadják őket a magyarországi magyarok. Erdei János ezt mondta:

E.J. Mi nem vagyunk a legtöbb esetben az ő szemükben magyarok, hanem még mindig csehek vagyunk vagy szlovákok. Én például, aki Magyarországra jártam egyetemre, én mindig cseh gyerek voltam ott. Semmi közöm a csehekhez, de önekik az úgy könnyebb volt, hogy a Dunától északra ott voltak a csehek, és én cseh gyerek voltam. Mérges voltam erre. [Nevet.]

Más komárnói magyarok megjegyezték, hogy a magyarországi magyarok néha kinevetik őket a nyelvjárásuk miatt, és nemcsak hogy „cseheknek”, hanem most már „szlovákoknak” hívják őket. Erdei János hozzáfűzi a saját magyarországi élményét:

B.M. Van-e különbség a magyarországi magyarok és a szlovákiai magyarok között?

E.J. Van. Mentalitásban, viselkedésben van. Tehát így mondom, a nyolcvanas években nem tudtak rólunk, mert nem szabadott tudni rólunk, nem szabadott hangosan beszélni rólunk, a kilencvenes évek elején ha valaki volt és segítőkész akart lenni velünk, akkor túlzottan akart segíteni, úgy mintha lettünk volna valamilyen afrikai éhezők, úgy nem ismerték a helyzetünket. Aki nem akart segíteni az anyaországiak közül, azok inkább olyan lenézők voltak. Tehát például ha van egy ilyen kifejezés erre, elég lenező kifejezés, hogy a Duna túloldalán lévő magyarokra, hogy jaffások.¹⁴ Nem tudom, hallotta-e, egy kicsit olyan negatív. Ők ilyen fennhéjázók, hogy ti csak ilyen határon túlra ragadtak vagytok, mi vagyunk az igaziak. És ez is lehet ebben, hogy mi ismerünk több kultúrát, jobban átlátjuk az itteni helyzetet, és ők, akik nem nagyon akarnak például tudomást venni arról, hogy a határ túloldalán például, itt már vannak szlovákok is. Tehát nagyon kevés olyan ember van, magyarországi magyar, aki úgy gondolja, hogy előnye lehet, ha valamit megtanul szlovákul. Kevés ilyen ember van. Szerintem mi csak rá lettünk kényszerítve, hogy kell szlovákul tanulnunk az alapiskolától kezdve, de ahogy nővünk fel, azért rájövünk arra, hogy a gyerekkortól, hogy jó az, ha van.

14 Jaffások: utalás a Jaffa nevű narancsitalra, amelyet a Kádár-korszakban csak Magyarországon lehetett kapni, és amely megnevezés a magyarországi magyarok kissé pejoratív megkülönböztetésére szolgál.

Az eredmény az, hogy a szlovákiai magyarok lojalitása mindennél jobban a saját területben, a szülőföldjükben gyökerezik. Egy területi identitásról van szó, amelybe a magyarországi Komárom még nagyon is beletartozik, Magyarország többi része azonban nem. Ezt jól kifejezte Belai Tünde (16 éves):

B.M. Szerinted mi a különbség itt Komáromban lakni a határnál, és valahol nem a határon?

B.T. Különbség a környezet, hogy magyar vagy szlovák [...]

B.M. Miben más?

B.T. Talán abban, hogy itt könnyebb, mivel itt többen beszélnek magyarul, sokan magyarok a lakosok, a lakosság nagy része, és ezért. Itt toleránsabbak. [...] A szlovákok többsége is tud magyarul, ezért nincsenek ilyen problémák.

Az alkalmazott szókészlet is példázza ezt a területi kétértelműséget. Amíg a szlovákok megkülönböztetik Komárnot Komáromtól, hogy világossá tegyék, a szlovákiai vagy a magyarországi városról van-e szó, a magyarok Komárom ellenében Túl-Komáromot vagy Dél-Komáromot mondanak. A kettős értelem világos: Komárom az Komárom, bármely oldalán fekszik is a Dunának.

A komáromi szlovákok is büszkék saját területi identitásukra, bár eltérő módon. Ők saját nyitottságukat és toleranciájukat dicsérik. Íme, amit Božena Ebertová (47) mondott:

B.E. Van különbség [*az ország többi részéhez képest*]. Itt nagyobb toleranciának kell lennie, mivel a határ mellett élünk, és hozzászoktunk, hogy más nemzetekkel találkozunk, és pontosan ezt a kommunikációs problémát kell megoldani, és főleg nekem, mert én nem tudok jól magyarul. Ez azt jelenti, hogy mindig megtaláljuk az utat, ha meg akarjuk érteni egymást, vagy ha ők akarnak valamit kérdezni. És ha tudom, hogy tudnak szlovákul, próbálok nekik segíteni, és mondani nekik vagy jelezni, és nagyon kedvesek és hálásak, ha megértjük egymását. És így nagyobb a tolerancia. [...] Ezek a határ menti városok nem modnának, hogy kozmopoliták, mert kicsik, de olyan nyitottabbak.¹⁵

15 *A szlovák eredetiben:* B.E. Je rozdiel [na rozdíle se zbytkem země.] Musí tu byť väčšia tá tolerancia, lebo mi žijeme po hranici a zvykli sme na to, že stretávame inými národmi a práve ten komunikačný problém máme poriešiť, a najmä ja, lebo neviem dobre po maďarsky. To znamená, že vždy nájdem cestu, keď sa chceme dohovoriť, alebo keď oni sa chcú niečo opýtať. A keď viem, že vedia po slovensky, snažím sa dolovať, a povedať im to, alebo ukázať im to, a sú veľmi milí a vďační, keď sa dohodneme. Že tak je väčšia tolerancia. [...] Tie pohraničné mestá sú, nepoviem, že kozmopolitné, lebo sú malé, ale sú viac také rohládenejšie. *Angolul:* B.E. There is a difference [here as opposed to the rest of the country.] There has to be more tolerance here since we live right at the border and we are used to encountering other nations and we have to solve this communication problem, especially me since I don't speak good Hungarian. This means that we always find a way to say what we want to say or to answer them if they ask something. When I know that they speak some Slovak, I try to help them and to tell them or show it to them, and they are very sweet and thankful when we manage to understand each other. So here there is more tolerance. [...] These border towns are, I don't know if you could say cosmopolitan because they are small, but there is more open-mindedness.

E helyhez kötött identitás legnagyobb kellemetlensége abból fakad, hogy ezek a komáromi magyarok egyáltalán nem tudnak elköltözni: Szlovákia többi része számunkra idegen ország, mivel ott nem beszélnek magyarul, s mivel ők nem beszélnek szlovákul, ezért valószínűleg nem tudnának ott élni.

A magyarok és a határ szimbolikus jelentősége

Nem meglepő, hogy szlovákiai magyar interjúalanyaink nem voltak könnyű helyzetben, amikor arra kértük őket, hogy az államhatár helyett határozzák meg az „igazi”, szimbolikus határt. Mivel manapság teljen elképzelhetetlen, és tökéletes tabunak számít, hogy Dél-Szlovákia újra Magyarországhoz tartozzon, az ideális az volna számukra, ha egyáltalán nem volna határ: „Hát, a határ – magyarázza Bártok Lajos –, az nem jó dolog...” Majd ezt követte az alábbi párbeszéd:

B.M. Volt olyan érzésem néha, hogy a határ az emberen belül van, mert nem tudták megmondani, hogy szlovák vagy magyar, mert mind a két nyelven beszéltek, mind magyarul, mind szlovákul. És volt ilyen érzésem, hogy a határ bennük van.

B.L. Igen. Akkor mondanám, hogy inkább a politikában van határ.

Apja, a 85 éves Czár Gábor osztja ezt a határral kapcsolatos aggodalmat:

B.M. Ön szerint miért fontos a határ?

C.G. Énszerintem a határra nem is volna szükség. Ha emberi életet akarnának velünk éltetni, nem lenne szükség a határra. Mert minden embernek, szlováknak, csehnek, magyarnak joga van az élethez, mert mindenki meztelenül jön a világra. Csak nem kellene ezt erőszakkal rákényszeríteni másokra. Mert én nem tehetek arról, hogy magyarnak születtem, maga se arról, hogy szlováknak született. Akkor miért bántjuk egymást?

Egy kicsivel később újra ezt mondta: „Mint már említettem, erre a szimbolikus határra nincs is szükség. Semmi határ, az volna az igazi. Nemzetközivé válna ez a világ.”

Erdei János 36 éves tanár osztja ezt az aggodalmat:

B.M. Úgy van, hogy van egy másik szimbolikus határ az államhatár mellett?

E.J. Én inkább azt mondanám, hogy van egy olyan sáv, ami egy átmenet a két ország között. Mintha nem lenne olyan határ. Tehát van egy olyan ötven kilométeres sáv, amiben az emberek több kultúrát ismernek. Mondom így, hogy pontosabban kettőt.

Schengen tudatában az államhatár sokkal kevésbé számít, s ez pszichikailag megfelel a szlovákiai magyaroknak – még akkor is, ha többségük azt mondta, ritkán megy Magyarországra. Egyértelmű tehát, hogy mi az oka európaiságuknak.

Következtetések

Oral history kutatásunk összességében azt mutatja, hogy a kommunista rezsim nemzeti megerősítési politikájának tartós, mérsékelt kedvező, de negatívumokat is tartalmazó hatása tovább él. A kommunizmus „előnyei”, amelyekre utaltam, a magyar identitás „demokratikus” elfogadására utalnak (abban a formában, ahogy az egyik interjúban Gottwaldról mint demokratikus elnökről van szó), valamint minimális integrációra. Másfelől a kommunista rezsim nem kínált semmilyen alternatívát vagy javítási lehetőséget a nemzeti politika irányában, ahogy az a két háború közti korszak demokratikus viszonyai között történt Woodrow Wilson USA-elnök 1918-as 14 pontja hatására, főleg a demokrácia és az önkormányzatiság tárgyában; s mint ismeretes, épp e politika tökéletes bukása vezetett Csehszlovákia széteséséhez 1938–1939-ben.

A „demokratikus” viszonyok jogcíme alatt, s az ebből következő megnyugtató folyamatosság hatására a kommunista politika működtetni tudta a szlovákiai magyarok irányában az ún. rejtett üzeneteket (hidden transcripts)¹⁶, sőt a szlovákiai magyarok ügyén keresztül ez az üzenet elérte az egész csehszlovákiai lakosságot, amennyiben a kérdést úgy értelmezték, mint az ország valódi és történelmi alapértékét.¹⁷ A csehszlovák kommunizmus radikálisan más irányban sajátította ki, formálta át és instrumentalizálta a nacionalizmust és a nemzeti érzelmeket Komárnoban, mint České Velenicében; az utóbbi helyen egyszerűen xenofóbiát keltett a németek/osztrákok ellen. A magyarkérdés szlovákiai pacifikációja 1989 előtt történelmi tekintetben arra utal, hogy a jelenség egyike volt a kommunista rezsim nemzeti szférát érintő ideológiai sikereinek, s részben magyarázza a rendszer évtizedeken át tartó stabilitását is.

Csak hogy ennek az instrumentalizációnak a mai következményei nem feltétlenül kedvezőek: ez a politika ugyanis elkülönülésen és önmege erősítő izoláción alapult, amely végső soron parochializmushoz és társadalmi felaprózódottsághoz vezetett. Ez két úton történhetett: vagy „kemény úton” (erőszakkal), vagy „finoman” (önkéntesen), de amely utak „nemzeti börtön” kialakításához vezettek. Vagyis olyan helyzethez, amikor a magyar identitáshoz való ragaszkodás makacs és egydimenziós mentális megrögzöttségnek tűnhet – s ez már jóval kétesebb örökség. E mentális/kulturális/nyelvi korlátot, amelyet a szlovákiai magyarok maguk köré vontak, annál nehezebb megrengetni, hogy a demokratikus viszonyok között ezt az önkéntes vállalást nagyon nehéz megkérdőjelezni és megváltoztatni.

16 Ld. Scott, James: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, New Haven, Yale University Press, 1992.

17 Ld. Blaive, Muriel: «La démocratie pour les Tchèques: une légitimité politique et une composante identitaire» In *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 1/2003, p. 59-82.

Természetesen az is igaz, hogy a szlovák állam sokszor elfogadhatatlan módon viszonyul a magyar kisebbséghez.¹⁸ A szlovákok általában hajlamosak elfelejteni, hogy a szlovákiai magyarok nem Magyarországról jött magyarok, s hogy az integrációjuk az egész állam előnyére válna. Ehelyett a nyilvános vitákat a szlovák nacionalista politikai réteg dominálja (Pozsonyból), akik gyakran folyamodnak olcsó és haszontalan provokációkhoz, miközben a nacionalista magyar politikusok (Budapestről) asszisztálnak a helyzet fokozásához.¹⁹ A komáromi magyarok és szlovákok egyfajta túsok a szlovák-magyar viszonyt érintő nacionalista és politikai ügyekben. Ennek valójában semmi köze az ő helyzetükhöz, már csak azért sem, mert általa az a téves látszat keletkezik, mintha a mindennapi együttélés néhez és feszültségekkel teli volna – noha ez nincs így.²⁰

Az egész vizsgálatból a nyelvprobléma bukkan elő mint a legnagyobb probléma, amely szimbolizálja a szlovákiai magyar kisebbség integrációjának minden nehézségét. Az elmúlt húsz év eseményeiből ítélve, és az itt közölt idézetek alapján nem lehetünk nagyon optimisták, vagy legfeljebb szkeptikusak lehetünk a jövőt illetően: sajnos nem úgy tűnik, mintha a fiatalabb magyar generációk egyre jobban elsajátítanák a szlovák nyelvet. Nem lehet eltagadni, hogy mind a szlovák, mind a magyar nehéz nyelv, s ez valóban megnehezíti a kölcsönös nyelvtanulást. De amíg a szlovákiai magyarok nem fognak rendszeren szlovákul megtanulni, addig saját területük foglyai lesznek (nem tudnak elköltözni), és egészen addig visszahúzódva fognak élni a többségi szlovák társadalmon belül.

18 Ld. Strážay, Tomáš: «Nationalist Populism and Foreign Policy: Focus on Slovak-Hungarian Relations» In *Slovak Foreign Policy Affairs*, I/2005, 47-60, www.ceeol.com.

19 A szlovák és a magyar politikai diskurzus nacionalista-populista vonásait elemezve a szociológus Tomáš Strážay arra a következtetésre jutott a 2000-es évek elején, hogy a választóikkal való kommunikáció során a populizmus és a populista technikák egyáltalán nem csak az ún. szélsőséges pártokra korlátozódnak, hanem széles körben elterjedtek a koalíciót alkotó kormánypártok tagsága körében is. A szerző egyebek között a szlovákiai magyar politikusok Komárom megyét létrehozni kívánó sikertelen kísérletén mutat rá, hogy a nemzeti-etnikai identitással kapcsolatos szimbólumokat mind a szlovák, mind a magyar politikai elit felhasználta annak érdekében, hogy hatni tudjanak a szlovák–magyar kétoldalú kapcsolatokra, valamint hogy befolyásolják a belpolitikát. A szerző rámutat arra az ellentmondásra is, amely a „nemzetállam” és a „nemzeti érdek” között feszül. Vagyis az etnikailag vegyes államok esetében a kétoldalú kapcsolatok nagyon különös jelenségeket mutatnak. Ld. Strážay, Tomáš: «Nationalist Populism and Foreign Policy: Focus on Slovak-Hungarian Relations» *Slovak Foreign Policy Affairs*, I/2005, 47-60., www.ceeol.com.

20 Elena Mannová szlovák történész éppen a háború előtti Komárom kapcsán mutatott rá arra az ellentmondásra, amely az interetnikus kapcsolatokat a mindennapi életben probléma nélkül gyakorló helyi tösgyökeres lakosság, és a politika elit nacionalista nyelvezete között feszült. Ld. Mannová, Elena: 'Ale teraz je dobrý Slováč.' Vplyv novej štátnej hranice na etnické vzťahy v Lučenci a Komárne (1918-1938). In Ivan Kamenec–Elena Mannová–Eva Kowalská (eds.): *Historik v čase a priestore: laudatio Lubomírovi Liptákoví*. Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2000, 53-62.

Mit lehet tenni? Az interjúk azt mutatják, hogy ha az angol lehetne Szlovákia második hivatalos nyelve, akkor a két közösség között nagyban javulna a kommunikáció. Ha a szimbolikus nyelvi vetekedés áthidalható és semlegesíthető lehetne ezáltal, sokkal könnyebben túl lehetne lépni az alapvető bizalmatlanságon és gyanakváson, és sokkal barátságosabb állapotot lehetne elérni – ez történik ugyanis, amikor szlovákok és magyarok találkoznak külföldön. Tudom, egy efféle megoldás nem nagyon életszerű. Viszont ötlet lehet újabb gondolatokhoz, és talán segít annak megértésében, hogy a nyílt konfrontáció („Tanulj meg szlovákul, vagy arra vagy ítélve, hogy Szlovákián kívül élj”) sem a szlovákoknak, sem a magyaroknak nem jó megoldás.

A szöveget angoltól magyarra fordította: Vajda Barnabás.

Bibliográfia

Blaive, Muriel: «La démocratie pour les Tchèques: une légitimité politique et une composante identitaire» In *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 1/2003, 59-82.

Blaive, Muriel: 1956 *Une déstalinisation manquée*, Brussels, Complexe, 2005.

Blaive, Muriel–Molden, Berthold: *Grenzfälle. Österreichische und tschechische Erfahrungen am Eisernen Vorhang*, Weitra, Bibliothek der Provinz, 2009. Ugyanez cseh nyelven: *Hranice probíhají vodním tokem. Odrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a Českých Velenic*, Brno, Barrister & Principal, 2010.

Mannová, Elena: 'Ale teraz je dobrý Slováč.' Vplyv novej štátnej hranice na etnické vzťahy v Lučenci a Komárne (1918-1938). In Ivan Kamenec–Elena Mannová–Eva Kowalská (eds.): *Historik v čase a priestore: laudatio Ľubomírovi Liptákovi*. Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2000, 53-62.

Martin, Edgar: «The impact upon employment of the decline in Danube transport» In *South East Europe Review for Labour and Social Affairs*, 1/2006, 81-88, www.ceeol.com.

Rupnik, Jacques: *Histoire du parti communiste tchécoslovaque. Des origines à la prise du pouvoir*, Paris, Presses de la FNSP, 1981.

Scott, James: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, New Haven, Yale University Press, 1992.

Strážay, Tomáš: «Nationalist Populism and Foreign Policy: Focus on Slovak-Hungarian Relations» *Slovak Foreign Policy Affairs*, I/2005, 47-60., www.cceol.com.

Vajda Barnabás: The 'Long European Post War Period' in Communicative Memories and (Trans)National Public Spheres. Report on Komárom (Hungary), 2008. Kézirat.

Vajda Barnabás: Remembering the Cold War in Komárom. *Eruditio–Educatio* 4 (2009), 2. sz., 17–24.

VII. Hidegháború és szomszédsággép Dél-Komáromban egy 2008-as oral history kutatás alapján

Vajda Barnabás

Selye János Egyetem, Történelem Tanszék,
Észak-Komárom/Komárno

A kutatásról és a módszerről

2007-ben a bécsi Ludwig Boltzmann Institut egy nagyszabású történeti kutatást hajtott végre *The 'Long European Post War Period' in Communicative Memories and (Trans)National Public Spheres* (A hosszú háború utáni korszak Európában, ahogy az elbeszél emlékezetben és a nemzet[köz]i közéletben tükröződik) címmel. Az egész kontinenst átfogó kutatássorozat célja az volt, hogy szignifikáns mennyiségű és értékű történelmi adat gyűljön össze a hidegháború lokális specifikumairól, az európai hétköznapi történelem 1945–1989 közti periódusáról, valamint annak kollektív emlékezeti struktúráiról.

A kutatás keretében húsz helyszínen harminc oral history interjú készült.¹ A projekt részét képezte az a 30-30 interjú, amelyet a szlovákiai Észak-Komáromban Muriel Blaive, a magyarországi Dél-Komáromban pedig jómagam készítettünk. Ez utóbbiak 2008 márciusa és szeptembere között készültek, helyi értelemben többségük magában Dél-Komárom városában, esetenként Szönyben és Koppánymonostorban; az utóbbi helyszínek Komárom integrált közigazgatási részei évtizedek óta.²

A történettudomány számára a kezdetektől fogva igen lényeges forrásnak számítanak a kortársakkal folytatott beszélgetések. Az oral history műfaja ennek megfelelően és értelemszerűen elsősorban a jelenkorkutatásban honosodott meg, vagyis értékét leginkább a fellelhető résztvevők, szemtanúk és kortársak

- 1 A helyszínek, ahonnan az összesen 600 oral history interjú származik, húsz határmenti várost foglalnak magukban Európa-szerte: Gmünd (Ausztria)–České Velenice (Cseh Köztársaság, korábban Csehszlovák Szocialista Köztársaság); Gorizia (Olaszország)–Nova Gorica (Szlovénia, korábban Jugoszlávia); Kapikule/Edirne (Törökország)–Kapitan Andreevo/Svilengrad (Bulgária)–Orestiada (Görögország); Salonta (Románia)–Méhkerék (Magyarország); Görlitz (Németország, korábban Német Demokratikus Köztársaság)–Zgorzelec (Lengyelország); Narva (Észtország, korábban Szovjetunió)–Ivangorod (Oroszország, korábban Szovjetunió); Cerbere (Franciaország)–Port-Bou (Spanyolország); Calais (Franciaország)–Dover (Nagy-Britannia); Komárom (Magyarország)–Komárno (Szlovákia, korábban Csehszlovák Szocialista Köztársaság. Hasonló kutatásokat végeztek Helga Schultz, Katarzyna Stkołosa és Dagmara Jajeśniak-Quast. Ld. Twin towns on the borders as laboratories of European integration. Frankfurter Institute für Transformationsstudien, Discussion paper 4/2002, ill. némileg szűkebben, csak a közép-európai németeket és magyarokat illetően a Grazi Történeti Intézet Klaus-Jürgen Hermanik és Eduard Staudinger által vezetett munkacsoportja.
- 2 A vizsgált települések lakosság száma: Dél-Komárom, Magyar Köztársaság: 19.535 lakos (2008. július), Észak-Komárom, Szlovák Köztársaság: 35.729 lakos. Az utóbbi város nemzetiségi összetétele a 2001-es népszámlálás szerint: magyarok 60,1%; szlovákok 34,7%; csehek 1%. Forrás: <http://www.komarom.hu/index2.html> and <http://www.komarno.sk> [2008. június]. A két település neveinek: Komárom/Komárno; Dél-Komárom/Észak-Komárom; itteni Komárom/túl-Komárom/Rév-Komárom stb. terminológiai kérdéseiről ld. Bottoni, Stefano: Komárom/Komárno, hivatalos és informális kapcsolatok egy közép-európai ikervárosban (1960-1985). Regio, 19. évf. 2008. 3. szám, 27.

megszólaltatása adja. Az elbeszélrt történelem rendszerint a hagyományos történelmi eljárások, pl. a levéltári kutatás kiegészítője. Szerepe esetenként óriási mértékben felértékelődhet, különösen, ha a hagyományos források vagy teljesen hiányoznak, vagy vannak ugyan, de egyoldalúak vagy szélsőségesen egyszempontúak. A kommunizmus kutatása során különösen lényeges ez a módszer, mert ez a korszak nem, vagy csak igen foghíjasan ismeri a források pluralitását. Közép-Európában a hivatalos iratképző szervek által kiadott írásos források 1948–1989 között meglehetősen egyoldalúak, azaz a különböző okokból hanyagolt, vagy egyszerűen le nem fedett eseményekről, amelyekről nem készültek hivatalos feljegyzések, az oral history vallomások jelentik szinte az egyetlen kézzelfogható reflexiókat. Ennélfogva nagyon is indokoltnak látjuk az oral history mint tudományos műfaj bevonását a korszak tudományos kutatásába.

Az oral history – mint rendszerezett tudományos metódu – történettudományi célszerűsége és haszna még két további szempontból indokolható. Amióta a célzott oral history kutatások során felgyűjtött nagyobb mennyiségű élő nyelvi anyagot sikerül meghatározott minőségi markerekkel összekötni, azóta biztosítva van az ebből kiinduló mennyiségi és minőségi analízis relevanciája is. Másfelől az elbeszélrt történelem által a történelmi kutatások sikeresen el tudnak mozdulni a „hivatalos” történelem szintjéről a hétköznapi események, a kisemberi történetek felé. Amióta a modern technikai civilizáció változatos formában és tömeges méretekben teszi lehetővé, hogy események megörökítődjenek (írásban, álló- vagy mozgóképen, hangban, ráadásul nemcsak a kivételesek, hanem a mindennapi események is), azóta a forrásoknak olyan pluralitásával van dolgunk, amit oktalanság volna nem kihasználni. Ez a Közép-Európában nagyjából a 20. század utolsó harmadára előállt helyzet lehetővé teszi, hogy a történelmi megismerés az események magasabb síkjáról (pl. párt- és hatalmi elitek, döntéshozók) az események hétköznapi résztvevőikhez (a mindennapi résztvevőkhöz, a döntések elszenvedőikhez stb.) „szálljon alá”. Objektív és szubjektív hátrányai ellenére a kutató történelész azért szereti az oral history metódu, mert benne és általa markánsan tetten érhetők a nagy történelmi események egyediségei. Az interjúk által egyértelműen gazdagodik a történettudomány, mivel a beszélgetések nemcsak az egyébként nem említett események ténybeli kiegészítését jelentik, hanem utalnak az események apróbb motivációira, és magukban hordozzák az események más szempontú, érzelmileg motivált értelmezését is.

Az összes meginterjúvolt száma	30	100 %
Férfi	18	60 %
Nő	12	40 %
Átlagéletkor	49 év	
Legfiatalabb / legidősebb	17 - 83	
Komáromi születésű	18	60 %
Komáromba költözött Magyarország más részéről	8	27 %
Komáromba telepítették Csehszlovákiából	4	13 %
Tanuló	8	27 %
Dolgozó	10	33 %
Nyugdíjas	12	40 %
Befejezett általános iskola	8	27 %
Befejezett középiskola	18	60 %
Felsőfokú végzettség	4	13 %

1. táblázat: Dél-komáromi interjúalanyaink társadalmi összetétele

Dél-komáromi oral history interjúink előre elkészített kérdőíven alapultak. Kérdőívünk és ennek megfelelően kutatásunk háttérében az egyik legfőbb kérdés az volt, *hogyan emlékeznek az emberek helyben a hidegháborúra*. A mindkét komáromi helyszín számára felhasznált kérdéssor összesen huszonegy kérdést tartalmazott, köztük az alábbiakat:

- Miben különbözött 1989 előtt, és miben különbözik ma az élet egy határmenti városban az ország más részeihez képest?
- Van-e, vagy volt-e régebben valamilyen kapcsolata önnek az Észak-Komáromban élőkkel? Volt-e, vagy van-e ott ma családtagja?
- Miért szokott régebben átmenni, és miért jár át ma? Szokta-e nézni 1989 előtt a csehszlovák tévét? Miben tért el az akkori adás a magyarországitól?
- Szokta-e azelőtt hallgatni a Szabad Európa Rádiót vagy más hasonló rádiókat? Ha igen, akkor mit és miért hallgatott?
- Hogyan gondolt 1989 előtt a csehekre és a szlovákokra? Hogyan gondol rájuk ma? Mi változott az ön szempontjából a megítélésükben?
- Hogyan gondolt 1989 előtt a csehszlovákiai magyarokra? Hogyan gondol rájuk ma?
- A kommunizmus alatt szokott-e ön külföldre utazni? Mi a véleménye arról, hogy a kommunista rendszer segítette-e vagy akadályozta-e a kapcsolatokat a határ két oldalán élők között?

- Ön itt élt egy olyan határnál, amely mögött egy kicsit másfajta szocialista ország, Csehszlovákia terült el. Mennyire volt ez lényeges ön számára? Milyen különbséget látott a csehszlovák és a magyar kommunista rendszer között?
- Személyesen ön számára melyek voltak a határral kapcsolatos legfontosabb dátumok 1945–2008 között?

A projekt általános céljain túl a dél-komáromi helyszínen végzett kutatásnak három partikuláris mozzanata, azaz három részprobléma-területe volt.

Először: különösen érdekelték voltunk abban, hogy minél többet tudjunk meg azokról a módokról és emlékezeti struktúrákról, ahogy a helyi emberek és helyi társadalmak utólag emlékeznek arra a korszakra, amelyet a történetírás hidegháborúnak nevez. Emlékeznek-e rá, s ha igen, pontosan mire emlékeznek? Milyen hordozóeszközök váltják ki ebbéli emlékezéseik mechanizmusait? Hogyan szelektálnak? Mely eseményekre emlékeznek legtöbben, s melyekre nem? A kutatás csak igen kis részben irányult arra, hogy a hidegháború köztörténetéről tudjunk meg információkat; ennél jobban érdekelt bennünket, mi módon emlékeznek annak személyes és érzelmi dimenzióira.

Másodszor: mindkét Komárom esetében mint két szomszédos, egykori kommunista állam közti határrendszernek szenteltük figyelmünket. Vajon mennyiben tért el ennek a határnak a helyi percepciója a klasszikus vasfüggöny percepciójától, amely helyzet fennállt pl. az olaszországi Gorizia és a jugoszláviai (ma szlovéniai) Nova Goricia között? Mennyire enyhének vagy szigorúnak érzékelték a dél-komáromiak azt a határt, amely szó szerint a kertjük alján húzódott? Tudatában voltak-e, hogy ez a határ két politikai-katonai-gazdasági szövetséges közti határ volt? Tudatában voltak-e a határ politikai vagy térelválasztó szerepének, különösen annak vetületében, hogy a harminc meginterjúvott dél-komáromi személy közül huszonhárman soha nem lépték át az igazi vasfüggönyt? Időben előrehaladva milyen változásokat – enyhülést, szigorodást – érzékeltek a határ kapcsán, és amit érzékeltek, arra minek a fényében (emlékeik? tapasztalataik? kiváltságaik? saját káruk? stb.) emlékeznek?

A harmadik részkérdés a vizsgált tudományos probléma nemzeti és interetnikus dimenziója volt. Ezt Komárom esetében az teszi különösen érdekesé, hogy a város 1919/1920-ig, majd 1938–1945 között egy város volt, lakóik pedig túlnyomóan magyarok voltak. 1919–1938 között, majd pedig 1945 után az északi városrész jelentős szlovák lakosságot szerzett, s ez a tény a város mindkét felét befolyásolta. Az emberi tudat mikroszintjein milyen történelmi részletei észlelhetők a magyar-szlovák viszonyoknak? És milyen részletek regisztrálhatók a magyar-magyar viszonyról? Mit érzékeltek a kommunizmus alatt Dél-Komáromban az északi

rész etnikai többszínűségéből? És vajon milyen rendezőelvek mentén működik az etnikailag gyakorlatilag homogén dél-komáromiak között a „másik”, vagy ahogy ők nevezik: a „túlféliek” érzelmi-hangulati percepciója?

A továbbiakban a jelen tanulmányban a dél-komáromi oral history kutatásunk három részterülete közül a hidegháborúval kapcsolatos emlékeket, valamint interjúalanyaink magyar-szlovák viszonyra vonatkozó véleményét vetjük részletes elemzés alá.³

A határról és a megosztottságról

Dél-komáromi interjúalanyaink számára a határnak van egy történeti alaptraumája, ami a kettéosztottság ténye. Az első világháború végéig egy Komárom létezett, mégpedig az a település, amely a Duna folyó bal (északi) partján helyezkedik el. Komárom város-jellegét számos tényező alátámasztja: a település középkori és kora újkori maradványai, kikötője, iskolái, templomai (katolikus, református, evangélikus, ortodox, zsinagóga) stb. A városi entitást tovább erősítette a település magyar közigazgatásban betöltött törvényhatósági szerepe, s az ehhez kapcsolódó adminisztratív és katonai hivatalok. Középületei közül kiemelkedő fontosságú az erődrendszer, amelynek fő épületei északon találhatók, kiegészítő-támogató rendszere azonban átnyúlik a Duna déli partjára is. 1918 végéig Komárom egy viszonylag vonzó közép méretű város volt az Osztrák-Magyar Monarchia egyik felét képező Magyar Királyság északnyugati sarkában. A város 1919 első napjaiban Csehszlovákia részévé vált, és hivatalos neve is kétnyelvűre: Komárno/Komáromra változott. Az 1920. június 4-i trianoni béke megerősítette a város csehszlovákiai státusát, egyben azt is jelentette, hogy a Komárommal átellenben (a Duna déli partján) található városrész és falvak egyesülésbe kezdtek; egységesülésüket részben politikai okok motiválták, amennyiben az „elveszett” északi részt próbálták kompenzálni. 1920 után így jött létre Szőny és Koppánymonostor településekből a későbbi déli Komárom: előbb Komárom-Újváros néven, majd 1924-től hivatalosan is Komáromként. Mindazonáltal a déli település nem bírt olyan jelentőséggel, mint az északi, és ez még úgy is igaz, ha tudjuk, hogy míg Dél-Komárom viszonylag gyors fejlődésnek indult, aközben az addig prosperáló Észak-Komárom előbb megyeszékhely funkcióját veszítette el, majd az 1930-as években csődbe is jutott.⁴

3 A határmenti mindennapokkal kapcsolatos emlékezés struktúráit, valamint a fogyasztással és a csempészettel kapcsolatos jelenségek elemzését ld. egy másik tanulmányban: Vajda Barnabás: Az országhatár percepciója Komáromban egy 2008-as oral history gyűjtés alapján. In Liszka József (szerk.): Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában. Monographiae Comarienses 1. Selye János Egyetem, Komárom, 2009, 33-53.

4 Vö. Bottoni, Stefano: Komárom-Komárno. Határmenti mindennapok és párhuzamos életek a szocializmus korszakában. Kézirat.

Az urbánus észak a maga neoklasszicista stílusú tekintélyes épületeivel hosszabb ideig a régió domináns települése volt, míg viszont a rurális dél jellegtelen kisvárosként született, a két háború között egy évtized alatt mesterségesen fölfejlésztették, majd 1945 után megkapta a szocialista architektúra egyen-öltözetét. 1938 őszén az első bécsi döntés eredményeként (1938. november 2.) Komárom újra egy várossá vált: mint Komárom vármegye központja, Északnyugat-Magyarország fontos katonai és adminisztratív települése lett. Ez az állapot 1945 tavaszáig állt fenn, amikor a város északi része ismét Csehszlovákiához került.

Interjúinkban az *országhatárnak mint kettéosztottságnak* két típusa jelent meg: (i) a határ mint a magyar nemzeti megosztottság, valamint (ii) a határ mint a hidegháborús politikai megosztottság tárgyasult jele, emléke.

(i) Interjúalanyaink jelentős részének értelmezésében a határ egyértelműen a nemzeti megosztottság motívuma. A „Trianon” név sorrendben a 6. az eseményeknek azon a hét tételből álló listáján (ld. alább), amely történelmi eseményeket a harminc interjúalany a legtöbbször említette, vagy amelyekre leggyakrabban utaltak mint olyan eseményre, amely meghatározta az ő személyes életüket. Konkrétan az interjúk során a „Trianon” szót hét különböző interjúalany említette összesen 15-ször: időnként csak hívószóként, máskor részletesebben kifejtve; azonban minden alkalommal egyértelműen utalva annak a békeszerződésnek a hely-színére, amelyet az első világháborút vesztesként befejező Magyarország 1920. június 4-én írt alá. Az alábbi Trianon-emléteket az interjúalanyok önként, maguktól, kérdés nélkül tették.

Arra a kérdésre válaszolva, hogy melyik Komárom a nagyobb:

„a trianoni határok” (egy 49 éves és egy 82 éves férfi)

„Végül is az volt valamikor az igazi Komárom. Mert a Trianon után ez itt semmi nem volt. Tehát az úgynevezett Dél-Komárom, ez egy pusztaság volt jóformán. Hát itt jóformán semmi nem volt. Utána kezdett el kiépülni, a vasút is meg minden” (77 éves nő)

„Ez a Komárom, ez tulajdonképpen, Dél-Komárom, ez teljesen új település, hát akkor még egész kis település volt csak, aztán kezdett úgy fejlődni. Főleg utána, hogy jött a Trianon, és kettéválasztották a várost” (86 éves férfi)

Arra a kérdésre, hogy a kommunizmus segítette vagy hátráltatta-e a határ átjárhatóságát:

„Nemcsak Trianon, de a szocializmus negyven éve is nagyban elválasztotta ezt az egy nyelvet beszélő népet” (49 éves férfi)

„Mondanám azt, hogy nem segítette. Ezzel nem akarom hangsúlyozni, hogy hátráltatta, de nem segítette. Szóval úgy éreztem, hogy a Trianon utáni helyzet, maga Trianon is, meg a határon kívül került magyarok is, meg a szomszéd népekkel kapcsolatos helyzet, az olyan, nem tabutéma lett, de úgy ne beszéljünk róla nagyon sokat, visszafogottabban, mert akkor nincsen konfliktus” (69 éves férfi)

Arra a kérdésre, mennyire volt szigorú a határ Komáromnál:

„Az az igazság, hogy amit Trianon kialakított, az főleg úgy az első ötven évben nagyon keményen kialakított határ volt, csak hagyták ezt bebetonozni, de én bízom benne, hogy azért föloldódnak... Abban különbség van, hogy az itteni magyar ember meg az ottani magyar ember, meg az itteni szlovák ember, ottani szlovák ember, mert nemzetiség van mindkét oldalon, az más államigazgatási meg pénzügyi meg nem tudom hatás alá került, de nem föltétlen más ideológia, meg nem föltétlen más kultúra, kényszer alá került” (69 éves férfi)

Egy schengeni határral kapcsolatos kérdésre:

„Nagyon jó érzés. Szinte nem is veszi észre az ember... Hát most aztán ugye a szlovákok ezt hogy gondolják, én nem tudom, de mindenesetre nekünk kimondottan jó érzés. Nyugodtan megyek át, ugye, mert hát ide Rév-Komáromba járunk át többet, átmegy az ember, nincs határ, nincs semmi, az ember semmit se... A fiatalok is... Tehát, hogy mondjam, sokkal, mondjam..., szóval, az embernek már nem fáj az a bizonyos Trianon” (84 éves férfi)

Egy szlovákiai magyarokkal kapcsolatos kérdésre:

„Emberek között amnyiből [van különbség, hogy] ottan jobban ragaszkodnak az anyaországához, mint valamikor. Ugye, azt lehet mondani, érzi a gyerek, hogy el vannak nyomva, és azáltal, ugye, mert a tótok félnek attól, hogy gyerünk, a revízió, az a trianoni határokat hátha fölízélik valamiért, talán a félelem, hogy mikor akarják a... , hogy mondják, az autonómiát, hogy elszakadjanak” (82 éves férfi)

„Én mindig, amikor voltam át, mindegy, hogy milyen ügyben mentem, én mindig az volt előttem, hogy egy rabló társaság, elvettek egy, megcsonkítottak egy országot. [...] De énnekem, mikor mentem át a hídon, akár kerékpáron, akár gyalog, akár autóval, még talán ha helikopterrel mentem volna, akkor is eszembe jutott volna az a dolog, ugye. Ez mindig, mindig előtte volt az embernek, hogy hát micsoda egy, micsoda egy gengszter banda vót az a, ez a Trianon, milyen társaság volt ez” (86 éves férfi)

A Trianont kérdés nélkül, magától említő hét interjúalany az összes meginterjúvolt 23%-át teszi ki. Ez a szám és arány még jelentősebb, ha figyelembe vesszünk néhány további tényezőt. Az első tényező, hogy a hidegháborút kutató kérdőívünkben egyáltalán nem volt Trianonra irányuló kérdés; más szóval: a meginterjúvoltak közül heten anélkül is főlemlegették Trianont, hogy ezt direkt kérdeztük, vagy akár csak burkoltan indikáltuk volna. Mivel ők az összes meginterjúvolt majdnem negyedét teszik ki, a jelenség semmiképpen nem tekinthető véletlennek. A másik tényező, hogy a dél-komáromiak Trianon-emlékezete némileg kilóg a helyiek által megőrzött történelmi esemény-emlékek sorából.

Interjúalanyaink emlékezeti struktúrája – általában véve – nem különbözik a hasonló kutatások alapvető tapasztalatától, ti. a dél-komáromiakat is az jellemzi, hogy igen dominánsan (már-már kizárólag) arra emlékeznek (térben és időben is), amit saját közvetlen családjuk vagy személyes észlelési közegükben tapasztaltak. Ez korántsem dél-komáromi unikum: mind a személyes, mind a történelmi emlékezés általában ezen az elven funkcionál. Ugyanakkor természetesen Dél-Komáromban is voltak interjúalanyok, akiknek az emlékezését befolyásolták a szélesebb társadalmi térben és időben lezajló események. Trianon azonban épp e tekintetben különleges: a meginterjúvolt dél-komáromiak számára ugyanis Trianon az időben legtávolabbi emlék (legidősebb interjúalanyunk 1922-ben született), ráadásul az első hét leggyakrabban említett történelmi esemény közül csak Trianon volt 1945 előtt – az interjúalanyok által sorsfordítónak tartott összes többi esemény 1945 és 1989 közé datálódott. A harmadik tényező az életkor-faktor: a között a hét interjúalany között, akik Trianont kérdés nélkül is fölvetették, volt található az öt legidősebb megkérdezett. Ők jellemzően annak a generációnak a tagjai (mindnyájan 1922 és 1927 között születtek), amely generációt alapvetően befolyásolta – Bárdi Nándor szavaival – „a két világháború közti magyarságpolitika revíziós jövőképe”⁵.

Egy kapcsolódó tanulmányban⁶ „történelmi emlékezetképtelenségnek” neveztem azt az interjúban tapasztalt jelenséget, amikor a meginterjúvolt személyek azzal magyarázták saját válaszaik (általuk vélt) tökéletlenségét, hogy „[ők] nem éltek abban az időben”, tehát „[ők] nem tudják/nem tudhatják”⁷. Az interjúk elemzése egyértelművé tette, hogy a történelmi emlékezetképtelenség egyik esete a Trianonnal kapcsolatos emlékek elfojtása. Határozottan állítható, hogy a meginterjúvolt személyek között vannak olyanok, akik „hiányos emlékezetét”, vagy „történelmi emlékezetük hiányát” ennek a kollektív emléknek az elfojtása okozza. Ők az a csoport, akiknek beszámolójában az elfojtást Trianon mint egy személytelen történelmi erő hozza létre, a múltból beszámoló individuuum pedig úgy érzi, hogy neki el kell kerülnie az ebből fakadó „kellemetlen érzéseket” vagy „nehézségeket”.

5 Bárdi Nándor: Tény és való. Kalligram, Pozsony, 2004, 86.

6 Vajda Barnabás: Az országhatár percepciója Komáromban egy 2008-as oral history gyűjtés alapján. In Liszka József (szerk.): Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában. Monographiae Comaromienses 1. Selye János Egyetem, Komárom, 2009, 33-53.

7 Ezt a jelenséget legalább tucatnyi vallomásban rögzítettük. Példák: „Nem emlékszem, hiszen túl fiatal vagyok”; „Nem emlékezhetek rá, mert nem abban az időben születtem”; „Nem éltem akkor, tehát nem tudhatom”; „Nem éltem akkor, ezért nem érthetem (sic!)”; „Nem emlékezhetek, hiszen túl fiatal voltam akkor [...] 1989-ben még csak egyéves voltam, tehát nem tudhatom”; „Nem mondhatok véleményt (sic!), hogy milyen események történtek akkor [1947-1948-ban]”; „Túl kicsi voltam akkor” stb.

A harmincből legkevesebb hat ember utalt szövegszerűen efféle elfojtott emlékekre. Egyesek szó szerint azt említették, hogy „a rendszer” kényszerítette őket, hogy ne beszéljenek bizonyos dolgokról, ennél fogva arra is, hogy bizonyos dolgokat elfelejtsenek. Az elfojtott emlékezet nem kizárólag Trianonhoz kapcsolódik – interjúinkban tabuizáltak érzékeltük a Horthy- és a Kádár-korszakot is. Viszont az efféle emlékezés egyértelműen akkor a legjellemzőbb, amikor az interjúalanyok Trianon vagy a Magyarországon kívül élő magyarság „fájdalmas” vagy „érzékeny” történelmi témáiról beszélnek:

„Azokban az időkben, amikor iskolásfiú vagy diák voltam a középiskolában, nem volt túl tapintatos ezekről a dolgokról beszélni”

„Távol tartottuk magunkat a határokon túli helyzetet illető dolgok említésétől [...] A Trianon utáni helyzet, maga Trianon és a magyarok, akik Magyarországon kívül találták magukat, aztán a szomszédos nemzetekkel való kapcsolatunk..., nem volt..., hmmm, tabu, de meggyőztük magunkat, hogy nem beszélünk róluk túl sokat, és akkor nem lesz semmilyen konfliktus”

„Nem mertünk ezekről a dolgokról beszélni [...] Tehát hallgatni akartunk ezekről a dolgokról”

„[1989-et megelőzően] a velük való beszélgetés [a Szlovákiában élő magyarokkal] mindig olyan módon történt, hogy az ember nem mondott semmilyen érzékeny dolgot”

„Nem szoktuk hallani tanárainktól, hogy a határ másik oldalán magyarok élnek”

„Nekünk meg volt tiltva, hogy Komáromot Komáromnak, vagy Bratislavát Pozsonynak hívjuk [...] Megbüntettek minket, ha ezt megtettük”

(ii) Interjúalanyaink másik fele a határt nagyobb összefüggésekben értelmezte; az ő számukra a határ Komáromnál a bezártságra hajlamos kommunista rendszert jelentette. Tekintve, hogy a Ludwig Boltzmann Intitut projektje egy egész Európára kiterjedő kutatás volt, interjúinkban mi is célzottan kerestük az olyan emlékeket, amelyek a hidegháborúra mint összeurópai élményre vonatkoztak. Máiig nem tudjuk megállapítani, vajon nem rendelkeztek ilyenekkel, vagy nem akarták megosztani velünk, de tény, hogy ilyen vonatkozású élményanyagot nagyon nehéz volt szerezni interjúalanyainktól. A kevés kivételek egyike annak az autószerelőnek a története, aki 1980-as egykori sorkatona-határőr élményei között ezt mondta:

„Olyan volt, hogy vasúti vagon tetejére fölugrottak, és hogy miért, azt nem tudni, megmagyarázhatatlan szerintem, valami tájékozódási problémájuk lehetett, és beleálltak a szénbe, mert azt hitték, hogy ez a vonat Ausztriába fog menni. De olyat láttam, Hegyeshalomban kivezényelt katona voltam, hogy a vasúti kocsi tengelyére föl volt kötözve az ember télen, és úgy nézett ki, mint egy múmia. Ilyen vastag jég volt a fején [mutatja], 5 centi vastag jég volt, hó, minden, amit az ember el tud mondani. Aztán mi lett szerencsétlenül? Tehát abnormális dolgok voltak. Tehát a szabadság iránti vágy az emberekből olyan tetteket váltott ki, hogy komolyan mondom, filmekben nem látni ilyeneket. Hihetetlen.” (49 éves férfi)

Érdekes tanulság Dél-Komáromban, hogy a kommunizmus korszakát itt mind a hétköznapi emberek, mind a hatóságok cinkos álszentségben élték meg. Kérdéseink gazdaságra, társadalompolitikára és kulturális viszonyokra vonatkozó adatai egyértelműen azt mutatják, hogy miközben a hivatalos határ látszólag szigorúan felfogott léte leleményes trükkökre kényszerítette az embereket (ami az igazi vasfüggőnynél lehetetlen lett volna), aközben a trükkökről szinte mindenki tudott, csak behunyta a szemét. Másként fogalmazva: a „hivatalos határrendszer” és a „nem hivatalos határrendszer” hallgatólagos összemosása (amit nevezhetünk pragmatikus diszkrepanciának) a rendszer közös cinkosává tett mindenkit – ami újfent egy bizonyos határ-trauma kialakulásához vezetett. Például:

„Sokszor jártunk át. Édesanyámnak és édesapámnak volt itt ilyen biznisze, ruhákat szállítottak abban az időben, most már hát ez nyílt titok. [...] Tehát nagy, hatalmas ilyen fekete szatyrokban szállították át. Ugye akkor még mindenki megvehető volt, itt a határon, tehát volt egy bizonyos részleg, amikor mehetek át. [...] A húst úgy hoztuk át, hogy... engem fektettek le, az én fejem alatt volt a hús, és nagyon sok bélszínt ettünk akkor, és az én fejem alatt volt a hús, és úgy kellett tennem, mintha aludnék. Mert hát ki bántana egy szőke kisgyereket ott hátul az ülésen mikor csendben szunyókál?” (21 éves férfi)

Efféle cinkos történeteket a határátkelés során Stefano Bottoni is észlelt: *„A helyi lakosok diszkrétan alkalmazkodva az új helyzethez, megfelelő kapcsolatokat igyekeztek ápolni a jóindulatú vámosokkal, és tudták, a nap melyik időszakában kell átlépni a határt.”*⁸ Bottoni, miközben részletesen beszámol a komáromi határ-csempészetéről (helyi emberek, vámosok és vámosnők, a jugoszláv kereskedelmi kirendeltség munkatársai stb.), „jóindulatú vámosokról”, sőt „hatósági fedezésről” ír, hozzátéve, milyen feltűnő a levéltári anyagokban, hogy a Komáromban lefűlelt csempészek többsége nem helyi ember volt. A csempészet mindenesetre olyan mértékű cinikusan megtúrt jelenség volt Komáromban (főleg a csehszlovák oldalon), hogy egyes besúgói jelentések név szerint megnevezik a csempészetben résztvevőket.⁹

Ez az utóbbi „hidegháborús határ-trauma” természetesen eltér a korábban taglalt „trianoni határ traumától”. Azonban az emlékezet – mint speciális történeti konstrukció – számára mindkettő azonos jelentőséggel bír. Véleményem szerint ez a közös cinkosság-érzet vezetett a történelmi emlékezetképtelenségnek ahhoz az aspektusához, hogy interjúalanyaink közül csak igen kevesen láttak kapcsolatot a komáromi határ lezártsága és a közelmúlt politika rendszere között. Aki mégis, az efféleképpen emlékezett:

8 Bottoni, Stefano: Komárom/Komárno. Hivatalos és informális kapcsolatok egy közép-európai ikervárosban (1960-1985). Regio, 19. évf. 2008. 3. szám, 36.

9 Ld. Stefano Bottoni tanulmányát a jelen kötetben.

„Hát régen nehezebb volt átjutni a határon, főleg visszafele volt nehéz, mert nagyon sok esetben volt, aki inzultációkat... [...], volt olyan, hogy gyerekekről le akarták venni a ruhát, mert azt mondták, hogy ott vettük, holott, hát itt vettük Magyarországon, meg kiborították velünk az egész holmit, a táskát, a mindent, ilyenek voltak” (64 éves nő)

Amikor interjúalanyainkat megkértük, értelmezzék a „régí határrendszer” (ti. az 1989 előtti) és a „régí politikai rendszer” közti kapcsolatot, gyakorlatilag alig látott valaki kapcsolatot a kettő között. Például az egyik hosszabb beszélgetésben, amelyben érintettük a Kádár-rendszer gazdasági problémáit, miközben az interjúalany a csehszlovák gazdaság korabeli magasabb szintjét ecsetelte, megkérdeztük: Mit gondol, miért nem volt megengedve a magyarországiaknak, hogy két kilónál több banánt hozzanak át Csehszlovákiából? A lakonikus válasz így hangzott: „Fogalmam sincs.” Itt jegyezzük meg, hogy interjúalanyainknak egy jelentős része egyáltalán nem gondolta, hogy a komáromi határátkelés valaha is „problémás” lett volna. Ez különösen igaz az 1989 előtti rendszer kedvezményezett csoportjaira, mint pl. a vasutas előljárókra, akik minden átkeléskor ugyanúgy végigjártatták az álszent cinkösságot, mint bárki más, csak hogy ők a járulékos félelem nélkül:

Kérdés: *Vasutasként könnyebb volt átjutni a határon?*

Válasz: *Szolgálati útlevelelünk volt, fekete szín... szolgálati útlevel, tehát nekünk nem kellett se pecsételtetni, semmi... Mi csak mentünk... De egyébként a vámon is, illetve a határnál is a szlovák határőrök is meg a vámosság is mind személyesen ismertek bennünket, tudtuk. Őszintén mondom..., például lakodalmakkor, ugye hát a sör onnan jobb volt, ugye, hát nagyon sokszor mi hoztuk át ugye autóval, és akkor kipakoltuk oda az autón belül, ugye, benézett a vámosság, jól van, Sanyi bácsi, látom, nem visz semmit, csak tessék menni. (Hangosan nevet.)” (84 éves férfi)*

Az a tény, hogy beszélgetőtársaink közül alig ketten-hárman láttak összefüggést a régi határrend és a régi politikai rendszer között, a kommunizmus korszakával foglalkozó történész számára azért sokkoló, mivel az aktuális történetírás világos és egyértelmű bizonyítékokat tárt és tár föl folyamatosan arról, hogy a szigorú, sőt néha embertelen határrendszer, amely Magyarország és Csehszlovákia között fennállt, a kommunista rendszer terméke volt. Egyszerűen a kommunista határrendszer azért volt olyan, amilyen, mivel a két ország totalitárius típusú politikai vezetése olyannak akarta. A kommunizmus alatti események iránti alacsony kritikai szemlélet (ti. a történettudomány ismeretei és a magánemlékezet síkjai között mutatkozó ellentét) további vizsgálatra szoruló kérdés, amellyel a České Velenicében kutató Muriel Blaive is szembekerült. Ő így árnyalta a kérdést: „Az 1989 előtti és utáni kor kontinuitásának elfogadása nem jelenti, hogy [az emberek] valamilyen ítélet mondanának a demokráciáról. Egy ember lehet demokrata, miközben nosztalgiával tekint a kommunizmusra...”¹⁰

10 Blaive, Muriel–Berthold, Molden: Hranice probíhají vodním tokem. Odrazy historie ve vnmání obyvatel Gmündu a Českých Velenic. Barrister&Principal, 2009, 100.

Miközben a megkérdezett dél-komáromiaknak a 2008-as interjúk során eszükbe sem jutott, hogy a határ egykori zártságát összefüggésbe hozzák a kommunista rendszer felelősségével, aközben kétségtelenül érzékelték a határ fokozatos olvadását, a határrezsim lazulását. Interjúink egyértelműen a határ lassú, de folyamatos légiesedését tükrözik, amely percepció alapján megfelel a történeti valóságnak.¹¹ A vallomásokban efféléket hallottunk:

„1945-ig mintha nem is lett volna határ [amiként 1938-1945 között nem is volt] 1945 után [...] járőrök sétáltak a határ mentén, igen, akkor már egy kicsit megszorítások voltak” (82 éves férfi)

„Estéknént átmertünk a másik oldalra a Duna jegén, ami nem volt teljesen befagyva, és sötétedéskor húztuk visszafelé a szánkónkat megrakva liszttel. [...] Sok ember csinálta ezt nemcsak a jeges Dunán, de akkor is, amikor a folyó folyott, akkor is átmertek a rokonaikhoz csónakkal” (81 éves férfi)

„Fokozatosan, ahogy a rendszer olvadt, úgy lett könnyebb [...] Azelőtt korlátozva voltunk, úgyhogy éreztették velünk, hogy van határ” (21 éves férfi)

„A helyzet fokozatosan javult [...] Időről időre változott, már a rendszerváltozás előtt [...] És ma már azt látjuk, hogy meg sem kell állni a határon” (44 éves férfi)

„Később megkönnyítették, útlevelel..., útlevelel ötször vagy hányszor tudtunk átmenni” (79 éves férfi)

„Szabadabb élet volt, valójában a határátkelésnél nem voltak már akadályok” (44 éves férfi)

„Aztán ez mind szépen lassan megváltozott” (40 éves férfi)

„Az utóbbi tíz valahány évben eléggé megszűnt a határ [...] És aztán a határ gyengülése [...] lassan, de biztosan minden irányba [...] ezek a határrezsimre vonatkozó korlátozások most már nem zavarják az egészséges életet [...] Nemcsak az emberek mozoghatnak szabadon, de az emberi aljasság is” (69 éves férfi)

„Később ez már egy kicsit meglazult, és a katonák eltűntek” (84 éves férfi)

„Aztán jött az az idő, amikor már személyi igazolvánnyal tudtam átmenni” (30 éves férfi)

A történeti periodizációban Stefano Bottoni az 1945–1960 közti tizenöt évre teszi a határ átjárhatósága szempontjából a legrosszabb időszakot. Egy újabb korszak kezdődött az 1964–1965-ös években, amit befolyásoltak az olyan jelenségek, mint a Kádár-korszakbeli fogyasztói szocializmus kifejlődése, a két oldalon megkönnyített utazási rezsim, Kecskés László munkássága, az 1965-ös árvíz hatása és Alexander Dubček meg a csehszlovák pártvezetés személyes komáromi tapasztalatai stb.¹²

11 A magyar határrezsimről ld. Bencsik Péter: A magyar úti okmányok története 1867–1945. Tipico Design Kiadó, Budapest, 2003; valamint Bencsik Péter–Nagy György: A magyar úti okmányok története 1945–1989. Tipico Design, Budapest, 2005.

12 Ld. Stefano Bottoni tanulmányát a jelen kötetben.

A határral és a megosztottsággal kapcsolatos összegzésként megállapítható, hogy a határ-trauma valamelyik változata – vagy a trianoni határ, vagy a hidegháborús határ traumája – a visszaemlékezések többségében, dél-komáromi interjúalanyaink 90%-ánál megjelenik. A határ percepciója igen nagy mértékben függ a visszaemlékezők életkorától, szociális kapcsolataitól és nemétől. Pl. a Trianon-téma felvetés idős férfi interjúalanyainkra volt jellemző, ám a legérzelemdúsabb véleményt mégsem egy férfi, hanem egy 77 éves néni fogalmazta meg: „*Trianon... elcsatolt területek... Hogyan vették el a leggazdagabb és a leggyönyörűbb részeket?*” Más szempontból vizsgálva a jelenséget, nem mindig a kimondott szavak, hanem az elbeszélések módja utalt a határ-traumára. Ebben az értelemben egy igen széles spektrumon, gyakorlatilag a sírástól („*Kinek a területe volt ez? Mért vették el?*”, 79 éves férfi) a határ-téma teljes bagatellizálásáig („*itt, kérem, soha nem volt semmi probléma a határon*”, 84 éves férfi) ívelt beszélgetőtársainknak az az elbeszélési módja, ahogy a határ-trauma valamelyik formájáról szót ejtettek.

Az egyén történeti emlékezete nyilvánvalóan számos tényezőn nyugszik. Ahogy Pejín Attila fogalmaz: „*Az emlékezés több szintű: országos (ezen belül nemzeti) és lokális, ezeken belül pedig kollektív és individuális, és a dolog még összetettebbé válik a trianoni traumával külön terhelt, egyébként pedig mindig is multietnikus környezetben élő kisebbségi magyarság esetében, amikor az erőteljesen szembesül a másik igazságával, amely nem mindig ugyanaz, mint ami az övé.*”¹³ Beszélgetéseink alapján a koron és a nemen kívül a fontos tényezők közé sorolandó a média és az iskola hatása is. F. Dárdai Ágnes empirikus kutatásokra és személyes tapasztalatokra hivatkozva egyértelműen azt állítja, hogy „*a szovjet megszállás, az egypártrendszer és a zsidókérdés mellett a magyarországi közoktatásban Trianon és a kisebbségek kérdése is tabutémának számítanak*”¹⁴.

De ugyanígy az emlékezést befolyásoló komplexumok közé kell sorolnunk azt a hallgatólagos „kollektív egyezséget” is, amelyet egyes történelmi események kapcsán egy-egy közösség lokális vagy nemzeti szinten köt, s amely által létrejöhet „a legfontosabb” vagy „a legtragikusabb” kiemelt történelmi esemény közösségi képzete.¹⁵ Az idősebb dél-komáromiak számára Trianon testesíti meg a tipikus

13 Pejín Attila: Lokális és/vagy nemzeti? In Papp Richárd–Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat–kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008, 109.*

14 Fischerné Dárdai Ágnes: Történelemtanítás Magyarországon a XXI. század elején–helyzetkép és perspektíva. In: *Történelemtanítás Online történelemdidaktikai folyóirat, (XLV.) Új folyam I.1. (próba)szám 2010. febr., 1.*

15 Zahorán Csaba meglátása szerint a közösségi emlékezet „nemzeti szinten inkább felülről lefelé működik, azaz általában nem megkötik, hanem azt a kulturális és politikai elitek alakítják ki, illetve időnként terjesztik ki a társadalomra, sőt néha egyenesen rátukmálják, ami persze nem teljesen egyoldalú folyamat”. Ezzel az állítással egyetértek, és nem zárom ki, hogy Komáromban Trianonnal mint a közösségi emlékezet „felülről lefelé kommunikált” jelenségével talákoztunk. Azonban ha így van is, akkor is feltűnő, hogy interjúinkban Trianon volt a legintenzívebb és az egyetlen efféle, „közösségi tudatot formáló” történelmi jelenség.

nemzeti emléket, és így, ebben az értelemben jelent számukra jelentős kollektív történelmi emléket. Miként Miroslav Michela megállapította: „Az élszakított területeken’ élő magyarok emlékezete leginkább a’nemzeti múlt’ dicső vagy éppen tragikus eseményeinek rituális felidézésében manifesztálódott.”¹⁶ És jelei vannak annak is, hogy az általunk tapasztalt két trauma egymást váltja, lecseréli, időnként kibogozhatatlanul. Több beszámolóban az elfojtott emlékeket úgy írták le, mint ártalmas hatásúakat, amelyek „kárt okoztak” az emberek legitimebb kapcsolataiban is:

„Szüleim nem akartak ezekről a dolgokról beszélni, mert békében akartak felnevelni. [...] Szüleim sem politikáról, sem történelemtől nem beszéltek nekünk [...] Otthon szüleim nem beszéltek ilyen dolgokról”

Eközben nagyon érdekes, hogy a történelmi traumák kor- és politikai rendszerfüggőségével (vagyis azok korral és rendszerrel együtt múló voltával) maguk az interjúalanyok is tisztában voltak: „Ez a fiatalabbak fejéből lassan kitörlődött [...] Számukra ez a határ többé nem jelent semmit [...] Az öregebbeknek azonban még mindig egy gyomorgörcs.” Stefano Bottoni ezt a jelenséget „hivatalos tabusításnak” nevezi, és olyan szellemben ír róla, hogy a jelenség (pl. az, hogy Csehszlovákiában féltek az oda visszatelepülőtől) az ötvenes évek végéig befolyásolta a magyar-csehszlovák kapcsolatokat.¹⁷

16 Michela, Miroslav: Emlékezet, politika, Trianon. Regio, 18. évf. (2007.) 4. sz., 89-90.

17 Ld. Stefano Bottoni tanulmányát a jelen kötetben. A tömeges történelmi amnézia egyes történészek szerint tipikus huszadik századi képződmény: 1948, tehát a bolsevik típusú kelet-európai rendszerek komplett kiépülése után számos (politikai, vallási, származási, nemi stb.) okból alakulhattak ki történelmi elfojtások. De vajon mennyire őszinte, és mennyire mély ez a jelenség? És vajon pontosan miben gyökerezik? Vajon dél-komáromi interjúinkban a kibeszéletlen Trianon-trauma a holokauszt-emlékezettel mutat-e párhuzamot, vagy inkább a közép-európaiaknak a „fogyasztásba fojtott kollektív amnéziájához” van köze? A kérdésekre adható egyik választ a projektünkhöz kapcsolódó sajtóanalízis segít megadni, amire azonban ebben a tanulmányban nincs terünk. A kollektív amnézia gondolata Tony Judttól származik. Ő úgy ír róla mint a kommunista uralom jellemző populáris érzékeléséről, és a gondolatot ekként fejtí ki: „[1945 után] Zsidók nagyobb tömegben Lengyelországban és Magyarországon maradtak. Jellemző módon azonban sokan azok közül, akik a [második világ] háború után születtek, nem voltak tisztában saját származásukkal. A szüleik inkább hallgattak róla.” Judt, Tony: Povoynová Európa–História po roku 1945. Slovart, 2007, 311. és 420.

A hidegháború egyes kiemelt eseményeinek percepciója Dél-Komáromban

Az alábbiakban azoknak a történelmi eseményeknek a listáját közöljük, amelyeket harminc interjúalanyunk vagy a legtöbbször említett, vagy a leggyakrabban utaltak rájuk mint olyan eseményekre, amelyek meghatározták életüket:

1. magyarok „*kitelepítése és lakosságcsere*” Csehszlovákiából 1945–1947 (17 különböző interjúalany említette összesen 21 alkalommal)
2. „*rendszerváltás*” 1989 (14 különböző interjúalany említette összesen 23 alkalommal)
3. az 1945-ös év mint a második világháború vége és egy új politikai berendezkedés kezdete (8 különböző interjúalany említette összesen 19 alkalommal)
4. „*prágai tavasz*” 1968 (8 különböző interjúalany említette összesen 13 alkalommal)
5. „*1956-os forradalom*” (8 különböző interjúalany említette összesen 10 alkalommal)
6. „*Trianon*” (7 különböző interjúalany említette összesen 15 alkalommal)
7. 1945 mint „*szovjet megszállás*” (6 különböző interjúalany említette összesen 9 alkalommal)

Amint látható, dél-komáromi interjúalanyaink emlékezetében a csehszlovákiai magyarokat 1945–1948 között ért atrocitások állnak az első és legemlékezetesebb helyen. (Erről részleteket ld. alább.) A másik legemlékezetesebb történelmi esemény az 1989-es politikai rendszerváltás. Nincs kétség, hogy a kommunista hatalom bukása, valamint a politikai-gazdasági pluralizmus kezdete legtöbb interjúalanyunk életében fontos fordulópont: 1989 szinte mindig pozitív kontextusban említődik, egyben igen fontos választóvonal, dátum a korábbi és az azt követő politikai rendszerek identifikációjában. 1989 határozott referenciapont-helyzete igen gyakran verbálisan is kifejeződik: „1989”; „1989 vagy a rendszerváltás előtt”; „1989 vagy a rendszerváltás óta/körül/után”; „az elmúlt ötven év/az 1940-es évektől a rendszerváltásig” és hasonlók.

A harmadik és a hetedik legemlékezetesebb a történelmi események sorában az 1945-ös év. Ez magában foglalja egyfelől a második világháború hadieseményeit, valamint magát az 1945-ös évet mint egy új korszak kezdetét is.

„Komárom elég súlyos károkat szenvedett... Elég gyakran megbombázták... beleértve a vasutat meg... a Molaj [olaj]vállalatot” (77 éves férfi)

„(19)45, nem tudom, melyik hónapban, lebombázták az egész áruraktárt. Mintha elvágták volna kétfelé az állomást, a teherpályaudvart teljesen megsemmisítették, égnek álltak a vasúti sínek, minden. [...] Nem emlékszem a bombázás idejére. [...] Mert kivitt bennünket..., mindig volt fölállítva egy mozdony kupékkal, és a személyzetet kivitte a városból, kivitte az állomásról, mert akkor már meg volt ígérve, hogy bombáznak” (83 éves férfi)

Egyes interjúalanyaink ezekhez az évekhez kapcsolódóan értékes részleteket őriztek meg a magyar-csehszlovák határ kialakulásának részleteiről. Arra a kérdésre válaszolva, hogy 1945 elején volt-e határőrség:

„Akkor még nem, egy jó darabig nem volt probléma... átkelés. [...] Ott voltak mint katonák a híd előtt..., őrizték. Na de úgy látszik, hogy aztán átvették a... szlovákok teljesen a... dolgot, aztán már nekünk [vasutasoknak] is kiadták, hogy [1946.] február 1-jéig mehetünk csak át ezekkel az átkelő papírokkal. Hogy azt honnan adták ki, így most már nem tudom. A vasút azt elrendezte. De aztán már nem adták ki, [19]46. február 1-jével megszűnik az átjárás. [...] Ez a korlátozás, lehet, nem tudom, hogy a gyalogforgalomra aztán megvolt-e, [de a] mi számunkra ez aztán már nem volt járható út” (83 éves férfi)

Az 1945-ös év jellemzően többretegű emlékeket idézett fel, amelyekben a háború vége, a szovjet megszállás kezdete, valamint a szegénység és a megpróbáltatások keverednek össze. A szovjet katonaság jelenlétére tett utalás több interjúban (jellemzően idősebb férfiaknál) fölbukkant. Néhány ezek közül:

„[1945 után] Európát három részre osztották a nagyhatalmak, az oroszok, az amerikaiak és a britek” (50 éves férfi)

„Az oroszok márciusban vonultak be” (83 éves férfi)

„a szovjet megszállás” (79 éves férfi)

„a szovjet hadsereg elfoglalta az igmándi erődöt, a monostori erődöt vagy az Öregvárat a másik oldalon” (49 éves férfi)

„Komáromban nagyon sok orosz volt [...] Magyarországnak?... Hány évig kellett jóvátételt fizetnie az oroszoknak?” (77 éves nő)

Arra azonban, amiről Stefano Bottoni ír, hogy ti. a becslések szerint 10.000 főnyi szovjet katona jelenléte jelentősen befolyásolta a közhangulatot, sőt a „megközelíthetlenség és a szigorú ellenőrzöttség képzetét keltette” Komáromban, erre vonatkozólag mi nem hallottunk egyetlen vallomást sem.¹⁸ Ha elfogadjuk Bottoni állítását, az nagy vonalakban azt a kettősséget jelenti, hogy a helyiek ugyan akarták a kapcsolatot a város másik felével, azonban a szovjet hadsereg fizikai jelenléte (nemcsak Dél-, hanem Észak-Komáromban is) ezt akadályozta. De vajon mennyire illett a lokális komáromi helyzet a hidegháború és a kommunista tömb-beli

18 Vö. Stefano Bottoni tanulmányával a jelen kötetben.

gondolkodáshoz? A hidegháború viszonyainak sajátos logikájában a konfliktus úgy merült fel, hogy az egyes kommunista országok állami- vagy pártszervei között úgy volt szoros együttműködés, hogy közben egyáltalán nem törekedtek arra, hogy a kapcsolatok a regionális, a helyi vagy az emberi szinteken is létrejöjjenek. Bottoni példaként hozza fel, hogy Komáromban a magyar, a csehszlovák és román elhárító szervek folyamatosan kisebb-nagyobb üzenetcsereket bonyolítottak le; ezek a kapcsolatok a hidegháború viszonyaihoz igazodtak, és főként az USA, az NSZK, a Vatikán, a SZER stb. „aknamunkájának” felderítésére, illetve a fellazítás elleni harc fokozására irányultak.¹⁹ Mind Bottoni kutatása, mind a mi interjúink azt igazolják, hogy miközben a komáromiak semmit sem sejtettek, aközben életüket alapjaiban befolyásolta az efféle „határon átnyúló elvtársi együttműködés”. Nemcsak azért, mivel ez a nemzetközi titkosszolgálati kooperáció a helyi ellenzék tevékenysége ellen is irányult, hanem azért is, mert „a magyar–román–csehszlovák együttműködés egy eddig szakmai körökben sem eléggé ismert, erősen rendszerspecifikus – a Szovjetunió által létrehozott birodalmi/szövetségi struktúrához köthető – jelenségre utal, amely évtizedeken át jelentős befolyást gyakorolt nemcsak a szomszédos szocialista országok országszintű viszonyára, hanem a kisebbségi kérdésben kialakított szemléletre is”²⁰. E ponton újfent érdemes rámutatni arra a paradox jelenségre, hogy a hidegháborút a két Komárom mint két „testvéri nép” élte meg. Ez azt jelentette, hogy az akkori határral járó feszültségek két azonos tömbhöz tartozó, szövetséges állam között hatottak (akárcsak ma), és nemcsak a hidegháborús logika alapján, hanem abba belekeveredtek a korábbi magyar–csehszlovák konfliktusok elemei is (akárcsak ma).

1945-tel kapcsolatban jellemző, hogy ez az év sokszor összehasonlító módusban jelenik meg, tehát úgy, hogy az interjúalany egyfelől Csehszlovákiára mint „győztesre”, egyúttal viszont Magyarországra mint „vesztes”, „legyőzött” államra utal. Viszont érdekes hiánynak éreztük interjúinkban, hogy gyakorlatilag egyetlen dél-komáromi sem utalt a „csehszlovák demokratikus hagyományoknak” azokra a „két háború közti nemes” változataira, amelyeknek a hiedelme máig meglehetősen erős a cseh és a szlovák historiográfiában, és amelynek kritikáját nemrégiben Muriel Blaive ekképp adta meg: „A probléma az, hogy a csehszlovák demokratikus lelkület (democratic spirit) általában túlértékelődik, mind a háború közötti időszakban, mind a második világháború után.”²¹

19 Erről ld. Stefano Bottoni tanulmányát a jelen kötetben. A magyar és csehszlovák titkosszolgálat roppant intenzív titkosszolgálati együttműködéséről ír részletesen pl. Záček, Pavel: Případ „Albert Széplaki”. Pamäť národa, 1/2006, 19-29.

20 Ld. Stefano Bottoni tanulmányát a jelen kötetben.

21 Blaive, Muriel: Internationalism, Patriotism, Dictatorship and Democracy: The Czechoslovak Communist Party and the Exercise of Power 1945-1968. In: Journal of European Integration History, 2007, Volume 13, Number 2, pp. 56.

A fontosnak tartott történelmi események listájának negyedik és ötödik helyén az 1968-as prágai tavaszra és az 1956-os magyarországi forradalomra emlékeztek leginkább a dél-komáromiak. Mindkettőt azonos számú, 8-8 különböző interjúalany említette, amely eredménnyel egyfelől cáfoltak, másfelől megerősítettek egy-egy kutatási feltevést. Cáfolatnak tekinthető, hogy interjúink alapján nem egyértelmű, hogy a dél-komáromiak legintenzívebb (a legnagyobb nemzetközi visszhangot kiváltó, a legfájdalmasabb, a leginkább tanult stb.) történelmi emléke 1956 volna. Másfelől viszont igazolni látjuk határkutatásunknak azt a feltevését, hogy a határtérségében élők akarva-akaratlanul részeseivé válnak a szomszéd ország eseményeinek.²² A közvetlen szemtanúk 1968-as emlékei többségében összevágtnak a történelmi ismeretekkel. „Komáromból itt egy szovjet tankezred ment át a hídon Prága felé” – mondta egy 49 éves férfi, ami arra utal, hogy interjúalanyunk tudatában volt, hogy Komáromnál a szovjet hadsereg, nem pedig a magyar lépte át a határt 1968-ban.²³ Más alkalommal az emlékező szavaiba visszaszűrődött a hidegháború frazeológiája: „A csehszlovákiai területet a szovjet hadsereg foglalta el, vagyis a Varsói Szerződés tagállamai” (79 éves férfi). A korabeli hivatalos iratok szóhasználata szerint Csehszlovákiának „a szövetséges baráti erők” nyújtottak segítséget, nem pedig a Varsói Szerződés, mivel a megszállásból Románia és Albánia kimaradt. Összegezve azonban feltűnő, milyen sokan és milyen sokszor utaltak 1968-ra: „1968”; „Az úgynevezett prágai tavasz 1968”; „Az 1968-as esemény”; „1968 után”; „1968-ban odaát leköptek minket”; „Mi megszállók voltunk az ő szemükben. Háborús bűnösök voltak 1945-ben, megtámadtuk Csehszlovákiát és elfoglaltuk Prágát (sic!) 1968-ban”.

A fentebb felsorolt hét, sokszor említett történelmi esemény mellett számos egyéb történelmi utalást tettek interjúalanyaink. Összesen tizenkét egyéb történelmi eseményt említettek egyszer vagy néhányszor:

- Négyyszer említett események: első bécsi döntés (1938. november 2.); Kádár-rendszer.
- Háromszor említett események: a második világháború (általában); a kommunizmus vagy szocializmus mint rendszer; kötelező terménybeszolgáltatás; Horthy Miklós.

22 Lehetséges egy olyan magyarázat is, miszerint interjúinkban 1968 dél-komáromi „ismertségének” az aktualitás volt az oka. Beszélgetéseink többsége ugyanis 2008 nyarán készült, amikor meglehetősen intenzív médiavisszhang kísérte a kerek negyvenéves évfordulót mindkét országban. 1968 nemzetközi összefüggéseihez ld. pl. Fischer Ferenc: A kétpólusú világ 1945–1989. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005, főleg 251–253.; ill. Michálek, Slavomír: Rok 1968 a Československo - postoj USA, Západu a OSN. Historický ústav SAV, Bratislava, 2008.

23 „Rajkánál 1968. augusztus 21-én 23.30-kor, Komáromnál 23.25-kor...” Pataky Iván: A vonakodó szövetséges. Rastafari Bt., 2008, 95.

- Kétszer említett események: Edvard Beneš dekrétumai; Varsói Szerződés; Rákosi-rendszer.
- Egyszer-egyszer említett események: kisantant; berlini fal; az 1965-ös dunai árvíz; zsidó-palesztin konfliktus; 1848. március 15.; május 1. mint a munka ünnepe; Los Angeles-i ill. moszkvai olimpia; kirakatpercek; Joszip Broz Tito; Szlovákia kilép a második világháborúból; Csehszlovákia felbomlása 1993; az 1948-as év; Horn Gyula.

Ezek a ritkábban említett történelmi jelenségek ilyen és hasonló szövegkontextusban jelentek meg:

„*a magyar kommunizmus gulyáskommunizmus volt*” (50 éves férfi); „*Rákosi [Mátyás] rendszere*” (egy 81 éves és egy 86 éves férfi); „*Tito, a láncos kutya*”; „*A műszaki határzár, amit..., igen..., Horn Gyula vágott át*” (69 éves férfi); „*Berlinben a fal alatt*” (42 éves nő); „*Mi nem mentünk el a moszkvai olimpiára..., vagy Los Angelesbe, azután ők nem jöttek a másik olimpiára*” (49 éves férfi); „*a május 1-jei nagy ünnepély*” (21 éves férfi); „*a Horthy, ahogy fehér lovon átúgta a hídon*” (21 éves nő); „*Amit nagyon imádok most is, amikor Horthy átment a fehér lovon a hídon, egyébként, máskülönben nem igazán. [...] Hát hogy a második világháborúban, amikor akartak békét kötni és meghívták a Horthy csapatait, mentek egy ilyen felszabadító csapatnak. Tehát akkor még az is Komárom volt, tehát Magyarországhoz tartozott*” (57 éves nő).

Az 1945-1948-as időszak emlékezete Dél-Komáromban

Ebben a fejezetben azokat a történelmi eseményeket vetjük vizsgálat alá, amelyeket interjúalanyaink a magyar–(cseh)szlovák viszonytalap kapcsolatban említettek.

A részletes szövegelemzésekből kiderül, dél-komáromi interjúalanyaink szerint a magyar-szlovák kapcsolatokat az 1945–1948 közötti időszak terheli meg leginkább, amit az alábbi szavakkal írtak le:

„*A családukat szétszórták*” (21 éves férfi)

„*Deportálás [...] Erővel áttettek minket Magyarországra [...] Ki lettünk telepítve [...] Nagyon sok embert elvittek az utcából. Szomorúan néztük, ahogy fölrakták őket teherautókra, és elvitték őket valahova, Csehországba, vagy nem tudom, hova. Ilyen munkákra [...] A magyarokat szó szerint kényszermunkára használták*” (72 éves nő)

„*áttelepítés, kitelepítés, konfiskáció*” (49 éves férfi)

„*A kis motyójukkal szépen berakták őket vagonokba, és szépen átdobták őket Magyarországra*” (77 éves nő)

„*a lakosság kicserélése*” (egy 40 éves férfi és egy 64 éves nő)

„*a magyarokat elvitték a Szudétaföldre, vagy áttelepítették más helyekre*” (82 éves férfi)

„*Az egész családot átdobták*” (81 éves férfi)

„Ide dobták őket át olyan vagonokban” (64 éves nő)

„áttelepítés és lakosságcsere” (20 éves férfi)

„a testvérek el lettek szakítva egymástól, deportálás” (49 éves férfi)

„a lakosokat kicserélték a határon” (21 éves nő)

Beszélgetőtársaink a problémás eseményeket általában Csehszlovákia és Magyarország szélesebb relációjában értékelték. A „kényszermunka” illetve a „kitelepipítés” szavak ezekben a vallomásokban azokra vonatkozik, akiket erőszakkal Csehországba, főként a Szudétavidékre telepítettek. A harmadik leggyakrabban emlegetett esemény a két ország közötti *lakosságcsere-egyezmény*; ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a csehszlovákiai magyarok leggazdagabb és társadalmilag legbefolyásosabb rétegeit, családjait néhány nap vagy hét alatt áttelepítették Magyarországra különböző pontjaira, majd helyükre Magyarországról toborzott szlovákok érkeztek.²⁴

A lokális emlékezet szempontjából nem mellékes, hogy a magyarországi helyszínekre kiköltöztetettek valamivel később, pl. az 1950-es években egykori (csehszlovákiai) szülőföldjük közelébe telepedtek át. Dél-Komárom egyike lett azoknak a jellemző céltelepüléseknek, ahova a kitelepítettek azért költöztek, hogy egyrészt közelebb legyenek szülőföldjükhöz, másrészt hogy könnyebben tudják tartani rokonaikkal a kapcsolatot. Ez a furcsa népmozgás a helyiek számára a mai napig nyilvánvaló:

„Ez nagyon nagy tragédia volt, nagy meghurcolással járt, és megőrizték ők az összes kitelepített papírokat, ami meg is van. Ők ott nagyon gazdagok voltak, kocsmájuk volt, földjeik, s mindent elvettek tőlük. Kocsolára telepítették le, és hát mint mindenki más, ők is visszavágytak a Duna mellé, és így jöttek vissza ide Szönybe lakni” (57 éves nő)

Egy érintett, ma 72 éves néni ugyanerről így vallott: „Azon a fölvidéki részen születtem. A gyermekkoromat tízéves koromig ott töltöttem, akkor jött a kitelepítés. Sajnos, kényszerrel átraktak minket Magyarországra, de nem ide, ahol a jelenlegi lakhelyem van, hanem innen jóval messzebb, Szabolcs megye, Nyíregyháza mellett raktak le minket egy nagyon szegényes helyre, ahonnan a szlovákok elmentek még márciusban. Ott állt üresen egy rossz ház, és oda leraktak minket. Ott töltöttünk tizenegy évet, majd ide költöztünk [19]58 augusztusában. Azóta itt élünk Komáromban, azóta ez a... lakhelyünk. [...] Hát azért költöztünk ide, mert valahogy vágyódtunk a Duna mellé, mivel hát a Duna volt a határ, és vágyódtunk, és ideköltöztünk, és így gyakrabban átmehetünk a Duna túloldalára. Mert valahogy oda kötődünk, mivel a szülőföldünk ott van.” Ugyanő Csehszlovákiából való kitelepítése ellenére azzal fejezte be az interjút, hogy „én soha nem tartottam ellenségemnek a szlovákokat”.

24 A téma részletes feldolgozásához ld. Vadkerty Katalin: A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Pozsony, Kalligram, 2001.

Megjegyezzük, hogy ezt a jelenséget interjúalanyaink kiválasztása előtt is ismertük, ezért célszemélyeink közé tudatosan csupán négy olyan személyt vetünk föl, akik maguk is szenvedő alanyai voltak az 1945–1948-as eseményeknek.²⁵ E törekvésünk ellenére az interjúkban az 1945–1948-as tragikus történelmi eseménysor mégis nagyobb súllyal szerepel: a 30-ból 17 interjúban említődik legalább egyszer, ill. összesen 21-szer utalnak rá; köztük fiatalok is, akik úgy vannak tudatában ezeknek a történelmi eseményeknek, hogy azokról nem lehetnek közvetlen emlékeik. Teljesen egyértelmű, hogy a Magyarország és Csehszlovákia között 1945–1948-ban bekövetkezett konfliktusok élénken tükröződnek a személyes és közösségi emlékezetben: korra, nemre, szociális státuszra vagy foglalkozásra való tekintet nélkül interjúalanyaink többségének a kollektív tragédia és nemzeti fájdalom fontos forrásai.²⁶

A szlovákok percepciója Dél-Komáromban

Interjúink alapján az 1945–1948-as problémakomplexum nagyon fontos rétege a jelenlegi magyar–szlovák történelmi kapcsolatoknak mintegy hatvan év múltán is. Dél-komáromi interjúalanyainknál erős nemzeti érzések kifejezését, és a „történelmi sérelmek” tartós jelenlétét regisztráltuk, továbbá megfoghatóvá vált a szlovákokkal mint néppel és a szlovákkal mint nyelvvel szemben érzett ellenszenv. Ez az attitűd alapvetően a rossz *személyes tapasztalatokon* alapul. Harminc interjúalanyunk közül hat valamiféle etnikai alapú erőszak áldozata volt (kitelepítés, áttelepülés, vagyonekobzás stb.) 1945–1948 között. Másfelől le kell szögezni, hogy túlnyomó többségüknek (korábban vagy a beszélgetés időpontjában) rokoni kapcsolata volt az államhatár túloldalán. Arra a kérdésünkre, hogy „Van-e, vagy volt-e régebben valamilyen kapcsolata önnek az Észak-Komáromban élőkkel? Volt-e, vagy van-e ott ma családtagja?”, csupán öten válaszoltak nem-mel. Miután a teljes interjúsorozat alapján ismerjük a dél-komáromiaknak azt a vonását, hogy történelmi dimenziójú emlékeiket (is) szinte kizárólag személyes kapcsolataik alapján konstruálják meg, nem meglepő, hogy szinte az összes beszélgetőpartner beszámolt valamiféle magyar-(cseh)szlovák konfliktusról vagy szlovákokkal szembeni ellenérzésről.

-
- 25 Ld. az 1. sz. táblázatot dél-komáromi interjúalanyaink társadalmi összetételéről fentebb. Valamint vö. „Azon a fölvidéki részen születtem. A gyermekkoromat tízéves koromig ott töltöttem, akkor jött a kitelepítés” (72 éves nő); „Én ott születtem” (64 éves nő); „Szegény apámat és a családját onnan telepítették ide” (57 éves nő); „Anyámat és a családját onnan telepítették ide” (42 éves férfi).
- 26 Hasonló helyzetről számol be magyar-román viszonylatban Blomqvist, Anders: Ethnic Division and National Narratives among Romanians and Hungarians in Satu Mare/Szatmárnémeti. „From an inside perspective, ethnicity has been stigmatised, reflected by ethnic tensions and divisions.” In Fischer, Sabine–Pleines, Heiko (eds.): Crises and Conflicts in Post-Socialist Societies. Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2008, 57-71.

A szlovákokkal szemben táplált ellenérzések között ilyesmik szerepelnek:

„Nem tudok semmit a másik oldalról” (79 éves férfi)

„A szlovákok elkerülték velünk a kapcsolatot. [...] Ellenségesek voltak velünk. Most kicsit jobb a helyzet” (41 éves nő)

„Nem szeretjük egymást” (77 éves nő)

„Nem nagyon szeretem a szlovákokat” (21 éves férfi)

„Szlovákok? A szimpátiám velük szemben lehanyatlott [...] A szlovákok mindig akadályozták a magyarokat, ahol csak tudták” (57 éves nő)

„1945 után kezdték elnyomni a magyarokat” (82 éves férfi)

„Embertelenek voltak a kitelepítéssel kapcsolatban” (79 éves férfi)

„Gyűlöljük őket” (64 éves nő)

„A fiatalabb szlovákokban van egy kis gyűlölet a magyarok ellen. [...] A múlt héten láttunk egy verekedést a városban, amikor szlovák fiatalok odajöttek hozzánk, és provokáltak minket” (17 éves lány)

„Nemrégiben volt egy kis konfliktusunk az Európa Udvarban, és megtámadtak minket” (17 éves lány)

„Magyarok és szlovákok között mindig lesz ellenségeskedés, még az EU-bővítés sem fog segíteni” (82 éves férfi).

E konfliktusok intenzitását csak nehezen tudjuk elhelyezni azon a skálán, amelyet a Csepeli–Örkény–Székely kutatóhármás határozott meg az etnikai-nemzeti konfliktusok észlelésében. Mindenesetre interjúinkban az első („észlelt etnikai diszkrimináció”) és a második („konfliktustudat”) fokozatok több összetevőjét is érzékeltük; igaz, ezek a fokozatok eredetileg többség-kisebbség reláció számára készültek.²⁷ Megfelel viszont annak a problémaleírásnak, amelyről a szlovák történész, Elena Mannová mint „*két nacionalizmus által létrehozott régió*”-ról ír.²⁸ Az 1945–1948-as problémakomplexumot még a liberális magyar történészek is a legneuralgikusabb időszaknak tartják, amelyet szükséges volna megvitatni és tisztázni annak érdekében, hogy a magyar–szlovák kapcsolatok történelmi feszültségei enyhüljenek: „A magyar–szlovák kapcsolatok fejlődése szempontjából

27 Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária: Konfliktusok Erdélyben és Dél-Szlovákiában. In Kozma István–Papp Richárd (szerk.): Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Kisebbségek Kelet-Közép-Európában IX. Sorozatszerkesztő Szarka László. Gondolat-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004, 11–12.

28 Mannová, Elena: Southern Slovakia as an Imagined Territory. In Ellis, Steven G. and Essner Raingard (eds.): Frontiers, Regions and Identities in Europe. Edizioni Plus Pisa University Press, 2008, 198, 200. A tanulmány magyar fordítását ld. a jelen kötetben.

*mindenképp üdvös volna a téma kölcsönös lezárása, hiszen a szlovákiai magyarok számára nehezen feledhető emlék a dekrétumok időszaka, és az a félelem, melyet az intézkedések elmúltával még évtizedekkel később is esetleg magukban hordoztak.*²⁹

A Ludwig Boltzmann Intézet kutatásának szélesebb értelmezéséből, azaz a nemzetközi interjúhelyszínek összehasonlító elemzése alapján megállapítható, hogy a dél-komáromi magyar–(cseh)szlovák konfliktusjelenség nem egyedi. Osztrák–cseh viszonylatban hasonló következtetésre jutott Berthold Molden, amikor az ausztriai Gmünd kapcsán esettanulmányában ezt állapította meg: *„Egyes események, amelyeknek a szimbolikus erejéről a történészek meg vannak győződve, azokban az emberekben, akiket az események állítólag érintettek, nem jelentenek mást, mint a sérülések folytatását. Az emberek minden látszat szerint nem tudatosítják, hogy azok a sztereotípiák, amelyekkel a jelent leírják, több generációra visszamennek.”*³⁰

A szomszédságról felállított mérleg másik serpenyőjébe helyezhetők az interjúk szlovákokra tett pozitív megjegyzései. Ezek első csoportja a szlovák emberek vendégszeretetét jegyzi meg, explicit módon ismert turistacélpontokkal kapcsolatban:

„Nyaranta elmentünk Bajmócra nyaralni, az nagyon jó volt, meg hát többnyire akkor így vásárolni, meg szétnézni a túloldalt [...] Nyitrán voltam még, Besztercebányán” (20 éves férfi)

„Nagyon jó tapasztalataink vannak a vendéglőkben és a hotelekben a Magas-Tátrában” (84 éves férfi)

„Egyszer találkoztam egy nagyon kedves, idős nénivel amikor túráztunk, mentünk föl a Magurára, és akkor ő útbaigazított minket. [...] Először szlovákul próbálkoztam, de hát aztán a családból senki nem ért szlovákul, s akkor elkezdte mondani angolul, és azt apukám megértette.” (20 éves férfi) Igaz, rögtön akad valakinek ugyanerről a helyszínről rossz tapasztalata is: *„Magyar turisták egy csoportja egyszer meglátogatta a Magas-Tátrát, de a szlovákok még parkolóhelyet sem akartak nekik adni, azt mondták: Bűdös magyarok, takarodjatok innét!”* (81 éves férfi)

Emellett néha-néha fölbukkan a szlovákokkal szemben elvesztegetett lehetőségek fölött érzett sajnálat:

„Sajnos, a szocializmus miatt nem nagyon tettünk különbséget csehek, morvák és szlovákok között” (44 éves férfi)

„1989 után vettük észre a különbségeket csehek és szlovákok között” (64 éves nő).

29 Kollai István (szerk.): Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből. Terra Cognita Alapítvány, Budapest, 2008, 196.

30 Blaive, Muriel–Berthold, Molden: Hranice probíhaji vodním tokem. Odrazy historie ve vnmání obyvatel Gmündu a Českých Velenic. Barrister&Principal, 2009, 140.

A kedvező megjegyzések másik jellemző csoportja azt dicséri meg, milyen sok szlovák tud a határ másik oldalán magyarul. Tipikusnak tarthatjuk annak a vasutasnak és annak a határőrnek a vallomását, akik a szlovák hivatalokra úgy utaltak, mint ahol nem probléma magyarul megértetniük magukat: „*Tudnak velünk magyarul beszélni*” (84 éves férfi); „*Ha átmegyünk hivatalos ügyben odaátra, beszélni tudnak velünk magyarul*” (42 éves férfi).³¹

A szlovákiai magyarok percepciója Dél-Komáromban

A dél-komáromi megkérdezettek egy nem túl nagy részének kiegyensúlyozott, reálisnak mondható képe van a szlovákiai magyarokról. A legfeltűnőbb és legjelentősebb terület, ahol interjúalanyaink különbséget látnak maguk és a szlovákiai magyarok között, a „*kissé eltérő*” dialektus vagy nyelvhasználat, amely szerintük „*a szlovák környezet befolyása*” miatt van. Ezt a hangzó beszédbeli különbséget többen említették, a fiatalabbak pedig hajlamosak voltak kissé elítélni:

Kérdés: Megpróbálsz leírni, hogy mit jelent, hogy a beszédstílusuk más?

Válasz: Hát a kiejtésük például..., hát nem sok betűt, de egy-kettőt, nagyon olyan, hogyan mondjam... (suttog) parasztosan mondanak (nevet), picit, szóval így észre lehet venni, hogy ki szlovák, ki magyar-szlovák, vagy ki keverék, vagy nem tudom, hogy mondjam...” (17 éves lány)

A kétnyelvű környezet interjúalanyainknál jellemzően szánalom forrása volt („nem beszélhetnek magyarul”), igaz, páran meglátták a benne rejlő előnyök lehetőségét is:

„Például egyetemekre is könnyebben bejutnak, mert van egy magyar nyelvvizsgájuk... a szlovákoknak, és nagyobb eséllyel indulnak két nyelvvizsgával, mint például akinek sokkal nehezebb megtanulni egy második nyelvet... Ezt például nővérem mesélte, hogy rengeteg szlovák van Sopronban az egyetemen, mármint szlovák állampolgár, de magyarul beszél. És ez által szerzett magyar nyelvvizsgát, ami viszont nagyon sok pontot ad.” (18 éves lány)

Ugyanebben a csoportban voltak, akik nem takarékoskodtak a kritikával sem:

„A Szlovákiában élő magyarok egyre kevesebb(en vannak), mivel nagyon sok generáció felnőtt azóta, mióta elválasztották azt a részt Magyarországtól. Egyre kevesebben vallják magukat magyarnak, és nagyon sokan vannak, akik magyar szülő gyerekeként egyáltalán nem is ismerik a nyelvet” (49 éves férfi)

³¹ A szociológus Lampl Zsuzsanna szerint 2008 körül Szlovákiában „a szlovákok magyartudása járásonként változik: átlagon felüli, 84% a Komáromi járásban”. Lampl Zsuzsanna: Magyarok és szlovákok. Nostra Tempora 17. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008, 93.

„Az a baj, hogy úgy gondolom, hogy sokan nem is ismerik fel, akik itt tudnak szlovákul, magyarok, hogy mekkora kincs az, hogy ők két nyelvet szinte anyanyelvi szinten beszélnek. És egyszerűen már azt mondják, hogy ők nem tudnak szlovákul, inkább ne szlovákul, inkább vállalnak feladatot mondjuk angolul is, csak szlovákul ne. És valahogy ezen is változtatni kéne. Én elhiszem, hogy kialakult bennük ez, de ennyire nem szabadna szerintem ellenségeskedni ezzel a szlovák nyelvvel kapcsolatban” (21 éves nő)

A szlovákiai magyarokról alkotott kiegyensúlyozott vagy kritikus kép inkább ritkaság, mint fő tendencia interjúinkban. Mindössze néhány történetet tudunk regisztrálni, amikor interjúalanyaink olyan élményről számoltak be, ahol egy általános emberi mérce (pl. nyíltság, tisztesség, barátságos viselkedés stb.) fontosabb volt számukra, mint valakinek a nemzeti hovatartozása. Pl. egy nyugdíjas pedagógus, aki szabadidejében rendszeresen jár egy magyarországi horgásztóra, ezt mesélte:

„Bértló, ilyen... szabadidő-park, tehát strandjai vannak, medencékkel, mindenféle csúszdával, és hatalmas horgásztó meg játéklehetőség, és odaátrol nagyon sokan jönnek át családdal. Rokonszenvvel nézem, mert átjön a család, a gyerekek játszanak, fürödnek, a férfiak meg horgásznak, ilyen egész napos programokat csinálnak. És bizony azok közt is sokszor ugyanolyan harsányságot, ugyanolyan tapintatlanságot tapasztalok, mint a mieinknél” (69 éves férfi)

Oral history gyűjtésünk legáltalánosabb szlovákiai magyarokkal kapcsolatos észrevétele az, hogy harminc dél-komáromi interjúalanyunk többsége úgy véli, a szlovákiai magyarok „tudatosabb magyarok”, mint ők. Azt az észrevételt, hogy a kisebbségi szlovákiai magyar tanulók büszkébbek nemzeti érzéseikre, mint akár a szlovák, akár a magyarországi magyar többségi tanulók, közel egy évtizede regisztrálják egyes Szlovákiában végzett szociológiai felmérések.³² A kisebbségek saját önértékelésében mutatkozó túlkompenzálás a minoritás-helyzet eredménye, és mint a kisebbségi érzés ellen-kompenzációja, a kisebbségi csoportok természetes sajátja, különösen, ha politikai kényszerhatások alatt állnak. Ezért azt kell mondani, érthetőbb lett volna, ha ezeket a kisebbséget felértékelő véleményeket Észak-Komáromban hallottuk volna. Azonban a mi beszélgetéseink azt a jelenséget mutatják, hogy a dél-komáromi többségi nemzet tagjai értékelik túl a határon túl élő kisebbség nemzeti érzéseit. Egyes dél-komáromiak a következőt mondták arról, hogy miben mások a szlovákiai magyarok:

32 Legáltalós három ilyenről tudunk: [1] Szabó Andrea–Bauer Béla–Laki László–Nemeskéri Erika (szerk.): Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. A szlovákiai adatok kutatói Mészárosné Lampl Zsuzsanna és Tóth Károly. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002, főleg 82–83. [2] Lampl Zsuzsanna: Magyaroknak lenni. A szlovákiai magyarok értékrendje. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2007, főleg 16. és 32. [3] Lampl Zsuzsanna: Magyarok és szlovákok. Nostra Tempora 17. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008, főleg 47., 56. és 62.

„(Sóhajt.) A különbséget látom a legjobban... Van egy konkrét ismerősöm, aki itteni, és elhozta hozzánk március 15-én egy egyszerű ünnepségre. És hát ugye ott megszólalt a Himnusz. Na most..., amit abból az ismerősömből ez kiváltott, az nagyon rádöbbenett arra, hogy sok embernek Dél-Komáromban mit jelent, meg Magyarországon mit jelent, és hogy neki mit jelent. Hát ő neki az sokkal többet jelentett... Ő bevallotta nekem, hogy ők például még a Himnuszot soha nem énekelhették. Ezek nekik nagyon fontosak szerintem” (21 éves férfi)

„Érzelmileg [mások]. A lelkületük más... Van pro és kontra ebben. Tehát vannak olyanok, akik egy kicsikét átestek a lónak a túlsó oldalára, mindkét viszonylatban, mindkét ország területén élő embereket figyelembe véve. De azért én azt gondolom, hogy a túloldali emberek érzelemben gazdagabbak, mint mi itt Dél-Komáromban” (50 éves férfi)

„Valamennyi [különbség] bizonyára van. Más az a környezet, amiben nekik élniük kellett és más itt nekünk. Talán nagyobb összefogás tapasztalható a határon túl, ugye ott mégiscsak kisebbségnek számít a magyar lakosság, habár Komáromban ugye döntő hányadban magyarok laknak, de ennek ellenére Szlovákiában élnek, illetve korábban Csehszlovákiában éltek, és azért az, hogy mindnyájan magyarnak vallják magukat, egy nyelven beszélnek, ez jobban összetartja és összekovácsolja az ottaniakat” (44 éves férfi)

„Hát talán... egy különbség van, akkor talán az ottani lakosokban, a magyar nemzetiségükben jobban tudatosul, hogy ők magyarok, tehát jobban őrzik a magyarságukat. Talán kevésbé érinti őket, legalábbis [azokat], akiket én ismerek... Tehát multikulturális világban élnek, de sokkal tudatosabban magyarok, mint mi” (40 éves férfi)

„Nekem eléggé olyanoknak tűnnek, mint az itteni magyarok. Kicsit úgy a beszédükön talán észre lehet venni némelyiknek, de nem mindenkinek. Meg, nem tudom, talán ott, odaát nagyobb jelentősége van, hogy magyarok, és jobban kimutatják talán. [...] Talán itt természetesen, hogy aki magyarul beszél, az magyar, ott viszont nem ennyire magától értetődő” (20 éves férfi)

„Hát, annyiban, hogy odaát laknak, ugye, Szlovákiában, meg... mondjuk így ebből kifolyóan, hogy nem Magyarországon élnek, egyes szlovákiai magyarokban talán még nagyobb is a magyarságtudat, mint az itteniekben. [...] ahogy beszélnek Magyarországról, hogy ők tényleg azon az elhatározáson vannak, hogy ők szeretnek magyarok lenni. Tehát, hogy ők... szívesen laknának akár Magyarországon is” (20 éves férfi)

A szlovákiai magyarok nemzettudatának fel- vagy túlértékelése a dél-komáromiak által többféleképpen értékelhető. Alapesetben úgy, hogy ilyen volna a valóság; tehát hogy a szlovákiai magyarok nemzettudata valóban „erősebb”, „magyarabb”, „egészségesebb”, „öntudatosabb” stb., mint a magyarországi magyaroké. Megjegyzendő azonban, hogy a szlovákiai magyar közösségen belül a helyzet nem ilyenek látszik. Ellenkezőleg: a szlovákiai magyar közösség belső kritikussai, közülük is elsősorban a nemzeti retorika hívei, gyakran róják azt föl saját közösségüknek, hogy a szlovákiai magyarok nem elég tudatosak, nem elég határozottak pl. a nyelv-

használat, az iskolaválasztás stb. ügyében.³³ Mivel erről a jelenségről korlátozottak a társadalomtudományi ismeretek, ezt a hipotézist nagyon nehéz ellenőrizni. Az azonban így is egyértelmű, hogy a szlovákiai magyarok külső (dél-komáromi) és belső (saját) értékelése között határozott és nagymértékű diszkrepancia tapasztalható: a dél-komáromiak sokkal „magyarabbnak” látják a szlovákiai magyarokat, mint ahogy ők látják saját magukat.

A túlértékelés másik lehetséges magyarázata, hogy a dél-komáromiak (s talán a magyarországiak többsége) nincsenek tisztában a szlovákiai magyar közösség specifikumaival. Ezt nevezhetjük a valós helyzet nem ismeretének, egyszerű tudáshiánynak, amit a legmegengedőbb esetben is úgy kell érteni, hogy a dél-komáromiak figyelmen kívül hagyják e nemzeti közösség specifikumait, mint pl. szociális vagy politika sajátosságait, igényeit stb. Ez a tudáshiány főleg arra a kérdésre adott válaszban volt tetten érhető, hogy „Ön szerint mások-e a szlovákiai magyarok, mint önök, és ha igen, miben?” – válaszadóink erre jelentős számban nemmel válaszoltak, hozzátéve, hogy a szlovákiai magyarok „*ugyanolyanok, mint a magyarországiak*”.

A szlovákiai magyarok nemzettudatának túlzó dél-komáromi felértékelése harmadsorban értelmezhető úgy, hogy a jelenség a nemzeti érzések idealizációjából, a nemzeti érzésnek az ember életében betöltött fontossága abszolutizálásából ered. Ennek az érzelmi-idealista megközelítésnek igen sok verbális jele van interjúinkban, főleg nő interjúalanyaink között:

„*A magyarok magyarok, akárhol éljenek is*” (64 éves nő)

„*Én nem érzek különbséget. Ők éppen úgy Magyarországot tartják hazájuknak, mint mi*” (41 éves nő)

„*Én úgy gondolok a határon túli magyarokra, mint akik a saját vérükből vannak, akik hozzánk tartoznak*” (57 éves nő)

„*Szlovákiai magyarok? Ők jobban ragaszkodnak az anyaországhoz, mint mi*” (82 éves férfi)

„*Akik ott vannak kint magyarok, azok ugyanúgy ragaszkodnak Magyarországhoz, mint mi például Komáromhoz*” (17 éves lány)

33 E helyütt nem kívánunk idézni sem blogbejegyzéseket szlovákiai magyar hírportálokról, sem szlovákiai magyar politikusok ide illő véleményei közül. A mérvadó társadalomtudósok közül óvatosan bár, de a magyar közösség alacsony jogérvényesítését teszi szóvá pl. Lampl Zsuzsanna (Magyarok és szlovákok. Nostra Tempora 17. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008, 108.), ill. Öllös László: „A kisebbségben élő polgárok előtt két lehetőség áll. [...] A másik pedig, hogy feladják igényüket a kisebbségi intézmények iránt...” Ld. Öllös László Emberi jogok–nemzeti jogok. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004, 214.

„mentalitásban, természetben, szokásokban, meg akiket ismerünk is, vagy voltunk náluk, ezek ugyanolyanok, mint a magyar családok. A megvendéglés, a háztartási szokások, teríték, minden magyar” (42 éves nő)

Mit jelent tehát a dél-komáromiak szlovákiai magyarokkal kapcsolatos „tudáshiánya”? Egyesek szerint alapvetően azt, hogy: „Lehet, hogy meglepő, de itt nálunk sokaknak egyáltalán nem világos, hogy ott magyarok élnek” (21 éves nő). Mások szerint nem ők, hanem a korábbi rendszer tehet a mai helyzetről:

„Ugye, mi azt hallottuk csak otthon, hogy van Komárom és van Komárno. Tehát mind a tanárok, mind felülről ezt hallottuk. [...] Mikor gyerek voltam, emlékszek rá, hogy... volt egy osztálytársam, aki másodikban került oda. Kolozsi Petikének hívták, és ő idevalósi komáromi volt. És először nem nagyon értettük, először úgy gondoltuk, hogy ő szlovák, ha már Szlovákiából jött, és nem tudtuk ezt igazán épp ésszel felfogni, hogy mit is jelent ez” (21 éves férfi)

Az interjúk többsége alapján azt állíthatjuk, hogy a tudáshiányt azt jelenti, hogy Dél-Komáromban a szlovákiai magyarok számos életmódbeli, szociális stb. apróságával nincsenek tisztában. Ugyanígy nincsenek tisztában azzal, hogy a szlovákiai magyarok igen nagy számban Szlovákiát tartják hazájuknak/szülőföldjüknek, nem pedig Magyarországot.³⁴ Nincsenek tisztában az anyanyelvhasználat korlátozásaival sem:

„Szabadabban élnek, abból a szempontból, hogy most már nem kell nekik letagadni a magyarságukat. [...] Hát a hivatalokban is és mindenhol nagyon sok..., meg hát kötelező is most már, hogy a magyarlakta területeken, ahol eléri a bizonyos százalékot a magyarságnak a létszáma, ott mindenhol a hivatalokban is magyarul is kell...” (77 éves nő)

34 2000 és 2008 között legalább két átfogó szociológiai felmérés készült a 16-21 éves szlovákiai magyar korosztályok körében, amely expliciten rákérdezett a nemzeti büszkeség problematikájára: [1]. Szabó Andrea–Bauer Béla–Laki László–Nemeskéri Erika (szerk.): Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. A szlovákiai adatok kutatói Mészárosné Lampl Zsuzsanna és Tóth Károly. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002, 84. [2] Lampl Zsuzsanna: Magyaroknak lenni. A szlovákiai magyarok értékrendje. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2007, 12. Az előbbiben a „Mi a szülőföldje és mi a hazája?” kérdésre 51% válaszolta, hogy a hazája Szlovákia, és 32%, hogy szülőföldje Szlovákia. Ugyanakkor Magyarországot mint hazát 18%, Magyarországot mint szülőföldet pedig 2% választotta. A második felmérésben a „Mit tekint hazájának?” kérdésre 41,2% válaszolta, hogy a hazája Szlovákia, és 29,6%, hogy szülőföldje Szlovákia; ugyanakkor Magyarországot mint hazát 7,2%, Magyarországot mint szülőföldet pedig 1,9% választotta. A magam részéről a 2010. június 12-i szlovákiai parlamenti választások eredményét is úgy értelmezem, hogy ennek során a szlovákiai magyarok azt erősítették meg, hogy nekik saját hazájukon belül, azaz Szlovákiában kell rendezni saját ügyeiket. Ld. még. Papp Z. Attila: Kárpát Panel 2007: egy kutatás gyorshatása. Egy szociológiai kutatás margójára. Regio 18. évf. 2007. 4. sz. 107-127. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00068/pdf/107-127.pdf>

Ügyszintén számosan nincsenek tisztában, hogy szlovákiai magyarok sokszor hátrányos megkülönböztetést érzékelnek Magyarországon is. Ahogy egy egyetemi hallgató fogalmazott:

„Egyik évfolyamtársamtól hallottam, hogy milyen jó is itt, szlovákiai magyarnak lenni, hogy őneki esze ágában sem lenne, hogy nálunk, Magyarországra átköltözzön. Amit azért úgy furcsálltam, hogy ő benne abszolút nem volt már meg az a vágy, hogy Magyarországon éljen. [...] Sőt olyat is hallottam, és ő is szlovákiai magyar, hogy ő, hogyha megkérdezik tőle, akkor ő magát szlováknak vallja, és nem magyarnak. Amit hát többen nem nagyon értettünk. Kifejtette, hogy őt, Magyarországon nem tekintik magyarnak, mert hogyha ő bármikor elment Magyarországra, megmondta, hogy hol lakik, akkor őt egyből leszlovákózták... És hát igen, másrészt meg azt mondta, hogy Szlovákiában pedig, hát nem tartják szlováknak, de hogy inkább itt tud érvényesülni, mint Magyarországon.”

Nincs jogunk, sem szándékunk felróni dél-komáromi interjúalanyainknak, hogy a szlovákiai magyarokról nincs elég információjuk; már csak azért sem, mivel nem tudhatjuk, fordítva milyen a helyzet: vajon milyen mértékben tájékozottak a valós magyarországi viszonyokat illetően a határon túli magyarok. És nem kívánunk számon kérni olyan finom történelmi distinkciókat sem, mint amilyeneket a térséggel foglalkozó történészek, Kovács Éva, Stefano Bottoni, Elena Manová, Miroslav Michela vagy Vörös László fogalmaztak meg. Kovács Éva pl. ezt írja: *„A kisebbségi identitás egyik legmasszívabb eleme a kezdetekben gyökeredzik és éppen egy, az anyaországgal szembeni negatív tapasztalaton (előítéleten) alapul: Magyarország nem volt képes e népességet és e területeket megtartani. Az eredendő másság az országhatárokon kívül és belül maradtak között a kisebbségi magyarság legelső új identitás-elemei közé tartozik, vagyis korábbi eredetű, mint a többséggel, a csehekkel, szlovákokkal, cseh-szlovákokkal szembeni. Trianon ebből a szempontból előbb és élesebben választja el a magyarokat egymástól, mint a többi, többséggé váló etnikai csoporttól.”*³⁵ A komáromi magyar–magyar kapcsolatok egyes kulcsjelenségei jelenleg csak egy szűk körbe tartozó kutatónak nyilvánvalóak. Ezek között Stefano Bottoni olyasmikre mutat rá, mint pl. hogy *„az anyaországgal való intenzívebb kapcsolattartást mindkét országban gyanakvással nézték”*; vagy hogy *„a tolnai, baranyai „száműzetésből” visszatérő felvidéki menekültek sajátos, „megtúrt” státust élveztek az őket kelletlenül befogadó városban”*³⁶.

35 Kovács Éva: Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918–22, 1938. In Bárdi Nándor (szerk.): Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000, 204.

36 Bottoni, Stefano: Komárom-Komárno. Határmenti mindennapok és párhuzamos életek a szocializmus korszakában. Kézirat.

Másfelől határozott mentségül szolgál a magyar társadalom számára, amit Szarka László így fogalmaz meg a problémával kapcsolatban: „*A romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai magyarok 1989 előtti helyzetét a politikai önszerveződés teljes hiánya, illetve a hagyomány-, irodalom és művészetközpontú közösségépítés jellemezte*”³⁷ – azaz nemcsak saját társadalomszerkezetük volt jócskán foghíjas, hanem objektív okokból a magyarországi társadalom is csak korlátozott aspektusait ismerhette életüknek.³⁸ De akár az is elképzelhető, hogy dél-komáromi interjúalanyainknál az objektívizáció sajátos tudati konstrukcióját tapasztaltuk, amelyről – Serge Moscovici alapján – Vörös László így ír: „*Az objektívizáció egyike azoknak a kulcsfontosságú mechanizmusoknak, amelyek az emberek tudatában a „nemzet” absztrakt kategóriáját átalakítják a mindennapi kommunikáció számára természetes dologgá.*”³⁹

Azt viszont állítjuk interjúink alapján, hogy a dél-komáromiakban egy idealizált kép él a szlovákiai magyarokról: vagy nem is érdeklí őket, vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyják, s ezért inkább romantikusan túlbecsülik nem Magyarországon élő magyar nemzetársaik valós nemzeti érzéseit. E leegyszerűsítő romantikus vélemény következményei egyfelől interjúalanyaink értetlensége („*Egyik évfolyamtársamtól hallottam, hogy milyen jó is itt, szlovákiai magyarnak lenni, hogy öneki esze ágában sem lenne az, hogy nálunk, Magyarországra átköltözön*”), másfelől a megalapozatlan hiedelmek: „*Nyilván tehát minden ide köti, ahol ő lakik, ő párkányi, de másrészt úgy gondolom, hogy nekem az lett volna logikus, hogy minden ember, minden itteni... szlovákiai magyarnak az igénye az, hogy magyar állampolgárként, tehát magyar állampolgár legyen*” (21 éves nő). A nemzeti kérdés komplexebb, összetettebb, árnyaltabb formában nagyon ritkán merült fel interjúinkban. De még ezekből a megszólalásokból is szinte teljesen hiányzott a

37 Szarka László: Identitás és lojalitás nemzetállami konfliktushelyzetben. In Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4. Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 101.

38 Zahorán Csaba szerint az ismerethiánynak az is oka, hogy a téma csak a rendszerváltás után kerülhetett be a köztudatba és a közoktatásba, de utána is meglehetősen ellentmondásos módon, többek közt rendkívül átpolitizálva. Egyszóval nincs a köztudatban egy általános „alaptudás” a témáról, amit az olyan kiadványok próbálnak meg meglehetősen nagy késéssel pótolni, mint: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. Továbbá részben a magyarországi média hatása is lehet: a felületes olvasó vagy néző számára a sajtóban, az interneten megjelenő cikkekből, valamint a kereskedelmi és a köztévék műsoraiból általában nem áll össze világos és komplex kép a határon túli magyarokról, hanem csak valami zavaros egyveleg, amelyben összeosódik Zsolna, Verecke, Szatmárnémeti, Révkomárom, Újvidék és a Székelyföld.

39 Vörös László: Slováci: Najvlasteneckejši Uhri alebo slobodný národ? In Drál, Peter a Findor, Andrej ed.: Deväť štúdií o etnicizme a nacionalizme. Tribun EU, Brno, 2009, 79.

nemzeti önreflexió vagy önkritika legapróbb jele. A tisztázatlan nemzetképre, a „*ki a magyar?*” zavarosságára iskolapélda annak a harmincéves férfinak a vallomása, aki a szlovákiai magyarokat firtató kérdésünkre a következő történettel válaszolt:

Kérdés: Szerinted van különbség a másik oldalon élő magyarok meg az itteni magyarok között?

Válasz: Kicsit, kicsit nyakasabbak, azonkívül más nem. [...] Nyakasabbak, mint mi. (Anyja közbeszól: Önérzetesebbek. Azok sokkal önérzetesebbek. A magyarságukra büszkéek!) Hát a Tibit, a kollegámat egyszer, nem is tudom, valaki... Ja igen, hú, na az egy érdekes szituáció volt, mert... leparkoltunk Komáromban egy parkolóhelyre, és hát be szeretett volna állni egy... másik autó is. Történetesen, izé, kicsit barnább bőré [ti. cigány] volt az illető. Na most akkor... meghallotta, hogy hát hallatszik a beszédjén, hogy odaáti, és akkor na ment az izé, mert büdös szlovák, meg izé. Na, a Tibinek több se kellett, az, hogyha nem fogja magát vissza, az nekiment volna a csajnak, hogy: Figyelj, tudod ki a szlovák! Az. Idejössz nekem ilyen színel, hogy... (érthetetlen szavak).”

Összegzés

Összegzésképpen nem kerülhetjük meg dél-komáromi oral history gyűjtésünk narratívájának kritikai vizsgálatát.

Ami a szlovákokat illeti: a szlovákok mint határon túli, szomszéd nemzet a dél-komáromiak tudatában egyértelműen összekapcsolódnak a történelmi eredetű feszültségekkel. A fogalmi (és feltehetőleg ismeretbeli) hiányosságok ellenére tényként szögezhető le, hogy a dél-komáromiakban (menekülésből, kitelepítésből, állampolgárság megvonásából, vagyonek Kobzából, lakosságcsereből stb. álló) az 1945–1948 közti bonyolult eseménykomplexum érzete határozza meg leginkább a szlovákokkal kapcsolatos emlékezeti struktúrákat. A megnevezett történelmi konfliktusok részleteivel és árnyalataival interjúalanyaink nincsenek tisztában. Kutatásaink kérdései nem ezt a témát firtatták, de még így is feltűnő beszélgetőtársaink elnagyoló hajlama. Pl. az események megnevezésében (deportálás Csehországba, lakosságcsere, reszlovakizáció stb.) szinte mindnyájan roppant pontatlanok és következtelenek voltak („ilyen telepítgetések meg népességcsere-akciók”), arról nem is beszélve, hogy referenciáik rendszerint nagy általánosságban, nevek, helyek és dátumok nélkül történtek.

Ami a hidegháború mint korszak emlékezetét illeti: A teljes oral history interjúsorozat alapján ismerjük a dél-komáromiak két jellemző emlékezési szokását. Az egyik, hogy a történelemre vonatkozó információik forrása szinte kizárólag a hallomás; a másik, hogy történelmi dimenziójú emlékeiket szinte kizárólag személyes kapcsolataik alapján konstruálják meg. *Történelmi tudatuk komolyabb szellemi megkonstruálás nélkül épül fel, vagyis nagyjából ugyanúgy, mint*

hétköznapi emlékeik. Ez azt is jelenti, hogy az általunk megkérdezett interjúalanyok szinte egyáltalán nem szoktak külső forrásokat használni saját történelmi tudatuk alakításához (tárgy, fénykép, könyv, film stb.), másfelől azt is, hogy – bármennyire szigorúan hangzik is – történelmi tudatukat szinte semmilyen mértékben nem formálta sem a formális tanulás (az iskola), sem az informális tanulás (önművelődés), de még a média sem. A helyiek történelmi tudata úgy formálódik, ahogy a pletyka: szinte kizárólag személyes tapasztalataikra alapoznak, vagy ha ilyenek nincsenek (pl. mert nem lehetnek), akkor arra hagyatkoznak, amit innen-onnan helyben hallottak. A következmény az, hogy történelmi emlékeik így, ebben a nyers formában: egyoldalú megközelítésben, kontrollálatlanul és irányítatlanul élnek bennük.

Ezt a helyzetet történelmi értelemben úgy értékeljük, mint megemésztetlen, reflexió nélküli magán- és kollektív történelmet. A hidegháborúra vonatkozóan viszonylag kevés veszély rejlik ebben, hiszen legfeljebb azt állapítjuk meg, hogy a dél-komáromiak nem ismerik a közeli múlt történelmét. Azonban már sokkal veszélyesebb, ha figyelembe vesszük, mihez vezetnek a reflektálatlan emlékezeti struktúrák: nem csupán önkritikahiányhoz, hanem negatívan vetülnek ki másokra. Az önkritika tekintetében már-már aggasztó jelenség, hogy ezekben a (kétségtelenül megalapozott és alapvetően igaz) elbeszélésekben a magyarok mindig mint passzív embercsoportok, és mindig mint ártatlan áldozatok jelennek meg, akik ki voltak szolgáltatva a mindenkori időök (Sztálin, Rákosi, csehszlovák hatóságok stb.) kényének- kedvének. A reflektálatlan történelmi emlékezet másfelől kivetül a szlovákiai magyarokra, mint kritikátlan, romantikus nemzeti elfogultság, és kivetül a szlovákokra mint minden szlovákkal, „*a meghatározatlan másikkal*”⁴⁰ szemben táplált ellenséges érzület.⁴¹

40 D. Lőrincz József: Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004, 57.

41 Ide illőnek érzem Katherine Verdery elméletét a megosztott identitású kelet-európai alattvaló kialakulásáról, amely szerinte az értékek, magatartási normák inkoherenciáját idézte elő. „Katherine Verdery szerint a kommunizmus abban az igyekezetében, hogy egy teljesen antagonisztikus ellenségképet alakítson ki magának, dichotomizálta az erkölcsi, politikai és társadalmi világot. Annak ellenére, hogy nem mindenki fogadta el, a dichotomizálás lett az a mechanizmus, amely a szubjektumok identitást kialakította, állandóan újratermelte. A hatalom elvárásaitól eltérő módon az „ők”, akikről a mindennapi életben elkülönbözödték, nem a „kapitalisták”, a „nyugat” voltak, hanem maga a hivatalos elit, a hivatalos kultúra stb., ami éppen ezekkel ellentétben alakult ki. Ez azt jelentette, hogy a rendszer értékeit ellenkező előjellel látták el: a hatalom értékei negatívvá váltak, és fordítva, amit a rendszer tagadott, az pozitívvá [...] Ezt a polarizáló, antagonizáló mechanizmust nem lehetett megállítani 1989 után. Az új körülmények közt hiába tűntek el a kommunisták, a mechanizmusnak új „ők”-re van szüksége, akikkel szemben megfogalmazhatja önmagát.” Ld. D. Lőrincz József: Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004, 68-69.

Bibliográfia

Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.

Bárdi Nándor (szerk.): Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000.

Bárdi Nándor: Tény és való. Kalligram, Pozsony, 2004.

Bauer Béla–Laki László–Nemeskéri Erika–Szabó Andrea (szerk.): Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. A szlovákiai adatok kutatói Mészárosné Lampl Zsuzsanna és Tóth Károly. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002.

Bencsik Péter–Nagy György: A magyar úti okmányok története 1945–1989. Tipico Design, Budapest, 2005.

Blaive, Muriel–Berthold, Molden: Hranice probíhají vodním tokem. Odrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a České Velenic. Barrister&Principal, 2009.

Blomqvist, Anders: Ethnic Division and National Narratives among Romanians and Hungarians in Satu Mare/Szatmárnémeti. In Fischer, Sabine – Pleines, Heiko (eds.): Crises and Conflicts in Post-Socialist Societies. Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2008, 57-71.

Bottoni, Stefano: Komárom-Komárno. Határmenti mindennapok és párhuzamos életek a szocializmus korszakában. Ld. a jelen kötetben.

D. Lőrincz József: Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.

Drál, Peter–Findor, Andrej (eds.): Deväť štúdií o etnicizme a nacionalizme. Tribun EU, Brno, 2009.

Fischerné Dárdai Ágnes: Történelemtanítás Magyarországon a XXI. század elején – helyzetkép és perspektíva. In: Történelemtanítás Online történelemtanítási folyóirat, (XLV.)Új folyam I.1.(próba)szám 2010. február.

Fischer Ferenc: A kétpólusú világ 1945-1989. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005.

Gaddis, John Lewis: Most már tudjuk. Európa, 2001.

Gaddis, John Lewis: Studená vojna. Slovart, 2006.

Judt, Tony: Povojnová Európa – História po roku 1945. Slovart, 2007.

K. Horváth Zsolt–Lugosi András–Sohajda Ferenc (szerk.): Léptékváltó társadalomtörténet. Hermész Kör–Osiris, Budapest, 2003.

Kiss J. László (szerk.): Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005.

Kollai István (szerk.): Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből. Terra Recognita Alapítvány, Budapest, 2008. Szlovákul ld. Kollai István (ed.): Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov. Nadácia Terra Recognita, Budapest, 2008.

Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4. Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

Kozma István–Papp Richárd (szerk.): Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Kisebbségek Kelet-Közép-Európában IX. Sorozatszerkesztő Szarka László. Gondolat - MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

Lampl Zsuzsanna: Magyarok lenni. A szlovákiai magyarok értékrendje. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2007.

Lampl Zsuzsanna: Magyarok és szlovákok. Nostra Tempora 17. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.

Mannová, Elena: Southern Slovakia as an Imagined Territory. In Ellis, Steven G. and Essner Raingard (eds.): Frontiers, Regions and Identities in Europe. Edizioni Plus Pisa University Press, 2008, 185-204.

Mezei Géza: Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése. Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.

Michálek, Slavomír: Rok 1968 a Československo - postoj USA, Západu a OSN. Historický ústav SAV, Bratislava, 2008.

Michela, Miroslav: Emlékezet, politika, Trianon. Regio, 18. évf. (2007.) 4. sz., 89-90.

Öllös László: Emberi jogok – nemzeti jogok. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja-Dunaszerdahely, 2004.

Papp Richárd–Szarka László (szerk.): Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008.

Papp Z. Attila: Kárpát Panel 2007: egy kutatás gyorsatása. Egy szociológiai kutatás margójára. *Regio* 18. évf. 2007. 4. sz. 107-127.

<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00068/pdf/107-127.pdf>

Pataky Iván: A vonakodó szövetségés. Rastafari bt., 2008.

Popély Árpád: A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992. *Nostra Tempora* 13. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.

Reynolds, David: *One World Divisible, A Global History since 1945*. Norton 2000.

Šmigel, Michal a kol: Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918-1989). Banská Bystrica, 2007.

Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt – Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Kisebbségkutató Könyvek. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006.

Szesztay Ádám: Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956-1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára. MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.

Vörös László: Slováci: Najvlasteneckejší Uhri alebo slobodný národ? In Drál, Peter a Findor, Andrej (ed.): *Deväť štúdií o etnicizme a nacionalizme*. Tribun EU, Brno, 2009, 79-105.

Vajda Barnabás: Az országhatár percepciója Komáromban egy 2008-as oral history gyűjtés alapján. In Liszka József (szerk.): *Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában*. Monographiae Comaromienses 1. Selye J. Egyetem, Komárom, 2009, 33-53.

Wegs, Robert J.– Ladrech, Robert: *Evropa po roce 1945*. Vyšehrad, 2002.

Žáček, Pavel: Případ „Albert Széplaki”. *Pamäť národa*, 1/2006, 19-29.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.selyeuni.sk

Államhatár és identitás – Komárom/Komárno

Szerkesztette: Vajda Barnabás

Sorozat: Monographiae Comaromienses 3.

Első kiadás

Nyomdai előkészítés: Liszka Szabolcs

Terjedelem: ??? szerzői ív

Nyomta: Tribun EU s.r.o. Brno

Példányszám: ???

Kiadta: Selye János Egyetem, Komárom, 2011

Štátna hranica a identita – Komárom/Komárno

Zostavil: Barnabás Vajda

Edícia: Monographiae Comaromienses 3.

Prvé vydanie

Tlačiarenská príprava: Szabolcs Liszka

Rozsah: ??? AH

Tlač: Tribun EU s.r.o. Brno

Počet výtlačkov: ???

Vydal: Univerzita J. Selyeho, Komárno, 2011

ISBN 978-80-8122-013-5